

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA KAFEDRASI

PEDAGOGIK MAHORAT

FANIDAN O'QUV USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	100000-Gumanitar fanlar
Ta'lim sohasi:	110000 – Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi:	5110900- Pedagogika va psixologiya

GULISTON -2022

Pedagogik mahorat fanidan tayyorlangan o'quv-uslubiy majmua. – Guliston 2022. – 280.b.

Ushbu o'quv-uslubiy majmua 5110900 - Pedagogika va psixologiya bakalavriyat ta'lim yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga mo'ljallangan. O'quv-metodik majmua Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 2020-yil 14-avgustda tasdiqlangan Pedagogik mahorat fani namunaviy dasturi (BD-5110900-2.02) talablari asosida tayyorlanib, unda Pedagogik mahorat fanining mohiyati, rivojlanishi, bilish jarayonlari, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilishning yoshga bog'liq mexanizmlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Tuzuvchi: stajor o'qituvchi. Vaydullayev.A

Taqrizchilar: ped.f.n., professor Abdukarimov X.A.

psixol.f.n., professor Xolnazarova M.X.

Mazkur o'quv-uslubiy majmua OO'MTVning 2017-yil 1-mart 107-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim o'quv rejalari fanlarining yangi o'quv majmualarini tayyorlash bo'yicha uslubiy ko'rsatma" asosida yaratilgan.

O'quv-uslubiy majmua Guliston davlat universiteti Pedagogika fakulteti "Pedagogika" kafedrasining 2022-yil 26-avgustdagi 1-sonli yig'ilishida muhokama qilingan.

O'quv-uslubiy majmua Guliston davlat universiteti O'quv-metodik Kengashi tomonidan ko'rib chiqilgan va o'quv jarayonida qo'llashga tavsiya etilgan.

(2022-yil 29 avgust, №1 bayonnoma).

MUNDARIJA.

Kirish	4-5
O'quv materiallar (ma'ruza mavzulari va mazmuni, amaliy, seminar va laboratoriya ishlarini bajarish b o'yicha uslubiy ko'rsatmalar)	6-218
Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari	219-228
Glossariy	229-233
Ilovalar:	
Fan dasturi	234-235
Ishchi fan dasturi	235-248.
Tarqatma materiallar	249-256
Test savollari.....	257-269
Baxolash mezonlari bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar	270
Qo'shimcha didaktik materiallar	270-278

KIRISH.

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasiga, aqliy salohiyatiga hamda kasbiy mahoratiga nisbatan alohida mas'uliyatlar yuklangan.

Chunonchi, mamlakatimiz taraqqiyotining ko'p jihatlari olib borilayotgan yoshlar ta'lim-tarbiyasiga oid davlat siyosatiga bog'liq bo'lib, unda ta'lim tarbiya sohasida sezilarli sifat o'zgarishlari qilib, yuqori samaradorlikka erishish asosiy e'tiborda bo'ladi.

Bunday jihatlar uzluksiz ta'lim tizimida qo'lga kiritilayotgan sifat o'zgarishlarining mazmun-mohiyatiga bog'liq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan qabul qilinayotgan har bir qarorda barkamol avlod tarbiyasi va kasbiy mahoratini avvalo ta'lim muassasalarida oshirib borishga jiddiy e'tibor qaratilmoqd

Fanning maqsadi: bakalavrlarni pedagogik maxorat, pedagogik texnika va madaniyati nazariyasi xamda amaliyoti bo'yicha bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlashdir. Chunki, xozirgi zamon o'qituvchisi xayotimizda yuz berayotgan tub o'zgarishlarning asosiy ishtirokchilaridan biri bo'lib, u xar tomonlama yetuk, chuqur bilimga ega bo'lgan mutaxassis, Vatani va xalqiga sodiq, pedagogik maxorat va layoqatga ega bo'lgan, jamiyatdagi xamda kasb vazifalarini yaxshi bilgan shaxe etib tarbiyalashdan iboratdir.

Fanning vazifasi: davr talabiga javob beradigan yosh mutaxassislarni faqat nazariy bilimlarni chuqur o'rgangan xolda emas, balki ayni vaqtda buyuk insoniy fazilatlarga ega bo'lgan, muomalaga kirisha oladigan, o'z ishini puxta egallagan moxir mutaxassislar etib tayyorlashdan iboratdir.

Fanni o'zlashtirish natijasida talaba: Pedagogik ilmiy tadqiqotlar megodologiyasi omillari, pedagogning madaniyati, pedagogik tadqiqotlarning mantiqiy-gnoseologik nazariyalari **xaqida tasavvur va bilimga ega bo'lishi**; pedagogik tadqiqotlarning metodologik tamoyillari; pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish texnologiyasini qamrab olgan asosiy qonun va tushunchalari ilmiy pedagogik tadqiqot metodologiyasiga oid xususiyatlarini bilish va ulardan foydalanish **ko'nikmalariga ega bo'lishi**; Ta'lim jarayonlarida ilmiy pedagogik tadqiqot metodologiyasi usullarini qo'llash, ilmiy-nazariy muammolar bo'yicha yechimlar qabul qilish **malakasiga ega bo'lishi kerak**

PEDAGOGIK MAHORAT FANI BO`YICHA O`QUV-MAVZU REJASI.

№	Mavzular.
1	“Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o‘qituvchi faoliyatida tutgan o‘rni va ahamiyati”
2.	O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat
3.	O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati
4	O‘qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi
5	O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot
6	Pedagogik nazokat va odob-axloq
7	Pedagogik texnika haqida tushuncha pedagogik texnikani shakllantirish uslublari
8	Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati
9	O‘qituvchining ta‘lim jarayonidagi mahorati
10	O‘qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati
11	O‘qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi
12	O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish
13	O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o‘rni
14	O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish

I. O'QUV MATERIALLAR

1-mavzu. "Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni va ahamiyati"

Asosiy savollar:

1. Pedagogik mahorat haqida tushuncha.
2. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Pedagogik mahoratni tarkib toptirish va shakllantirish yo'llari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Kasb mahorati, pedagogik mahorat, optimizm, insonparvar-gumanist. shaxsiy xususiyatlar, gumanistik yo'nalish, kasbiy bilimdonlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika, metodologiya, nazariy, uslubiy texnologik bilimlar, faoliyat elementlari, o'z-o'zini kasbiy tarbiyalash.

Darsning maqsadi: "Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni va ahamiyati" haqida tushuncha berish.

1-savolning bayoni:

Insoniyat tomonidan minglab kasb-hunar bajarib kelinadi. Har bir kasb yuqori saviyada bajarilishi, kasb mahoratining talablariga javob berishi kerak.

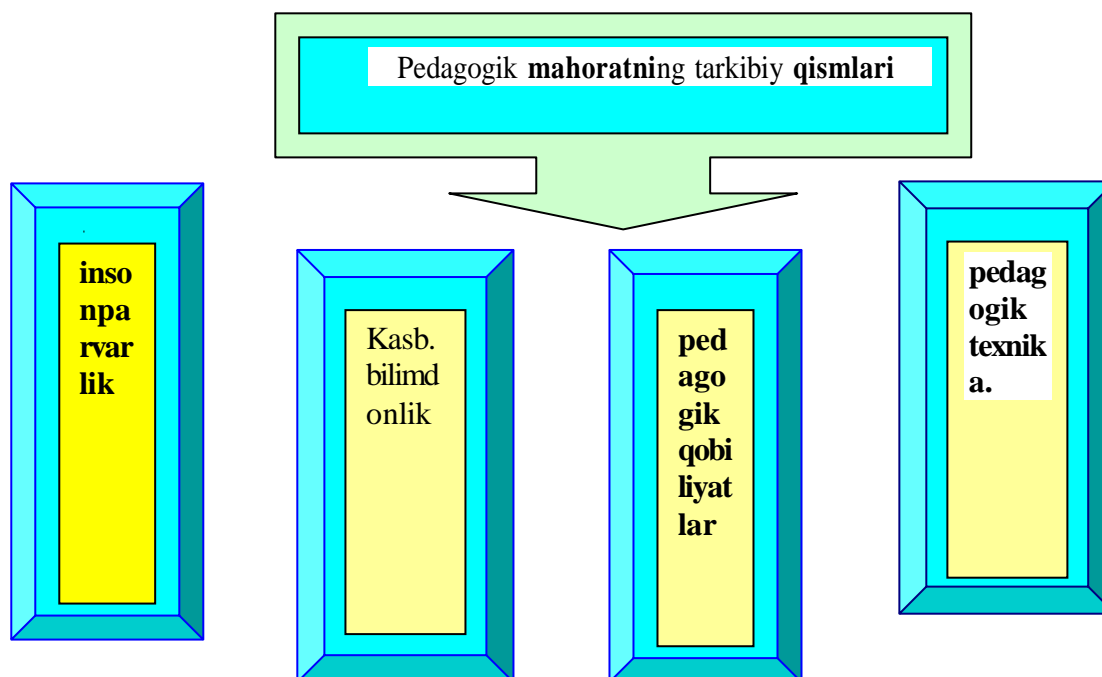
Pedagogik mahorat deganda pedagogik faoliyat yuritishda murabbiyning qobiliyatlarini oliy darajada namoyon etishi, butun borlig'ini ta'lim-tarbiyaga yo'naltirish tushiniladi.

Pedagogik mahorat uzoq vaqt davomida o'qish-o'rganish, mashq qilish, tajribalar asosida hosil qilinadi. Pedagogik mahoratning boshqa kasb mahoratlaridan farqi shundaki, u bir qancha qirralarga bo'linadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik mahorat-yuksak darajada pedagogik faoliyat yuritishga o'zini yo'naltira bilish uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlar yig'indisidir.

Pedagogik mahoratni quyidagi tarkibiy qismlar tashkil etadi:

- insonparvarlik (gumanistik) yo'nalishi;
- kasb bilimdonligi;
- pedagogik qobiliyatlar (didaktik, tashkilotchilik, pertseptiv, sugestiv, akademik);
- pedagogik texnika.

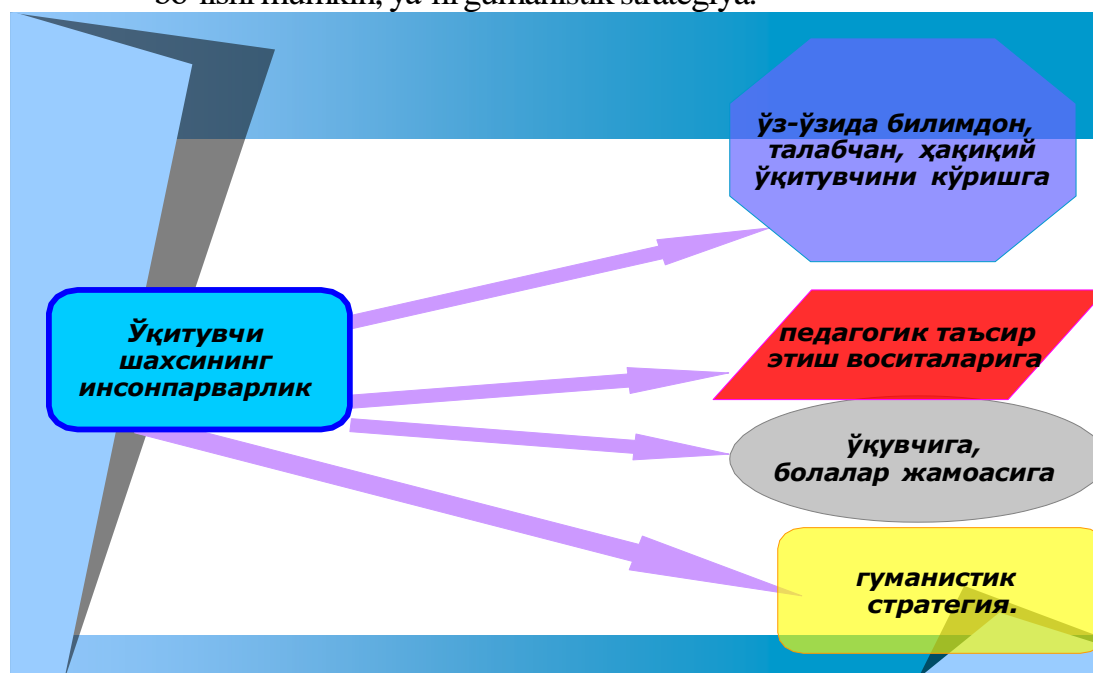

1. O'qituvchi shaxsining insonparvarlik (gumanistik) yo'nalishi - g'oyalari, qiziqishi, qadriy yo'nalishlari.

Har bir o'qituvchi shaxsining pedagogik yo'nalishi turlicha, ko'p qirrali.

Uning qadriy yo'nalishini:

- 1) o'z-o'zida bilimdon, talabchan, haqiqiy o'qituvchini ko'rishga;
- 2) pedagogik ta'sir etish vositalariga (o'quv material va hakoza);
- 3) o'quvchiga, bolalar jamoasiga;
- 4) pedagogik **faoliyat** maqsadiga - faoliyat ob'ekti, vositalarini-o'zgartirishga qaratilgan bo'lishi mumkin, ya'ni gumanistik strategiya.

2. Kasbiy bilimdonlik.

Pedagogik mahoratning asosiy poydevori - kasbiy bilimlardir. O'qituvchining bilimlari, bir tomondan, o'zi o'qitadigan predmetlarga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularni o'zlashtiradigan o'quvchilarga qaratilgan. Kasbiy bilimlarning mazmuni o'zi o'qitadigan predmetni, uning metodikasini, pedagogika va psixologiyani bilishni tashkil etadi.

Pedagogning mahorati - bilimlarni "insoniylashtirish" dadir, ularni auditoriyaga oddiy kitobdangina emas, balki o'zining dunyoqarashi sifatida bayon etadi.

Pedagogning kasbiy bilimlari asosida pedagogik ong shakllanadi, uning harakatlari asosida yotuvchi printsiplar va qoidalarga amal qilinadi.

3. Pedagogik qobiliyatlar.

Bu psixologik jarayonda kechadigan xususiyat bo'lib, pedagogik faoliyat samarasiga ta'sir etadi. Pedagogik qobiliyatlarni bir qancha yirik olimlar (Gonobolin F.N., Kuzmina N.V., Krutetskii V.N. kabi) tadqiq etganlar.

Qayd etilgan mualliflarga suyangan holda shaxsning pedagogik faoliyatiga tegishli asosiy olita qobiliyatini ajratib ko'rsatish mumkin:

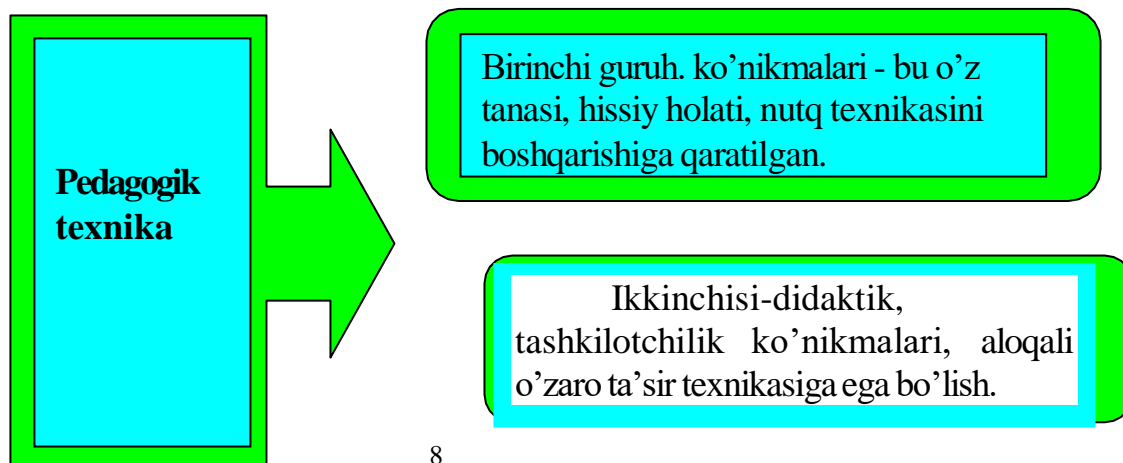
- Muloqot qila olish, bu o'z ishiga, kishilarga bo'lgan munosabat, xayrixohlik, yaxshilikni ravo ko'rish.
- Idrok eta olish qobiliyati - kasbiy hushyorlik, sezgirlik, pedagogik zehn.
- Shaxs jo'shqinligi - irodaviy ta'sir ko'rsata olish va mantiqan ishontira olish qobiliyati.
- Hissiy turg'unlik - o'zini qo'lga olish qobiliyati.
- Optimistik faraz, baholash qobiliyati.
- Ijodiy qobiliyat.

4. Pedagogik texnika

Bu pedagogik mahoratning to'rtinchi tarkibiy qismi - o'qituvchi xatti-harakatini tashkil etish shakli. Faqat bilish, yo'nalish va qobiliyatlarga ko'nikmalarsiz yaxshi natijalar garovi emas.

Pedagogik texnika o'z ichiga ikki guruhdagi ko'nikmalarni oladi: o'z-o'zini boshqara olish ko'nikmalari va pedagogik vazifalarni hal etish jarayonida o'zaro ta'sir etish ko'nikmalari.

Birinchi guruh. ko'nikmalari - bu o'z tanasi, hissiy holati, nutq texnikasini boshqarishiga qaratilgan. **Ikkinchisi** – didaktik, tashkilotchilik ko'nikmalari, aloqali o'zaro ta'sir texnikasiga ega bo'lish. (bu haqda keyinchalik alohida to'xtaymiz).

2-savolning bayoni:

Har qanday faoliyat kabi pedagogik faoliyat ham o'z ichiga o'ziga xos xususiyatlar bilan farq qiluvchi quyidagi komponentlar (tarkibiy qismlar) ni oladi: maqsad, vosita, ob'ekt, sub'ekt.

Eng avvalo pedagogik faoliyatning maqsadi o'ziga xos xususiyatga ega.

- O'qituvchi ishining maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni o'qituvchi erkin holda o'z mehnatining natijasini tanlamaydi, uning harakatlari o'qituvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilmog'i lozim.
- O'qituvchining faoliyati har doim boshqalarni boshqarish faoliyatidir.
- Boshqa kishi faoliyati (ta'lim-tarbiya)ni boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagogning maqsadi tarbiyalanuvchining kelajagini ifodalaydi.

Pedagogik mehnatning ob'eketi-inson, shakllanayotgan shaxs ma'naviy dunyosining nozik tomonlari – aql, hissiyot, iroda, e'tiqod, o'z-o'zini anglash kabilar.

Sub'ekt - tarbiyalanuvchiga ta'sir etuvchilardir, ya'ni pedagog, ota-onalar, jamoa tarbiyalanuvchiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy qurol - o'qituvchi shaxsi, uning bilim va ko'nikmalaridir.

Tarbiyaning asosiy vositalari - bu tarbiyalanuvchilar ishtirok etadigan har xil faoliyat turlaridir:

- mehnat,
- muloqot,
- o'yin,
- o'qish,
- badiiy - estetik va boshqa faoliyatlar.

Yuqorida aytib o'tilganidek pedagogik faoliyatning asosiy komponentlari bu maqsad, sub'ekt, vositalardir. Pedagogning vazifasi bu elementlarni boshqarishdan iboratdir.

3-savol bayoni:

Pedagogik mahoratni shakllantirish mumkin. Pedagogik oliy o'quv yurtlarida birinchi kunlardan kasb tarbiyasiga alohida e'tibor berilishi zarur. Bo'lajak o'qituvchining shakllanishi ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Asosiy o'rinni psixologik-pedagogik fanlar tizimi egallaydi (pedagogika nazariyasi va tarixi, yangi pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, psixologiya). Mutaxassislik fanlar fundamental bilim berish bilan birgalikda bo'lajak o'qituvchini dunyoqarashini, metodologik bilimlarini shakllantiradi.

Pedagogik mahorat amaliyot davrida yanada rivojlanadi va talabalarda amaliy ko'nikma, malakalar tekshiriladi. Pedagogik mahorat rivojlanishida muhim o'rinni bo'lajak o'qituvchini ijtimoiy - pedagogik faoliyati bajaradi. Bu faoliyat qancha mazmunli va keng bo'lsa, shuncha uning samaradorligi oshadi.

Shuni alohida qayd etish lozimki, hech qanday oliy ta'lim muassasasi tayyor holdaga mahoratli pedagogni etkazib bera olmaydi. Mahoratga erishishning eng samarali va to'g'ri yo'li o'z-o'zini tarbiyalashdir. O'z-o'zini tarbiyalash usul va vositalari nihoyatda ko'p, qolaversa o'qituvchilikning o'zi ijodiy soha hisoblanadi, izlanishni talab etadi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik mahoratni shakllantirish yo'llarini aniqlang.

2. Pedagogik mahoratni shakllantirishning asosiy omillarini ko'rsating.
3. Pedagogik mahoratni shakllantirishda pedagogik-psixologik va mutaxassislik fanlarining o'rnini aniqlab, bir-biri bilan qiyoslang.
4. O'z-o'zini tarbiyalashning pedagogik mahoratni shakllantirishdagi ahamiyatini tahlil qiling.
5. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini o'rganib chiqing.
6. Har birining ta'rifini keltiring.
7. Ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlang.
8. Pedagogik faoliyatning komponentlarini o'rganib chiqing.
9. Har bir komponentni taqqoslang.
10. Tarbiyaning bugungikundagiasosiyvositalarini ko'rsating.

Mavzuga oid adabiyotlar

Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.

A. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

10.B. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

Omon Suvanov. "Yuksak mahorat sohiblari" o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: -2017. 200 b.

Suleymanova. R Pedagogik mahorat o'quv qo'llanma T.:-2022 274-b

Internet adabiyotlari:

1. 1. [http: W W W . guldu. uz](http://www.guldu.uz).
2. 2. [http: W W W . gulduportal.uz](http://www.gulduportal.uz) .
3. 3. [http: W W W . ziyonet. uz](http://www.ziyonet.uz) .

2-mavzu O'QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK QOBILIYAT

Asosiy savollar

1. Qobiliyatning pedagogik – psixologik tasnifi.
2. O'qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funksiyalari.
3. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari va xususiyatlari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: qobiliyat, muloqat, modifikatsiya, kinestetik, mantiqiy, intellekt, ko'nikma, malaka, kreativ, evristik

Darsning maqsadi: O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat haqida tushuncha berish.

Qobiliyat – shaxsning individual-psixologik xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish sub'ektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisiga aytiladi, zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash dinamikasidagi farqlarni aniqlaydi. Qobiliyatlar individual-psixologik xususiyat bo'lgani sababli, shaxsning boshqa sifatlari va xususiyatlariga, ya'ni aql sifatlariga, xotira va xarakter xususiyatlariga, his-tuyg'ulariga qarama-qarshi qo'yilmaydi, balki ular bilan bir qatorga qo'yilishi kerak.

Qobiliyatni inson tug'ma, tabiat in'omi sifatida tayyor holida olmaydi, balki hayotiy faoliyati davomida shakllantiradi.

Govard Gardner qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb atadi va uning ettita jihatini ajratib ko'rsatdi. Biz intellektning ushbu jihatlaridan oltitasini o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz mumkin. Psixolog olim Olga Matveeva ushbu jihatlarni psixologik texnologiya bilan kuchaytirib modifikatsiyalaydi va o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, quyidagi **qobiliyatlarni ko'rsatib o'tadi:**

Muloqot qilish (kommunikativ) qobiliyati: *O'qituvchining o'quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda sinfda ijobiy ruhiy iqlim yarata olishi.*

Voqealarni oldindan ko'ra olish qobiliyati: *ushbu qobiliyat turi har bir o'qituvchining sergakligida, o'quvchilarning ruhiyatini, ichki dunyosini ko'ra muolishida namoyon bo'ladi. Shunda o'qituvchi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.*

Eshitish va his qilish qobiliyati: *Bunday qobiliyatga ega bo'lgan insonlar musiqani sevishadi, ohangni yaxshi his qilishadi, deklamatsiya asosida yaxshi o'qishadi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa she'r va qo'shiqlarni sevib tinglaydi.*

Kinestetik (teri-muskul) qobiliyat: *o'qituvchining o'z hatti harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilib yo'naltiradi, vaqtni, harakat sur'atini his qilish, maishiy qulayliklarni yarata olish,, hayot marhamatlaridan rohatlanish.*

Mantiqiy qobiliyat: *mulohaza yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni sevish, sababiyat va natijalarni tushunish malakasi, voqelikda asosiyni ikkinchi darajalisidan ajrata olish.*

Shaxsning ichki qobiliyati: *o'z-o'zini bilish, tushunish va his qilish qobiliyati. Erkin shaxsda qo'rquv yoki noerkinlik tuyg'usi kamdan-kam holda bo'ladi.*

Qobiliyat o'qituvchining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli o'qituvchilar o'z faoliyatlarida ham qobiliyati past kishilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishadilar.

Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham maxsus rivojlanishida tezroq siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyatli kishi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kiritadi.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim – bu ilmiy mutolaa natijasidir, qobiliyat esa kishi psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo'lib, shu bilan birga, u ma'lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi.

Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakalardir.

Ko'nikmalar – o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usulidir.

Malakalar – o'qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisidir.

Ular o'qituvchining kasbiy faoliyati mexanizmining asosini tashkil qiluvchi jarayonlardir, ular qobiliyat bilan birgalikda pedagogik mahoratga erishishni ta'minlaydilarki, buning natijasida o'qituvchi kasbiy faoliyatida ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Qobiliyatli, ammo noshud o'qituvchi ko'p narsaga erisha olmaydi. Qobiliyat ko'nikma va malakalarda ro'yobga chiqadi.

Darhaqiqat, qobiliyatli kishining ko'nikma va malakalari ko'p qirrali va mukammallashgan bo'ladi. Ko'nikma va malakalar etarli bo'lmagan qobiliyatni birmuncha to'ldirishi yoki qobiliyatning kamchiligini tuzatishi mumkin. Ko'nikmalarni umumlashtirib mohirlik ham deb ataydilar. Mohirlik ham qobiliyatning o'zginasidir. Demak, qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lish jarayonida shakllanadi.

Pedagogikada o'qituvchi qobiliyati – bu imkoniyatdir, uning mohirligi zaruriy darajasi faqatgina o'qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi.

Tug'ma qobiliyatlar zehn deyiladi. Iqtidor, iste'dod, daholik-insonning ijodiy faoliyati jarayonida erishiladigan qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar, xarakter kabi shaxsning faqatgina ma'lum faoliyatidagina mavjud bo'lgan sifatlaridir.

Psixologiyada qobiliyat – insonning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishi tushuniladi. U o'qituvchining kasbiy faoliyatida ham yorqin namoyon bo'ladi.

Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatlari o'qituvchining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik – bu sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror yangilikni paydo qiluvchi faoliyatdir.

Mahsuldor ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi; ijod qilishga layoqatli bo'lgan o'qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlar namoyon bo'ladi.

Evristik ijodkorlik, jamiyatda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosida g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivatsiya qilish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimolligini, ishonchligini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holatda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi.

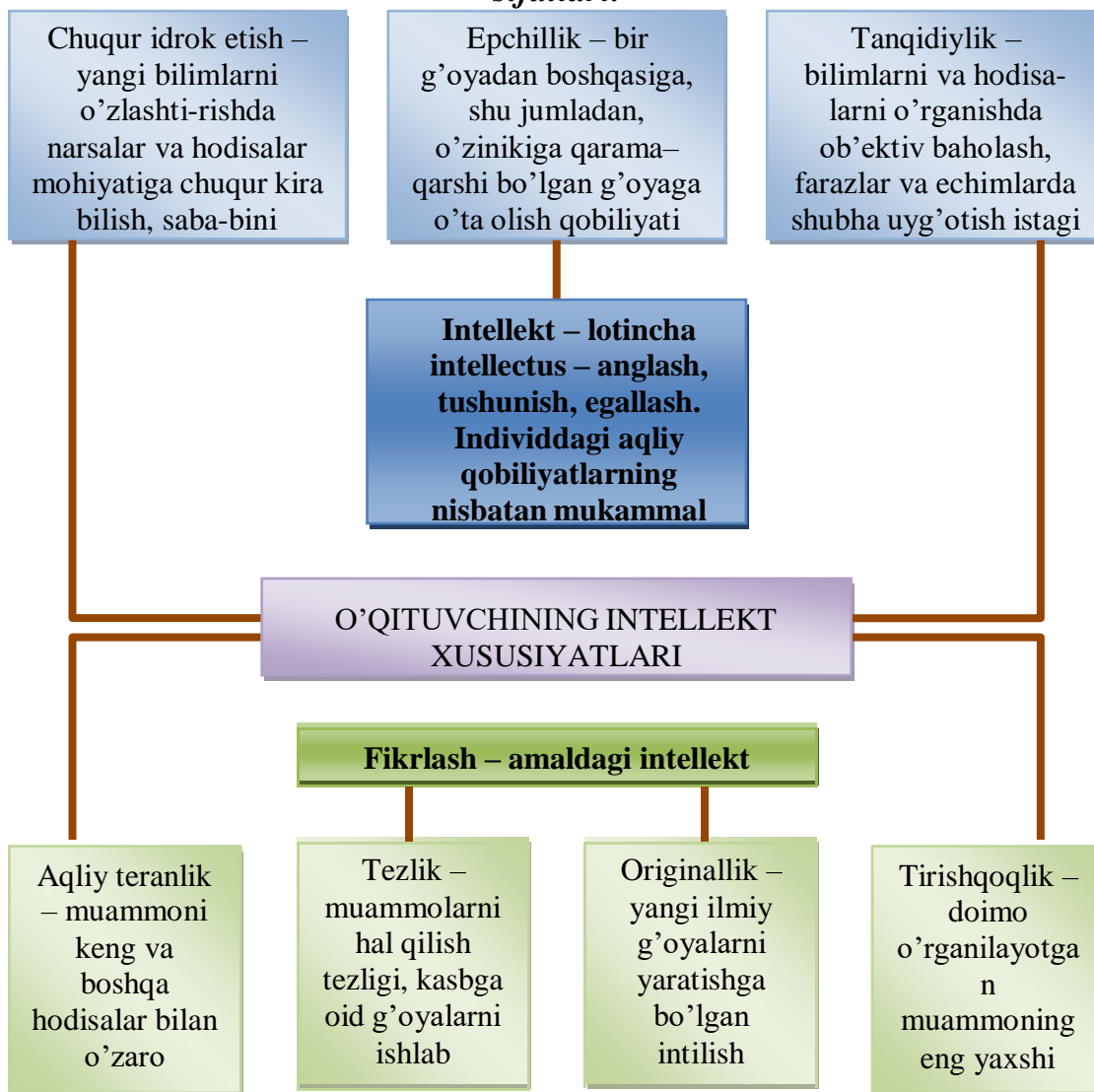
Kreativ ijodkorlikda o'qituvchi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilargina bunga erishishi mumkin.

Tabiiy anatomik-fiziologik layoqat nishonalari qobiliyatlarning fiziologik asosini tashkil etadi. Keyinchalik qobiliyatga aylanadigan layoqat nishonalarning majmui insonning iste'dodi deyiladi.

Insondagi bilish va layoqat nishonalari jarayonlarining yig'indisi, iste'dodining yuksak cho'qqisi – uning intellektini belgilaydi. “Intellekt – bu aqlan ish ko'rish, ratsional fikrlash va hayotiy muammolarni mohirona hal qilishning global qobiliyati” (Veksler), ya'ni intellekt insonning atrof muhitga to'liq moslasha olish qobiliyati deb qaraladi.

Intellektning tarkibiy tuzilishi olimlar tomonidan quyidagicha ta'riflanadi:

Intellektning asosiy sifatleri.

O'qituvchi intellektiga tavsifnoma.

Biroq, kishidagi tabiiy layoqat nishonalari mukammal kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatli olib borilishini ta'minlamaydi. Kishi o'zidagi layoqat nishonalarni doimiy ravishda rivojlantirib borishi kerak, bu esa faqat shijoatli kasbiy faoliyat jarayonida amalga oshirilishi mumkin.

O'qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funksiyalari

Barkamol, erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalash hamda komil inson g'oyasi – milliy va umumbashariy mohiyatga ega bo'lgan, odamzodga xos eng yuksak ma'naviy ezgulikka undaydigan olijanob g'oya sifatida ulug'langan.

Mazkur g'oyani yosh avlod ongiga singdirishda o'qituvchi kadrlarning roli beqiyos. Bu esa ulardan avvalo mukammal kasb qobiliyatiga ega bo'lishni, bilimi, mahorati, ilmiy-nazariy va amaliy salohiyatidan oqilona foydalanishni taqozo etadi. Pedagogik qobiliyatlar o'z funksiyasiga ko'ra **umumiy va maxsus** turlarga bo'linadi.

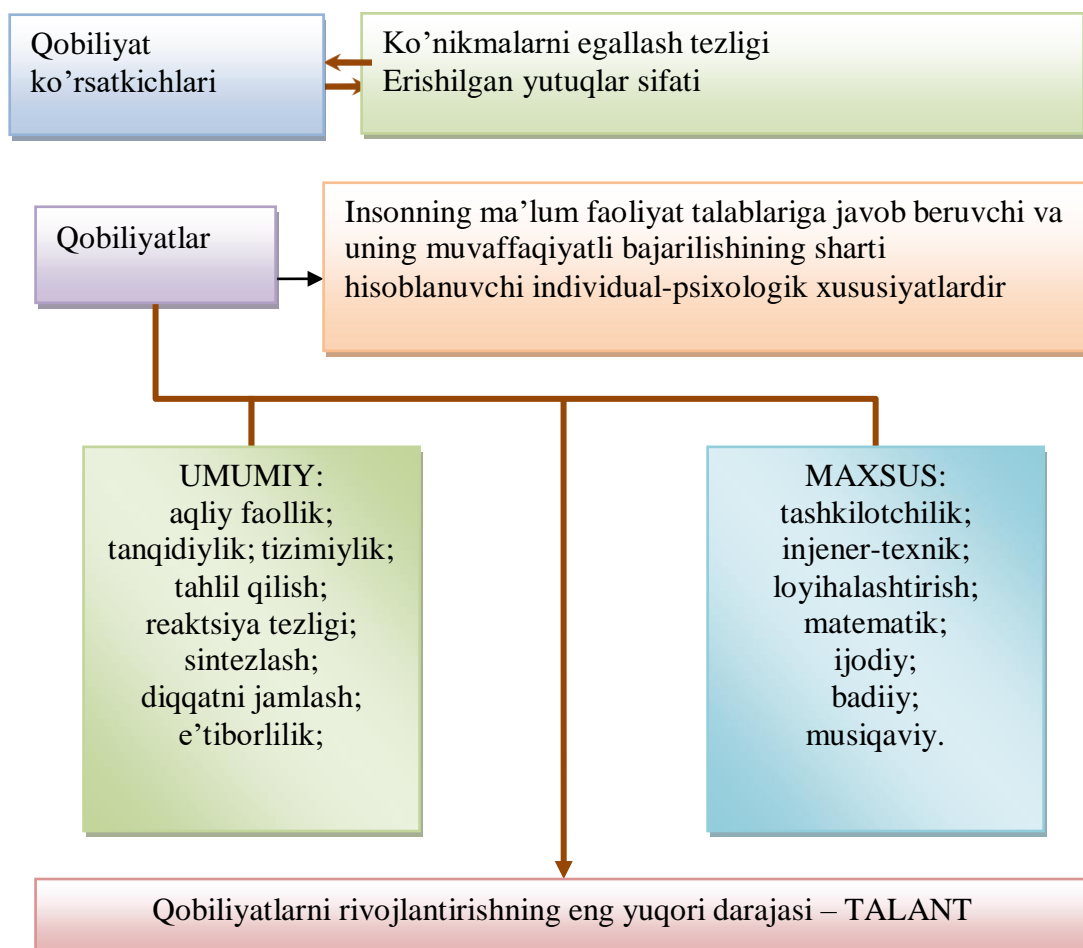
Umumiy qobiliyatlar mavjud bo'lganda o'qituvchi o'z pedagogik kasbiy faoliyatini mukammal egallab, mohirona olib borish bilan birga, boshqa turli xil faoliyatlar bilan ham muvaffaqiyatli shug'ullanadi.

Umumiy qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchilar ta'lim-tarbiya jarayonida har qanday qiyinchilik va ziddiyatlarni qiynalmasdan bartaraf etadilar.

O'qituvchining pedagogik qobiliyatini tahlil qilgan N.V. Kuzmina shunday yozadi: "Ta'lim – tarbiyada ro'y beradigan ko'pgina kamchiliklar o'qituvchi o'z pedagogik qobiliyatining amaliy yo'nalishlarini yaxshi bilmasligi, iste'dodning o'qituvchida yo'qligi natijasida ro'y beradi".

Maxsus qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchilar faqat o'zlari egallagan kasbiy yo'nalishlari bo'yicha muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanadilar.

Biror faoliyatning muvaffaqiyatli, mustaqil va mukammal bajarilishini ta'minlaydigan noyob qobiliyatlar birikmasi *talant* deyiladi.

Shaxs qobiliyatlari, tabiiy iste'dodlar va ularning farqi.

Barcha mutaxassisliklarda bo'lgani kabi o'qituvchilik kasbida ham pedagogik qobiliyat – uning shaxsiy iste'dod xususiyatlarini belgilab, kasbiy faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirishda sub'ektiv shart - sharoitlar yaratadi.

Har qanday qobiliyat – shaxsga tegishli bo'lgan murakkab tushunchadir, u faoliyatning talablariga mos xususiyatlar tizimini o'z ichiga qamrab oladi.

Har qanday faoliyat ham murakkab bo'lib, u kishiga turli-tuman talablar qo'yadi. Agar shaxs xususiyatlari tizimi shu talablarga javob bera olsa, kishi faoliyatni muvaffaqiyat bilan amalga oshirishda o'z qobiliyatini ko'rsata oladi, agar xususiyatlaridan qaysi biri rivojlanmagan bo'lsa, shaxs mehnatining muayyan turiga nisbatan kam qobiliyatli, deb xarakterlanadi.

Mana shuning uchun ham qobiliyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki inson shaxsining faoliyat talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlay oladigan xususiyatlar ansambli yoki sintezini tushunish lozim.

O'qituvchi qobiliyatini o'rganishda xususiyatlar «ansambli» iborasi shuning uchun ham ishlatiladi, bunda xususiyatlarning oddiygina birgalikda mavjud bo'lishini emas, balki ularning uzviy bog'langan bo'lishini, muayyan tizimda o'zaro ta'sir qilishini ko'zda tutiladi. Bu tizimda xususiyatlardan biri oldingi o'ringa chiqib, etakchi xususiyatga ega bo'lsa, ayni vaqtda boshqalar uchun yordamchi xususiyatlar rolini o'ynaydi.

Kishining kobiliyati juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. Qobiliyat yuqori mehnat unumdorligini ta'minlashga, binobarin, ijtimoy boylikning son va sifat jihatidan tez o'sishiga, jamiyat taraqqiyotiga yordam beradi.

Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarning zakovati, qobiliyatini ochish hamda ulardan o'z o'rnida foydalanishini o'rganib olishi zarur ekanligi haqidagi masala qat'iy talab qilinadi.

O'qituvchining pedagogik mahoratni takomillashtirishida qobiliyat bilim olish va malaka hosil qilishni ta'minlaydi. Qobiliyatli kishining yuqori unumli mehnati uni moddiy hayot darajasi bilan ta'minlaydi.

Ta'kidlash joizki, kobiliyatli o'qituvchiga pedagogik faoliyat va mehnat engilroq bo'ladi va u kamroq charchaydi, chunki sevimli mehnati unga huzur-halovat bag'ishlaydi.

Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalar mahsuli, shu bilan birga faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo'ladi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyatga qanchalik ega ekanligiga bog'liq.

Maktab o'qituvchisining faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol shaxs darajasida tarbiyalashda va kasbiy bilimlarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'ladi.

Buning muvaffaqiyati o'qituvchining pedagogik qobiliyatiga bog'liq. Qobiliyat kasbiy faoliyat jarayonida sayqallanib boradi. Buning uchun o'qituvchida layoqat, zehn, qiziqish bo'lishi kerak.

3. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari va xususiyatlari Pedagogik–psixologiyada o'qituvchi qobiliyatining cheklangan turlari yo'q. Pedagogik qobiliyat turlari fanning, jamiyatning rivojlanishiga qarab ko'payib va o'zgarib turishi mumkin.

Falsafada qobiliyat uzoq vaqtgacha “o'zgarmas irsiyat” nasldan – naslga o'tuvchi jarayon sifatida talqin etilgan. Olimlarning uzoq yillar olib borgan ilmiy-tadqiqotlari va kuzatishlari natijasida **pedagogik qobiliyatning quyidagi asosiy sifatlari ajratib ko'rsatilgan:**

- O'z kasbiga muhabbat, o'quvchilarni seva olishi.
- O'z mutaxassislik fanini yaxshi bilishi, unga qiziqishi.
- Pedagogik taktga (odob va nazokat) ega bo'lish.
- Bolalar jamoasiga singib keta olish.
- O'z mehnatiga ijodiy yondashish.
- Javobgarlikni his etish.
- Tarbiyaviy bilimlarni egallaganligi.

O'qituvchi faoliyatidagi pedagogik qobiliyatning o'ziga xos tizimlari mavjud.

Qobiliyatlar tizimi quyidagi xususiyatlari bilan farq qilinadi:

- asosiy xususiyatlar;
- tayanch xususiyatlar;
- etakchi xususiyatlar;
- yordamchi xususiyatlar.

Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyatning samarali bo'lishini va shart-sharoitini ifodalamasdan, balki ko'p jihatdan muvaffaqiyatli ishlashning natijasi hamdir.

Pedagogik qobiliyatda o'qituvchining o'zaro fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlari asosiy rol o'ynaydi. Quyidagi pedagogik qobiliyatning asosiy xususiyatlari o'qituvchining yuksak pedagogik-psixologik bilimlari natijasida doimiy shakllanib boradi:

Kommunikativ qobiliyat: o'qituvchining pedagogik jamoa va ota-onalar, mahalla ahli bilan bo'ladigan o'zaro muloqotida ularning ruhiy holatlarini tushunish va ularga hamdard bo'lish, muloqotga kirishishida pok ko'ngillilik. O'qituvchi bunda psixologik bilimlarga ega bo'lishi, muomala madaniyatini muntazam o'zida shakllantirib borishi lozim.

Pertseptiv qobiliyat: tashqi olamni va muhitni sezish, idrok etish, ya'ni kuzatuvchanlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining shijoati natijasida rivojlanadi, takomillashadi. O'qituvchi o'quvchining psixologiyasini, psixik holatini o'ziga singdirib idrok etadi, sinf jamoasining holatiga pedagogik vaziyatiga odilona baho beradi.

Empatik qobiliyat: bolalarga bo'lgan muxabbatdan kelib chiqadigan o'quvchilarning his-tuyg'usini, psixologik holatlarini qalbdan his etish, tushunish, idrok etish, ularga achinish xususiyatlaridir.

Ta'lim jarayonini muqobillashtirish qobiliyati: o'qituvchi o'z bilimini o'quvchi ongi va tafakkuriga kam kuch sarflash evaziga etkaza olishi, ta'lim va tarbiyada belgilangan muddatda maqsadga erishish qobiliyatidir.

Didaktik qobiliyat: o'quvchilar bilan muloqot qilishda, pedagogikaning ta'lim va tarbiyaviy qonuniyatlarini hamda metodlarini chuqur o'zlashtirgan holda samarali dars berish qobiliyatidir. Shuningdek, dars pedagogik texnologiyalar asosida jahon andozalariga, hozirgi zamon talablariga javob berishi kerak.

Tashkilotchilik qobiliyati: pedagogik qobiliyatning tarkibiy qismidir. U sinf o'quvchilarining o'qituvchi tomonidan turli jamoat ishlariga, to'garaklarga jalb qila olishida, sinf jamoasining har bir o'quvchiga faol vaziyatni ta'minlab berishida namoyon bo'ladi.

Konstruktiv qobiliyat: o'qituvchining ongli ravishda yuzaga keltirilgan kasbiy pedagogik vaziyat bosqichlarini oldindan rejalashtira olishi.

Bilish qobiliyati: o'qituvchining o'z fanini va boshqa fanlarni chuqur bilishida, o'zlashtirishida namoyon bo'ladi.

Anglash (tushunish) qobiliyati: o'qituvchining ziyrakligida, voqea va xodisalarga adolatli munosabatda bo'lishi.

Pedagogik qobiliyatlarning tayanch xususiyatlari kuzatuvchanlik – ko'ra bilish ko'nikmasidir. Bu – individual narsaning o'ziga xos tomonini, ijodiy faoliyat uchun boshlang'ich materialni ko'ra bilish demakdir.

Rassomning kuzatuvchanligi, tabiatshunos olimning kuzatuvchanligidan farq qilishi o'z-o'zidan ravshan. Ularning kuzatuvchanligi turlicha yo'nalishda bo'lganligi sababli, ularning har biri o'z tafakkuri va dunyoqarashiga ega.

Qobiliyatning etakchi xususiyati ijodiy tasavvur qilishdir. Bu xususiyat faqat rassomga, matematika o'qituvchisiga, adabiyotshunosga xos bo'lmasdan, balki aynan barcha fan o'qituvchilariga ham tegishli.

Har qanday kasb sirlarini mukammal egallash uchun qobiliyat kerak. Pedagogik qobiliyat sog'lom o'qituvchidagina shakllanadi. Biroq u yuqori, o'rtacha va past darajada bo'lishi mumkin. Ushbu turli darajadagi qobiliyatlarda mujassamlashgan hislatlar va xususiyatlar orasida ba'zilar yordamchi rol o'ynaydi.

Pedagogik qobiliyatlar tizimiga kiradigan yordamchi xususiyatlar va hislatlar quyidagilardan iborat:

- aql–idrokning muayyan turlari, hozirjavoblik;
- kamchiliklarga tanqidiy e'tibor, sobitqadamlik; o'qituvchining nutqi;
- notiqlik san'ati, so'z boyligining teranligi;

aktyorlik xususiyati:

- mimika va pantomimika,
- xayoliy fantaziya ishlata olish,
- ruhiy hissiyotni jilovlay olish.
- pedagogik takt va pedagogik nazokatga ega bo'lish.

Asosiy adabiyotlar:

1.Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son, 70-modda.
3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.
4. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O'zbekiston”, 2017.
6. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son, 70-modda.
7. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.
8. A. Xoliqov G'Pedagogik mahorat G'Darslik. T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011-420 b.
9. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat G' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
10. B. Ziyomuxammedov. G' Pedagogik mahorat asoslari G' T.: TIB-KITOB, 2009-183b
11. Omon Suvanov. “Yuksak mahorat sohiblari” o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: - 2017. 200 b.

Internet adabiyotlari:

1. [http: W W W . guldu. uz.](http://www.guldu.uz)
2. [http: W W W . gulduportal.uz .](http://www.gulduportal.uz)
3. [http: W W W . ziyonet. uz .](http://www.ziyonet.uz)

3-mavzu. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati

Asosiy savollar

1. O'qituvchi shaxsining fikr almashuv bilan bog'liq xususiyatlari
2. Pedagogik ta'sir ko'rsatish – kommunikativ qobiliyatning asosiy usuli sifatida
3. O'qituvchining kommunikativ qobiliyatida so'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish

Tayanch tushunchalar: *Ongli intizom; fikr almashish; kommunikativ qobiliyat; ongli intizom; o'quvchini ishontirish; ongga ta'sir taqlid qilish; psixik ta'sir; g'oyalar va mafkuralar; pedagogik ta'sir ko'rsatish; g'oya va mafkura; komil inson tarbiyasi; talab; istiqbol; rag'batlantirish va jazolash; jamoatchilik fikri; so'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish; intonatsiya; ekspressiv holat; kasbiy mahorat; xushmuomalalik; axborot hajmi; pedagogik qobiliyat texnikasi.*

Darsning maqsadi: O'qituvchining kommunikativ qobiliyati haqida tushuncha berish

O'qituvchi faoliyatida tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik aloqalarning uzluksizligi tarbiyaning asosiy qonuniyatlaridan biridir.

O'quvchilar bilan ta'lim-tarbiyaviy jarayonda ijobiy aloqalar o'rnatish, ijobiy iqlim yarata olish, o'ziga ishontira olish va jalb qilish – o'qituvchi kommunikativ qobiliyatining asosiy mohiyati bo'lib, bunda bevosita o'qituvchi bilan bog'liq bo'lgan minglarcha ruhiy jarayonlar, ma'lum bir qolipdan chiqishi mumkin bo'lmagan muomala turlari va shartlari mavjud.

Tarbiyaning samaradorligi, pirovard natijada o'quvchilar bilan aloqa o'rnatishning shakl va uslublariga qat'iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi bilan belgilanadi.

Asosiy maqsad, o'qituvchi va o'quvchi munosabatida majburiy itoatkorlik o'rnini ongli intizom egallashi, o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat.

O'qituvchi tarbiya usullari tizimini belgilab olgandan keyin bir qator aloqa o'rnatish vazifalarini rejalashtirishi kerak.

Albatta bu nihoyatda qiyin jarayon, zero tarbiyaning har bir usuli, tarkibiy qismi va tashkil etuvchi usullari muomala orqali aloqa o'rnatishning samaradorligiga bog'liq.

Ushbu jarayon bevosita o'qituvchining fikr almashuvi (refleksiya) bilan bog'liq xususiyatlariga, o'quvchi ruhiy holatini fikr tezligi bilan uqib olish san'atiga va pedagogik ta'sir ko'rsatishning turli usullarini bir biri bilan o'zaro aloqadorlikda qo'llay bilishiga taalluqli bo'lib, ular uzluksiz shakllanadi.

O'qituvchining fikr almashuvi bilan bog'liq kommunikativ qobiliyatini shakllantiruvchi asosiy xususiyatlari o'quvchi ongiga qaratilgan faoliyat bo'lib, nihoyatda murakkab jarayonda takomillashadi.

O'zaro fikr almashish omillari bilan bevosita bog'liq bo'lgan kommunikativ qobiliyatning quyidagi yo'nalishlari mavjud:

- o'quvchini ishontirish;
- o'quvchi ongiga ta'sir etish;
- o'zgalarga taqlid qilish.

O'quvchini ishontirish *tarbiyalanuvchining ongiga qaratilgan bo'lib, o'qituvchi fikr-mulohazalarini ta'sirchan nutq orqali o'quvchining bilimlar tizimiga, dunyoqarashiga, xulq-atvoriga, hatti-harakatiga ta'sir etadi va uni qisman o'zgartiradi. Ishontirish o'qituvchining kasb faoliyatiga taalluqli bo'lgan murakkab faoliyatida asosiy ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida ishlatiladigan usullardan biri hisoblanadi.*

O'quvchi ongiga ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan ishontirish usuli o'qituvchidan bahs, munozara asosida dalillar keltirishni, isbot va mantiqqa tayanishni talab qiladi.

Ayniqsa o'qituvchi bilan o'quvchilar orasida o'rganilayotgan mavzuga taalluqli muqobillik mavjud bo'lganda, tanqid va fikrlar kurashiga tayanilganda samarali bo'ladi.

Ishontirish tarbiyalanuvchining ongiga qaratilgan ekan, o'qituvchining his-tuyg'usi, nutqi va ishontira olish san'ati bunda muhim ahamiyatga ega.

U pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli sifatida darslarda yangi mavzuni tushuntirishda, o'quv-tarbiyaviy soatlarda, turli uchrashuvlar va ijodiy suhbatlarda munozaralar shaklida qo'llaniladi.

Tarbiyaviy tadbirlarda ishontirish usuli sinf jamoasi bilan hamda alohida o'quvchi bilan individual suhbatlar o'tkazish, siyosiy mavzulardagi darslarda keng qo'llaniladi. Ishontirish usuli yordamida o'quvchilarning dunyoqarashi shakllantiradi.

U o'quvchi ongini begona mafkuraviy g'oyalardan himoya qiladi, ishontirish asosida o'quvchiga ideal va mustaqil fikr qayta quriladi, ularni ba'zi psixik ta'sirlar tufayli sodir bo'ladigan tushkunlik holatidan asraydi, ularda erkinlikni hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stiradi, o'ziga va kelajagiga ishonchni uyg'otadi, o'z-o'zini tarbiyalashga undaydi.

O'quvchi ongiga ta'sir *o'zaro fikr almashish jarayonida shakllanadigan murakkab psixologik xususiyat bo'lib, o'qituvchi kommunikativ qobiliyatining universal omili hisoblanadi.*

O'qituvchilarning o'zaro suhbatlari va faoliyati jarayonida tarbiyalanuvchi ongiga ta'sir etishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u o'quvchilarning psixikasi va xulq-atvoriga sezilarsiz ravishda ta'sir ko'rsatadi. Ta'sir o'quvchi ongiga, psixikasiga nazoratsiz kirib borishi bilan alohida ahamiyatga ega, o'quvchining ijodiy faoliyatida, hatti-harakatlarida, intilishlarida yo'l-yo'riqlar ko'rsatish tarzida amalga oshiriladi.

Ongga ta'sir – shunday bir psixik jarayonki, o'quvchi o'qituvchining yoki biror shaxsning ta'siri ostida, o'z ongining etarli nazoratisiz voqelikni idrok etadi. Agar

o'qituvchi bunda pedagogik mahoratga, psixologik tajriba va bilimlarga ega bo'lmasa, o'quvchi ongiga ta'sir qila olmaydi, natijada ta'lim-tarbiya jarayoni ijobiy natijalar bermaydi, o'qituvchi o'quvchilarning hurmat e'tiboriga sazovor bo'lolmaydi. O'qituvchi o'z tarbiyalanuvchilari ongini tashqi muhitning salbiy ta'sirlaridan, sinf jamoasi norasmiy etakchilarining turli yashirin buzg'unchi g'oyalardan himoya qilishga mas'ul shaxsdir.

O'quvchi ongiga ta'sir o'tkazishda o'qituvchi etakchilikni o'z qo'liga kiritishi uchun:

- o'quvchilarning salbiy hatti-harakatlari tufayli sodir bo'ladigan emotsional his tuyg'ularga berilmasligi;
- har bir o'quvchining psixologik va ruhiy holatini puxta o'rganmasdan uning ongiga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga harakat qilmasligi;
- har bir o'quvchiga alohida shaxs sifatida hurmat e'tibor bilan munosabatda bo'lishi;
- sinf jamoasining norasmiy etakchisini sezdirmasdan aniqlab olishi va uning hatti harakatidan doimo ogoh bo'lishi;
- pedagogik mahoratning muhim jihatlarini uzluksiz o'zida takomillashtirib borishi;
- o'ylanmay aytilgan har bir so'z, noo'rin fikr mulohazaning oqibatini hech qachon tuzatib bo'lmasligini o'qituvchi doimo his etishi lozim.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi kunda axborot texnologiyalari maydonining nihoyatda kengligi tufayli o'quvchilar ongi keraksiz g'oya va mafkuralar bilan band bo'lishi tabiiy hol.

O'qituvchilar yosh avlodni tarbiyalashda ongga ta'sir qilishning keng imkoniyatlarini o'z o'rnida qo'llay olsalar, o'quvchilar ongini turli keraksiz g'oyalar va mafkuralardan himoya qila oladilar.

Shuni unutmaslik kerakki, o'quvchilar o'zlarining yosh xususiyatlari va psixologik ta'sirga moyilligi tufayli har qanday ta'sirga nihoyatda beriluvchan bo'ladilar.

Taqlid qilish *shaxsning psixologik xususiyati bo'lib, o'zi sevgan biror namunaga, ibratga amal qilishidir. O'quvchi o'zi uchun ideal deb bilgan kishining xulq-atvor namunalariga beixtiyor taqlid qiladi.*

O'quvchi o'zgalar xulq-atvoridan andoza olib, taqlid qilish yo'li bilan ulardan o'zining muhitida foydalanadi. Taqlid qilishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, o'quvchi o'z hatti-harakati va muomalasi jarayonida o'zi ko'rgan, kattalar bajargan harakatlarni takrorlashga intiladi.

Taqlid qilishning yana bir xususiyati o'quvchi badiiy asarlarda o'qigan, kinofilmlarda ko'rgan sevimli idealidagi qahramon obraziga, xarakteriga, jasoratiga, imo-ishora, nutq, kiyinish uslublariga beixtiyor taqlid qiladi, o'z faoliyatida takrorlaydi.

Beixtiyor taqlid qilish o'quvchi shaxsi shakllanishining ilk bosqichlarida muhim ahamiyatga ega. O'quvchi taqlid qilish yo'li bilan nutqni, buyumlarni, turli harakatlarni o'rganadi, xulq-atvori shakllanadi, ruhiyatidagi ushbu jarayon asta-sekin va ko'r-ko'rona davom etadi.

O'qituvchi kommunikativ qobiliyati bilan pedagogik faoliyat olib borish jarayonida o'zaro fikr almashish yo'li bilan ta'sir ko'rsatishning ko'rib chiqilgan asosiy turlari – o'quvchini ishontirish, o'quvchi ongiga ta'sir etish, taqlid qilish – bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan psixologik xususiyatlardir va ayni vaqtda o'ziga xos farqlarga ega.

Ishontirish va ongga ta'sirning o'zaro bog'liqligi shundan iboratki, biz ta'sir ko'rsatish usulining unisidan ham, bunisidan ham foydalanganda ko'pincha notiqlik san'atini namoyish etamiz. O'qituvchining so'z boyligi va notiqlik malakasi ishontirish va ongga ta'sirning muhim manbaidir.

2. Pedagogik ta'sir ko'rsatish – kommunikativ qobiliyatning asosiy usuli sifatida

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-siyosiy mustaqillik qo'lga kiritilgach, hayotning barcha sohalarida, shu jumladan, ta'lim sohasida ham tub islohotlar olib borilib ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Islohotlar respublikaning rivojlanish va taraqqiyot yo'li deb e'tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish uchun xizmat qiladi.

Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. Pedagogik ta'sir ko'rsatish o'qituvchining muhim kommunikativ qobiliyatlaridan biri bo'lib, avvalo o'qituvchining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati, munosabatga kirishishi va nutq madaniyati asosida o'quvchilar bilan muntazam tarbiyaviy faoliyat olib borish jarayonida namoyon bo'ladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish – tarbiyalanuvchiga ongli intizom va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish, tarbiyani ma'lum bir maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta'sir ko'rsatish, jamiyatning ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama kamol toptirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini takomillashtirish, yosh avlodni muayyan maqsad asosida tarbiyalash, ijtimoiy ong va xulq-atvorni xalqimizning boy mafkuralari asosida shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma'naviy boyligi va his-tuyg'ulari rivojlanadi, unda ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish bilan jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlari hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi.

Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, o'qituvchining ta'lim va tarbiyaviy maqsadlarga erishishi qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning pedagogik jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish mazmunida tarbiya mohiyati ifodalangan bo'lib, uning mazmuni mamlakatning ijtimoiy maqsadlariga mos holda asoslanadi. Tarbiya mohiyati turli davrlarda har xil ifodalangan bo'lsa ham, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyatiga ko'ra bir-biriga o'xshash g'oyalarni ifodalaydi. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan

bog'liqligi qadimdan o'z isbotini topgan.

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiyaning maqsadi jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni tarbiyalab, kamolotga yetkazishdan iborat.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy tarbiyaviy usullari hayotdan, millatning yashash tarzidan, milliy an'ana va urf-odatlardan kelib chiqib tanlanadi. Ular o'quvchilar tarbiyasini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish nuqtai nazaridan tanlab oladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish o'quvchilarning ijtimoiy foydali mehnat faoliyatini pedagogik jihatdan ma'lum bir maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish uchun foydalaniladigan vositalar tizimidan iborat. Ushbu vositalar tarbiyalanuvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning xulq-atvorini shakllantiradi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchi tomonidan pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari: talab, istiqbol, rag'batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikri.

Talab-ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchining tarbiyalanuvchiga nisbatan shaxsiy munosabatlarida namoyon bo'ladi. O'quvchining u yoki bu hatti-harakati o'qituvchi nazoratida bo'lib, ijobiy jihatlari rag'batlantirib boriladi yoki aksincha nojo'ya hatti-harakati to'xtatib qo'yiladi.

Istiqbol-ta'sirchan pedagogik usul bo'lib, o'quvchilarda mustaqil fikr yuritishni, ma'lum bir maqsadga, orzuga erkin intilish hissini takomillashtiradi. Bu maqsadlar ularning shaxsiy intilishlarida, qiziqish va muddaolarida namoyon bo'ladi. Ushbu usul maktab o'quvchilarini shaxs sifatida eng muhim insoniy fazilatlaridan biri bo'lgan maqsadga intiluvchanlikni rivojlantiradi.

Rag'batlantirish va jazolash – tarbiyaviy ta'sirning an'anaviy usuli bo'lib, o'quvchilar xulq-atvoriga ijobiy ta'sir etishdan iborat. Yaxshi xulq, foydali mehnat va hatti-harakat, axloqiy hislat, topshiriqlarning so'zsiz bajarilishi uchun o'quvchi rag'batlantiriladi. Nomaqbul hatti-harakat, tartibbuzarlik, o'z burchini bajarmaslik jazolash orqali bartaraf etiladi. Ushbu usul axloqiy ta'sir ko'rsatishni ta'minlaydi, uni qo'llash jaryonida o'qituvchidan nihoyatda ehtiyotkorlik, sezgirlik va hushyorlik talab etiladi.

Jamoatchilik fikri – tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning eng muhim usuli bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini bajarilish natijalariga qarab muntazam rag'batlantirib borishda namoyon bo'ladi.

Jamoaning tarbiyaviy vazifalarini ma'lum bir yo'nalishda amalga oshirilishini ta'minlaydi, o'quvchilarning bir-birlariga do'stona munosabatini shakllantiradi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullaridan samarali foydalanishning eng muhim sharti o'qituvchining insonparvarlik nuqtai nazaridan yondashishini talab etadi. Ushbu usullar kasbiy mas'uliyatni his etadigan yagona intilishga qaratilgan real kishilarning jonli munosabatidir.

Pedagogik ta'sir qilish o'quvchilar psixikasining anglanmaydigan sohasiga qaratilgan bo'lib, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchining yaqindan aloqada bo'lishini,

ularning o'zaro bir birlariga ishonishini, o'zaro tushunishini, ta'sir qilish mazmuni, shaxsning bir butun holatiga amaliy ta'sir qilishini nazarda tutadi.

Shunday qilib, ta'sir qilish ta'lim-tarbiya samaradorligini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirib borishda yo'l-yo'riq yaratib, o'quvchilarning faolligini rag'batlantiradi.

O'qituvchi tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'sirga ega ekanliklarini, ularning hamkorlikdagi kommunikativ munosabatlari hamda faoliyatlari o'rtasidagi bog'lanishning mavjudligi, uning samaradorligini belgilashini unutmazligi shart.

O'qituvchi sinf jamoasiga va alohida tarbiyalanuvchiga pedagogik ta'sir ko'rsatishida muvaffaqiyatlarga erishishi uchun, o'quvchilar orasida o'zaro pedagogik munosabatlar tizimini oqilona rejalashtirishi va psixologik muhitni ijobiy tomonga o'zgartirishi lozim.

To'g'ri tashkil etilgan va har jihatdan mukammal bo'lgan, yosh avlodning qalbi va ongini asrashga, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik munosabatlar tizimini tashkil etish uchun o'qituvchi har bir o'quvchi ruhiyatini chuqur bilib olishi, ularning ichki imkoniyatlaridan xabardor bo'lishi, axborot berishi, fikr almashishi, ular qayg'usini, tuyg'ularini tushunishi va hamdard bo'lishi zarur.

Pedagogik munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish uchun o'qituvchi:

- o'quvchilar bilan bo'lajak munosabatni modellashtira olishi;
- munosabatda bo'ladigan sinf jamoasi xususiyatlarini oldindan bilishi;
- bevosita samimiy va hamjihatlikka asoslangan munosabat o'rnatish;
- munosabatda ustunlikka ega bo'lib, uni demokratik talablar asosida oqilona boshqarish;
- munosabatning ijobiy va salbiy jihatlarini uzluksiz tahlil etib borishi lozim.

O'qituvchi tarbiyachi sifatida tarbiyalanuvchi o'quvchini o'zi uchun hamisha tarbiya ob'ekti deb hisoblashi kerak. Biroq tarbiyalanuvchi o'qituvchi-tarbiyachi bilan erkin va ongli munosabatda bo'lishga erishsagina, tarbiyaviy munosabatlar samarali xarakter kasb etadi.

Tarbiya jarayonining kommunikativ munosabatlar jarayonida o'ziga xos qator qoidalari ham mavjud bo'lib, o'qituvchi o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishda ularni mukammal bilishi va amal qilishi lozim:

- tarbiyaning aniq bir maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning hayotiy faoliyat bilan bog'liq hodisa ekanligi;
- shaxsni jamoada tarbiyalanishida o'ziga xos xususiyatlari;
- tarbiyalanuvchi shaxsga nisbatan talabchan bo'lish va uning shaxsini hurmat qilish;
- tarbiyalanuvchining yosh va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi;
- tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazam olib borilishini ta'minlash.

3.O'qituvchining kommunikativ qobiliyatida so'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish

So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish o'qituvchining madaniy saviyasida va o'quvchi muloqotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki insonning "aql-zakovati, fikr-tuyg'ulari, bilimi va madaniyat saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi.

Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (*Aziz Yunusov*). So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazishni amalda o'z pedagogik faoliyatida qo'llovchi o'qituvchi o'z hissiyotlarini, ijodiy ta'sirlanishini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi va o'z his-tuyg'ularini faqat ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish uchun ifodalashi hamda o'quvchi qalbini noo'rin so'zlar bilan jarohatlab qo'ymasligi, so'zlarni aniq ifodalashda pedagogik takt normalaridan chiqib ketmasligi lozim.

So'z qudrati haqida R.Dekartning quyidagi fikrlari o'qituvchilarga ham bevosita taalluqlidir: "So'zlarning ma'nolarini, qudratini odamlarga aniq ifodalab tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini barcha anglashilmovchiliklarning yarmidan xalos qilgan bo'lasiz".

Bunda o'qituvchining shirinsuxanligi mujassamlashgan notiqlik san'ati hamda aktyorlik qobiliyatini namoyon qila olishini alohida e'tirof etish kerak. O'qituvchi aktyordek tayyor tekstni yod olmaydi, biroq u har gal takrorlanmas vaziyatda ijod qiladi. So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish o'qituvchidan fikrlarni, pedagogik qobiliyat texnikasini, ijodkorlikni talab qiladi.

O'qituvchining imo-ishoralari va yuz harakatlari so'z bilan og'zaki ta'sir qilishni kuchaytiradi. Yuz harakatlari va imo-ishoralar nutqda ovozning baland-pastligi bilan mos kelishi kerak.

Ogohlantiruvchi so'zlar, notiqlik san'ati asosida ta'sir etish, vazifani ijro etishga undovchi buyruqlar, ta'qiqlangan iboralarni ishlatmaslik, hazil orqali fikrini anglatish, o'quvchining erkin mulohazalarini ma'qullash yoki nojo'ya harakatlari uchun ayblash so'zning og'zaki ta'sir etuvchi komponentlaridir.

So'z bilan imo-ishoraning va yuz harakatlarining birligi ma'lum qilinayotgan axborot hajmdorligi va ta'sirchanligini kuchaytirishi lozim. Har qanday sharoitda o'qituvchi o'quvchilar bilan sinfda uchrashishga maxsus hozirlik ko'rishi foydalidir.

O'qituvchi deyarli har bir harakatda jiddiy fikr yuritishi oqibatini tasavvur qilishi kerak. Darhaqiqat, o'qituvchining har qanday hazili yoki bachkana qiligi darhol teskari reaksiya berishi mumkin. Hatto engil hazilga ham sinf o'quvchilari qizg'in javob beradi, ularning fikrini qaytadan "jamlab" diqqatini jalb etish va ish kayfiyatini yaratish keyin juda qiyin bo'lishi mumkin.

So'z bilan og'zaki ta'sir qilishda o'qituvchi nutqi nihoyatda muxtasar, ravon, va muloyim bo'lishi, intonatsiyalar o'z o'rnida ishlatilishi kerak. So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish qudrati Sharq xalqlarida azaldan ma'lum bo'lgan.

Chunki, o'qituvchining "Ma'noli va bejirim gapira bilishi, nutq daryosidagi maqbul va nomaqbul to'lqinlarni ilg'ay olishi, so'zning orqa o'ngini, munosib o'rnini farqlay bilishi, nutqiy fahmu farosat, tahrli so'z odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining, ma'naviy rasoligining tayanch ustunlaridan sanalgan", deb ta'kidlaydi olim N.Mahmudov. Hozirgi davrda o'qituvchi faoliyatida

uchraydigan kommunikativ munosabatlarda soʻz bilan ogʻzaki taʻsir etish nihoyatda xilma xil boʻlib, bevosita pedagogik taʻsir koʻrsatishning nisbatan mustaqil koʻrinishini oʻzida mujassamlashtiradi.

Bilish, anglash, ekspressiv (his-tuygʻuga berilish holati), ijtimoiy anʻanaviy muloqot, inson holatini soʻzsiz tushunish, dilkashlik oʻqituvchining pedagogik faoliyatida uchraydigan doimiy takrorlanib turadigan kommunikativ munosabatlarning turlaridir. Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda ularni nazarda tutish lozim.

Ayniqsa pedagogik taʻsir koʻrsatishni tashkil etishda soʻzning ahamiyati bilan bogʻliq boʻlgan pedagogik muomala madaniyatiga va tarbiyachining oʻzbekona shirin soʻzligiga alohida talablar qoʻyiladi. Soʻzlashganda odob va ehtirom oʻqituvchining pedagogik mahoratida uchraydigan muhim insoniy fazilati sifatida namoyon boʻladi.

Xushmuomalalik – oʻqituvchi-tarbiyachining sinfda individual ish olib borish jarayonida ota-onalar hamda oʻquvchilar bilan muloqotni aniq bir tarbiyaviy maqsadni koʻzlagan holda tashkil eta olishi va taʻlim-tarbiyaviy faoliyatni toʻgʻri boshqara bilishidir.

Oʻqituvchining kasbiy faoliyatida xushmuomalalikning yosh oʻqituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib koʻrsatish oʻrinlidir:

- oʻquvchilarga soʻz bilan ogʻzaki taʻsir qilishda shirinsuxanlik va insoniylik tuygʻularini namoyish etish;
- soʻz bilan ogʻzaki taʻsir etishning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon boʻlishi;
- oʻzaro fikr almashishga doir sifatlar, koʻnikmalar va malakalarning mavjudligi;
- oʻquvchining taʻlim va bilim olishga boʻlgan ishtiyoqini kuchaytirish;
- mustaqil fikr yuritish, oʻz fikrini erkin bayon eta olish, insoniy qadr-qimmat tuygʻusini shakllantirish.

Oʻqituvchi kasbiy mahoratida muhim ahamiyatga ega boʻlgan va insoniy fazilat xushmuomalalikni oʻzida shakllantirish uchun muntazam ish olib borishi zarur. Oʻqituvchi pedagogik faoliyatiga oid shaxsiy oʻz-oʻzini tarbiyalashning oʻzaro fikr almashish va aloqadorlikka doir quyidagilarni tavsiya etish mumkin.

1. Kasbiy faoliyat jihatidan oʻz-oʻzini anglashni (muomalada oʻzaro fikr almashishga doir sifatlarini, ijobiy va zaif tomonlarini aniqlashni) amalga oshirish va shu asosda oʻzaro fikr almashish asosida oʻz-oʻzini tarbiyalash dasturini ishlab chiqish.

2. Oʻz kasbiy faoliyatiga quyidagi yoʻnalishlarda baho berish maqsadga muvofiq: kishilar bilan boʻlgan muomaladan soʻng olingan taassurotlarni tahlil qilish, oʻquvchilar bilan muomalaning soʻnggi holatini oʻrganib, muomala haqida oʻzining yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish, muomaladagi imkoniyatlaringizni atrofdagilar (oʻqituvchilar jamoasi, ota-onalar, oʻquvchilar) qanday baholashi haqidagi tasavvurlarga ega boʻlish.

3. Oʻzida insonparvarlikning asosiy xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan oʻz-oʻziga taʻsir oʻtkazuvchi “autogen” mashqlar asosida ishlash.

4. Oʻquvchilar va ota-onalar bilan turli jamoat ishlarini olib borish, bundan oʻzaro fikr almashish faoliyatida koʻnikma va malakalar hosil boʻladi.

5. Soʻz bilan ogʻzaki taʼsir oʻtkazishda salbiy kayfiyatlarni engish tajribasini shakllantiradigan va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratish.

6. Xushmuomalalikda milliy anʼana va urf-odatlarimiz, oʻzbekona muomala madaniyati, milliy maʼnaviyatimiz nuqtai nazaridan yondashish.

Taklif etilgan ushbu tizim asosida pedagogik faoliyat olib borish oʻqituvchi kasbiga oid shaxsiy fazilatlardan biri boʻlgan insonparvarlik va xushmuomalalikni shakllantiradi.

Oʻqituvchi kasbiy faoliyati davomida nutqidagi soʻz qudratini takomillashtirib boradi. U oʻzbek tilining boy imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali soʻz boyligini goʻzal, ravon, ifodali, taʼsirchan boʻlishiga intiladi. Zero, goʻzal va taʼsirchan soʻzlay bilish ham sanʼat. Bu sanʼatdan bebahra boʻlgan oʻqituvchining kasbiy mahorati shakllanmaydi.

Qaysi fanni oʻqitishdan qatʼiy nazar, oʻqituvchining asosiy quroli soʻz boyligidir, u soʻz qudrati asosida kommunikativ qobiliyatini namoyish etadi. Oʻz ona tilida puxta, loʻnda va jarangdor gaplar tuza olish va uni nutqiy mahorat bilan ifodalash taʼlim muassasalarida oʻrganilayotgan har bir fan oʻqituvchisi uchun eng zarur kommunikativ qobiliyatlaridan biridir.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyja nob xalqimiz bilan birga quramiz. “Oʻzbekiston”, 2017.

2. Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha harakatlar strategiyasi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Oʻzbekiston Respublikasi qonun xujjatlari toʻplami, 2017yil, 6-son, 70-modda.

3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini taʼminlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “Oʻzbekiston”, 2017.

4. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qatʼiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi boʻlishi kerak. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bagʻishlangan majlisidagi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. GʻGʻ Xalq soʻzi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. “Oʻzbekiston”, 2017.

6. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini taʼminlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “Oʻzbekiston”, 2017.

7. A. Xoliqov GʻPedagogik mahoratGʻDarslik. T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011-420 b.

8. N.N. Azizodjaeva GʻPedagogik texnologiya va pedagogik mahoratGʻ T.: Oʻzbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

9. B. Ziyomuxammedov GʻPedagogik mahorat asoslariGʻ T.: TIB-KITOB, 2009-183b

10. “Sabr va sadoqat sohibi” (Ustoz Omon Suvanov 75 yoshda). Adabiy-baddiy nashr. Guliston: “Ziyo” nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN978-9943-4776-9-8.

4-mavzu: O'QITUVCHI FAOLIYATIDA MULOQOT MADANIYATI VA PSIXOLOGIYASI

Asosiy savollaor

1. O'qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatining shakllanishi
2. Pedagogik muloqotda muomala madaniyati
3. Sharqona tarbiya va muosharat odobining muloqotga ta'siri
4. Muloqot asosida ma'naviy madaniyatni shakllantirish mezonlari va omillari.

Tayanch tushunchalar: *“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun; pedagogik muloqot madaniyati; o’qituvchining etnopsixologik fazilatlari; kundalik muloqot; an’anaviy muloqot; “ustoz - shogird” an’analari; muloqot ob’ekti; pedagogik ziddiyatlar; muosharat odobi; muomala madaniyati; milliy va umumbashariy qadriyatlar; so’z va nutq; badihago’y; qissaxon; voiz; fozil kishi; shirinsuxanlik; notiqlik qobiliyati; ma’naviyat mezonlari; ma’naviy madaniyatni shakllantirish omillari; psixologik taktika.*

Darsning maqsadi: O’qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi haqida tushuncha berish.

O’qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda hal qilinadi. Shu boisdan hozirgi davrda O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo’lg’usi pedagog kadrlar shaxsiy faoliyatida kasbiy madaniyatni tarkib toptirish mutlaqo zarur ekanligi ta’kidlanadi.

Respublikamizda o’qituvchilik kasbining o’ziga xos etnopsixologik fazilatlari, hislatlari, qobiliyatlari ish uslublari, pedagogik mahorat sirlarini egallash yo’llari, shaxslararo muloqot madaniyati yuzasidan turli davrlarda har xil ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Muloqot madaniyatining tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro’yobga chiqarish ko’p jihatdan o’qituvchining shaxsiy sifatlari bilan belgilanishini ta’kidlab o’tish lozim.

Pedagogik muloqot madaniyatining har jihatdan to’g’ri tanlangan, o’qituvchining ma’naviy saviyasi, betakror xususiyatlariga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi:

birinchidan, muloqotda har bir o’quvchiga alohida e’tibor va dilkashlik, sinf jamoasi bilan umumiy muloqot jarayonini soddalashtiradi, o’qituvchining erkin pedagogik faoliyati uchun zamin tayyorlaydi, ziddiyatli vaziyatlarni oson hal qiladi;

ikkinchidan, har bir o’quvchi bilan o’zaro munosabatni erkin muloqot asosida tashkil qilish, ularning yosh xususiyatlariga monand pedagogik va psixologik muloqot uslublarini tanlash, uning ruhiyatini bilishga, ichki dunyosiga “kirib borish”ga yo’l ochadi;

uchinchidan, pedagogik muloqotda o'qituvchining ma'naviy-axloqiy normalari muvaffaqiyatlar kaliti bo'lib, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiradi, muloqotning barcha bosqichlarida o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqish hissini xotirjamligini ta'minlaydi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqot madaniyati individual uslublarini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. O'quvchilar bilan muloqot qilish madaniyatining individual shaxsiy xususiyatlarini o'rganishi. O'quvchilar shaxsiy xususiyatlarini mustaqil tahlil qilish, har tomonlama tavsif berish, o'qituvchining muloqotni to'g'ri tashkil etishi asosida amalga oshadi.
2. Shaxsiy muloqotda ro'y beradigan kamchiliklarni aniqlash va darhol ularga barham berish choralarini izlab topish: muloqotda qo'pollik, mensimaslik va boshqa salbiy holatlarni engish.
3. O'qituvchi o'zi uchun muloqot madaniyatining qulay bo'lgan uslublarini ishlab chiqishga doir faoliyatni ishlab chiqishi va o'z-o'zini kuzatish bilan yutuq va kamchiliklarni taqqoslash.
4. O'zining muloqot madaniyati uslublariga muvofiq keluvchi milliy an'ana va ma'naviyatimizga xos jihatlardan unumli foydalanish.
5. Muloqot madaniyatida pedagogik faoliyat qonuniyatlaridan chetga chiqmaslik, bu uslubni mustahkamlash (pedagogik amaliyot va malaka oshirish jarayonida).

Pedagogik faoliyatni endigina boshlayotgan yosh o'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini oshirish maqsadida o'quvchilar bilan muloqot madaniyatini shakllantirish ustida muntazam ish olib borishlari zarur.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi va o'quvchilarning bevosita o'zaro munosabatini ma'lum bir maqsad sari hamjihatlikka yo'naltiruvchi kuchdir.

Bu o'rinda o'qituvchi quyidagi vaziyatlarni e'tiborga olishini alohida ta'kidlash lozim:

- o'qituvchining ilk tarbiyaviy faoliyatidan boshlab muloqot madaniyatiga rioya qilishi, bu jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi bilan har kungi muomalani vaziyatga qarab rejalashtirishi, har bir harakat, so'z ohangiga e'tibor, an'anaviy muloqotning eng yaxshi xususiyatlarini o'zlashtirishi;
- muloqot asosida sinf jamoasidagi turli vaziyatlarni qayd etish, o'quvchilar hatti-harakatining oldingi holati bilan, tarbiyaviy faoliyatdan keyingi holatini qiyoslab chiqib baho berish;
- o'z muloqot uslubi natijalarini tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilib, kamchiliklarni uzluksiz bartaraf etib borish. Zarur so'z, ovozda yoqimli ohang, hulq-atvorni vujudga keltirish;
- pedagogik muloqot madaniyatining samarali kechishi uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi, o'quvchilar bilan o'zaro muomalaning "ustoz-shogird" an'alariga xos boshlanishi va o'zaro fikr almashish asosida muhim vazifalarni hal qilish bilan muomala ob'ektining diqqatini o'ziga jalb qilish;
- muloqot ob'ekti, ya'ni o'quvchining diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi o'qituvchi o'zining xushmuomalaligi,

madaniyati, go'zal xulqi, muloqotda o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi bilan o'z mahoratini namoyish qilib, muloqot madaniyatining tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olishidir.

Ko'rsatib o'tilgan vaziyatlar asosida pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchining pedagogik muloqot madaniyatiga, etikasi va odob-axloqiga, dilkashligiga, muosharat odobiga alohida talablar qo'yiladi.

Ushbu fazilatlar o'qituvchining sinf jamoasida, ota-onalar bilan muloqot qila bilishida, o'quvchilar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishida va ularni boshqara olishida muvaffaqiyatlar garovidir.

Kasbiy faoliyatning noyob fazilati bo'lmish pedagogik muloqot madaniyatiga amal qiladigan yosh o'qituvchi quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirishi lozim:

- mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy talablari va ehtiyojlariga mos bo'lgan yuksak ma'naviyat darajasidagi qarashlar, kuchli va barqaror e'tiqod, davlatimiz ideallari, milliy g'oya va mafkurasiga sodiqlik, vatanparvarlik, fidoyilik tuyg'ulari shakllangan ijtimoiy-siyosiy faol shaxs;
- o'quvchilarga samimiy mehr–muhabbat, ularning har qanday ehtiyojlari, qiziqishlari, hatti-harakatlari motivlarini, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi va malakasining shakllanganligi;
- jamiyatda ro'y berayotgan hodisalar, jahonda ro'y berayotgan voqealar, tabiatga, borliqqa, shaxslararo, guruhlararo, millatlararo munosabatlarga nisbatan pedagogik kuzatuvchanlik, yangilikka, ijodiy izlanishga nisbatan intilish qobiliyatining mavjudligi;
- pedagogik faoliyatning barcha jabhalarida odamlarning hatti-harakatlari, munosabatlaridagi xususiyatlarni oqilona tushunish, o'z faoliyatiga nisbatan reflektiv munosabatni tarkib toptirish;
- har qanday favqulotda vaziyatlarga, jamiyatda ro'y berayotgan yangiliklarga nisbatan hamda ijtimoiy – iqtisodiy o'zgarishlarga omilkorlik va aql idrok bilan munosabatda bo'lish, o'z oldiga to'g'ri maqsad qo'ya olish, reja tuzish, bevosita nazorat qilish, boshqarish va o'z imkoniyatlarini namoyon eta olish;
- pedagogik faoliyatlarda, jamoatchilik tizimida muvaqqat guruhiiy munosabatlarda, ommaviy harakatlarda tashkilotchilik va boshqaruvchanlik qobiliyatini namoyish etishi;
- dunyoqarashi va tafakkur ko'lamining kengligi, dunyoviy bilimlarni bilishga nisbatan qiziqishining serqirraligi, ilmiy izlanishlarga moyilliligi, muayyan ilmiy salohiyat va pedagogik mahorat darajasini muntazam oshirib borishi;
- o'quvchilar bilan muloqotda layoqatliligi, nutq madaniyatining mantiqan ixcham, ma'noli, ta'sirchan kuchga egaligi, psixologik ta'sir o'tkazish bilan qurollanganligi.

Har bir o'qituvchi uchun o'quvchilarga to'g'ri, omilkor axborot uzatish va unga suhbatdoshini ishontira olishi kasbiy zaruriyat hisoblanadi. Bunda o'qituvchining muloqot madaniyati, ma'naviy olamining kengligi muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchining pedagogik faoliyati uzluksizdir, shu sababli u muloqot madaniyatini ham muntazam shakllantirib borishida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berishi lozim:

1. Yuksak pedagogik faoliyat nuqtai nazaridan o'z-o'zini anglashi, (muomalada o'zining o'zaro fikr almashishga doir sifatlarini, ijobiy va zaif tomonlarini bilishi) va shu asosda o'zaro fikr almashish yo'li bilan o'z-o'zini tarbiyalashi.
2. Kishilar bilan o'zaro munosabatda kommunikativ iqtidorini shakllantirib borishi, muloqot asosida to'g'ri bashorat qilish sezgilarini mashq qildirishi, muloqotda o'zining ideal tasavvurlarini, imkoniyatlarini boshqalar (o'qituvchilar jamoasi, o'quvchilar, ota-onalar) qanday baholashi haqidagi refleksiv tasavvurlarini tahlil qilishi.
3. O'zida muosharat odobining muhim xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan mashqlar asosida ishlashi.
4. O'quvchilar va ota-onalar bilan tarbiyaviy maqsadlarga qaratilgan turli jamoat ishlarini olib borishi, bunda o'zaro fikr almashish asosida pedagogik tashkilotchilik qobiliyatini takomillashtirib borishi.
5. Muloqot jarayonida paydo bo'ladigan salbiy holatlarni engish ko'nikmalarini shakllantirishi, dilkashlik va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratishi.

O'qituvchi muloqot madaniyati asosida faoliyat olib borgan taqdirda ham, o'quvchilar jamoasi orasida turli tushunmovchiliklar, ziddiyatlar paydo bo'lishi tabiiy hol.

Har qanday tajribali o'qituvchining pedagogik muloqoti jarayonida o'ziga xos qiyinchiliklar yuzaga keladi. Sinfda sodir bo'ladigan har qanday pedagogik vaziyatga javobgar shaxs o'qituvchidir. Bu barcha davrlar pedagogik faoliyatida namoyon bo'ladigan tipik hodisa.

Ayniqsa, ushbu holat endigina o'z faoliyatini boshlagan yosh o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida muammoli vaziyatlarni paydo qiladi.

Yosh o'qituvchilarning o'quvchilar bilan olib boradigan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatini doimiy nazorat qilish, ularga to'g'ri yo'nalish berish, barcha o'quv muassasalari pedagogik jamoatchiligiga, ustoz o'qituvchilar zimmasiga yuklatilishi lozim.

Pedagogik faoliyatda xato va kamchiliklarga yo'l qo'yadigan o'qituvchining yoshiga va ish tajribasi ko'lamiga odatda o'quvchilar hech qachon e'tibor bermaydilar. Chunki, o'quvchilar yoshidan va tajribasidan qat'iy nazar barcha o'qituvchilarni ustoz deb ataydilar. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya va pedagogik muloqotning o'ziga xos an'analari, milliyligimizga mos shakl va metodlari mavjud.

O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida yuz berishi mumkin bo'lgan turli ziddiyatli vaziyatlarni tezda bartaraf etishi uchun, avvalo o'z iqtidoriga, pedagogik mahoratiga tayanishi kerak.

Pedagogik muloqot asosida erishiladigan yutuqlar o'qituvchining ijodiy mehnati mahsulidir. Bu mehnatning salbiy va ijobiy tomonlari bo'lishi shubhasiz. Faqat har bir vaziyatni oqilona baholash, uni to'g'ri rejalashtirish, tarbiyaviy jarayonlarda aql-idrok bilan muloqotni tashkil etishning o'zi kifoya.

O'qituvchi bilan o'quvchining muloqotda bir-birlarini o'zaro tushunmasliklari, muloqot vositalarining qashshoqligi, har bir o'quvchining ruhiyatiga qarab muomala

qilinmasligi, barchaga bir xil majburiy itoatkorlik munosabati, o'quvchilarni tor doiradagi intizomga chaqiruvchi emotsional jihatdan salbiy tus berilgan buyruq shaklidagi muloqot doimiy ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

Pedagogik muloqot usullari ustida ishlashning asoslangan tizimini tuzish uchun, har bir o'qituvchi o'zining muammolaridan, yo'l qo'yilgan kamchiliklaridan kelib chiqib, qiyinchiliklarni tahlil qilish bilan bartaraf etishi lozim.

Pedagogik muloqotga doir barcha mashqlarning umumiy yo'nalishini mavjud pedagogik vaziyatlarda malaka hosil qilish uchun, har bir muloqot ishtirokchilarining imkoniyatlarini ochishga ko'maklashuvchi uning shaxsiy hislatlarini rivojlantirib borishni ta'minlovchi vositalardan foydalanish taklif qilinadi.

Muloqotga ba'zi o'quvchilarning sub'ektiv qarashlarini aniqlash, shu o'quvchi bilan muloqotni oqilona hal qilinishi zarur bo'lgan vazifalarni belgilash, uning xulqini tuzatish yoki unda shunchaki ishonch kayfiyatini yaratish kerak.

Mazkur vaziyatlarda o'zaro harakatlarning tizimli vositalari majmuasi quyidagicha belgilanishi mumkin:

- muloqot jarayonida tarbiyalanuvchi ob'ektning javob harakati imkoniyatlarini oldindan ko'ra bilish;
- ob'ektda psixologik to'siq va salbiy qarashlarni keltirib chiqaruvchi vositalarni qo'lga kiritish;
  - vaziyatning o'zgarishiga qarab foydalanish mumkin muloqotlarning bir nechta modeliga ega bo'lish;
- o'quvchilar jamoasi fikrlarini tinglash, ularning mulohazalariga qo'shilish, ularga hamdardlik ko'nikmasini rivojlantirib borish;
- o'zaro muloqot natijalarini baholash va erishilgan yutuqlar hamda kamchiliklarni pedagogik-psixologik vositalar asosida taqqoslash.

Pedagogik faoliyat va pedagogik muloqot xarakteri o'qituvchining shaxsi, uning qarashlari nuqtai nazarlarida va xulqida namoyon bo'ladigan g'oyaviy siyosiy saviyasi, professional tayyorgarligi va bilishga intilishi bilan uzviy bog'liq.

Bu asosiy hislatlardan tashqari o'qituvchining umumiy va boshqa qobiliyati, uning moyilligi xarakteri, muvaqqat psixik holatlari, shuningdek, to'plangan tajribasi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi shaxsining professional jihatlarini o'z-o'zini tarbiyalash yo'llaridan biri o'zining sifat va hislatlarini, shuningdek pedagogik faoliyat va muloqotlarining barqaror xususiyatlariga, o'qituvchi bilimining saviyasi va tarbiyalanganligi natijasida erishilgan natijalarini tahlil qilishga doir mashqlarda ham namoyon bo'ladi.

2. Pedagogik muloqotda muomala madaniyati

Mustaqillikdan keyin amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar tufayli ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Odamlarning ongi, dunyoqarashi o'zgardi.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi.

Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishida, har bir fuqaroning bilim olishida, ijodiy qobiliyatini shakllantirishda, intellektual jihatdan rivojlantirishda o'qituvchining muloqot madaniyati va muomalasi muhim ahamiyatga ega. Shuning

uchun ta'kidlash joizki, o'qituvchi kasbiga nisbatan talab va javobgarlik ham kuchaydi, ularning jamiyat oldidagi vazifalari yanada oshdi.

Buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish, uni jahon andozalari darajasiga chiqarish, o'quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish kabi dolzarb vazifalarga javobgarlik o'qituvchilar zimmasiga yuklatildi.

O'quvchi ma'naviy muhitining shakllanishi o'qituvchining yuksak axloq namunasi orqali namoyon bo'ladi. Bu o'rinda o'qituvchining shaxsiy va ijtimoiy harakati pedagogik muloqot madaniyati zamirida shakllanib, takomillashadi.

Pedagogik muloqotda o'qituvchining eng yaxshi fazilatlari va hatti-harakatlari o'quvchining ideali sifatida namoyon bo'ladi.

O'quvchining o'qituvchi shaxsi haqidagi qarashlari, uning hatti-harakati, pedagogik mahorati ma'naviy madaniyatiga mos kelmasa, yaxlit pedagogik jarayonni mukammal tashkil etish ham ijobiy natijalar bermaydi.

O'qituvchi sub'ekti bilan, o'quvchi ob'ekti o'rtasidagi qattiq avtoritar intizom ham o'zaro muloqot madaniyatiga salbiy ta'sir etadi, natijada o'quvchining ichki hissiyoti hamda shaxsiy fazilatlari rivojlanmaydi.

Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi faoliyatini muvaffaqiyatga yo'naltiruvchi eng muhim vosita, bunda o'qituvchining muhim fazilati, uning muloqot madaniyatiga asoslangan muomalasidir.

Muomala barcha falsafiy va psixologik fanlarda o'ziga xos ta'rifga ega. Pedagogikaning kategoriyasi sifatida **muomala** o'quvchilar qalbiga yo'l topa olish, ularga yondashish uchun mehrini qozonish, pedagogik nuqtai nazardan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro aloqa bog'lashga qaratilgan o'qituvchining pedagogik qobiliyatidir.

O'qituvchi o'quvchilar bilan muomalaga kirishish asosida:

1. O'z ijodkorligini va pedagogik mahoratini namoyish qiladi.
2. Yosh avlodni milliy mafkuramiz va milliy madaniyatimiz ruhida tarbiyalaydi.
3. Sharqona udum va urf-odatlarimiz asosida barkamol shaxsni shakllantiradi.
4. O'zining ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarini namoyish etgan holda, har bir o'quvchi qalbiga yo'l topadi.

Muomala o'qituvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'zida ulkan pedagogik imkoniyatlarni mujassamlashtiradi.

Pedagogik muomalada o'qituvchi quyidagilarga qat'iy amal qilishi lozim:

- o'qituvchida tarbiyalash mahoratining shakllanganligi. Uning tarbiyaviy jarayonga oid so'z va ohangni tanlay bilishi va ta'sir o'tkaza olishi;
  - muomala ob'ekti bo'lmish o'quvchi diqqatini jalb qiluvchi nutq, pauza, harakat, imo-ishoralarni o'z o'rnida ishlatishi, tarbiyaviy ta'sirni bilishi;
  - o'quvchining ichki ruhiyatini, psixologik xususiyatlarini bilgan holda muomalaga jalb etishi, darsni boshlashdan oldin o'quvchilarni ta'lim va tarbiyaviy muloqotga tayyorlashi;
  - o'quvchiga og'zaki, o'zaro ta'sir ko'rsatishning tarbiyaviy usullarini bilishi.
- O'qituvchining nutqi ravon, o'quvchi ongiga ijobiy ta'sir qiladigan bo'lishi.

Nihoyat, o'qituvchining o'quvchilar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning hatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sabablarni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida uning o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvop usullaridan foydalanadi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib, birlashtiruvchi hamda o'rnini to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala pedagogik faoliyatdan oldin sodir bo'ladi.

Pedagogik muloqot o'qituvchining pedagogik faoliyatida o'zaro axborot almashish jarayoni vazifasini bajaradi. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida bevosita o'z tarbiyalanuvchilari, umuman o'quvchilar jamoasi haqida, unda ro'y berayotgan turli ichki hodisalar haqida g'oyat xilma-xil axborotlarga ega bo'ladi va o'zining kelgusi ta'lim-tarbiyaviy rejalarini hamda pedagogik faoliyatini belgilaydi.

Shu bilan birga, o'qituvchi muloqot asosida o'z tarbiyalanuvchilariga ma'lum bir maqsadga qaratilgan axborotlar tizimini ma'lum qiladi. Bunda o'qituvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan arzimas bir xatolik, adolatsizlik, qo'pollik o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatining buzilishiga sabab bo'ladi va tuzatib bo'lmaydigan og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatiga erishishi natijasida quyidagi holatlar paydo bo'ladi:

pedagogik muloqot orqali o'qituvchi tarbiyalanuvchi ob'ekt bilan o'ziga xos muomala muhitini yaratadi. Bunday muhitda o'qituvchi o'zining psixologik, mimik, pantomimik, notiqlik san'ati, ta'sir o'tkazish kabi qobiliyatlar tizimini namoyish etadi;

- o'qituvchining shirinsuxanligi, ochiq chehrali bo'lishi, samimiy muomalasi muloqotda ijobiy natijalarga erishish kalitidir;
- o'quvchilar jamoasi bilan muomalada o'qituvchining doimo psixologik bilimlarga tayanishi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda bir xil muvozanatni saqlaydi;
- o'qituvchi o'quvchilar jamoasi bilan o'zaro muloqotga kirishar ekan, yaxshi muomalasi bilan ular hissiyotida yashiringan eng nozik qatlamlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi.

Mukammal shakllangan pedagogik muloqot madaniyati asosida ob'ekt va sub'ektning ichki hissiyoti bilan ular harakatlarining uyg'unlashuvi sodir bo'ladi.

Ushbu o'zaro uyg'unlashuvni yuzaga keltiradigan muloqotning asosiy bog'lovchisi so'zdir. So'z – mazmunan o'qituvchining nutqida, ma'ruzasida, dialog, monolog va deklamatsiyalarida o'z ifodasini topadi.

Pedagogik muloqot madaniyati vositasida o'qituvchi har qanday axborotni qarab chiqar ekan, o'quvchining shaxsi va psixologik xususiyati haqidagi axborotlarning muhimligini alohida e'tiborga olishi lozim.

Pedagogik muloqot madaniyati, o'qituvchini g'oyat xilma-xil sharoit va ko'rinishlarga moslashishiga imkoniyat yaratadi. Bular sirtdan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmasada, o'quvchi ichki dunyosida sodir bo'layotgan, uni tushunish

uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlarini bilib, ta'lim-tarbiyaviy faoliyat olib boradi.

O'qituvchi o'quvchining ichki dunyosini tushunib, muloqotga kirishishi lozim. O'qituvchining muloqot madaniyati asosida gapiradigan har bir so'zi, fikri, turli hodisa va jarayonlar o'quvchilar tomonidan har xil ko'rinishda tushuniladi, bu o'quvchining fikr-mulohazasiga, ichki dunyosining teranligiga, tafakkuri va dunyoqarashining kengligi bilan izohlanadi, **bunda o'qituvchi mahoratining uchta jihatiga alohida e'tibor qaratiladi:**

- hayotiy tajribasi;
- pedagogik faoliyat jarayonida egallagan ko'nikma va malakasi;
- muayyan o'quvchilar jamoasi bilan muomalada bo'lish tajribasi.

3. Sharqona tarbiya va muosharat odobining muloqotga ta'siri

Odamlarning mehr-oqibati, bir-birlariga nisbatan o'zaro hurmat e'tiborda bo'lishlari muloqot jarayonida namoyon bo'ladi. Xalqimizda azaldan muloqot salomlashish madaniyatidan boshlanadi. Salomlashish turli xalqlarda har xil amalga oshiriladi.

Xalqimizda salomlashish axloqlilikning yuksak namunasi sifatida e'tirof etilib, uning negizida umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, shu millatning ruhiy xususiyatlari, o'zaro munosabatlarining ma'naviy asoslari, bo'lajak muloqotning xarakteri, o'zaro hamkorligi aks etadi.

“Qur'oni karim”da salomlashish odobi musulmon ahlining qat'iy majburiy burchi tarzida bayon etiladi: “Ey mo'minlar, o'z uylaringizdan boshqa uylarga to'izn so'ramaguningizcha va egalariga salom bermaguningizcha kirmangiz. Mana shu sizlar uchun yaxshiroqdir. Shoyad ushbu eslatmadan ibrat olsangizlar”.

Ajdodlarimiz madaniy va ma'naviy merosi, ular yaratgan so'z, xalq tilining tunganmas boyligi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Xisrav Dehlaviy, Abu Hamid G'azzoliy, Kaykovus, Shayx Sa'diy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa Sharq va g'arb donishmandlarining boy meroslarida farzandlarni tarbiyalash va kamolotga etkazish asosiy muammo sifatida targ'ib qilingan.

Ular so'zni va nutqni ta'lim-tarbiyada ilohiy ne'mat va hikmat deb bilishgan hamda har bir so'zning o'z o'zni va ahamiyati borligini, tarbiyada so'zdan kuchliroq va qudratliroq narsa yo'qligini, tilga e'tibor – elga e'tibor ekanligini, so'z sehri mo'jizalar yarata olishini ta'kidlab kelganlar. Bularning barchasi mudarris va shogirdlarning samimiy muloqoti jarayonida amalga oshirilgan. **Mudarrislar barkamol va tarbiyalangan insonning o'nta nishonasi borligini alohida ta'kidlashgan:**

- birinchisi: xalq to'g'ri deb topgan narsaga noto'g'ri deb qaramaslik;
- ikkinchisi: yoshlikdan o'z nafsiga erk bermaslik;
- uchinchisi: birovlardan aslo ayb qidirmaslik;
- to'rtinchisi: yomonlik va omadsizlikni yaxshilikka yo'yish;

- beshinchisi: agar gunohkor uzr so'rasa, uzrini qabul qilish va
- kechirimli bo'lish;
- oltinchisi: muhojirlar hojatini chiqarish;
- ettinchisi: doimo el g'amini eyish;
- sakkizinchisi: aybini tan olish;
- to'qqizinchisi: el bilan ochiq chehrali bo'lish;
- o'ninchisi: odamlar bilan doimo shirin muomalada bo'lish.

Muloqot Sharqona tarbiyada axloq qo'rki sanalgan. Muallim har bir o'quvchining qanday dunyoqarashga egaligi, tafakkuri, bilim saviyasi, hayotga nisbatan munosabati odamlar bilan o'zaro muloqotida namoyon bo'lishini uqtirgan. Sharq mutafakkirlari merosida muloqot – azaldan insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositasi bo'lgan. Muloqotning asosiy quroli til hisoblangan. Shuning uchun ham til – aloqa quroli sifatida ta'riflanadi.

Insonning tili shirin, muomala madaniyatiga ega bo'lsa, qisqa vaqt ichida xalq orasida obro'-e'tibor topadi. Ko'p gapirish hech qachon kishiga obro' keltirmaydi. Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarimiz tilga, aytiladigan har bir so'zga hurmat bilan, o'ylab yondashish lozimligini uqtirib o'tganlar. O'qituvchi “so'z aytishdan avval, har daqiqada so'z ortidan keladigan oqibatlarni o'yla'shi (*I.P.Pavlov*) kerak.

Alisher Navoiy adabiy meroslarida muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to'g'risida, shirinso'zlik haqida noyob fikrlarni bayon qilgan. Bygungi kunda ham bu fikrlar o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. «Til shirinligi – ko'ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa foydali. Shirin so'z sof ko'ngillar uchun acal kabi totlidir», - deydi Alisher Navoiy.

O'quvchilar nutqini o'stirishda o'qituvchining til boyligi muhim ahamiyatga ega: bir tomondan, shirin tillilik o'quvchini o'qitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o'qituvchining til boyligi nutqining obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo'lishini ta'minlaydi, natijada o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etadi. Zotan, til va nutqning teranligi, o'qituvchining mahoratini, ma'naviy boyligini, o'qituvchilik qobiliyatining qay darajada ekanligini ifodalaydigan o'lchov, ko'rsatkich hisoblanadi.

Amerika shoiri Rolf Emerson: “Nutq qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur qiladi”, deydi. Sharq mutafakkirlari ijodida til va nutq vositalari orqali notiq, voiz, badihago'y, qissaxon kabi maxsus san'at ahillari va mudarrislar diniy, ta'lim-tarbiyaviy, islomiy aqidalarni ommaga singdirishgani, pand-nasihatlar qilishgani bayon etiladi. Ushbu nutq sohiblari keng qamrovli bilimga, boy axborotga ega bo'lishgan.

Alisher Navoiy “Voiz olimning o'zi avvalo halol ish ko'ruvchi bo'lishini, uning nasihatidan chiqmaslikni” asarlarida bayon etgan. Shuning uchun til shirinligi va notiqlik san'ati ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir o'qituvchining eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati xicoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida nutqning ta'sir kuchi nihoyatda beqiyosdir. O'qituvchining tili nutqiy qobiliyati o'quvchilarning o'zlarini tuta

bilishlariga, xulq-avtor va fikr yuritishlariga ulkan ta'sir etuvchi kuchli vositalardir. O'qituvchining "til boyligi va notiqlik san'ati barcha zamonlarda yonma-yon yashab kelgan" (*A.P.Chexov*). Uning his tuyg'usi, intilishlari, iroda va e'tiqodi nutqida aks etadi. O'qituvchi til boyligi bilan o'quvchilarda xursandchilik, ruhlanish, muhabbat, Vatanga sadoqat, g'azablanish, nafratlanish hissiyotlarini uyg'otadi, bilim olishga undaydi. Shuning uchun o'qituvchi "tilning xalq o'tmishi, hozirgi va kelajak avlodni buyuk bir yaxlitlikka, tarixiy, jonli bir jipslikka aylantiruvchi eng hayotiy, eng boy va eng mustahkam vosita" (*K.D. Ushinskiy*) ekanligini unutmazligi kerak.

Kishilarning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarida shirinsuxanlik, go'zallik, so'zlashuv ohangidagi muloyimlik "Myosharat odobi" deyiladi. Muosharat odobi insonning go'dakligida ota-ona bag'rida, oilada shakllantirilishi kerak. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deyiladi xalq maqollarida. Oilada o'rganilgan muosharat odobining poydevori mustahkam bo'ladi. Bola maktabda, ulg'aygach esa, ijtimoiy muhitda ko'nikma hosil qilish jarayonida oilasida o'rganilgan muosharat odobining kuch-qudratini doimo his qiladi.

O'quvchilarga muosharat odobini shakllantirish uchun o'qituvchining o'zi avvalo xushmuomalaligini namoyish etib, o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi,

mehribonligi, ular bilan hamdard, hamfikir bo'lib, o'rnak bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Sharq mutafakkirlari asarlarida muosharat odobi turli ko'rinish va nomlarda bayon etiladi. Jumladan, Al Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida asosiy g'oya – fozil kishilar obrazi. U kim bo'lishidan qat'iy nazar shohmi, gadomi, oddiy fuqaromi fozil kishidir. Shaharning fozil kishilari bir-birlariga nisbatan hurmat va izzatda bo'ladilar. Ota-ona va farzand, ustoz va

shogird, do'stlar, qarindoshlar o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom mavjud. Forobiy asarida bundan bir necha asr ilgari ham ota-bobolarimizning

ma'naviyati naqadar yuksak bo'lganligi va bu avlodlarga o'rnak bo'lishi ta'kidlanadi. Onore de Balzak "Xushmuomalalik va kamtarlik kishining

chinakam ma'rifatli ekanligidan dalolat beradi", deydi. Ingliz donishmandi Jon Libbok: "Odamlar boodoblilik yordamida hattoki kuch bilan erishish mumkin

bo'lmagan g'alabalarga erishishi mumkin"ligini aytadi. Demak, muosharat odobi nafaqat milliy an'analarimiz va urf-odatlarimizning ko'zgusi bo'lgan,

balki dunyodagi barcha xalqlarning noyob insoniy fazilati sifatida e'tirof etilgan.

Insonning eng ulug', lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda o'z o'rnini topib yashashidir. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko'pchilikka qo'shilish, ular bilan ahil bo'lib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bo'lishi kerak. Muomala va munosabatda o'quvchilarning diliga to'g'ri kelmaydigan qo'pol va dilozor

munosabat olib boruvchi o'qituvchilarni hech kim yoqtirmaydi. O'quvchilar xushfe'l, shirinsuxan, adolatparvar, muomalasi shirin o'qituvchi va tarbiyachilarni dildan yoqtirishadilar va hurmat-e'tibor qilishadi. Insonlar orasida munosib o'rinini topish, inoq va hamjihat bo'lib yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson hech qachon o'zining yutug'i bilan,

badavlatligi bilan, ilm-hunari bilan maqtanmaydi, hamma vaqt kamgap, sodda bo'ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo'lmog'i zapyp.

Shirin so'z muloqotga kirishishning asosiy qurolidir. U inson qalbini ilitadi, qo'pol co'z inson kalbini jarohatlaydi. O'qituvchining "aql-zakovati, fikri, his-tuyg'ulari, bilimi va madaniy saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (*Aziz Yunusov*). Chunki so'zning qudrati katta. O'qituvchi o'z so'ziga, tiliga nihoyatda ehtiyotkor bo'lmog'i lozim. Eng avvalo, o'quvchilarga muomala madaniyatini, kattalar oldida o'zini tuta bilishi, gapini bo'lmasligi, yoshi ulug'larga gap qaytarmaslikni o'rgatish zarur.

Muloqot madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz zarur. O'qituvchining qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan olib boradigan muloqoti orqali namoyon bo'ladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga so'z yordamida etkazadilar, amalga oshiradilar. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. Co'zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo'ladi. Bunday kishilarni yoqtiradilar, hurmat qiladilar. So'zlashuv ham o'ziga xos san'atdir. Bu san'atning ildizi muosharat odobi bo'lib, uni mukammal o'rganish har bir inson uchun zarur. Shy bilan birga, ona tilini mukammal o'rganmoq va sof adabiy tilda o'quvchilar bilan muloqot qilish o'qituvchining notiqlik qobiliyatidir.

Muloqot asosida ma'naviy madaniyatni shakllantirish mezonlari va omillari

muhim jihatlari uyg'onish davrida rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan al-Xorazmiy, al-Kindiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Firdavsiy, Umar Xayyom, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Shayx Sa'diy, Tusiy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yugnakiy, Lutfiy, Mirzo Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ko'plab mutafakkirlarning ijodlari pedagogik tafakkur taraqqiyotida, insonning ma'naviy-axloqiy kamolotida, umumbashariy ma'naviy qadriyatlarning yuksalishida muhim bosqich bo'ldi. Ular Sharqona axloq-odob talablari asosida komil insonni tarbiyalashning ma'naviy asosini yaratishga muvaffaq bo'ldilar.

Ushbu davr ma'naviy qadriyatlari mazmunida avvalo, insonning ichki va tashqi holati, hissiyoti, mehnatga, turmushga munosabati, mehr-oqibati, muhabbati, sadoqati, bilim o'rganishga intilishi, ma'naviy kayfiyati, aql idroki, erki, insonni tabiatning eng buyuk mahsuli sifatida kuylash, tasvirlash, oliy axloqli, yuksak insoniy fazilatlariga ega bo'lgan adolatli jamoa vakilini tarbiyalash g'oyasi ilgari surilgan. Ularning yosh avlod ma'naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyati ham naqadar bebaho ekanligini ta'kidlab, Demak, ma'naviy madaniyat manbalarida ilgari surilgan g'oyalarga amal qilish, ularni yosh avlodga o'rgatish va ongiga singdirish o'qituvchining jamiyat va Vatan oldidagi yuksak burchidir.

Inson o'z qadr-qimmatini va o'zligini umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonida anglay boshlaydi. Ta'lim muassasalarida o'qituvchi tomonidan

o'zaro muloqot asosida olib boriladigan quyidagi xususiyatlar negizida o'quvchilarda muloqot orqali ma'naviy madaniyatni shakllantirish **mezonlari** (*O.Musurmonova*) ifodalangan:

- har bir insonning qiziqishlarini ko'ra bilish, his etish va hurmat qilish;
- milliy-ma'naviy madaniyat manbalarini o'rganish, o'zligini anglashga ehtiyoj;

- inson hayotida mehnatning o'rnini to'g'ri tushunish;

- insonparvarlik, mehr-oqibat, iymon, e'tiqod, milliy qadriyatlarni e'zozlash;

- Vatanga muhabbat, sadoqat, o'z manfaatlarini jamiyat, xalq manfaatlaridan yuqori qo'ymaslik;

- ota-ona, qarindoshlar va boshqa atrof-muhitidagi kishilarga nisbatan muruvvatli, saxovatli bo'lish.

O'qituvchi ta'lim-tarbiyaviy jarayonda o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda muloqotning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanib ong va faoliyat birligini ta'minlashi taqozo etiladi. Ma'naviy ong o'quvchining dunyoqarashi, bilimi, his-tuyg'usi, idroki, irodasi va diqqatining majmuasi bo'lib, u o'qituvchining pedagogik mahorati negizida ta'lim-tarbiyaviy faoliyat asosida shakllantiriladi. O'z navbatida ong ham faoliyatga ta'sir ko'rsatadi va uni tartibga soladi.

O'quvchi tarbiyaviy muhitda uyushtirilgan ma'naviy faoliyatda ma'naviy madaniyat muammolarini erkin, ongli va adolatli echa olishga intilishi ta'minlanishi kerak. O'qituvchi bilan o'zaro muloqot jarayonida o'quvchi ongli ravishda o'z munosabatlarini bildirishga, to'g'ri xulosa chiqara olishga, milliy g'urur asosida ularni avaylashga, asrashga, sevishga, umrboqiyiligini ta'minlashi ma'naviy burchi ekanligiga o'rgatiladi.

....Ma'naviyatni tushunish, anglash uchun avvalo insonni tushunish, anglash kerak. Shuning uchun ham o'zligini, insoniy qadr-qimmatini anglab etgan har qanday odam bu haqda o'ylamasdan yashashini tasavvur qilish qiyin", – deb ta'kidlaydi.

Ma'naviy madaniyatning muhim belgilarini shakllantirishda, ta'lim-tarbiya tizimini ma'naviy muhit, ma'naviy faoliyat va ma'naviy anglash bosqichlaridan iborat andozalar asosida tashkil etishda ushbu mezonlar talablariga rioya qilish belgilangan maqsadni samarali amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bunda o'qituvchining muloqoti asosida o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirish jarayoniga ta'sir etuvchi quyidagi **omillar** ham muhim ahamiyatga ega:

1. O'quvchi ma'naviy faoliyat asosida o'zligini anglashni shakllantirish uchun ma'lum bir muhitda ma'naviy qadriyatlar bilan harakat orqali muloqotga kirishadi. Harakatsiz muhit va faoliyat bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirish samaradorligini *ma'naviy harakat omili* ta'minlaydi.

2. Ma'naviy qadriyatlarning mohiyati, ma'naviy-axloqiy tajriba, o'qituvchining ta'sirchan nutqiy muloqoti vositasida o'quvchi ongiga singdiriladi.

Nutqiy aloqalar tarbiya jarayoni ob'ektlari va sub'ektlari orasida kechadi va o'quvchi ma'naviy madaniyatini shakllantiruvchi *omil* bo'lib xizmat qiladi. O'quvchining xulq namunasi, ma'naviy harakati, nutqiy aloqalar samaradorligi o'qituvchi va o'quvchining muloqoti asosidagi faoliyat munosabatlari bilan belgilanadi.

3. Ma'naviy qadriyatlarning tarbiyaviy mohiyatidan ta'sirlanish va amaliy faoliyatda ularga tayanish, umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tarilishini ta'minlab, o'quvchi ma'naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyatini takomillashtirish ta'lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilaridan (o'qituvchi va o'quvchi) doimiy ijodkorlikni talab qiladi. *Ijodkorlik* – milliy-ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchi ma'naviy madaniyatini shakllantirishda *muhim omil* hisoblanadi. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida uning imkoniyatlaridan keng va samarali foydalanadi.

4. O'quvchi ma'naviy madaniyatini shakllantirishning muvaffaqiyati *o'qituvchining muloqot olib borish psixologik taktikasi omillariga* ham bog'liq. **Ushbu omilni harakatlantiruvchi sharoitlar:**

- o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlar va maxsus fanlar integratsiyasi bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi;
- mutaxassisligi bo'yicha kasbiy mahorati;
- o'quvchilar bilan o'zaro do'stona muloqot madaniyati;
- o'quvchilarning ruhiy holatini tez bilib olishi;
- o'qituvchi ma'naviy madaniyatining shakllanganlik darajasi;
- ta'lim-tarbiyaning zamonaviy usul va metodlarini tanlay bilishi;
- zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari to'g'risida chuqur ma'lumotlarga ega bo'lishi;
- o'qituvchining pedagogik jamoa orasidagi hurmat – e'tibori.

5. O'qituvchi muloqot asosida *o'quvchilarda ham ijodkorlik omilini* takomillashtirib boradi.

O'quvchida uning sifatlari quyidagi belgilar bilan namoyon bo'ladi:

- ma'naviy qadriyatlarni, an'analarni o'zlashtirishga qiziqishda ehtiyoj va talabning kuchliligi;
- o'rganilayotgan fanlar asoslarini egallashga ijobiy munosabat;
- ma'naviy madaniyat saviyasi, dunyoqarashi;
- o'z-o'ziga nisbatan talabchanlik;
- tabiatga, atrof-muhitga ongli munosabat;
- yangiliklarni va axborot texnologiyalarini o'rganishga qiziqish;
- ijtimoiy va shaxsiy faolligi;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmasi;
- tashabbuskorligi va ijodkorligi.

O'quvchilarda ma'naviy madaniyatni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatli borishi ta'lim mazmuniga asoslanib, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini to'g'ri tashkil etish saviyasiga bog'liq. Bu quyidagi faoliyat turlarini mukammal bilishni taqozo etadi:

Birinchidan, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat ijodkorlikni, mas'uliyatni, faollikni va eng asosiysi muloqot madaniyatiga rioya etishni talab qiladi.

Ikkinchidan, har bir darsda o'qituvchi ham, o'quvchi ham belgilangan maqsadni aniq qo'ya bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi lozim.

Uchinchidan, dars jarayonida bilimlar mazmunining ilmiyligi, uzluksizligi, izchilligi va tarbiyaviy xarakteri, o'qituvchining notiqlik san'ati asosida bayon etish shaklining mukammalligi, qiziqarliligi o'quvchilarda ta'limiy va tarbiyaviy tomondan o'rganiladigan qadriyatlarga qiziqishni kuchaytiradi, ularda tarixiy, adabiy, milliy va diniy xarakterdagi milliy qadriyatlar bo'yicha o'z bilim va ko'nikmalarini oshirish ishtiyoqi rivojlanadi.

To'rtinchidan, o'qituvchining pedagogik mahorati, nazariy va uslubiy tayyorgarligi, o'z kasbiga, faniga munosabati, olib boradigan darsi andozasini va uning natijasini oldindan ko'ra bilish, har bir dars samaradorligini ta'minlovchi texnik va texnologik belgilardan biridir.

Beshinchidan, dars jarayonida o'quvchilar jamoasiga erkin fikr yuritish, o'z fikr-mulohazasini erkin bayon etishga imkoniyat yaratish, o'quvchilar jamoasi fikriga tayanish, ularning fikr-mulohazalari, istak-xohishlarini e'tiborga olish, o'quvchilarning mustaqil ishlaridan keng foydalanish zarur.

Oltinchidan, o'quvchilar bilimiga, xulqiga beriladigan bahoning xolisona va adolatli bo'lishi barcha ta'lim va tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkil etilishiga ijobiy ta'sir etuvchi omil ekanligini unutmaslik kerak.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilar ongiga muloqot asosida milliy qadriyatlar va ma'naviy madaniyatni shakllantirish, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqotini hozirgi zamon pedagogik talablari asosida mukammal tashkil etilishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.

a. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

5. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

6. B. Ziyomuxammedov G' Pedagogik mahorat asoslari G' T.: TIB-KITOB, 2009-183b

7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 19 b.

8. Qudratov A. Nutq madaniyati asoslari. T., 1999. 26-32 b.

9. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat", T., TDPU, -2009

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. G'oziev. E. Pedagogik psixologiya asoslari. T., 1997. 36 b.

1. Choriev R. Pedagogik mahorat –ta'lim tarbiya sifati kafolati. Xalq ta'limi. 1-son. 2004 yil

5-mavzu. O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI MULOQOT

Asosiy savollar.

1. Pedagogik muloqot va uning vazifalari.
2. O'qituvchining muloqot uslubi.
3. O'qituvchining pedagogik nazokati.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar. Muloqot, pedagogik muloqot, pedagogik muloqot funksiyasi, pedagogik muloqot tuzilishi, modellashtirish, munosabat stili (uslubi), avtoritar uslub, demokratik uslub, liberal uslub, pedagogik muloqot stili, muloqot-dialog, pedagogik nazokat.

Mavzuga oid muammolar:

1. Pedagogning sinf bilan hamkorlik o'rnatishi uning qanday muloqotda bo'lishiga bog'liq. Muloqotning qanday uslublarini bilasiz va sizningcha eng maqbul uslub deb qaysi sanaladi? Fikringizni izohlang.

2. O'qituvchining muloqot uslublarini aniqlang, bir-biri bilan taqqoslang. Muloqotning qaysi uslubi o'quvchilar uchun ma'qul hisoblanadi? O'quvchining shaxsiy xususiyatlari muloqotda e'tiborga olinadimi? Agar e'tiborga olinsa, qanday qilib?

3. Pedagogik muloqotda pedagogik taktning o'rnini nimada deb sanaysiz? Pedagogik taktga to'la amal qiladigan va amal qilmaydigan o'qituvchilarni kuzatganmisiz? Ularni solishtirib, tahlil qiling va natijasini baholashga harakat qiling.

1-savol bayoni:

Muloqot-pedagogik faoliyatning muhim kasbiy qurolidir. Pedagogik muloqot- o'qituvchi va o'quvchilarning qulay psixologik muhit yaratishga yo'naltirilgan dars va darsdan tashqari vaqtdagi professional muloqotdir.

Noto'g'ri pedagogik muloqot – qo'rqinch tug'ilishiga diqqatni, xotirani, ishchanlikni pasayishiga, nutqni rivojlantirishni buzilishiga,

natijada stereotip (bir xil) fikrlashga, mustaqil fikrlashning pasayishiga olib kelishi mumkin. Oqibat natijada o'qituvchiga, keyin esa predmetlarga nisbatan salbiy munosabatlarni qaror toptishiga sabab bo'ladi.

Pedagogik muloqot funksiyalari.

Pedagogik muloqot ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funksiyalar bilan xarakterlanadi:

Shaxsni anglab etish, axborot almashinuvi, faoliyatni tashkil etish, rollarni almashinuvi, hamdard bo'lishlik, o'z mavqeini anglab etish.

Muloqotning axborot funksiyasi, ma'naviy fikrlar va materiallarni almashishni ta'minlagan holda, birgalikda izlanishga, o'ylashga, o'quv-tarbiya jarayonining ijobiy motivlarini yaratishga sharoit ochib beradi.

Shaxs faoliyati sharoitni yaratgan holda, shaxs tomonidan bajariladigan rolli muloqot, undagi u yoki bu ijtimoiy xulq-atvor o'rnini belgilaydi. Ijtimoiy rollarni almashinuvi shaxsning ko'p qirrali namoyon bo'lishini, «niqobni tashlash», kishini kishi tomonidan idrok qilish jarayoniga yordam bergan holda, boshqaning roliga kirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Pedagogik muloqotning tuzilishi.

Professional pedagogik jarayon tuzilishiga quyidagilar kiradi:

Sinf bilan bo'ladigan muloqotni oldindan modellashtirish (andozasini oldindan tayyorlash).

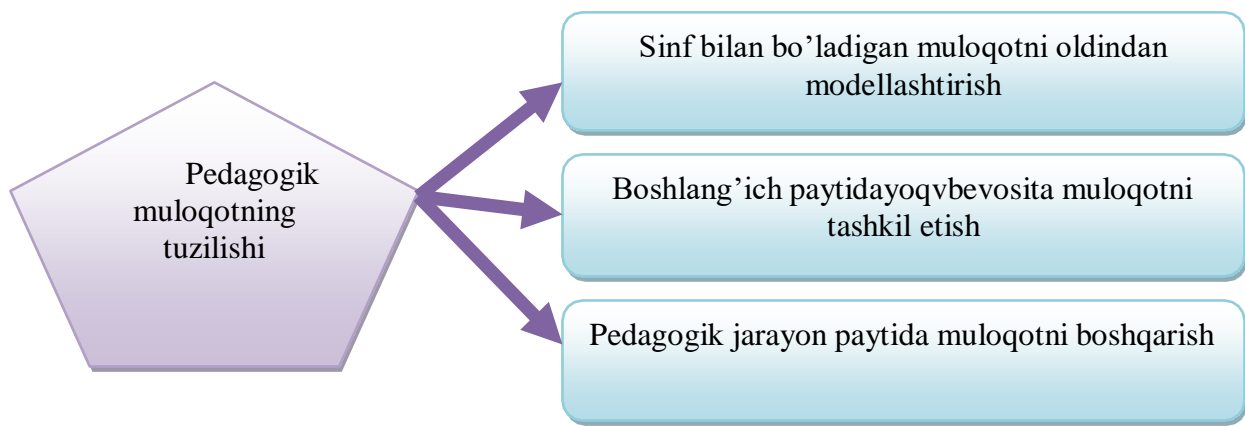
Boshlang'ich muloqot paytidayoq bevosita muloqotni tashkil etish.

Pedagogik jarayon paytida muloqotni boshqarish.

2-

savol bayoni:

Muloqot o'z navbatida ikki xil tomonga ega: munosabat va o'zaro ta'sir. Bu xuddi aysbergning suv osti va suv usti qismlariga o'xshaydi. Bunda ko'rinadigan tomoni- nutq va nutqsiz xatti-harakatlar, ko'rinmaydigan ichki tomoni – ehtiyojlar, motivlar, qiziqishlar, hissiyot va h.k.

Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, pedagogning bolalarga doimo ijobiy munosabati o'quv ishidagi va xulq-atvordagi kamchiliklarga ishini bilgan holda yondoshish, xotirjam va tekis ohangda o'quvchilarga murojaat qilish, o'quvchilarni erkin, xushmuomala, ishonuvchan bo'lishiga olib keladi. O'quvchilarga salbiy munosabatda bo'lish («sinflaring jonimga tegdi»), o'qituvchining tuturuqsiz pozitsiyasi (kayfiyatiga qarab o'zgarishi)unga bo'lgan ishonchsizlik va odamovilik, laganbardorlik kabi xususiyatlarni keltirib chiqaradi.

Psixologiyada jamoa a'zolari bilan muloqotda bo'lish texnikasini tahlil qilgan holda har xil rahbarlik qilish turlari ishlab chiqilgan. O'qituvchi ham o'z ta'sirini amalga oshiruvchi rahbar hisoblanadi. Rahbarlikning asosan uchta uslubi uchraydi.

Avtoritar uslub.

O'qituvchi bir o'zi guruh faoliyati yo'nalishini aniqlaydi, kim-kim bilan o'tirish, ishlash kerakligini ko'rsatadi, o'quvchilar tomonidan bo'ladigan har qanday tashabbuskorlik bo'g'iladi, o'quvchilar har xil gumonlar dunyosida yashaydi.

Demokratik uslub.

Demokratik uslub jamoatchilik fikrlariga tayangan holda ish yuritishda ko'rinadi. O'qituvchi faoliyat maqsadlarini har bir o'quvchi ongiga etkazishga harakat qiladi.

Liberal uslub.

Bu uslub-tartibsizliq, boshboshdoqlik va beparvolikdan iborat.

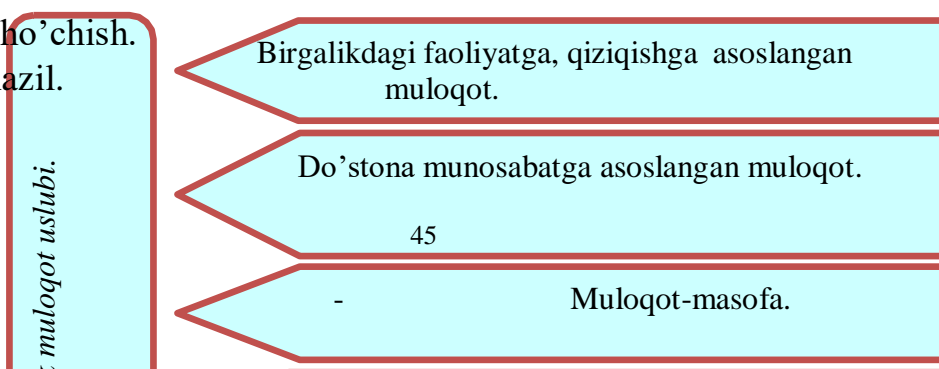
O'qituvchi jamoa hayotiga aralashmaslikka harakat qiladi. Faollik ko'rsatmaydi. Savollar nomiga ko'rib chiqiladi. Bu erda obru haqida so'z bo'lishi mumkin emas.

Pedagogik muloqot uslubi.

Munosabat uslubi va bolalarga rahbarlik qilish jarayonidagi o'zaro ta'sir xarakteri birgalikda pedagogik muloqot uslubini tashkil etadi.

Bular quyidagilar:

- Birgalikdagi ijodiy faoliyatga, qiziqishga asoslangan muloqot.
- Dustona munosabatga asoslangan muloqot.
- Muloqot-masofa.
- Muloqot-cho'chish.
- Muloqot-hazil.

O'QITUVCHI HAM O'Z TA'SIRINI AMALGA OSHIRUVCHI RAHBAR HISOBLANADI. RAHBAR-LIKNING ASOSAN UCHTA USLUBI UCHRAYDI

Avtoritar uslub.

O'qituvchi bir o'zi guruh faoliyati yo'nalishini aniqlaydi, kim-kim bilan o'tirish, ishlash kerakligini ko'rsatadi, o'quvchilar tomonidan bo'ladigan har qanday tashabbuskorlik bo'g'iladi, o'quvchilar har xil gumonlar dunyosida yashaydi.

Demokratik uslub.

Demokratik uslub jamoatchilik fikrlariga tayangan holda ish yuritishda ko'rinadi. O'qituvchi faoliyat maqsadlarini har bir o'quvchi ongiga etkazishga harakat qiladi.

Liberal uslub.

Bu uslub-tartibsizlik, boshboshdoqlik va beparvolikdan iborat. O'qituvchi jamoa hayotiga aralashmaslikka harakat qiladi.

3-savol bayoni:

«Takt» so'zining lug'aviy ma'nosi «tegish nuqtasi», degan ma'noni bildiradi. Bu axloqiy tushuncha bo'lib, odamlar orasida o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishga yordam beradi.

Pedagogik nazokat (takt) umumiy nazokat tushunchasidan farq qilgan holda, faqatgina o'qituvchining shaxsiy xususiyatlarini ko'rsatib qolmasdan, (hurmat, bolalarni sevish, xushmuomalalik) o'quvchiga

to'g'ri yondoshish yo'lini tanlashda, ya'ni bu tarbiyalanuvchi bolalarga amaliy ta'sir ko'rsatadigan vositadir.

Demak, pedagogik nazokat bu- o'qituvchining o'quvchilarga maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishi, mohirona, samarali muloqot o'rnatish me'yoridir. Pedagogik nazokat o'quvchilar bilan muloqotda haddan oshib ketishga (chegaradan chiqib ketishga) yo'l qo'ymaydi. Tarbiyaviy vositalardan foydalanishda albatta me'yor qoidasiga rioya qilish kerak bo'ladi. Xuddi tibbiyotda dorini retsept bo'yicha tegishli mikdorda qabul qilish kerakligi kabi, o'qituvchi so'zi ham me'yorida bo'lishi kerak. Me'yoridan ortiqchalik teskari natijalarga olib keladi. Haddan tashqari talabchanlik- quloq solmaslikka, ko'ngilchanlik – qo'pollikka olib kelishi mumkin.

Dars jarayonida pedagogik takt.

O'qituvchi va o'quvchilar orasidagi kelishmovchiliklarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bo'larning asosiy sabablaridan biri – ularni tashqi ko'rinishiga, aqliga, qobiliyatlariga qo'pol holda tanbeh berishda ko'rinadi. **Pedagogik faoliyatda quydagilarga amal qilinsa ma'qul bo'ladi:**

O'quvchilarga samarali ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchi o'z shaxsini to'g'ri baholay olishi kerak.

O'qituvchi va o'quvchi orasidagi munosabatlar, o'zaro hurmat, o'quvchi va pedagog aloqasini mustahkamlash asosida qurilmog'i kerak.

Pedagogga o'z mavqeini mustahkamlash uchun sharoit yaratish ham kerak bo'ladi, ya'ni o'quvchi shaxsining kuchli tomonlarini, qiziqishlarini, ishbilarmonligi, bilimdonligi, dunyoqarashi kengligi va h.k larni burttirmasdan ko'rsata bilish kerak.

Bolalardagi ozgina yutuq, oldinga siljishni payqagan holda maqtash kerak bo'ladi. Bir o'quvchini maqtagan holda, tenbeh beriladigan bo'lsa alohida aytish lozim.

Ish jarayonida ko'zda tutilgan siljish amalga oshmayotgan taqdirda ham o'quvchilardan shikoyat qilavermaslik kerak.

O'quvchilar bilan bo'lgan muloqotda shuni esda tutmoq lozimki, hamkasblarining obruyini qadrlash kerak bo'ladi.

«Takt» so'zining lug'aviy ma'nosi «tegish nuqtasi», degan ma'noni bildiradi. Bu axloqiy tushuncha bo'lib, odamlar orasida o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishga yordam beradi. Pedagogik nazokat (takt) umumiy nazokat tushunchasidan farq qilgan holda, faqatgina o'qituvchining shaxsiy xususiyatlarini ko'rsatib qolmasdan, (hurmat, bolalarni sevish, xushmuomalalik) o'quvchiga to'g'ri yondoshish yo'lini tanlashda, ya'ni bu tarbiyalanuvchi bolalarga amaliy ta'sir ko'rsatadigan vositadir.

Demak, pedagogik nazokat bu- o'qituvchining o'quvchilarga maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishi, mohirona, samarali muloqot o'rnatish me'yoridir. Pedagogik nazokat o'quvchilar bilan muloqotda haddan oshib ketishga (chegaradan chiqib ketishga) yo'l qo'ymaydi. Tarbiyaviy vositalardan foydalanishda albatta me'yor qoidasiga rioya qilish kerak bo'ladi. Xuddi tibbiyotda dorini retsept bo'yicha tegishli mikdorda qabul qilish kerakligi kabi, o'qituvchi so'zi ham me'yorida bo'lishi kerak.

Nazorat savollari:

1. Muloqotning munosabat ko'rinishlarini aniqlang.
2. Odamlarni muloqotga kirishishga da'vat etish turini aytib bering.
3. Qaysi uslubda har bir o'quvchining imkoniyatlari va qobiliyatlari hisobga olinadi?
4. Hamkorlikda ijodiy faoliyat yuritish va dustona munosabat asosidagi muloqot usullarining uzviy bog'liqligi va tafovutlarini izohlab bering.
5. Masofa saqlab mulohazada bo'lish, qo'rqitish, mazax qilish orqali muloqot qilishni qanday baholaysiz? Fikringizni misollar bilan yozma bayon eting.
6. Pedagogik nazokatning mohiyati va asosiy xususiyatlarini og'zaki bayon eting.
7. Nazokat insonlar hayotida qanday vazifani bajaradi?
8. Pedagogik nazokatni qanday tushunasiz?
9. Nazokat va pedagogik nazokat tushunchalarini qiyosiy tahlil qiling

Pedagogik faoliyatda quyidagilarga amal qilinsa ma'qul bo'ladi:

1. O'quvchilarga samarali ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchi o'z shaxsini to'g'ri baholay olishi kerak.

2. O'qituvchi va o'quvchi orasidagi munosabatlar, o'zaro hurmat, o'quvchi va pedagog aloqasini mustahkamlash asosida qurilmog'i kerak.

3. Pedagogga o'z mavqeini mustahkamlash uchun sharoit yaratish ham kerak bo'ladi, ya'ni o'quvchi shaxsining kuchli tomonlarini, qiziqishlarini, ishbilarmonligi, bilimdonligi, dunyoqarashi kengligi va h.k larni burtirmasdan ko'rsata bilish kerak.

4. Bolalardagi ozgina yutuq, oldinga siljishni payqagan holda maqtash kerak bo'ladi. Bir o'quvchini maqtagan holda, tenbeh beriladigan bo'lsa alohida aytish lozim.

5. Ish jarayonida ko'zda tutilgan siljish amalga oshmayotgan taqdirda ham o'quvchilardan shikoyat qilavermaslik kerak.

6. O'quvchilar bilan bo'lgan muloqotda shuni esda tutmoq lozimki, hamkasblarining obruyini qadrlash kerak bo'ladi.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. Pedagogik muloqatning ahamiyatini izohlang.
2. O'qituvchi muloqat uslublarini ta'riflang.
3. O'zingiz bilgan biror o'qituvchining muloqat mahoratini tahlil qilib chiqing.
4. O'z faoliyatingizda muloqatga qanchalik e'tibor berishingizni tekshiring.
5. O'z muloqat mahoratingizni shakllantirish yuzasidan amallarni bajarib ko'ring.
6. Pedagogik nazokatning mohiyatini tahlil qiling.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik muloqot- o'qituvchi va o'quvchilarning qulay psixologik muhit yaratishga yo'naltirilgan dars va darsdan tashqari vaqtdagi professional muloqotdir.
2. Pedagogik muloqot ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funksiyalar bilan xarakterlanadi: shaxsni anglab etish, axborot almashinuv, faoliyatni tashkil etish, rollarni almashinuv, hamdard bo'lishlik, uz mavqeini anglab etish.
3. Pedagogik nazokat bu- o'qituvchining o'quvchilarga maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishi, mohirona samarali muloqot o'rnatish me'yoridir.
4. Rahbarlikning asosan uchta uslubi uchraydi:
Avtoritar uslub.
Demokratik uslub.
Liberal uslub.
 Bularning barchasi pedagog uchun ham xosdir.

Asosiy adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O'zbekiston”, 2017.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.
4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.
  - a. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

5. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

6. B. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 19 b.

8. Quدراتov A. Nutq madaniyati asoslari. T., 1999. 26-32 b.

9. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat", T., TDPU, -2009

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Nurumbekova.Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston "Ziyo", 2012. 62b

2. H. Abdulkarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. "O'qituvchi nutqi madaniyati" o'quv-qo'llanma.–GulDU., 2014.

3. Lato'shina D.I. Istoriya pedagogiki. (Uchebnoeposobiya). – M., 2003.

4. Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P – 12.

5. Leadership guide.Senior leaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice:Teaching and Learning in Secondary schools . Status: Recommended Date of issue: 09-2004. Ref: DfES 0444-2004 GGuidance.

6. "Sabr va sadoqat sohibi" (Ustoz Omon Suvanov 75 yoshda). Adabiy-badiiy nashr. Guliston: "Ziyo" nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN978-9943-4776-9-8.

7. Omon Suvanov. "Yuksak mahorat sohiblari" o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: -2017. 200 b.

8. Omon Suvonov Oila pedagogikasi. H. Abdulkarimov.O'quv-uslubiy qo'llanma .T.: -2017, 65 b

6-mavzu: PEDAGOGIK NAZOKAT VA ODOB-AXLOQ

Asosiy savollar

1. Pedagogik nazokat haqida tushuncha

2. Pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyatlari

3 O'qituvchi nazokatida dilkashlik va pedagogik takt

Tayanch tushunchalar: Pedagogik nazokat; xulq – atvor; barkamol inson; talabchanlik va qattiqqo'llik; etnopedagogik tuyg'ular; informatsion jarayon; qo'pol va dag'al so'zlar; ishonch tuyg'usi; nisbiylik va sub'ektivlik; dilkashlik; pedagogik takt; ekstravert shaxslar; introvert shaxslar; o'qituvchining kommunikativ madaniyati; yuksak o'dob namunasi; xushmuomalalik; shirinsuhanlik; pedagogik taktga zid; pedagogik dilkashlikni o'rganish dasturi; o'z-o'zini tarbiyalash; individual – tipologik DASTUR; mimika va pantomimika.

Darsning maqsadi: Pedagogik nazokat va odob-ahloq haqida tushuncha berish

O'qituvchining o'quvchilar muhitiga uzviy ravishda qo'shilib keta olishi nihoyatda qiyin jarayon. Lekin uning pedagogik faoliyati bevosita o'quvchilar orasida olib boriladi.

O'zaro munosabatlarni ishonch va do'stlik tuyg'ulari bilan mustahkamlab borish o'qituvchidan jiddiy psixologik tayyorgarlikni talab qiladi.

Buning uchun o'qituvchi avvalo, turli xarakterdagi o'quvchilardan iborat bo'lgan, sinf jamoasida tez-tez o'zgarib turadigan pedagogik vaziyatlarga darhol o'z munosabatini bildirishi va unga odilona baho berishi kerak.

U o'quvchilar hatti-harakatini to'g'ri idrok etishi, vaziyatlarni oldindan ko'ra bilishi, tarbiyaviy metodlarni o'z o'rnida qo'llashi, o'quvchilar bilan muomalada bosiqlik, sabr, milliy an'ana va turmush tarzimizdan kelib chiqqan muruvvat va himmat, odamiylik va mehr-oqibat tuyg'ularini ko'rsata olishi shart. Bu vazifalar o'qituvchining zimmasiga yuklanadigan va u rioya qilishi lozim bo'lgan **pedagogik nazokat** deb atalmish faoliyatning zarur shartidir.

Pedagogik nazokat – o'qituvchi axloqiy-ma'naviy qiyofasini namoyon etuvchi me'yor tuyg'usi yoki xulq va odob qoidalariga rioya qilishi demakdir. Pedagogik nazokat o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro munosabatini tashkil qilish vositasi. Psixologik til bilan aytilganda, nazokat insonning bir qolipdagi barqaror tasavvurlarida mujassamlashgan shaxsiy insoniy hislatlarining yig'indisidir.

Pedagogik nazokat me'yorlari o'qituvchidan avvalo komil insonga xos hislatlarga ega bo'lishni talab qiladi.

Zero, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilishning asosiy maqsadlaridan biri komil inson tarbiyasi bo'lib, u davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb e'lon qilingan.

Ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli yoshlarni tarbiyalab voyaga etkazish o'qituvchi zimmasida.

Shunday ekan, hozirgi demokratik jamiyat o'qituvchisining o'zi avvalo komil inson bo'lishi, mukammal bilimlar sohibi, etuk insoniy fazilatlar egasi bo'lishi zarur.

O'qituvchi xulq-atvorida pedagogik nazokat ma'lum bir muddatda shakllanib tugaydigan jarayon emas, uning omillari ham jamiyat taraqqiyoti natijasida uzluksiz sayqallanib boradi:

- pedagogik nazokat o'qituvchining butun pedagogik faoliyatida sayqallanib, takomillashib boruvchi jarayon;
- pedagogik nazokat odatda tugallangan shaklga ega bo'lmay, insoniy fazilatlar evaziga uzluksiz boyib boradi;
- o'qituvchi pedagogik nazokatning tarkibiy qismlarini ijtimoiy muhitga va odamlarning yashash tarziga, urf-odatiga qarab o'zgartirishi mumkin;

• o'qituvchi pedagogik nazokatning nozik qirralarini chuqur egallashga doimo intilishi talab etiladi;

• pedagogik nazokatni o'qituvchi har bir o'quvchi bilan o'zaro munosabatda o'zi uchun eng qulay shaklga keltirib, ma'lum bir muvozanatda saqlashi lozim.

O'qituvchi pedagogik nazokatga ta'lim va tarbiya jarayonidagi har bir vaziyatga adolatli baho berishi bilan, o'quvchilarning hatti-harakatini to'g'ri idrok etishi, sabot, o'zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik, vijdon, oriyat kabi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirishi bilan erishadi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi, pedagogik faoliyatda o'z kasbini sidqidildan sevishi, halolligi, rostgo'yligi, axloqiy pokligi, odamiyligi, kamtarligi pedagogik nazokatning zarur talabidir. O'z kasbini sevgan o'qituvchigina butun kuch g'ayratini, qalb nuri va dil haroratini shu ishga bag'ishlaydi va o'z faoliyatida yaxshi natijalarga erishadi.

Bolalarni sevish, ularga mehr-muhabbatli bo'lish o'qituvchi axloqiy qiyofasida muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining mehribonligida talabchanlik va qattiqqo'llik hislatlari mujassamlashgan bo'lishi kerak.

O'qituvchi deyarli har kuni o'quvchilar bilan uchrashadi, savol-javob qiladi, ularning yaxshi xulq va ezgu ishlarini ma'qullaydi, bilimlarini baholaydi, nojo'ya hatti-harakatlari uchun tanbeh berib, lozim bo'lganda tarbiyaviy metodlarni qo'llaydi.

Pedagogik nazokat doimiy izlanishni, ijodkorlikni talab qiladi. Doimiy ijodiy izlanishda bo'lgan o'qituvchi tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi, ilm-fan muammolari, tarbiya etikasi va psixologiyasi yuzasidan erkin fikr yurita oladi. Xullas, bo'lajak o'qituvchi pedagogik odob va axloq qoidalarini o'zining dunyoqarashi va axloqiy tajribasi bilan boyitib borishi zarur.

O'qituvchi o'quvchilarning kattalar bilan muloqotga kirishish tizimiga ma'lum darajada kirib borib, ularning ichki qoidalarini o'rganishga harakat qilishi kerak.

Bu narsa o'quvchilar bilan suhbatlashish orqali, fe'l-atvorini o'rganish, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini kuzatish, ular hayotidagi turli voqealar va muammolarni birgalikda tahlil qilish, ular muhitida ro'y berayotgan hodisalarga nisbatan fikr-mulohazalarini bilish asosida amalga oshadi.

Bunda u o'quvchilar jamoasida ro'y berib turadigan, tashqi tomondan kuzatganda aslo bilib bo'lmaydigan yashirin hodisalar va voqealarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada o'qituvchi ta'lim-tarbiyaviy jarayonda o'z oldida turgan vazifalarni hal etishda o'quvchilarning o'zlarini ham jalb qila oladi.

Ijodiy natijalarga erishish uchun, o'qituvchi o'quvchilarning **ishonchini** qozona olishi shart. Yosh o'quvchi "do'st"lar ishonchini qozonish yoki ishonchiga kirish uchun pedagogik nazokat imkoniyatlarini o'z o'rnida qo'llay olishi lozim. O'zaro ishonch munosabatlari o'rnatilgach, o'quvchilar og'ir damlarda o'qituvchidan yordam so'rab murojaat qiladilar, o'z mulohazalarini u bilan baham ko'radilar. O'zaro ishonch norasmiy munosabatlarda ham

o'qituvchiga o'quvchilarning ba'zan anglab bo'lmaydigan ichki dunyosini ko'rish imkoniyatini beradi.

O'quvchilar bilan munosabatlarda pedagogik nazokatni qo'llash natijasida:

- o'qituvchi o'quvchilarning xarakterini, ichki dunyosini yaxshi bilib oladi, shundagina o'quvchilar bilan munosabatda xushmuomalali bo'lish imkoniyatlari paydo bo'ladi;

- o'qituvchi o'quvchilar bilan chin ko'ngildan bir-biriga yaqin bo'ladi, ba'zi daqiqalarda eshitmasligi kerak bo'lgan ularning gaplarini eshitmasdan o'tib ketishi mumkin, negaki o'zgalarning unga qaratilmagan gapini tinglash odobsizlikdir;

- o'qituvchi ba'zan o'quvchilar jamoasining kundalik ishlariga aralashmasligi, jamoada ro'y beradigan ba'zi ko'ngilsiz hodisalarni ijobiy hal etishni ular zimmasiga havola etishi mumkin.

Bularning hammasi o'qituvchining o'quvchilar bilan bo'ladigan kichik ixtiloflariga, kelishmovchiliklarga barham beradi.

Har qanday mutaxassis odob va axloq namunalariga ega bo'lishi tabiiy, lekin pedagogik nazokat va odoblilik mutlaqo o'zgacha harakatni va muomalani talab qiladigan mahoratdir. Chunki bu hislatlar faqatgina pedagogik qobiliyat va iste'dodga ega bo'lgan o'qituvchida yillar davomida shakllanadi.

2. Pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyatlari

O'qituvchining pedagogik nazokati mohiyatida avvalo etnopedagogik tuyg'ular, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analar, o'zbekona tavoze va muomala madaniyati, o'quvchilar jamoasiga singib keta oladigan har qanday ijtimoiy muhitga moslashuvchi individual qobiliyatlar, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar mujassamlashgan bo'ladi.

Hozirgi kunda informatsion jarayonning jadal rivojlanishi o'quvchi ruhiyatiga keskin ta'sir qiladi. Ularning psixologik xususiyatlarini, ruhiy holatini bir maromda ushlab turish uchun o'qituvchidan kuchli iroda, muomala madaniyati bo'lish va bosiqlik, pedagogik mahoratning keng imkoniyatlaridan foydalanish talab qilinadi. Yosh avlod tarbiyasida o'qituvchi eng qiyin vaziyatlarda ham pedagogik mahoratning quyidagi holatlariga rioya qilishi va unga o'zini moslashtirishi lozim:

- emotsional his-tuyg'ular va kechinmalarda, stress va affekt holatlarida o'zini boshqara olish qoidalariga rioya qilish;
- o'zining xulq-atvor xususiyatlarini doimiy bir muvozanatda saqlagan holda qo'llash;
- bachkana qiliqlar, ortiqcha hatti-harakatlar, pedagogik etikaga to'g'ri kelmaydigan bema'ni so'zlardan o'zini qat'iy tiyish;
- o'qituvchiga xos notiqlik san'ati sirlarini puxta egallash, o'quvchi shaxsiga og'ir ta'sir etadigan, uning ruhiyatini jarohatlaydigan iboralarni ishlatmaslik, muomalada, jazo metodlaridan foydalanishda qo'pol va dag'al so'zlar qo'llamaslik;

- dars jarayonida hissiy, aqliy bilim berishda belgilangan muayyan psixologik va fiziologik me'yorlarga asoslanish, manmanlikka yo'l qo'ymaslik, o'z holatidan boshqa holatga o'tishdan saqlanish;

- o'qituvchilar jamoasi va o'quvchilar bilan, ota-onalar hamda notanish kishilar bilan munosabatda kommunikativ qobiliyatning rasmiy va qat'iy muomala hamda ishbilarmonlik uslublariga asoslanish.

Pedagogik nazokatni egallash tartibi. Pedagogik nazokat pedagogik mahorat bilan birga yillar davomida ustozlar tajribasini o'rgangan holda va o'z hayotiy hamda kasbiy faoliyati tajribalaridan kelib chiqib shakllantirilib boriladi. O'qituvchining ma'naviy etuklik darajasi, nazokat sirlarini o'rganishda o'quvchilar bilan muloqot qilish ko'nikma va malakalarini egallashi, maxsus psixologik bilimlarga ega bo'lishida, o'z ustida tinimsiz mehnat qilishi natijasida erishiladi. Avvalo bu bilimlar o'quvchilar psixologiyasini (va bolalarning individual xarakterini) bilish bilan bog'liq.

Axloq asoslarini bilish, hatti-harakatlarda axloqiy ma'noni kasb ettirish ham katta ahamiyatga ega. **Shu bilan birga o'quvchi ruhiyatiga ijobiy-tarbiyaviy ta'sir etish yo'llarini bilish o'qituvchilarning kundalik faoliyatiga aylanishi lozim:**

- o'quvchilarni chin ko'ngildan sevish, o'z muhabbatini o'zaro munosabatda ko'rsata olish;

- o'quvchilar xulqi va ruhiyatidagi yashirin ichki tuyg'ularni anglashga harakat qilish, ko'rish va kuzatish;

- sinf jamoasidagi har qanday sharoit va muhitga moslashish;

- sinf jamoasi bilan o'zaro hamkorlikni, ta'lim-tarbiyaviy maqsadga muvofiq yo'lini tanlash;

- o'quvchilar bilan norasmiy suhbatlarda o'z ichki hissiyotini sezdirmaslik, aksincha ular ishonchini qozonish.

Pedagogik nazokatning asosiy xususiyati shundan iboratki, o'qituvchiga muloqotni ijobiy hissiyotlar asosida qurishga, bolalar bilan psixologik hamkorlikka kirishish uslublarini saqlashga yordam beradi.

Pedagogik nazokat xususiyatlari hozirgi kunda quyidagi vaziyatlarda muvaffaqiyat poydevori hisoblanadi:

- o'qituvchi pedagogik nazokat talablariga amal qilib, o'zida muloqotning erkin demokratik asosini shakllantiradi;

- sinf jamoasida ongli intizomni vujudga keltiradi; o'quvchilar bilan haqiqiy muloqot madaniyatiga erishadi;

- o'qituvchi sinfda yakka (avtoritar) hukmronlikdan, erkin muloqotga o'tib, demokratik printsiplar asosida pedagogik faoliyatga kirishish shaklini qo'llaydi;

- o'quvchilarni ongli ravishda tartib-intizomga muloqot asosida o'rgatadi.

Pedagogik nazokat asosida o'qituvchi o'quvchilar bilan muloqotda qarama-qarshilikka yo'l qo'ymasligi o'zaro munosabatni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi.

Ma'lumki, o'qituvchining fikr-mulohazalarida nisbiylik va sub'ektivlik alomatlari ham mavjud.

U hammaga birdek, to'g'ri munosabatda bo'la olmasligi tabiiy holdir, lekin u mohiyatan barcha o'quvchilarga holis niyatli, yaxshilik qilishga intiluvchi, adolatli kishi ekanligiga ishonch uyg'otishi kerak. Bu holat pedagogik nazokatning muhim xususiyatidir.

3. O'qituvchi nazokatida dilkashlik va pedagogik takt

Pedagogikada axloq va odobning muhim xususiyatlaridan biri bo'lmish dilkashlik insonning atrofidagi odamlar bilan barqaror, yaqin munosabatda bo'lishga intilishi deb ta'riflanadi.

Bu intilish o'qituvchining o'quvchilar va atrofidagi kishilar bilan tez aloqa o'rnatish olishi va belgilangan maqsadga erishishini ta'minlaydi. Albatta bu jarayon birdaniga sodir bo'lmaydi, ayniqsa yosh o'qituvchilardan psixologik bilim, kishilar bilan muloqotda xushmuomalalik, ehtiyotkorlik talab qilinadi.

Psixologlar o'qituvchining dilkashlik xususiyati ikki toifadagi odamlar xarakterida mujassamlashgan deb ta'kidlaydilar:

Birinchisi, *ekstravert* shaxslar: Ular barcha ishlarda faol, jiddiy va vazmin, osoyishtalikka va tashqi ta'sirchanlikka moyil kishilardir.

Ikkinchisi, *introvert* shaxslar: Ular faqat o'z ichki olamiga beriluvchan, atrofidagi odamlarga aralashmaydigan, o'z-o'zini nazorat qilishga, doimo ichki xavotirga moyil kishilardir.

Pedagog olimlar o'qituvchining dilkashligi ekstravert yoki introvert xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar xarakterining birlashuvida paydo bo'lishini ta'kidlaydilar. Biroq, ko'pincha pedagogikada ekstravert tipdagi shaxslar dilkash insonlar sifatida e'tirof etilganlar. O'qituvchida ushbu hislatlarning mavjudligi, uning pedagogik nazokat qoidalariga rioya qilib dilkashlik xususiyatlarini rivojlantirishi pedagogik mahorat sirlarini takomillashtirish zamini va shartidir.

Dilkashlik munosabatini doimiy ravishda o'z kasbiy faoliyatida mujassamlashtirgan o'qituvchi quyidagilarni unutmasligi kerak:

- sinf jamoasiga nisbatan bir qolipdagi fikrlarning muayyan tizimiga ega bo'lishi;

- o'quvchilar bilan doimo erkin muloqot qila olishi, har bir o'quvchiga individual shaxs sifatida yondashishi;

- birorta ham o'quvchisining yomon bo'lishiga, ularning hurmat e'tiborini qozonmasligi mumkin emasligiga ishonch hosil qilishi;

- biror o'quvchiga nisbatan ishonchsizlik, salbiy munosabat sinf jamoasi bilan o'zaro yaxshi munosabatni yo'lga qo'yilishiga halaqit qilishini bilishi;

- o'quvchilar bilan muloqotda haddan tashqari masofani (subordinatsiya) saqlash mumkin emasligi;

- sinf jamoasida sodir bo'ladigan kulgili vaziyatlarda o'qituvchining o'ta jiddiy va qat'iy bo'lishi jamoadagi qaltis ahvolni murakkablashtirib yuborishini unutmasligi;

•har bir o'quvchiga beriladigan xolisona va adolatli baho (ijobiy yoki salbiy) o'qituvchi va o'quvchi orasidagi munosabatni mustahkamlaydigan ko'prik ekanligini unutmashlik.

O'qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida dilkashlik fazilati o'quvchilar jamoasi bilan qizg'in, muvaffaqiyatli muloqotga kirishib ketishida namoyon bo'ladi.

Avvalo, o'qituvchi o'zining kasbiy-pedagogik dilkashlik fazilati haqida va uning nima ekanligini va tarkibiy qismlari nimalardan iboratligi to'g'risida aniq ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

Avvalo o'qituvchi o'zining kasbiga xos bo'lgan shaxsiy fazilatlari nuqtai nazaridan e'tibor berib, dilkashlikning qanday jihatlarini o'zida shakllantirish lozimligini aniqlashi, va o'z-o'zida kommunikativ hislatlarni tarbiyalashning shaxsiy rejasini tuzishi kerak.

Pedagogik kommunikatsiyaning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi ahamiyati shundan iboratki, unda o'qituvchining yuksak kommunikativ madaniyati qay darajada ekanligi namoyon bo'ladi.

O'qituvchining kommunikativ madaniyati o'z navbatida turli pedagogik vaziyatlarda paydo bo'ladigan oddiy insoniy dilkashlik xususiyatiga tayanadi. *Har birimizda, o'z shaxsiy muloqotimizning va o'zgalarning biz bilan olib boradigan shirin xushmuomalali muloqotidan ko'plab ajoyib taassurotlar xotiramizda saqlanadi. O'zaro muomalada dilkashlik fazilatlarini namoyish etadigan ko'plab pedagog ustozlarni bilamiz. Ular har qanday vaziyatlarda kishilar bilan bemalol muloqotga kirishib keta oladilar. Biroq, muloqotda butun suhbat jarayonini faqat o'ziga qaratib, kommunikatsiyaning qoq markazida faoliyat ko'rsatishni istovchi o'qituvchilarni ham bor.* Hayotda yana shunday o'qituvchilar uchraydiki, ular muloqotda kamgap, suhbatda istar-istamas ishtirok etishadi, mutlaqo faol kommunikativ rolni bajarishmaydi. Faqat kommunikativ xulqi bilan suhbatdoshini qo'llab turadi. Ba'zan hech kim bilan umuman muloqotga kirisha olmaydigan tund toifali o'qituvchilar ham uchraydi. Ammo, pedagogik faoliyatda muloqotdagi xushmuomalalilik nafaqat insoniy fazilat sifatida, balki o'qituvchilik kasbini tanlagan har bir kishining **kasbidagi yuksak shaxsiy fazilati** sifatida namoyon bo'ladi. Xushmuomalalilik, Sharq mutafakkirlari ijodida yuksak odob namunasi sifatida tasvirlangan. Dilkashlik, o'qituvchi uchun ajoyib bezak hisoblanadi va muosharat odobi sifatida talqin qilinib, kishilar ongiga singdirilgan.

Xushmuomalalilik va dilkashlik shaxsning insoniy fazilati sifatida o'qituvchining ham kasbiy faoliyatidagi yuksak fazilatlaridan biriga aylanib, o'qituvchining pedagogik muloqoti unumdorligini ta'minlaydi. Pedagogika oliy o'quv muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbga tayyorlashda, xushmuomalalilik va dilkashlikni shakllantirish uchun maxsus tayyorgarlikdan o'tishni taqozo etadi. O'qituvchining dilkashligi – uchta tarkibiy qismni birlashtiruvchi jarayondir:

- muloqotda zaruriyatning mavjudligi;
- muloqotdan keyin, muloqot paytida, muloqotgacha yaxshi kayfiyat;

- kommunikativ ko'nikma va malakalarga ega bo'lish.

Ushbu ta'rifda muloqotning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi ijodiy jihatlari ko'rsatilgan. Biroq, muloqot uchun zaruriyat hamisha mavjudligi – umuminsoniy xususiyat bo'lib, u barcha kasb egalariga taalluqlidir.

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi, o'quvchilarni erkin, mustaqil fikr yuritishga va ongli intizomga o'rgatish, intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, o'qituvchidan chuqur bilimga, kasbiy malaka va ko'nikmalarga, yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lishni talab qiladi. Shu jihatdan o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatida “Pedagogik takt” muhim pedagogik qobiliyat sifatida e'tirof etiladi.

Takt so'zi azaldan pedagogikada tarbiyaviy ta'sir etish ma'nosini bildiradi va o'quvchilar bilan o'zaro munosabatni boshqarishga yordam beruvchi axloqiy kategoriya sifatida ta'riflanadi. O'quvchilar bilan muloqot jarayonida ro'y beradigan eng og'ir vaziyatlarda ham pedagogik takt o'qituvchidan mutlaqo bosiqlikni, suhbatdoshiga nisbatan hurmat va ehtiromni talab qiladi.

Pedagogik takt – o'qituvchi kasbiy mahoratining asosi bo'lib, o'quvchilarga barcha demokratik talablar asosida pedagogik ta'sir o'tkazish, muloqotni insonparvarlik tuyg'ulari asosida o'rnatish o'lchovi, o'quvchilarda mustaqil fikr yuritishni hamda ongli intizomni tarkib toptirish ko'nikmalarini hosil qilish shaklidir.

Pedagogikada o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabati ularning yosh xususiyatlariga qarab belgilanishi va bu qonuniyatga amal qilinishi qat'iy talab etiladi.

Shunday ekan, o'qituvchi ta'lim–tarbiya jarayonida hali to'liq shakllanmagan, ta'sirlarga va ruhiy kechinmalarga tez beriluvchi, ota–onasining sevimli farzandi bo'lgan murg'ak qalb egalari bilan muloqot qilayotganligini aslo unutmasligi kerak.

O'quvchilar bilan muloqotda pedagogik taktga zid bo'lgan qo'pollik, adolatsizlik, qo'rqitish, haqorat, mensimaslik, noo'rin jazolash usullarini qo'llash va boshqa ular shaxsiga salbiy ta'sir qiladigan turli jargon so'zlar ishlatish o'quvchilar qalbini umuman tuzalmaydigan darajada jarohatlab qo'yishi, yoki o'qituvchining obro'siga putur etkazishi mumkin.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bunday qarama-qarshiliklar ko'pincha dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo'ladi. Bunda ayniqsa yosh o'qituvchilarning pedagogik takt sirlarini bilmasligi, tajribasizligi pand beradi.

O'qituvchining taktik mahorati birdaniga shakllanib qolmaydi, u yillar davomida pedagogik faoliyatda, ustozlar tajribasini o'rganishda, dars jarayonida, sinfdan tashqari faoliyatda va tarbiyaviy soatlarda o'quvchilar bilan muloqotda takomillashib boradi. Dars jarayonida pedagogik mahoratning asosi bo'lmish pedagogik taktga ega bo'lish o'qituvchi uchun juda zarurdir.

Kommunikativ jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash tizimi individual, berilgan tavsiyalar inobatga olingan holda ishlab chiqilgan bo'lishi kerak. Tabiiyki, muloqotga oid ko'p narsalarni har qanday o'qituvchi o'zining shunchaki sog'lom tafakkuri va tajribasi bilan ishlab chiqishi mumkin.

Masalan, boshqalar bilan muloqotda tabiiy noqulaylikni his qiladigan odamlar bunday muloqotdan keyin o'z tajribasini ongli ravishda orttirishi, psixologik to'siqlarni ma'lum bir maqsadni ko'zlab bartaraf etishi lozim. Buning uchun yosh o'qituvchi turli seminarlarda, yig'ilishlarda, o'qituvchilar davrasida ko'proq chiqish qilishga intilishi, hamkasblari va kishilar bilan muloqot qilishning har bir imkoniyatidan foydalanishi kerak.

Masalan, birorta muammo haqida bir nechta hamkasblaringiz bilan gaplashish vazifasini qo'ying. Yoshi ulug', tajribali o'qituvchilarga o'zingizni qiziqtirgan muammoli savollar bilan murojaat qiling, do'kon sotuvchisining xaridorlar bilan muomalasidagi hatti - harakatini sharhlab bering va hokazo.

Ko'chada yo'lovchining savoliga javob berganingizda, u bundan qoniqish hosil qilganini tushunishga harakat qiling. Har safar darsga tayyorgarlik ko'rib, yangi materialni tushutirishda nafaqat pedagogik vositalar va metodlarni qanday qo'llashni, balki sinf jamoasi bilan qanday muloqotga kirishish haqidagi fikr xayolingizni band qilsin.

O'quvchilar bilan maktabdan tashqari ta'lim va tarbiya jarayonida muloqot qilish haqida o'ylang. Sizga ajoyib taassurot qoldirgan, yaxshi kayfiyat bag'ishlagan muloqotdagi vaziyatlarni aslo unutmang.

O'quvchilar bilan muloqotdagi ba'zi muvaffaqiyatsizliklarni tahlil qilishga urining. Xatolaringizni tan oling va ko'ra biling, sizga qoniqish bag'ishlashi uchun navbatdagi muloqotlarni qanday tashkil qilishni o'ylang.

Sizga muloqotda noloyiq inson ekanligingizni aytishsa, aslo ruhiy tushkunlikka tushmang. Xulqingiz, hatti-harakatlaringiz, hayot va ish tajribangiz bilan shaxsiy xususiyatlaringiz buning aksi ekanligiga, muloqotda dilkashlik va xushmuomalalilik fazilatlarini sizda mavjudligiga o'zingizni ishontirishga harakat qiling. Tajribalar asosida o'z ustingizda tinimsiz ishlash, muloqotda dilkashlikni kasbiy jihatdan ahamiyatli xususiyatlarini rivojlantirish, kommunikativ qobiliyatlarni takomillashtirish, pedagogik kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Agarda ta'lim va tarbiyadan ko'zlangan maqsad shaxsning shaxsga ijobiy ta'siri ekan, demak, aynan o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlik sharoitida o'qituvchi ularning ma'naviy dunyosiga kirib borishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta’minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O’zbekiston”, 2017.
- A. Xoliqov G’Pedagogik mahoratG’Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011-420 b.
5. N.N. Azizodjaeva G’Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG’ T.: O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
6. B. ZiyomuxammedovG’ Pedagogik mahorat asoslariG’ T.:TIB-KITOB, 2009-183b

Qo’shimcha adabiyotlar:

2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 22 b.
3. Ochilov M., Ochilova N. O’qituvchi odobi. T., «O’qituvchi», 1997.
4. Xoliqov A. “Pedagogik mahorat”, T., TDPU, -2009

7mavzu: Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikani shakllantirish uslublari

Asosiy savollar:

1. Pedagogik texnika haqida tushuncha.
2. O’qituvchining tashqi qiyofasi va hissiyotini boshqarishi.
2. Gapirish texnikasi.
3. Pedagogik texnikani egallash yo’llari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar.

Pedagogik texnika, tashqi qiyofa, hissiyot, mimika, pantomimika, texnologiya, asab tizimi, gapirish texnikasi, talaffuz, nafas olish, tovush maromi.

Mavzuga oid muammolar:

1. Pedagogik texnikaning pedagogik mahoratga erishishdagi ahamiyatini tahlil qiling. O’qituvchi faoliyatida tana harakatining, yuz harakatining, gapirish texnikasining va o’qituvchining hissiyotini jilovlay olishning ahamiyatini ko’rsating. Shularning orasida eng ahamiyatlisini aniqlang va nima sababdan shunday xulosaga kelganingizni izohlang.

2. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini o’rganib chiqing. Siz pedagogning faoliyatida qay birini ustun deb hisoblaysiz?

3. Pedagogik texnika ikki asosiy guruhga ajratiladi. Har ikkala guruhga doir ko’nikmalarni bir-biri bilan taqqoslang. Ular o’rtasidagi bog’liqlikni va farqni ajratib ko’rsating.

1-savol bayoni:

Pedagogik texnika o’qituvchi faoliyatining ichki mohiyati bilan tashqi ko’rinishini birlashtiruvchi vositadir.

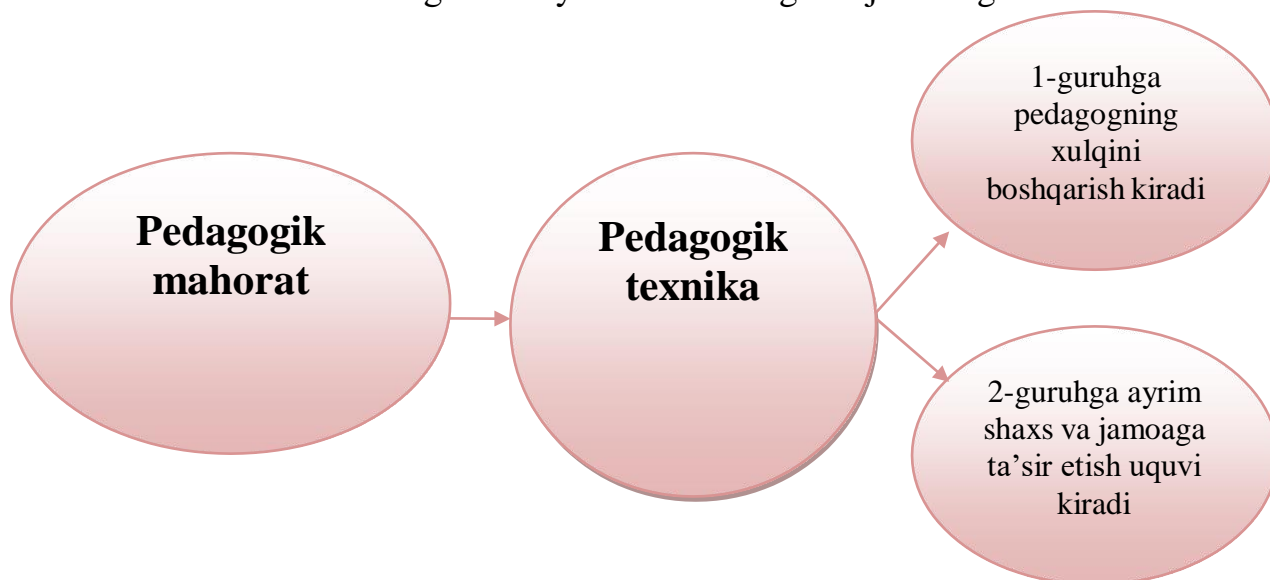
Boshqacha qilib aytganda, o’quvchi bilan muloqotda bo’lishning usullari va vositalarining yig’indisidir. Bular o’qituvchiga murakkab va nozik pedagogik vazifalarni hal qilish imkonini beradi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini 2 guruhga bo'lish mumkin:

1-guruhga pedagogning o'z xulqini boshqarishi kiradi. Unga tanani boshqarish (mimika va pantomimika), hissiyot va kayfiyatni boshqarish (asabiylashmaslik, yaxshi kayfiyat hosil qilish), ijtimoiy-ruhiy qobiliyatlar (dikkat, kuzatuvchanlik, xayol), gapirish texnikasi (nafas olish, ovozni yoqimli qilish, talaffuz, tovush (tempi) tezligi) misol bo'ladi.

2-guruhga ayrim shaxs va jamoaga ta'sir etish uquvi kiradi. Ta'lim-tarbiya jarayonining texnologiyasi vazifasini bajaradi. Bunda didaktik va tarbiyaviy, tashkiliy va konstruktiv, talabchanlik va muloqotga kirishish madaniyati, jamoa ijodiy ishlarini tashkil qilish va boshqalarga e'tibor qaratiladi.

Pedagogik texnika shakllanishi shaxsning unchalik payqab bo'lmas sifatlariga ham rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Chunonchi, nutqning ifodali, savodli, sof bo'lishi ustida ishlash fikrlashning ravon bo'lishiga ta'sir qiladi. Psixik faoliyatni mustaqil tartibga solish usullarini egallash fe'l-atvorda bo'lgan hissiy vazminlikning rivojlanishiga olib keladi.

2-savol bayoni:

Murabbiyning tashqi qiyofasi, turli holatlarda o'zini tutishi, his-hayajonini boshqarishi yoshlarning ta'lim va tarbiya olishlarida ulkan ahamiyatga ega.

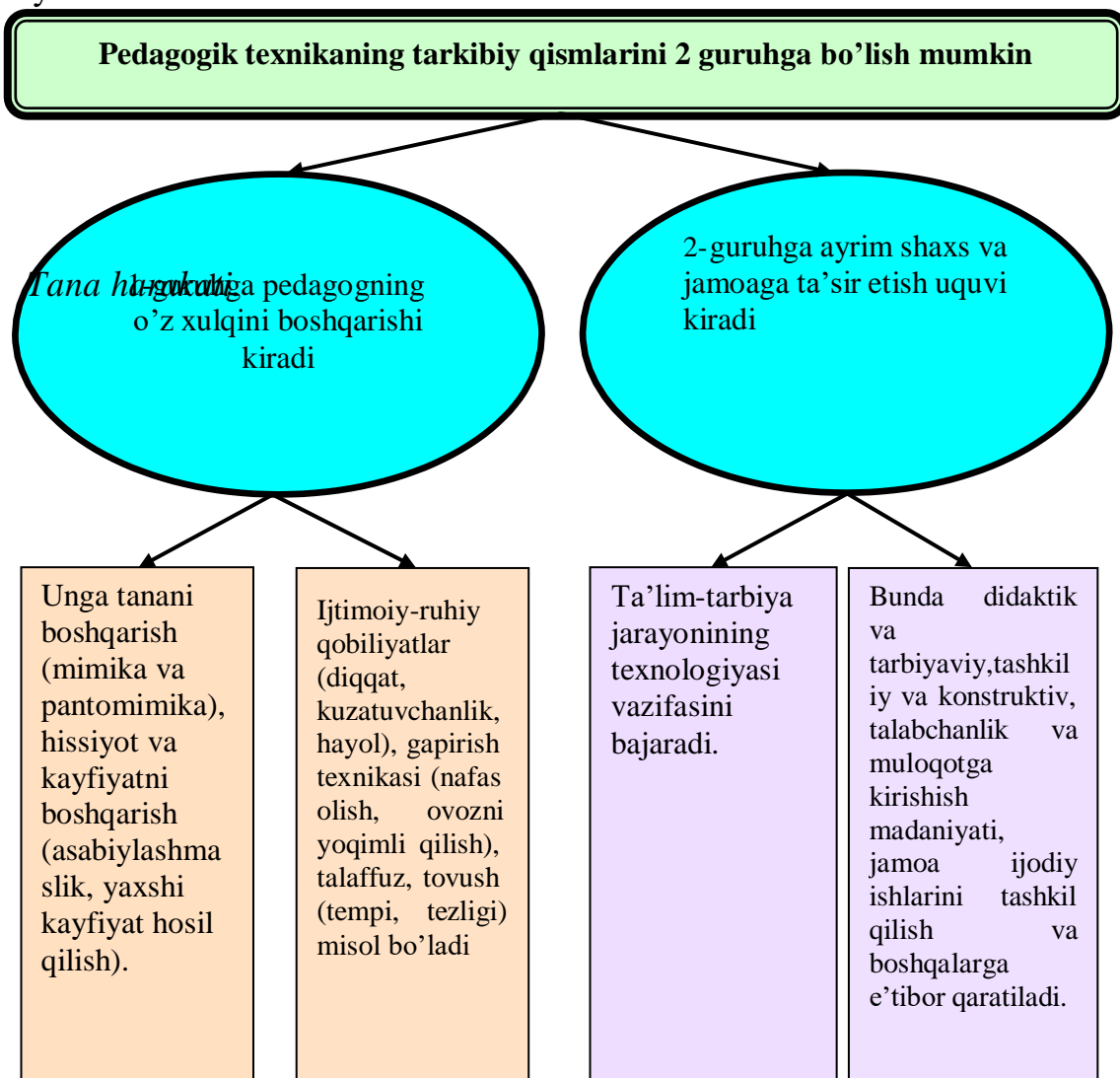
O'qituvchining tashqi qiyofasi deganda, uning tana tuzilishi, qaddi-qomati, bo'y-basti bilan bir qatorda, gavdasini tutishi, kiyinishi, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishi, harakatlari, yurish-turishi tushuniladi. Bunda yuz harakatlarning ta'sirchanligi, gavda va ayrim a'zolarining o'zaro muvofiq harakatlanishi, gapirganda so'z va harakatning uyg'unligi e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

O'qituvchining tashqi qiyofasida mavjud bo'lgan hamma narsa bir maqsadga qaratilishi, ya'ni yoshlarning komil inson bo'lib shakllanishiga yo'naltirilishi zarur. O'qituvchining tashqi qiyofasi, ochiq chehrasi,

g'ayrat-shijoati, ruhan tetikligi, so'z va harakatlarning chuqur o'ylab bajarilishi, hech qachon o'zini «yo'qotib» qo'ymasligi, har qanday sharoitda o'zini munosib tutishi bilan yanada ta'sirchanroq bo'ladi.

Hissiy holatni boshqarish.

Har bir inson o'ziga xos hissiy xususiyatlarga ega bo'lib, u sharoitga qarab ichki va tashqi omillarning ta'sirida o'zgarib turadi. Bu bir tomondan individual-ruhiy imkoniyatlarga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan o'z-o'ziga ta'sir etish va o'zini boshqarish qobiliyati asosida namoyon bo'ladi.

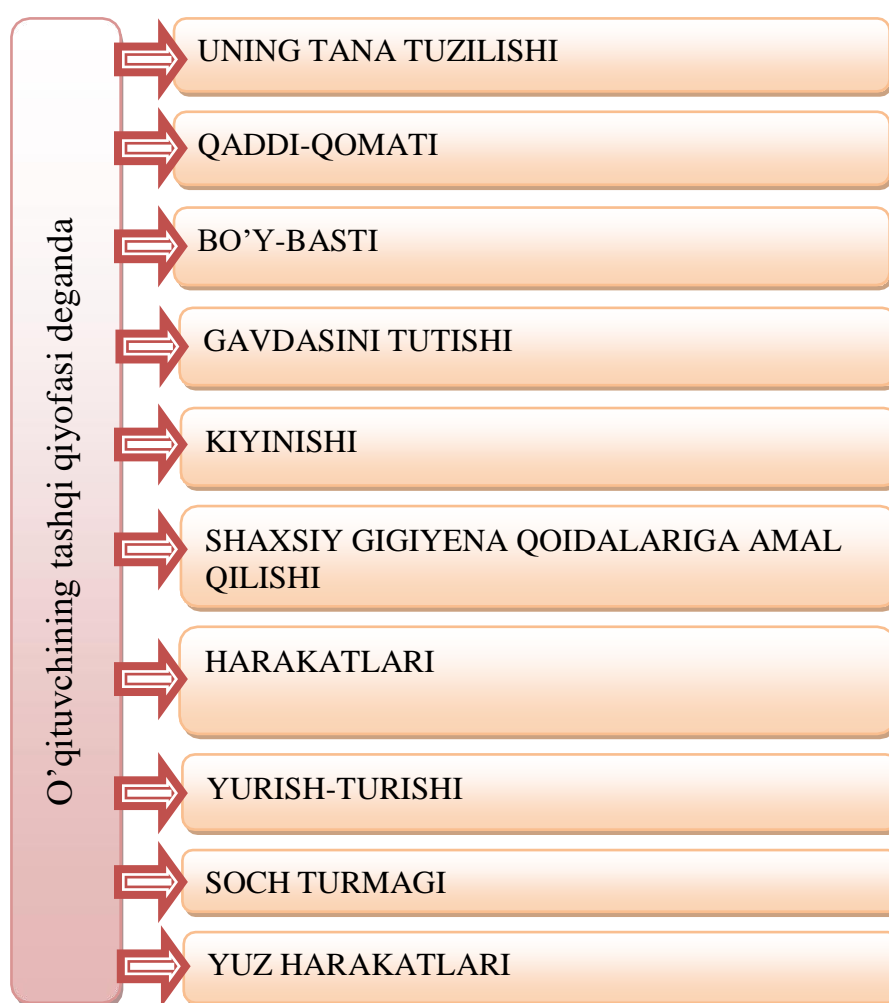
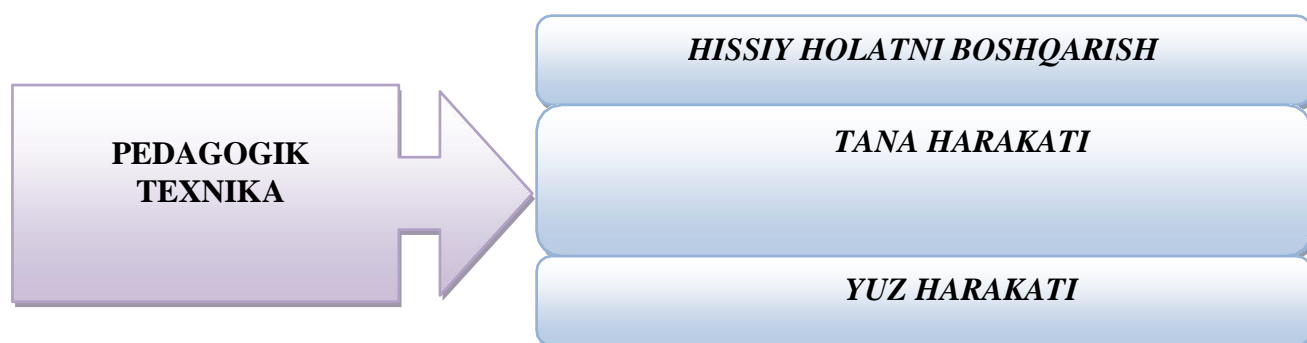

Tana harakati o'qituvchini o'quvchilar oldida xushbichim, ko'rkam, yoqimli qilish bilan birga, ta'lim-tarbiyaviy mazmunga ham ega bo'ladi. Qaddi-qomatni tik tutib, ishonchli qadam bosish, o'qituvchining o'ziga, bilim va mahoratiga ishonchni ifodalaydi. Bo'shangliq boshning egikligi, sudralib qadam tashlash, bukchayish o'ziga ishonchsizlik va befarqlikni anglatadi.

Yuz harakati.

O'quvchilarga ta'sir etishning kuchli vositalaridan biri, o'qituvchining yuz harakatlaridir. Yuz harakatlar ba'zan so'z bilan

ifodalash qiyin bo'lgan hissiyotlarni o'quvchilarga etkazishi mumkin. Aksariyat hollarda yuz harakati so'zning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

3-savol bayoni

Gapirish texnikasi insonga xos xususiyat bo'lib, bir necha omillarning ta'siri ostida shakllanadi. Irsiyat omilining ta'sirida gapirish a'zolari rivojlanib, tovush chiqarish, uni turlicha ifodalash imkoni paydo bo'ladi. Ijtimoiy muhit ma'lum bir tilda so'zlashishni o'rgatadi. Ta'lim va tarbiya orqali mazmunli, ta'sirchan, ifodali, maqsadli gapirish tarkib topadi.

Gapirish inson dunyoga kelganidan keyin, ma'lum muddat davomida hosil bo'ladi va shakllanib boradi.

Mashq qilish va o'z ustida ishlash orqali nutqni eng yuqori darajaga kutarish mumkin. Bunga misol sifatida qadimgi yunon olimi va davlat arbobi Demosfen va rus shoiri V. Mayakovskiylarning mashqlarini keltirish mumkin.

Chiroyli va ta'sirchan gapirishni istaganlar uchun eng zamonaviy usullar va jihozlar mavjudki, o'zini ortiqcha qiynamasdan notqlik mahoratini egallab olishga imkon yaratadi.

Gapirish texnikasining zarur xususiyatlaridan biri nafasni rostdashdir.

Nafas inson uchun hayotiy ehtiyoj bo'lishi bilan birga, gapirishning energiya manbai vazifasini ham o'taydi. Shuning uchun nafas olish texnikasiga rioya qilish ahamiyatlidir.

Nafas olishning to'rt turi bo'lib:

- yuqori nafas,
- ko'krak nafasi,
- diafragmalar nafasi va
- qobirg'a-diafragmalar nafasiga bo'linadi.

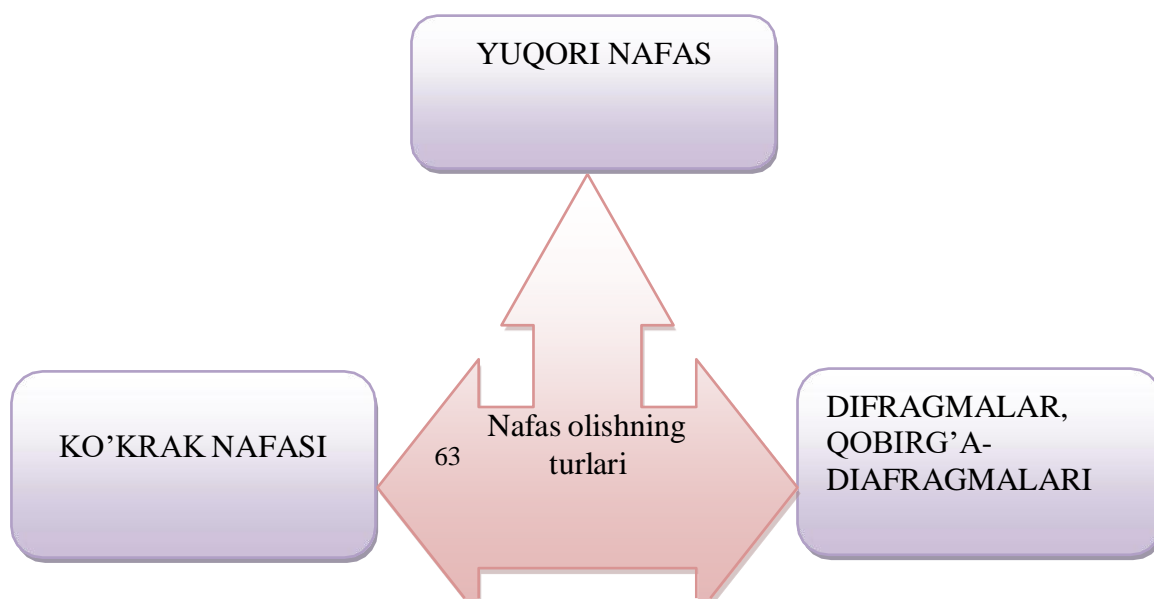
Gapirish uchun tez va chuqur nafas olinib, sekinlik bilan tovushga qo'shib chiqariladi. Aktyorlar, radio va televidenie diktorlari soatlab nafas olish, chiqarishni mashq qiladilar.

Ularning gapirayotganlarida nafas olish va chiqarishlari sezilmaydi. Shu holatni professor A.Kattabekov va dotsent Q.Samadovlarning (Alloh joylarini jannatdan qilgan bo'lsin) nutqlarida ko'rish mumkin edi. Dotsent H. Mirhaydarovning nutqi ham bunga yoqqol misol bo'ladi.

Gapirish bilan bog'liq bo'lgan kasb egalari, ayniqsa, o'qituvchilar o'z tovushlarini ehtiyot qilishi, parvarishlashi talab qilinadi. Aks holda tovush apparati tez shikastlanishi mumkin.

O'qituvchining tovushi aniq, toza, jarangdor bo'lishi, ma'lum tezlikka amal qilishi zarur. Juda tez yoki o'ta sekin gapirish tinglovchidagi qiziqishni so'ndirishi, toliqtirishi, zeriktirib qo'yishga olib keladi.

Pedagog nutqining boshqa xususiyatlari «Nutq mahorati» mavzusida to'laroq o'rganilishini hisobga olgan holda ayrim tommlariga tuxtalinmadi.

4-savolning bayoni:

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari o'qituvchi rahbarligidagi mashg'ulotlar, pedagogik texnikani o'rganish va mustaqil mashq qilish kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalashdir.

Pedagogik texnika malakalarining individual-shaxsiy tarzda ekanligini hisobga olib, uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni talabanning o'zida mohir o'qituvchi shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat etakchi rol o'ynaydi. Kasb sirlarini yuksak darajada egallash harakatida ham pedagogik texnika muhim o'rin tutmog'i lozim.

Psixologlarning fikricha pedagogik texnikani guruhga bo'lib o'rgatish qulaylik yaratadi. Ularning tajriba ishida bunday guruhlarning eng qulay miqdori 10-14 kishidan iborat bo'lishi kerakligi ko'rsatiladi.

Qatnashchilarning xuddi shunday miqdori ulardan har biriga kishilar bilan birga ishlashning individual psixologik muammolarini juda to'liq ravishda aniqlab, hal etish, ko'nikma va moslashish darajasini jiddiy oshirish, pedagogik fahm-farosatni rivojlantirish, boshqalarga ta'sir etish vositalarini kengaytirish imkonini beradi.

Shu narsa muhimki, guruh qatnashchilari, bo'lajak pedagoglar kasbiy jihatdan birga ishlash malakalarini egallashga faol intilishlari, o'z-o'zini bilish va kasbiy jihatdan tarbiyalash bo'yicha muntazam ish olib borishiga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Barcha hollarda ham individual, ham guruhiy mashg'ulotlar boshlanishidan oldin pedagogik texnikani egallashning alohida dasturi tuzilib chiqilishi lozim. Bunday dasturni tuzish uchun avvalo pedagogik texnikani aniqlab olish zarur.

Biroq tajribaning ko'rsatishicha, odatda, mazkur bosqichda gap faqat malakalar haqidagina emas, shu bilan birga dastlab avtomatlashtirilgan ta'limni boshlash vaqtiga kelib kunikamalar haqida ham borishi mumkin ekan. Bular masalan, nafas olish va ovozning tabiiy yo'lga quyilishi, to'g'ri talaffuz, bundan oldingi tarbiyaning natijasi bo'lgan savodli, ifodali nutq mimik va pantomimik aniqlik va boshqalar bo'lishi mumkin.

Oliy o'quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash o'qituvchiga o'zining kasb yo'nalishining boshlanishidayoq ko'pgina xatolardan holi bo'lishda, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishda yordam beradi.

Pedagogik texnikani egallash mahorati

O'qituvchi pedagogik faoliyatida pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalarini mukammal takomillashtirgan holda o'z mahoratini oshirish uchun quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

1. O'qituvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan pedagogik texnikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri uning nutq texnikasidir (Nutq tempi, diktsiyasi, tovush ohangini baland, o'rta, past qila olishi va hokazo).

Dars jarayonida o'quv materiallarini idrok qilishda o'qituvchining nutqi muhim rol o'ynaydi. Olimlarning fikricha, o'quvchilar tomonidan 1G'2 foiz o'quv materialini tafakkur orqali idrok qilish va o'zlashtirish o'qituvchilarning nutqiga va uning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishiga bog'liq. O'quvchilar o'qituvchining nutqini nihoyatda kuzatuvchanlik va qiziqish bilan tinglaydilar. Past ohangda gapiradigan o'qituvchining darsi o'quvchilar uchun zerikarli bo'ladi, nihoyatda baland gapirish, oddiy suhbat chog'ida ovozni baland qilib so'zlashish o'quvchilarni darsdan bezdiradi va charchatadi. O'quvchilarning bunday o'qituvchi ta'limidan ko'ngillari soviydi. Shuning uchun o'qituvchi savodli gapirishi, o'z nutqini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon qilishi, o'z fikr va his-tuyg'ularini so'zda aniq ifodalash malakalariga ega bo'lishi lozim.

Chiroyli, savodli, ta'sirchan gapiruvchi o'qituvchilarning nutqlari o'quvchilar ongiga tez ta'sir etadi, o'quv materiallarini oson o'zlashtirib olishiga katta imkoniyat yaratadi, o'quvchilar bunday o'qituvchilarning darslarini toqatsizlik bilan kutadilar. O'qituvchilar o'z nutqlari ustida tinimsiz ishlashlari, so'zlarning chiroyli, ma'noli, ta'sirchan bo'lishi uchun mashq qilishlari, ovoz diapazonlarining kuchi, nutq tembrining harakatchanligi va diktsiyasini doimo mashq qilib borishlari lozim.

Ovoz diapazoni chegarasi baland yoki past gapirish toni bilan belgilanadi. Diapazonning qisqarishi tovushning past tonligiga olib keladi. Past ohangda so'zlashish o'qituvchining idrokini bo'shashtiradi va susaytiradi.

O'qituvchi tovush diapazonini, uning tembri bilan bog'lab ishlatib, gaplari chiroyli, mayin, jozibali chiqib, tinglovchilarni o'ziga jalb etadi va o'quv materiallari mazmuni yanada yaxshi idrok qilinadi.

O'qituvchining notiqlik texnikasi so'zlarni aniq, to'g'ri, tiniq eshitarli va tushunarli bayon qilishida namoyon bo'ladi. To'g'ri va mukammal ovoz diktsiyasiga ega bo'lgan o'qituvchi so'zlarni ifodali bayon qiladi. Ifodali gapirishda til, lab, kichik tilcha, pastki jag' ishtirok etadi. O'qituvchi ifodali gapirishi, so'zlarni talaffuz qilishi uchun yuqoridagi organlarni doimo mashq qildirishi lozim. Shunday qilib, pedagogik texnikada nutq malakalari muhim ahamiyat kashf etar ekan, o'qituvchi doimo gapirish tempi, ritmi, diktsiyasi, ovoz kuchi, diapazoni, harakatchanligi ustida mashq qilishi zarur, ushbu jarayon alohida bir faslda ko'rib chiqiladi.

2. Pedagogik texnika malakalarini mukammal egallash uchun avvalo, o'qituvchi o'z fanini, o'qitadigan predmetining boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda bilishi, pedagogik va axborot texnologiyalarini, pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalay oladigan bo'lishi zarur. Chunki pedagogik texnika o'qituvchilarning individual shaxsiy xususiyatlariga ham bog'liq. Har bir o'qituvchi o'z tafakkuriga, fikrlash qobiliyatiga, o'zining kasbiy yo'nalishi, kasbiy laboratoriyasiga ega bo'lishi kerak. Bu yo'nalish va laboratoriyani o'qituvchilarning o'zlari mustaqil fikr yuritishlari, mustaqil

bilim olishlari, pedagogik mahoratini oshirib borishlari orqali qo'lga kiritadilar va mohir o'qituvchiga xos fazilatlarni tarbiyalaydilar hamda kasbiy ideal sari harakat qiladilar.

3. Pedagogik texnika sirlarini mukammal bilish o'qituvchining tashkiliy - metodik malakalarni egallashiga ham bog'liq. Bu malakalar zarur bilimlar bo'yicha ma'ruzalarni tinglash, maxsus adabiyotlarni o'qish orqali qo'lga kiritiladi. Tashkiliy-metodik malakalar aytilgan yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalarni o'zining individual kasbiy tajribasida sinab, ko'nikma hosil qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tashkiliy-metodik malakalarning individual xususiyatlari, jamoa va guruh bo'lib ishlash, o'qish, faoliyat ko'rsatish asosida qurilgani ma'qul. Chunki guruh yoki jamoa bo'lib o'qish, ishlash har bir o'qituvchiga refleksiv qobiliyatlari asosida, o'zini boshqalar ko'zi bilan ko'rishni va baho berishni, faoliyatidagi nuqsonlarni seza bilishni, muomala va xulq-atvorning yangi shakllarini izlab topish va sinash imkoniyatini beradi. Bu esa o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini tarbiyalash uchun asos bo'ladi va pedagogik vazifalarning yangi usullarini tekshirib ko'rish, nazariy masalalarini hal qilish uchun tajriba maydonini tashkil qilishga zamin yaratadi. Demak, tashkiliy - metodik malakalarni egallashda guruh, jamoa faoliyati, mashg'ulotlar pedagogik texnika asoslarini egallash imkoniyatini beradi.

4. Pedagogik texnikani bir maromda egallashda, har bir o'qituvchining o'z individual dasturini ishlab chiqishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday dasturni tuzishdan oldin o'qituvchi o'zida pedagogik texnika malakalarini shakllanganligining boshlang'ich darajasini aniqlab olish zarur. Ya'ni, o'qituvchining dastlabki o'quv-tarbiya ishlaridagi natijalarida, nutq madaniyatining to'g'ri yoki noto'g'ri qo'yilishida, harakatidagi mimik va pantomimik holatlarda ro'y beradigan nuqsonlar e'tirof etiladi. Bunda natija yaxshi bo'lsa, kelajakda pedagogik texnikani egallash ancha oson bo'ladi.

Ushbu faoliyat natijasida ko'nikma va malakalar yanada rivojlantiriladi. Individual dastur pedagogik texnika malakalarining etishmaydigan jihatlarni to'ldirish uchun xizmat qiladi. Bu dastur ma'lum mashqlar yoki mashqlar majmuini o'z ichiga oladi.

5. Shuni ham unutmaslik lozimki, pedagogik texnikani namoyish etishda o'qituvchining umumiy madaniyati, ma'naviy va estetik dunyoqarashi muhim o'rin tutadi. Agar o'qituvchining tashqi ko'rinishi qashshoq, so'zlarni talaffuz qilish qobiliyati past, estetik jihatdan omi, bo'lar bo'lmas voqealarga nisbatan o'z hissiyotiga erk beradigan bo'lsa, tarbiyalanuvchilarning e'tiqodiga, aql-idrokiga, bilish va anglash tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, o'qituvchi o'zidagi ana shu nuqsonlarni qayta tarbiyalashi lozim.

Ta'kidlash joizki, pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalarini egallash yo'llari to'g'risida bildirilgan fikrlarga e'tibor bermaslik, pedagogik faoliyat jarayonida ularning beqiyos ahamiyatiga etarlicha

baho bermaslik, shuningdek, pedagogik texnika malakalarini tanqidiy, har bir o'qituvchining individual xususiyatlarini hisobga olmay ish yuritish pedagogik mahoratni egallashga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'quv-tarbiyaviy jarayonda o'qituvchilarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida nuqsonlarning ko'payishiga olib keladi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari o'qituvchining malaka oshirish kurslariga ishtiroki, ustoz murabbiylar rahbarligidagi mashg'ulotlar (ulardan pedagogik texnika sirlarini o'rganish) va mustaqil (kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash) ishlashdir. Pedagogik texnika ko'nikma va malakalarini egallash individual-shaxsiy salohiyat ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni talabalik yillarida o'zida tajribali o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat etakchi rol o'ynaydi, deb aytish mumkin. Kasbiy ideal sari intilishda bu harakat pedagogik texnikani egallashda muhim rol o'ynaydi.

Tashkiliy-metodik jihatdan pedagogik texnika mashg'ulotlari individual, guruh yoki ketma-ketlikda o'tkaziladi. Masalan, zarur bilimlar ma'ruzalarda yoki tegishli adabiyotlarni mustaqil o'qish asosida, integratsion bilimlarni egallash, portal, kompyuter texnologiyalari yordamida egallanishi mumkin. Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (turli artikulyatsiya, fonatsion nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) o'qituvchi tomonidan muntazam mashg'ulotlar asosida egallanadi. Tegishli ko'nikmalarni ishlab chiqish, individual ishlashni dastlab o'qituvchining nazorati va rahbarligida, keyin esa mustaqil ishlash talab qiladi.

Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishda o'qituvchining jamoada faoliyat olib borishi va mashg'ulotlarda o'z-o'zini nazorat qilishi alohida rol o'ynaydi. Pedagogik texnika mashg'ulotlarining bu shaklini ancha batafsilroq ochib berish maqsadga muvofiqdir, chunki u hozirga qadar o'qituvchilar uchun mo'ljallangan o'quv va metodik adabiyotlarda ma'lum darajada ko'rsatib berilmagan.

Har qanday jamoada, xoh o'qituvchilar, xoh o'quvchilar jamoasi bo'lsin, o'qituvchi ular oldida o'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rishi, hulq-atvor va muomalaning yangi shakllarini izlab topishi va sinab ko'rishi, o'zining jamoa bilan birga bajaradigan ishi xususiyatlarini anglashi lozim. Shundagina pedagogik faoliyatning individual uslublarini ongli ravishda shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Jamoa shaxsning o'z-o'zini bilishi va o'z-o'zini tarbiyalash laboratoriyasi, pedagogik vazifalarni hal qilishning yangi usullarini tekshirib ko'radigan, nazariy va amaliy masalalar, turli muammolar muhokama qilinadigan tajriba maydoni bo'lib qolishi mumkin.

Psixologlar pedagogik texnikaning keng imkoniyatlarini jamoa bo'lib o'rganishni, o'qituvchilar orasida bunday jamoalarning eng qulay miqdorini 10–14 kishidan iborat etib belgilashni ta'kidlab o'tadilar.

Qatnashchilarning xuddi shunday miqdori ulardan har birining boshqa o'qituvchilar bilan birga faoliyat olib borishda individual psixologik muammolarini juda to'liq ravishda aniqlab hal etish, refleksiv va empatik darajasini jiddiy oshirish, kasbiy pedagogik fahm-farosatini rivojlantirish, boshqalarga ta'sir etish vositalarining kengaytirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Shu narsa muhimki, guruh qatnashchilari, bo'lajak o'qituvchilar kasbiy hamkorlik jihatidan birga ishlash malakalarini egallashga faol intilishlari, o'z-o'zini bilish va kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha muvaffaqiyatli faoliyat olib borishga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Barcha hollarda ham individual, ham guruhiy mashg'ulotlar boshlanishidan oldin pedagogik texnikani egallashning individual dasturi tuzib chiqilishi lozim. Bunday dasturni tuzish uchun avvalo pedagogik texnika malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajasini aniqlab olish zarur. Biroq, tajribalarning ko'rsatishicha, odatda, mazkur bosqichda faqat malakalar haqidagina emas, shu bilan birga dastlab avtomatlashtirilgan (ta'limni boshlash vaqtiga kelib) ko'nikmalar haqida ham mulohazalar olib borish mumkin. Masalan, nafas olish va ovozning tabiiy bir holatga qo'yilishi, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, bundan oldingi tarbiyaviy metodlarning natijasi bo'lgan savodli, ifodali nutq, mimik va pantomimik harakatlar bo'lishi mumkin.

Bunday ko'nikma va malakalarning mavjudligi pedagogik texnika imkoniyatlarini mukammal shakllantirishni ancha osonlashtiradi. Shunga qaramasdan barcha hollarda ana shu ko'nikmalarni tegishli malakalar tarkibiga kiritish yuzasidan muayyan faoliyat olib borilishi zarur. Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajasiga qarab uni egallashning individual dasturi etishmaydigan malakalarni shakllantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni yoki ularning to'liq majmuasini ishlab chiqish lozim.

Pedagog va psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'z faoliyatini endigina boshlayotgan o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklarning asosiy sababi aynan pedagogik texnikaga oid ma'lumotlarni bilmasligi oqibatida sodir bo'lmoqda. Pedagogik texnika to'g'risida yuqorida aytib o'tilgan fikr va mulohazalarga e'tibor qilmaslik, pedagogik faoliyatda nazariy va amaliy tajribalarning yo'qligi, o'z faoliyatiga tanqidiy nazar bilan baho berolmaslik oqibatida hamda o'qituvchida individual pedagogik texnikani rivojlantirish, tahlil qilish va uni takomillashtirish yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan pedagogik faoliyatning yo'qligi mazkur qiyinchiliklarning asosiy sabablaridan biri ekanligini unutmazlik kerak.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash bo'lajak o'qituvchiga o'zining kasbiy yo'nalishining boshlanishidayoq ko'pgina xatolardan holi

bo'lishda, talabalarga ta'lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishda yordam beradi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik texnika ko'nikma va malakalari qanday paydo bo'ladi?
2. Pedagogik texnikani egallashda guruh bo'lib shug'ullanishning afzallik tomonlarini so'zlab bering.
3. Pedagogik texnika sirlarini egallashda oliy o'quv yurtidagi ta'lim-tarbiyaning ahamiyatini izohlab bering. Mutaxassislik fanlari, pedagogik-psixologik fanlarning ahamiyatini ochib bering.
4. Pedagogik texnikani shakllantirishning shaxsiy rejasiga rioya qilasizmi? Uni qanday tartibda amalgam oshirasiz?
5. Siz uchun pedagogik texnikaning qaysi bir yo'nalishi ahamiyatli hisoblanadi?
6. Pedagogik texnikani hosil qilish va shakllantirish haqida o'z fikr-muloxazalaringizni yozma bayon eting.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. Pedagogik texnikani egallash bo'yicha tavsiyalar bering.
2. Pedagogik texnikani shakllantirish tizimini ishlab chiqing.
3. Pedagogik texnikani shakllantirish metodikasini yarating.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik texnika o'qituvchi faoliyatining ichki mohiyati bilan tashqi ko'rinishini birlashtiruvchi vositadir. Boshqacha qilib aytganda, o'quvchi bilan muloqotda bo'lish usullari va vositalarining yig'indisidir.
2. O'qituvchining tashqi qiyofasi deganda, uning tana tuzilishi, qaddi-qomati, bo'y-basti bilan bir qatorda, gavdasini tutishi, kiyinishi, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishi, harakatlari, yurish-turishi tushuniladi.
3. Gapirish bilan bog'liq bo'lgan kasb egalari, ayniqsa, o'qituvchilar o'z tovushlarini ehtiyot qilishi, parvarishlashi talab qilinadi. Aks holda tovush apparati tez shikastlanishi mumkin.

Asosiy adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollarga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son, 70-modda.
4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.

5. Xoliqov G' Pedagogik mahorat G' Darslik. T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

6. N.N. Azizodjaeva G' Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat G' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

7. B. Ziyomuxammedov G' Pedagogik mahorat asoslari G' T.: TIB-KITOB, 2009-183b

8-mavzu. NUTQ TEXNIKASI VA NOTIQLIK MADANIYATI

Asosiy savollar

1. **Notiqlik san'atining paydo bo'lishi tarixi.**
2. *Sharq mutafakkirlari notiqlik san'ati haqida*
3. *Nutqning asosiy xususiyatlari. Til va nutq.*
4. *O'qituvchining nutq madaniyati va notiqlik san'ati*
5. *Nutq texnikasini egallash*

Tayanch tushunchalar:

Notiqlik san'ati; qadimgi Yunoniston; "San'atlar shohi"; suhbat metodi; ideal notiq; ovoz ritorikasi; nutq odobi; suhango'ylar; nutq texnikasi; til va nutq; nutqning ravonligi; nutqning ta'sirchanligi; grammatik norma; nutqning mantiqiyligi; nutqning tozaligi va ifodaliligi; dialektizm va varvarizm; jargon; tashqi nutq; ichki nutq; o'qituvchining nutq madaniyati; metonimiya; metafora; monologik nutq; dialogik nutq; kommunikativ nutq; tovush; diapazon va tembr; fonotsional nafas; diktsiya; ritmika; artikulyatsiya; diafragma ishtirokida nafas olish; dialogik nafas olish.

Notiqlik san'atining paydo bo'lishi tarixi

O'qituvchining pedagogik mahoratida uning nutqi, notiqlik qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa ushbu muammoga mustaqillikdan keyingi yillarda jiddiy e'tibor qaratildi.

Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda avvalo milliy istiqloq mafkurasi muhim ahamiyatga ega. Mafkuramizning yuksak ustunlaridan biri – millat tilidir.

Respublikamizning "Davlat tili haqida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunlari, boshqa hujjatlarda barkamol avlod tarbiyasida o'z ona tiliga nisbatan mehr–muxabbat tuyg'ularini shakllantirish e'tirof etilgan. Yosh avlodning ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasida o'qituvchining nutqi, uning notiqlik san'ati alohida e'tibor kasb etadi.

Qadimgi Yunonistonda bolalarga bilim berish faylasuflar zimmasiga yuklatilar edi. Ular, notiqlik san'atining etuk namoyondalari bo'lib, o'zlarining chiroyli so'zlari, baland va ta'sirchan ovozlari bilan odamlar

tafakkuriga, ongiga kirib borganlar, ta'lim va tarbiyada ulkan yutuqlarga erishganlar.

Shu sababli, notiqlik san'ati va nutq madaniyatining nazariyasiga, uning cheksiz tarbiyaviy ahamiyatiga ilk marotaba qadimgi Yunonistonda asos solinganligi ilmiy adabiyotlarda bayon etiladi.

Yunonistonda epos, lirika, drama, haykaltaroshlik, musiqa va me'morchilik bilan birga notiqlik san'ati ham murakkab va muhim san'at asari sifatida tan olingan.

Notiqlik san'atini davlatning muhim ijtimoiy-siyosiy ishlariga taalluqli faoliyatdagi ahamiyati uchun hamda yosh avlodni tarbiyalashda ular ongi va tafakkuriga qizg'in ta'sir etuvchi murakkab vosita ekanligi uchun Yunonistonda uni "San'atlar shohi" deb atashgan.

Eramizdan avvalgi V asr Yunonistonda "Notiqlik san'ati"ning eng takomillashgan va rivojlangan davri hisoblanadi. Bu davrda notiqlik san'atining quyidagi uchta qonuniyati qizg'in takomillashtirilib, notiqning unga jiddiy e'tibor berishi talab qilingan:

- tinglovchiga tushuntirish (ma'lum bir g'oyani);
- tinglovchining tafakkurini uyg'otish (fikrini, ongini, maqsadini);
- tinglovchini o'ziga jalb qilish (huzur halovat va qoniqish hissini uyg'otish asosida).

Notiqlar ushbu qonuniyatlarga amal qilgan holda "*tinglovchilarga halovat bag'ishlash*" orqali odamlarni ezgulikka, adolatparvarlikka, vatan oldidagi burchlariga sadoqatli bo'lishga, eng yaxshi insoniy fazilatlariga amal qilib, ularni doimo bajarishga, odob va axloq qoidalariga rioya qilishga chorlar edilar. Bu ularning asosiy vazifasi hisoblanardi. Yunonistonda notiqlik san'atini chuqur egallagan, o'zlarining go'zal va chiroyli nutqlari hamda noyob asarlari bilan jamiyatda hurmat va e'tibor qozongan Sokrat, Platon, Dinarx, Giperid, Gorgiy, Isokrat, Isey, Esxil, Demosfen, Tsitseron, Kvintilian kabi namoyondalar Yunonistonning mashhur davlat arboblari bo'lib etishganlar.

Yunon notiqchilari og'zaki nutqning shakl va qonuniyatlarini, mulohaza va isbot kabi mantiq ilmining qoidalarini chuqur o'zlashtirganlar. Ular o'z fikrlari va tuyg'ularini ruhan o'quvchilar hamda tinglovchilar tafakkuri va ongiga chuqur singdira olganlar va keskin ta'sir o'tkazganlar. Har bir notiq o'z ustida yillab tinimsiz mashg'ulotlar olib borgan, sehrli ovoz sohibi bo'lish uchun nutq texnikasining barcha qonuniyatlariga amal qilganlar. Ular o'zlarining ta'sirchan nutqlarini namoyish qilish bilan notiqlik san'atini "*Mafkuraviy va siyosiy kurash hamda yosh avlodni tarbiyalash quroli*" deb hisoblaganlar va buni o'z faoliyatlarida isbotlab berganlar.

Mashhur faylasuf olim Sokrat (eramizdan avvalgi 469 — 399 yillar) o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda savol-javob usulini joriy qilib, ushbu usul orqali suhbat metodiga asos solgan.

Sokratning shogirdi Platon esa o'z ustozini g'oyalarini davom ettirib, savol-javobni notiqlik san'atining bir shakli sifatidagi ahamiyatini o'z asarlarida yoritadi hamda uni inson tafakkuri va ongini, dunyoqarashini og'zaki nutq bilan boyituvchi noyob uslub sifatida baholab, uni mazmunan amaliy va nazariy jihatdan yanada boyitdi.

Yunonistonda notiqlik san'atining har tomonlama takomillashishi *Demosfen* (eramizdan avvalgi 384–322 yillar) nomi bilan uzviy bog'langan. U yoshlik yillaridanoq notiqlik san'atiga qiziqdi. Tug'ma duduq bo'lishiga qaramasdan, o'quvchi va tinglovchilarning istehzolariga bardosh berib, qizg'in va shiddatli mehnati bilan notiqlik mahoratini namoyish eta olgan. Faqat Demosfen Yunonistonda notiqlik san'atining etuk namoyodasi, ya'ni o'z davrida "*notiqlik san'atining elitasi*" sifatida mashhur bo'ldi. U davlat tribunasi notiqlik san'atiga asoslangan siyosiy va mafkuraviy kurash maydoniga aylantirdi.

Demosfenning notiqlik san'ati to'g'risidagi g'oyalarini uning shogirdi *Mark Tsitseron* (eramizdan avvalgi 106–43 yillar) davom ettiradi. Qadimgi Yunonistonda nutq mahorati, uni takomillashtirish yo'llari, nazariyasi va tarixi bo'yicha o'z tajribalaridan kelib chiqib Tsitseron bir nechta asarlar yaratdi. Tsitseronning notiqlik san'ati tarixiga bag'ishlangan "Brut", "Notiqlik san'ati namoyondalari", "Notiq", "Notiqlik haqida" kabi asarlari shular jumlasidandir. Notiqlik san'atining ulkan imkoniyatlarini, odamlarni va jamiyatni boshqarishda qudratli qurol ekanligini ta'kidlab, uni davlatning siyosiy jihatdan bosh quroli deb hisoblaydi. Shu sababli har bir davlat rahbari va davlat arbobi notiqlik san'atining cheksiz imkoniyatlarini chuqur egallashi lozimligini aytadi. Tsitseronning notiqlik san'ati nazariyasida "Ideal notiq" haqidagi g'oyalari muhim ahamiyatga ega. Uning fikricha, "*Ideal notiq egasi yuksak ma'naviyatli, chuqur bilimga ega, tafakkuri boy faylasuf bo'lishi kerak.*" Ideal notiq qalbga va his tuyg'ulariga tez, chuqur kirib borishi, ularning kayfiyatini, ruhiyatini bilib, shodlik va sevinch tuyg'ularini, yoki aksincha, g'azab va nafratini ta'sirchan nutqi asosida uyg'ota olishi lozim.

Tsitseron tomonidan ishlab chiqilgan va nazariy hamda amaliy jihatdan asoslangan notiqlik san'ati haqidagi ma'lumotlarni, tizimlar va uslublarni rimlik *Kvintilian* (eramizdan avvalgi 35-95 yillar) ma'lum bir tartibga keltirib, tabaqalashtirib, undan notiqlik san'ati sohasi bo'yicha faoliyat ko'rsatuvchilar unumli foydalanishlari uchun qayta ishlab chiqdi. U notiqlik san'atining balandparvoz, asabga teguvchi teatr artistlariga xos ovoz ritorikasiga qarshi edi. Kvintilianning fikricha, notiq tashqi ovoz natijalari bilan emas, balki ilmiy asosga ega bo'lgan, mazmunan boy, mukammal va "tiniq" nutq orqali ulkan yutuqlarga erishishi mumkin. U "Tarbiya haqida" nomli asarida o'z nazariyalariga asoslanib, notiqlik san'atini o'rganish metodikasini yaratdi. Faylasuf olim o'z asarida ilk bor notiqlik san'atining ta'lim-tarbiya maskanlarida bolalar bilimi, ongi va tafakkuriga ijobiy ta'siri haqidagi g'oyalarini

ilgari surdi. Kvintilian o'qituvchilar va tarbiyachilarning qizg'in faoliyat olib borishlari uchun notiqlik san'atini mukammal o'rganishga doir o'zining metodikasini taqdim etdi. Ushbu metodika notiqlik san'ati tarixida ulkan ahamiyatga ega va hozirgi davrda ham o'z qimmatini yo'qotmagan.

Sharq mutafakkirlari notiqlik san'ati haqida

Mamlakatimizda notiqlik san'atining rivojlanishi O'rta Osiyo madaniyati tarixi bilan bog'liq bo'lib, nutq madaniyati hamisha o'ziga xos mavqega ega bo'lib kelgan. O'rta Osiyoda notiqlik san'atining xususiyatlari shundan iborat ediki, u eng avval o'sha davr tuzumining manfaatlariga xizmat qilar edi. Bu davrda notiqlik san'ati ustalarini nadimlar, qissago'ylar, masalgo'ylar, badihago'ylar, qiroatxonlar, muammogo'ylar, voizlar, go'yandalar, maddohlar, qasidaxonlar deb yuritilishi ham ana shundan dalolat beradi. Movarounnahrda notiqlik san'ati voizlik deb atalgan. Voizlik, ya'ni va'zxonlik «Qur'on»ni targ'ib qilish bilan mushtarak holda so'zning ahamiyati, ma'nosini anglatgan. «Va'z» so'zi arab tilidan pand- nasihat ma'nosini beradi. Va'z aytuvchi, nutq so'zlovchi shaxs Voiz deb atalgan. Voizlik san'ati tinglovchining, jamoaning ongiga, his tuyg'usiga ta'sir etish mahorati bo'lib, qadimgi Sharqda hukmdorlar ushbu san'at namoyondalari xizmatini yuksak darajada **qadrlaganlar**.

Sharq mutafakkirlari mudarrisning muloqotga kirishish odobi to'g'risidagi adabiy meroslarida ko'plab ijobiy fikrlarini bayon qilganlar. Ana shu nuqtai-nazardan qaralsa, «Nutq odobi», «Muomala madaniyati» nomlari bilan yuritilib kelingan nutq madaniyati tushunchasi juda qadimdan olimlar, ziyolilarning diqqatini jalb etgan. Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Unsurul Maoliy Kayqovus, Abu Abdulloh Al-Xorazmiy, Mahmud Qoshg'ariy, az-Zamahshariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ulug' siymolar nutq odobi masalalariga, umuman notiqlik san'atiga jiddiy e'tibor berishga da'vat etish bilan birga tilga, lug'atga, grammatikaga va mantiqshunoslikka oid asarlar yozdilar.

Buyuk qomusiy olim *Abu Rayhon Beruniy* (973-1048) o'zining «Geodeziya» asarida har bir fanning paydo bo'lishi va taraqqiy etishi inson hayotidagi zaruriy ehtiyojlar talabi bilan yuzaga kelishini aytadi. Uning fikricha, notiqlik san'atining ildizlari bo'lmish grammatika, aruz va mantiq fanlari ham shu ehtiyojning hosilasidir,

Ulug' vatandoshimiz *Abu Nasr Forobiy* to'g'ri so'zlash, to'g'ri mantiqiy xulosalar chiqarish, mazmundor va go'zal nutq tuzishda leksikologiya, grammatika va mantiqning naqadar ahamiyati cheksizligi haqida shunday deydi: *“Qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish masalasiga kelganimizda, bu haqda bilimlarning eng birinchisi jismlarga*

va hodisalarga ism beruvchi til haqidagi ilmlar deb tasdiqlayman...” Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida mudarrisning “so’zlari aniq bo’lsin, fikrini va aytmoqchi bo’lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon eta olsin... Bilish va o’qishga muhabbati bo’lsin, o’rganmoqchi bo’lgan bilimni charchashni sezmasdan, osonlik bilan o’zlashtira olsin” deydi.

Unsurul Maoliy Kaygovus tomonidan 1082-1083 yillarda yaratilgan, qadimgi Sharq pedagogikasining ajoyib namunalaridan biri hisoblangan «Qobusnoma»da ham nutq odobi va madaniyati haqida ibratomuz fikrlar aytilgan. Muallif farzandiga qilgan nasihatlar orqali o’quvchini yoqimli, muloyim, o’rinli so’zlashga, behuda gapirmaslikka undaydi. So’zlaganda o’ylab, har bir fikrdan kelib chiqadigan xulosalarni ko’z oldiga keltirib gapirish kerakligini, kishi aql-idrokli bo’lishi, o’zini xalq orasida omiy, kamtar tutishi lozimligini eslatib, mahmadonalik qilish, ko’p gapirish donolik belgisi emasligini ta’kidlaydi,

“Odamlardagi hamma qobiliyatlardan eng yaxshisi nutq qobiliyatidir” deydi. “Ey farzand, agar sen har qanday notiq bo’lsang ham, o’zingni bilganlardan pastroq tutgil, toki so’z bilimdonligi vaqtida bekor bo’lib qolmagaysan. Ko’p bilu, oz so’zla, kam bilsang, ko’p so’zlama, chunki aqlsiz kishi ko’p so’zlaydi, deganlarki, jim o’tirish salomatlik sababidir. Ko’p so’zlovchi aqlli odam bo’lsa ham, xalq uni aqlsiz deydi...” - deb uqtiradi alloma. U axloqlilikning birinchi belgisini suxandonlikda deb biladi. “Suxango’ylar notiqlikda rost so’zlash kerak. So’zlaganda andishalik bo’lish, sovuq so’zlik bo’lmaslik, kam gapirish, kamtarlik, birovning so’zini diqqat bilan eshitish ularning burchidir” deb ta’kidlaydi.

Ulug’ shoir Yusuf Xos Hojib turkiy xalqlarning XII asrdagi ajoyib badiiy yodgorligi bo’lgan “Qutadg’u bilig” (“Baxt keltiruvchi bilim”) asarida so’zlarni to’g’ri tanlash va to’g’ri qo’llash haqida “Bilib so’zlasa so’z bilig sanalur” degan edi. Mutafakkir so’zlovchini tilning ahamiyatini tushungan holda, hovliqmasdan, so’zning ma’nolarini yaxshi anglab, nutqni ravon qilib tuzishga chaqiradi va so’zning qudratini shunday ifodalaydi:

Kishi so’z tufayli bo’ladi malak,
Ortiq so’z qiladi bu boshni egik,
Tilingni avayla – omondir boshing,
So’zingni avayla uzayar yoshing.

Adib Ahmad Yugnakiy (XII-XIII) ham mudarrisni so’zlaganda nutqni o’ylab, shoshilmasdan, aql-idrok bilan tuzishga, keraksiz, bema’ni so’zlarni ishlatmaslikka, mazmundor so’zlar izlab topishga chaqiradi, Noto’g’ri tuzilgan nutq tufayli keyin xijolat chekib yurmagin, deb so’zlovchini ogohlantiradi:

Uquv so’zla, so’zni eva so’zlama,
So’zing kizla, keyin, boshing kizlama.

(So'zni uqib so'zla, shoshib gapirma, keraksiz, yaramas so'zlarni yashir, yaramas gaping tufayli keyin boshingni yashirib yurma.)

Nutq odobi deb yuritilgan qoida va ko'rsatmalarda sodda va o'rinli gapirish, qisqa va mazmundor so'zlash, ezmalik laqmalikni qoralash, keksalar, ustozlar oldida nutk odobini saqlash, to'g'ri, rost va dadil gapirish, yolg'onchilik, tilyog'lamalikni qoralash va boshqa qonuniyatlar to'g'risida fikr yuritiladi.

Buyuk alloma *Abdurahmon Jomiy* o'z adabiy merosida so'z va nutqning qudrati naqadar ulug'ligini, tildek insonga chiroyli libos kiydirguvchi vosita hech qaerda bo'lmasligini bayon etgan:

Tildagi ketma-ket xatoga hayhot,
Chiroyli kiyimlar berolmas najot.
So'zni kiyimingdek bekamu ko'st qil,
Yoki kiyimingni so'zingga rost qil.

Mutafakkir *Alisher Navoiy* davlat arbobi sifatida, o'zbek mumtoz adabiy tilining homiysi bo'lgan buyuk shoirdir. Alisher Navoiy turkiy tilda go'zal nutq tuzishning bayrokdori sifatida, o'zining butun ijodiy merosi bilan o'zbek tili boyliklarini namoyon etdi. Navoiy o'zbek adabiy tilida buyuk asarlar yaratish mumkinligini va shu bilan o'zbek xalqini butun jahonga mashhur qilishni isbotlab berdi. Shoir o'zining "Muhokamatul-lug'atayn" asarida har bir tilning ijobiy va salbiy tomonlari borligini eslatib o'tadi. Alisher Navoiyning "Muhokamatul-lug'atayn", "Mahbub-ul-qulub", "Nazmul-javohir" asarlari o'zbek tilida nutq tuzishning go'zal namunalari bo'lishi bilan birga, uning yuksalishiga ham katta hissa qo'shdi. U o'zining "Mahbub-ul-qulub" asarida shunday yozadi: "Til muncha sharaf birla nutqning holatidir va ham nutedurki, agar nopisand zohir bo'lsa, boshning ofatidir..." ya'ni, til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir, agar u o'rinsiz ishlatilsa boshning ofatidir. Navoiy ta'limi bo'yicha so'z:

Har kimki chuchuk so'z elga izhor aylar,
Har neki ag'yor durur yor aylar.
So'z qattig'i el ko'ngliga ozor aylar,
Yumshog'i ko'ngillarni giriftor aylar.

Xullas, Sharq mutafakkirlari, so'z va nutqning inson hayotidagi o'rni, vazni va qadr qimmatiga katta ahamiyat berganlar. Ular har bir so'zning nutqda o'z o'rni va ahamiyati borligini, nutqni qudratli qiluvchi so'zdan kuchliroq va buyukroq narsa yo'qligini, tilga e'tibor – elga e'tibor ekanligini, so'z sehri ila odamzod mo'jizalar yarata olishini doimo ta'kidlab, isbotlab kelganlar. So'z orqali nutq va fikr oydinlashadi. O'qituvchi ta'lim-tarbiyasining samaradorligi so'z boyligi bilan belgilanadi. Demak, "So'z tuzadi, so'z buzadi, olqish ham so'zdan, qarg'ish ham so'zdan, omonlik ham, yomonlik ham so'z bilan, borliq ham, yo'qlik ham so'zdan, olamning yaralishi va gullab-yashnashi ham so'zdan, yo'q bo'lishi ham so'zdan" (*R. Jumaniyozov*).

Nutqning asosiy xususiyatlari. Til va nutq.

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasini mukammal egallash muhim ahamiyatga ega. Zero, nutq vositasida o'qituvchi bolaning his-tuyg'ularini uyg'otadi, o'quvchilar bilan ongli muloqotni ta'minlaydi, ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni tahliliy idrok etadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi avvalo nutq sirlarini, uning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotda ta'sir kuchini puxta bilishi kerak. Nutqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun, nutq texnikasiga oid talablarni bilish lozim. Bu talablar nutqning mantiq jihatdan to'g'ri, aniq, chiroyli, yorqin va maqsadga muvofiq bo'lishidir. Nutqning asosiy xususiyatlari ushbu talablardan kelib chiqadi:

1. Nutqning to'g'riligi va ravonligi.
2. Nutqning aniqligi va ta'sirchanligi.
3. Nutqning mantiqiyliги.
4. Nutqning tozaligi va ifodaliligi.

Nutqning to'g'riligi va ravonligi uning adabiy til normalariga to'g'ri kelishidir. Bunda ikkita jihatga e'tibor beriladi: urg'u va grammatik normalarga amal qilinishi.

Urg'u – so'zlarning to'g'ri talaffuz etilishini ta'minlaydi.

Grammatik norma – nutqning mazmundorligini, ma'noli ekanligini bildirib, nutq oqimidagi so'zlarning o'zgarishi, mazmunan bir-biriga birikishini ifodalovchi xilma-xil qoidalar yig'indisidir.

Nutqning aniqligi va ta'sirchanligi – mazmundor nutqning tinglovchiga ta'sir etish omilidir. O'qituvchi so'z va tilning ravonligi, notiqlik qobiliyati bilan aniq faktlar asosida o'quvchilarga bilim beradi, ularning ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi. O'qituvchi nutqning aniq bo'lishi, o'z mas'uliyatini chuqur his etish shartidir. Aniqlik, o'rganilayotgan mavzuning o'qituvchi tomonidan ifodalanayotgan voqelikka, faktlarga muvofiq kelishidir. Aniqlikning chegarasini belgilashda o'qituvchi so'zlarni to'g'ri qo'llay olishi, o'zbek tili grammatikasini mukammal bilishi, to'g'ri talaffuz eta olishi talab qilinadi.

Nutqning mantiqiyliги – nutqning mantiqiy bo'lishi eng avvalo o'qituvchining so'z boyligi, tafakkur yuritish qobiliyati, idrok etish mahoratiga bog'liq. O'qituvchi tilni juda yaxshi bilishi, so'z boyligi keng bo'lishi mumkin. Ammo o'zi fikr yuritayotgan mavzuga nisbatan chuqur bilimga ega bo'lmasa, bilimlarini o'z tafakkuri doirasida tahlil qila olmasa notiqlik san'ati natija bermaydi. So'zlarning o'qituvchi ifodalayotgan mavzuga mos ravishda to'g'ri ifodalanishi, so'z birikmalarining, gaplarning, matnlarning bir-biriga to'g'ri kelishi, fikrni izchil bayon etish uchun bo'ysundirilishi nutqning mantiqiy boy ekanligini bildiradi. O'quvchilarga aytilayotgan fikr mantiqan bir-biriga bog'langan bo'lishi kerak. Gaplar o'rtasida fikriy bog'lanish, izchillik yo'qolishi bilan o'qituvchi nutqning mantiqiyliгiga putur etadi.

O'rganilayotgan mavzu matnlari o'rtasida mantiqiy bog'lanish bo'lish uchun, matnlar boshlanma bilan ajratiladi (masalan, xulosa qilib

aytganda; shu bilan birga; ta'kidlash lozimki va hokazo). Demak, o'qituvchi nutqining mantiqiyligi deyilganda, yaxlit bir tizim asosida tuzilgan, fikr va mulohazalar rivoji izchil bo'lgan, har bir so'z, ibora aniq maqsadga muvofiq ishlatiladigan nutq tushuniladi.

Nutqning tozaligi va ifodaliligi – O'qituvchi nutqining tozaligi, avvalo uning adabiy til lisoniy normalariga muvofiq ifodalanishi bilan belgilanadi. O'qituvchining chiroyli va mazmunan boy nutqi hozirgi o'zbek adabiy tili talablariga mos holda tuzilgan bo'lishi, g'ayriadabiy til unsurlaridan holi bo'lishiga qarab baholanadi. Nutqning toza bo'lishiga halaqit beruvchi unsurlar: dialektizm va varvarizmdir. Zero, ushbu unsurlar badiiy adabiyotda ma'lum bir badiiy – estetik vazifani bajarsada, o'qituvchining dars jarayonidagi va tarbiyaviy faoliyatidagi nutqida ishlatilmasligi kerak. O'qituvchi doimiy ravishda idoraviy atamalarni, rasmiy so'z va iboralarni noo'rin ishlatishi o'z nutqining notabiiyligiga, ishonchsiz chiqishiga sabab bo'ladi. Natijada o'quvchilar ta'lim–tarbiyasida o'qituvchi tomonidan ishontirish metodi orqali qo'llaniladigan fikrlarni bayon etishga putur etadi.

Nutqning tozaligi, uning turli sheva so'zlaridan holi bo'lib, faqat abadiy tilda ifoda etilishidir. Til vositalari vaziyatga qarab ishlatilgan, siyqa so'z va iboralarsiz hosil bo'lgan o'qituvchi nutqi tabiiy va samimiy bo'ladi, tinglovchi va o'quvchining qalbiga tez borib etadi.

Jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos bo'lmagan so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarning noo'rin qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, qo'pollikda qo'llaniladigan so'zlar) hamda kontselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish); parazit (ortiqcha) so'zlarning ishlatilishi nutq tozaligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu hodisalar o'qituvchi nutqida uchramasligi uchun, o'qituvchi o'zini, fikrini boshqara olishi, doimiy ravishda nutqini boyitishi, mashq qilishi kerak.

Odam tilni qancha chuqur bilsa va unda so'z boyligi qanchalik ko'p bo'lsa, uning tafakkuri shunchalik boy bo'ladi. **So'z barcha dalillar, barcha fikrlar libosi, o'qituvchi nutqining poydevoridir.** Hikmatli so'zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko'chirma gaplardan o'rinli va samarali foydalana olish lozim. Zero dunyoda so'z mulkidan ham ortiq va qimmatli xazina yo'qligini Sharq mutafakkirlari adabiy meroslarida bayon etganlar:

So'z ichra mudom aql yashirindur.

So'z chimildig'u, aql kelindur.

(Nosir Xisrav)

So'zni bilgan zarga bo'lmaydi muhtoj,

Zar qimmatini so'z bilan topar rivoj.

(Abdurahmon Jomiy)

Ham so'z ila elga o'limdan najot,
Ham so'z ila topib o'lik tan hayot.

(Alisher Navoiy)

Agar bo'lsang ipak kabi muloyim,
Muloyim sen bo'lsang quling bo'loyin.
Qulog'imga bergan panding olayin,
Kishiga qattiq so'z aytguvchi bo'lma.

Oqmasdan qolmaydi bir oqqan ariq,
Bir tanda odam goh semiz, goh oriq.
Bir ko'zi qarodir bir ko'zi yorug',
Qora deb qattiq so'z aytguvchi bo'lma.

(Maxtumquli).

Til va nutq. Nutq madaniyati – til normalarini egallamoq, talaffuz, urg'u, so'z ishlatish, gap tuzish qonuniyatlarini chuqur bilmoqdir. Shuningdek, tilning tasviriy vositalari har xil sharoitlarga mos, maqsadga muvofiq bo'lishi kerak. Nutqda til – fikr almashish quroli, o'qituvchi qalbining oyinasi, o'qituvchining dars berish uslubini, pedagogik mahoratini to'liq namoyon qiluvchi vositadir. Nutqda – tildagi rang-barang vositalar o'z ifodasini topsa, bunday nutq – boy nutqdir.

Til va nutq azaldan bir-biri bilan chambarchas bog'langan vositalardir. Nutq qaysi tilda aytilmasin, o'sha millat tilining qonun-qoidalari asosida ro'yobga chiqadi. Biroq ular bir-biridan farqlanadi.

Til nutq uchun moddiy material. Shu material asosida nutq tashkil topadi.

Nutq – tildagi mavjud ifoda vositalaridan foydalangan holda reallikka aylangan fikr bo'lib ikki xilda namoyon bo'ladi: ichki nutq; tashqi nutq.

O'qituvchi ongida hosil bo'ladigan, hali amalga oshmagan til elementlaridan tashkil topgan, kishining og'iz ochmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o'ylashi **ichki nutq**dir.

O'qituvchi mulohazasi va fikrining til vositasida nutq organlariga ta'siri va harakati bilan real tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq – **tashqi nutq** bo'lib, u ijtimoiy hodisadir.

O'qituvchi nutqiy faoliyati: so'zlash, mutolaa va eshitishdan iborat.

Til hodisasi fonemalar tizimida, morfemalarda, sinonimiya, omonimiyalarda, mavjud grammatik qoidalarda, murakkab terminlar va frazeologik iboralarda namoyon bo'ladi.

Til va nutq quyidagicha qiyoslanadi:

1. Til aloqa material, nutq aloqa shaklidir.
2. Tilni xalq yaratadi, nutqni esa har bir shaxs yaratadi.
3. Tilning hayoti uzoq xalq hayoti bilan bog'liqdir; nutqning hayoti esa qisqa bo'lib, u aytilgan paytdagina mavjuddir.

4. Ayrim shaxsning ayni zamonda bir nechta tili bilishi mumkin, chunki u vaqt va o'rin bilan bevosita bog'lanmagan. Ayrim shaxsning nutqi ayni zamonda faqat bitta bo'ladi, chunki u ma'lum vaqtda va ma'lum o'rinda yuz beradi.

5. Tilning hajmi noaniqdir; nutqning hajmi esa aniq: nutq monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim tekst va kitob shaklida bo'lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o'zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.

6. Til – turg'un statik hodisa, nutq esa harakatda bo'luvchi, dinamik hodisadir.

Til xatosida so'zning ma'nosi keskin buzilishi mumkin (Masalan: sof-sop, tif-tip, fan-pan, dil-til, nufuz-nufus, servis-serviz, xo'p-xo'b).

Nutq xatosidagi buzilishlar ko'pincha faqat akustik tomondan o'zgaradi (fikir-pikir, fabrika-pabrika, safar-sapar kabilar).

Til va nutq hodisalarining qonun-qoidalarini mukammal bilish, uning qoidalariga doimo rioya qilish, ob'ektiv sharoitda tinimsiz mashg'ulotlar olib borish – o'qituvchining til sofliqi, nutq madaniyati va odobi masalalariga oqilona yondashishiga olib keladi.

O'qituvchining nutq madaniyati va notiqlik san'ati

Nutq madaniyati — ijtimoiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir ko'zgidir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli — yozma va og'zaki shakli uchun zarurdir. Nutq madaniyatiga e'tibor yolg'iz o'qituvchidan emas, balki har bir fuqarodan ongli ravishda o'zlashtirish talab qilinadigan insoniy fazilatlardan biridir. Uni egallash har bir o'qituvchining va shaxsning madaniy saviyasi va bilimiga bog'liq. O'qituvchi pedagogik mahoratida nutq madaniyati, uning nafaqat ma'naviy va axloqiy jihatdan boyligini, balki bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyoqarashini, fikr va mushohada yuritishini belgilovchi me'yordir. O'qituvchining nutq madaniyati birdaniga shakllanib maromiga etadigan jarayon emas, u pedagogik mahorat bilan, kasb faoliyati davomida, tajribali ustozlar o'giti natijasida yillar davomida takomillashib boradi. O'qituvchining nutqiy qobiliyati madaniy, kasbiy, pedagogik talablar asosida shakllanib boradi. Uni rivojlantirish faqat o'qituvchining shijoatiga bog'liq. Shu qobiliyat tufayli o'qituvchining nutq madaniyati ham shakllanib boradi. Quyidagi nutq madaniyatiga xos bo'lgan vositalarni o'qituvchi unutmastligi kerak:

1. Nutq madaniyati o'qituvchining ma'naviy-axloqiy kamoloti tarkibiy qismidir. Zero nutq, millatimiz erishgan madaniyat darajasini ko'rsatuvchi, o'z ona tilimizga e'tiqodni namoyish etuvchi yorqin va ishonchli dalildir.

2. Nutq madaniyati o'qituvchining ma'naviy va madaniy saviyasi bilan, hamda adabiy tilni mukammal bilishi bilan boshqa kasb egalaridan ma'lum ma'noda ajratib turadi.

3. Nutq madaniyatining pirovard maqsadi erkin fikr egasi bo'lgan barkamol avlodni qanday kasb egasi bo'lib etishishidan qat'iy nazar adabiy jihatdan tarbiyalash ekanligini unutmash kerak.

4. Nutq madaniyati — bu avvalo, o'qituvchida nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma pedagogik faoliyatda takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi.

5. Nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun o'qituvchi adabiy til qonuniyatlarini bilishi, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va uni deklamatsiya bilan o'qiy olishi, radio va televidenie eshittirishlarini kuzatib borishi lozim.

6. Nutq madaniyatini egallashning yana bir ko'rinishi nutqiy taqlid bo'lib, o'qituvchi o'zidan yaxshiroq, chiroyliroq, ma'noli va ta'sirchan nutq so'zlaydigan ustoz murabbiylarning nutqiy san'atiga havas bilan qarashi va taqlid qilishi asosida o'rganishi mumkin.

Nutq madaniyatining va notiqlik san'atiga umumiy, o'xshash tomonlari bor. Har ikkala soha til va nutq, inson nutqi bilan aloqadordir. Har ikkalasi o'qituvchi nutqiy faoliyatining ta'sirchan, chiroyli bo'lishi uchun zarur hodisa bo'lib, uning nutqiy madaniyatini o'stirishga xizmat qiladi. Nutq madaniyati ham, notiqlik san'ati ham nutqning ma'noliligi, nutqiy go'zallik, nutqiy mantiq qonuniyatlaridan oziqlanadi.

Ba'zi shaxslarda uchraydigan notiqlik san'ati og'zaki nutq sohasida shaxsiy qobiliyat va faoliyat tufayli erishiluvchi alohida san'atdir.

Nutq madaniyati va notiqlik tushunchalari orasida ba'zi o'xshashlik, umumiy tomonlar bor. Bu har ikkala sohaning pirovard maqsadi, ish faoliyatining mushtarakligida ko'rinadi. Ammo shunga qaramasdan, nutq madaniyati tushunchasi bilan notiqlik tushunchasi aynan bir xil narsa emas. O'qituvchi nutq madaniyati va notiqlik orasidagi ba'zi muhim farqli tomonlarni va belgilarni bilishi lozim. Bular quyidagilar:

1. Nutq madaniyati, chinakam ma'noda adabiy til bilan bog'liq hodisadir. Uning paydo bo'lishi, lisoniy asosi, talab va mezonlari adabiy til va uning normalari bilan bog'liq. Notiqlik san'ati uchun bular asosiy belgilar emas. Notiqlar orasida adabiy til talablariga to'la amal qilmaydiganlar, ma'lum vaqtgacha, shevada ham chinakam notiqlik san'atini namoyish qilib kishilar qalbiga ta'sir qiluvchilar uchraydi. So'zga chechanlik, notiqlik, til materialining xarakteriga qarab emas, notiqning chinakam so'z ustasi ekanligiga, tinglovchilarni o'ziga jalb etishida, ta'sirchan nutqiy san'atiga qarab belgilanadi.

2. Notiqlik – bu nutqning og'zaki shakli. Notiqlik san'ati og'zaki nutq san'atidir. Nutq madaniyati esa nutqning ham og'zaki, ham yozma shakli uchun taalluqli bo'lgan tushunchalardir.

3. Nutq madaniyati jamiyat a'zolarining umumiy nutqiy faoliyatini nazarda tutadi. Nutq madaniyati sohasining maqsadi va pirovard orzusi

yosh avlod nutqini madaniylashtirishni mo'ljallaydi. Chin ma'nodagi notiqlik san'ati esa, alohida shaxslarning nutqiy mahoratini va san'atini ifodalaydi. Notiqlik, asosan nutq vositasida o'qituvchilar jamiyat talablari asosida yosh avlodga muayyan ta'lim va tarbiya beradi, yuqori malakali, raqobatbardosh, o'zining mustaqil fikriga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlaydi.

4. San'atkor notiq nutqi, asosan, ko'pchilik tinglovchilarga, keng auditoriyalarga mo'ljallangan bo'ladi. Notiqni bir kishidan ortiq shaxslar tinglaydi. Nutq madaniyati mana shunday tinglovchilardan tashqari kishilar orasida odatiy suhbatlarni, yakka kishiga qaratilgan nutqlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

5. O'qituvchi adabiy tilning keng imkoniyatlari va boyliklarini yaxshi egallagan, nutq madaniyati talablariga javob beradigan tajribali notiq bo'lishi mumkin. Biroq hamma o'qituvchi ham san'atkor ma'nosidagi mukammal notiq bo'la olmaydi. Lekin adabiy tildan foydalanuvchi har bir o'qituvchi nutq madaniyatidan xabardor bo'lishi shart.

6. Nutq madaniyati ko'pchilikka mo'ljallangan, ma'lum bir maqsadni ko'zda tutib ish ko'ruvchi soha. Bu ma'noda u keng omma uchun mo'ljallangan talabdir, ammo notiqlik – shaxsiy qobiliyatdir.

7. Nutq madaniyati – bu faqat nutq haqidagi nutqiy faoliyatga tegishli tushuncha va soha emas, u til madaniyati bilan ham, ya'ni adabiy tilni va uning normalarini o'rganish va bu normalarni qayta ishlash ishi bilan ham shug'ullanadi. Notiqlik san'ati esa bunday ilmiy – normativ faoliyatni ko'zda tutmaydi.

8. Notiqlik, ko'proq nutqning mazmunini, mantiqiy asoslarini, mundarijaviy tuzilishini e'tiborga oladi, nutq madaniyati esa, nutqning til qurilishi – lisoniy tuzilishiga e'tibor qiladi.

9. Notiqlik san'ati notiq uchun oldindan qanday so'zlash tizimi va rejasini bermaydi. Nutq madaniyati sohasi esa jamiyat a'zolarini ona tili, ya'ni adabiy til boyliklari va vositalaridan maqsadga muvofiq sharoit va uslub taqozasi talabiga ko'ra o'rinli foydalana olish ko'nikmasini beradi. Bunday ko'nikma, aslida har qanday san'atkor notiq uchun ham zarur.

10. Notiqlik san'ati haqidagi fan ancha qadimiy tarixga ega, nutq madaniyati ilmiy muammo va ilmiy soha sifatida muntazam yangilanib boradi.

O'qituvchi nutqining ta'sirchanligi va ifodaliligi. O'qituvchi nutqining ta'sirchanligi nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va nutqdagi to'g'rilik va aniqlik, mantiqiylik va tozalik tinglovchiga ta'sir etish uchun yo'naltirilgan bo'ladi.

Nutqning ta'sirchanligi deganda, asosan, o'qituvchining og'zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va o'quvchilar tomonidan qabul qilinishida paydo bo'ladigan ruhiy vaziyat e'tiborga olinadi. Ya'ni notiq-o'qituvchi o'quvchilarni hisobga olishi, ularning bilim darajasidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlarigacha

kuzatib turishi, o'z nutqining o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinayotganini nazorat qilishi lozim. Professional bilimga ega bo'lgan o'qituvchilar jo'n, sodda tilda gapirishlari maqsadga muvofiq emas, oddiy, etarli darajada notiqlik ma'lumotiga ega bo'lmagan o'qituvchilar ham ilmiy va rasmiy tilda gapirishga harakat qilishlari kerak emas. Xullas, notiq-o'qituvchidan vaziyatga qarab ish tutish talab qilinadi va ifodalamoqchi bo'lgan har qanday fikrini to'laligicha o'quvchilarga etkazishga harakat qilish vazifa qilib qo'yiladi.

O'quvchilar tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishontira olish o'qituvchi oldiga qo'yiladigan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, o'qituvchida yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasi bo'lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, ularni o'zaro bog'lab, o'quvchilarni avvalo nutq rejasi bilan tanishtirib, so'zni boshlash lozim. Vaqtni hisobga olish, notiqlik fazilatlaridan biridir. Chunki so'zlash muddati oldin e'lon qilinib, shunga rioya qilinsa, agar iloji bo'lsa, sal oldinroq tugatilsa, o'quvchilar zerikishmaydi.

Nutqning ta'sirchanligi va ifodaliligi haqidagi gap ma'lum ma'noda nutq sifatlari haqida aytilgan gaplarga yakun yasashdir. Chunki yaxshi nutqning fazilatlarini ko'rsatib o'tish, nutqda uchraydigan ayrim tipik xatoliklarni tahlil qilish, pirovard natijada ta'sirchan bir nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqdagi fikrlarni o'quvchilarga mazmunli etkazishning xilma-xil yo'llari va vositalari mavjud. Ularni yordamchi vositalar deb ham atash mumkin. Masalan, yumor yoki biror hikoyatni olaylik. Nutqdagi uzluksiz ilmiy-ommabop fikr oqimi, uning bir maromda bayon qilinishi o'quvchini ham, har qanday tinglovchini ham zeriktirib qo'yishi mumkin. Shunday paytda, yumor, hikoyat, qiziqarli voqealar haqida gapirish o'qituvchiga juda qo'l keladi. Yumorning nutq mazmuniga mos holda keltirilishi yana ham yaxshidir. Shunday qilinsa, o'quvchi ham dam oladi, ham o'rganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish paydo bo'ladi.

Nutqda mavzu doirasida ba'zi fikr va mulohazalarni keltirish ham maqsadga muvofiqdir. Bunday fikrlar notiq fikrining to'g'riligini, haqqoniy ekanligini isbotlash uchun foydalaniladi, faqat ulardan foydalanishni suiste'mol qilmaslik kerak. Badiiy adabiyot namunalaridan, hikmatli so'zlardan, tildagi ifoda – tasvir vositalaridan nutqda o'rni bilan foydalanish ham foydadan holi bo'lmaydi.

Nutqning o'quvchilarga qanday ta'sir qilishida va ularda qanday taassurot qoldirishida o'qituvchining nutqiy jarayon davomida o'zini qanday tuta bilishi, imo-ishoralari, hatto kiyinishi kabi omillarning ham o'rni bor. Samimiylik, xushmuomalalik, odoblilik, o'quvchilarga hurmat bilan qarash kabi fazilatlar nutqning o'quvchilar tomonidan e'tibor bilan tinglanishiga sabab bo'ladi.

Mukammal notiqlik san'atiga ega bo'lish – o'qituvchilar uchun ulkan mehnat talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning o'tkirligi,

yorqinligi va originalligi tinglovchi va o'quvchida his-tuyg'u va qiziqish uyg'otishi, uning e'tiborini qaratishi, aytilayotgan narsaning mazmunini yaxshilab etkazish uchun zarurdir.

Demak, nutq aniq va ravon bo'lishi, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan bo'lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo'ysunishi, boshlanishidan oxirigacha izchil bayon qilinishi lozim. Ana shunday nutq asosida o'rganilayotgan bilim o'quvchi qalbiga borib etadi. Shunday nutq madaniy nutq talablariga javob beradi. Buning uchun o'qituvchidan tinimsiz izlanish va o'z ustida ishlash, filologik bilim va muttasil nutqiy mashq talab qilinadi.

Nutq texnikasini egallash

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasi eng murakkab va doimiy munozaralarga sabab bo'ladigan jarayon. Psixologik til bilan aytganda nutq texnikasi, notiq nutqining o'rinli yoki o'rinsiz ekanligini belgilashda namoyon bo'ladi. O'qituvchi har xil vaziyatlarda, turli xarakterdagi o'quvchilar bilan muloqotda bo'ladi. Demak u o'z nutqini ana shu vaziyatlar asosida, o'quvchilar holatiga qarab tuzishi, o'zgartirishi, doimo nutqining ta'sirchan chiqishiga e'tibor berishi, o'quvchilarni zeriktirib qo'ymasligi uchun tilning tasviriy vositalari bo'lmish metonimiya, metafora kabilardan foydalanishi lozim. O'quvchilar diqqatini jalb etish, o'rganilayotgan mavzuga ularni qiziqitira olish o'qituvchi nutq texnikasining asosiy xususiyatlaridandir.

O'qituvchining takomillashgan nutqqa ega bo'lishi, o'quv materialini talabalar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'minlash garovidir. Bolalar o'qituvchi nutqiga juda e'tibor beradilar. Biror harf yoki tovushni noto'g'ri aytilishi kulgiga sabab bo'ladi. Bir ohangdagi nutq-tezda charchatadi. Individual suhbat paytidagi o'qituvchining baland ovozidan o'quvchi o'zini aldanayotgandek his etadi. Bu o'qituvchiga ishonchsizlik bilan qarash hislarini uyg'otadi. Ayrim mutaxassislar insonning tovushi va uning tembri tug'ma xususiyat deb aytishadi. Lekin hozirgi eksperimental fiziologiya tovush sifatini o'zgartirish mumkinligini tasdiqlaydi. Bugungi kunda nutq texnikasi bo'yicha bir necha turdagi mashqlar kompleksi ishlab chiqilgan. Ular asosan teatr pedagogikasi tajribasiga asoslangan bo'lib, so'zlashish paytida nafas olish, tovush hosil qilish va uni ma'noli ifodalash malakalarini takomillashtiradi, bu esa o'qituvchiga o'z so'zi mazmunini o'quvchilarga yanada to'laqonliroq qilib etkazishga imkoniyat beradi.

O'quvchi hayoti davomida o'qituvchisining nutqiy xususiyatlarini, o'quvchilarga murojaat qilish, savollarga javob berish usullarini xotirasida saqlaydi. O'qituvchi nutqi o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish vazifasini bajarishi kerak. Shuning uchun unga faqat umummadaniy emas, balki kasbiy va pedagogik talablar ham qo'yiladi. O'qituvchi o'z so'zining mazmuni, sifati va oqibati uchun jamiyat oldida ijtimoiy javobgar

shaxsdir. Shuning uchun ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi nutqi pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'qituvchi nutqi deyilganda, ta'kidlab o'tganimizdek o'qituvchining og'zaki va yozma nutqi nazarda tutiladi. Yozma nutq va og'zaki nutq – bu o'qituvchining gapirish vaqtida tuziladigan nutqi bo'lib, o'quvchilar ongiga, istak va motivlariga, his-tuyg'ulariga ta'sir etuvchi muhim omillardir. O'qituvchi og'zaki nutq asosida zarur bo'lganda o'z kamchiliklarini tuzatib, korrektsiyalab boradi.

Tajribali o'qituvchining nutqi quyidagilarni ta'minlashi kerak:

- o'qituvchi va uning tarbiyalanuvchilari o'rtasidagi o'zaro munosabati va mahsuldor muloqotini;
- ta'lim jarayonida bilimni to'la qabul qilinishini, anglanishi va mustahkamlanishini;
- o'quvchilar faoliyatiga, ulardagi qobiliyat va iqtidor instinktini shakllantirish maqsadida ongi va hissiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatish;
- o'quvchilarning o'quv va amaliy faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish.

"Pedagogik nutq" tushunchasi o'qituvchining kommunikativ xylqi tushunchasi bilan uzviy bog'liq. O'qituvchining kommunikativ xulqi deyilganda, faqat uning gapirish va axborot berish jarayonigina emas, balki, o'qituvchi va o'quvchi muloqoti uchun emotsional psixologik muhit yaratishga ular o'rtasidagi munosabat va ish uslubiga ta'sir ko'rsatuvchi nutqni tashkil etish va unga mos o'qituvchining nutqiy nazokati ham ko'zda tutiladi.

O'qituvchining pedagogik faoliyatidagi og'zaki nutqi monologik va dialogik shaklda bo'ladi. *Monologik nutqning keng tarqalgan shakllari hikoya, maktab ma'ruzasi, sharh kabilardir. Dialogik nutq turlari suhbat, savol - javob shaklida bo'ladi.*

Pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishi uchun, o'qituvchining nutqi ma'lum talablarga javob berishi, ya'ni notiqlik mahoratini shakllantirish uchun lozim bo'lgan kommunikativ sifatlarga javob berishi hamda nutqi bir nechta adabiy normalarga mos kelishi lozim: chunonchi, zamonaviy normalarga, ifodali, adabiy til normalariga.

Pedagogik nutqning to'g'rilik, aniqlik, moslik, leksik boylik, ifodalilik va tozalik kabi kommunikativ sifatlari o'qituvchi nutqining madaniyatini belgilaydi.

Maqsadga muvofiq keladigan pedagogik nutq o'zining mantiqiyliqi, ishonchliligi, kuzatuvchanligi bilan xarakterlanadi.

Pedagogik nutqning birinchi funksiyasi – o'rganilayotgan bilimlarni to'liq holda berilishini ta'minlashdan iboratdir. O'qituvchi nutqining kommunikativ o'ziga xosligi bilan bilimni o'quvchilar tomonidan qabul qilinishi va esda qolishi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa mavjud. Nutq buni ta'minlashi yoki qiyinlashtirishi mumkin.

O'qituvchining nutqi faqat axborot berib qolmay, o'quvchining ongi, sezgisiga ta'sir qilishi, ularni o'ylash faoliyatiga undashi kerak.

O'qituvchi nutqining ikkinchi funksiyasi, o'quvchining o'quv faoliyati jarayonida o'qituvchi nutqi asosida, darsda o'rganilayotgan bilimlarni samarali o'zlashtirilishini ta'minlashdan iborat.

O'quvchi, o'qituvchi nutqini eshita turib qator operatsiyalarni bajaradi: berilayotgan axborotni ko'rgazmali shaklda aniqlashtiradi, o'zidagi bilim bilan unga nisbatan munosabat bildiradi, eslab qoladi, nutq mantiqini, fikrlar rivojini kuzatib boradi.

Ovoz tonining balandligi, tovushning yuqoriligi, bir xilda gapirish o'quvchilarni charchatadi. O'quv – biluv jarayonining samarali bo'lishiga darsda o'qituvchi tanlagan kommunikativ xulq uslubi ham ta'sir qiladi. o'qituvchi ko'pincha "ovoziingni o'chir", "jim o'tir", "boshingni ko'tarib o'tir", "mashqni tugat", "kitobni yop" kabi norozilikni bildiruvchi so'zlarni ishlatadi, yoki o'quvchining darsda javobini bo'ladi, "hap doimgidek hech narsa bilmaysan", "sen bu mavzuni qaerdan ham tushunarding" kabi pedagogik taktga xos bo'lmagan gaplarni ishlatadi, bu o'qituvchi bilan o'quvchi orasidagi munosabatning buzilishiga, aqliy faolligini pasayishiga olib keladi.

Pedagogik nutqning uchinchi funksiyasi – o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi mahsuldor o'zaro munosabatni to'g'ri ta'minlashdan iborat.

O'qituvchi nutqi – o'qituvchi va o'quvchi munosabatini boshqarish rolini ham bajaradi. Bu erda hamma narsa ahamiyatli: o'qituvchi o'quvchilapra qanday murojaat qiladi, salomlashadi, talablarini qanday qo'yadi, qanday ogohlantiradi, xohishini qanday bayon qiladi; nutq impotentsiyasi, yuz ifodasi, qarashi ham o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Darsdan tashqari muloqotda bularning ahamiyati yanada ulkan bo'ladi. Ko'p narsa o'qituvchining individual muloqot uslubiga ham (qo'rquvga asoslangan, o'yinga, do'stona aloqaga asoslangan), muloqot doirasidagi ijtimoiy xarakteriga ham bog'liq.

O'qituvchi nutqining xususiyati, u avvalo o'quvchilarga qaratilgan va yo'naltirilgan bo'ladi. O'qituvchi monologi ham o'quvchilar bilan ichki dialog shaklida bo'ladi.

O'qituvchi og'zaki nutqining asosiy xususiyati, uning mazmuni o'quvchilar tomonidan ikkita kanal orqali tovush va vizual yo'l bilan qabul qilinishidadir. Vizual harakatlar o'qituvchi nutqining ta'sirchanligi, ifodaliligini oshiradi, u o'qituvchining kayfiyati haqida ham o'quvchilarga axborot beradi. Shuning uchun yosh o'qituvchi muloqotda o'zining tashqi ko'rinishini boshqara olish ko'nikmasini shakllantirishi kerak.

O'qituvchi og'zaki nutqining yana bir xususiyati, uning improvizatsion (hech qanday tayyorgarliksiz) xarakterda ega ekanligidadir. Tajribali o'qituvchi tekstga yoki konspektga qaramasdan, uyga maxsus tayyorlanmasdan gapiradi, o'quvchi uni tinglab turib, so'z va ifodalarda tutilayotganligini, ba'zan nutqiy kamchiliklarini ko'ra oladi. Shunday holat vujudga keladiki, go'yoki o'qituvchi notiq sifatida o'zligi haqidagi haqiqatni, fikrlarini birinchi marta o'quvchilar bilan ochayotgandek bo'ladi.

Kommunikativ nutqning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun, o'qituvchi o'zida notiqlik san'atiga xos, kator maxsus qobiliyatlarni rivojlantirishi talab qilinadi:

- ijtimoiy pertseptiv qobiliyat;
- ijtimoiy tasavvur qobiliyati;
- o'zini boshqara olish qobiliyati;
- muloqotda o'zining ruhiy holatini boshqara olish qobiliyati;
- irodaviy ta'sir ko'rsatish qobiliyati;
- ishontira olish qobiliyati.

Nutq malakalari va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallash uchun sharoit yaratuvchi notiqning umumiy ruhiy, jismoniy xususiyatlarini rivojlantirish, bunda tasavvurni, obrazli xotira va fantaziyani rivojlantirish ko'zda tutiladi. Bunday faoliyatda *tovush, diapazon, tembr, diktsiya, artikulyatsiya, ritmika, nafas olish* muhim rol o'ynaydi.

Tovush. Ba'zi o'qituvchilarga tovush tug'ma qobiliyat sifatida berilgan, lekin bu ham mashq qilib turilmasa buziladi. O'qituvchi o'z tovushini kuchli, egiluvchan, emotsional ta'sirchan qila olishi mumkin. O'qituvchi pedagogik faoliyatida tovushning o'ziga xosligi nimalarda namoyon bo'ladi?

Avvalo tovush, chiqarilgan havoni hiqildoqdan o'tishi paytida ovoz pardalarining tebranishi natijasida vujudga kelishini ta'kidlash lozim. Tovush o'zining quyidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

- tovush kuchi – tovush apparati organlarining faol ishlashiga bog'liq. Chiqarilayotgan havo oqimining tovush tirqishiga bo'lgan bosimi qancha kuchli bo'lsa, tovush ham shuncha baland bo'ladi;
- tovush uchuvchanligi – tovushning balandligida hamda uning kuchli nutq apparati organlarining faolligiga bog'liq. Tovush eshutilishining uchuvchanligi, (polyotnost) bu ovozni masofaga moslay olish, tovushni boshqara olishidir.
- tovushning ixchamligi va harakatchanligi – o'qituvchi nutqining mazmuniga, tinglovchilarga moslab o'zgartira olish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, bunda notiq tovushni engil boshqarishi va tinglovchilarga moslashtira olishi tushuniladi.

Diapazon - tovushning hajmi bo'lib, uning chegarasi eng yuqori va quyi ohanglar bilan belgilanadi. Diapazonning qisqarishi nutqni bir xil ohangda zerikarli bo'lib qolishiga sabab bo'ladi. O'qituvchining bir ohangda gapirishi, tinglovchilar tomonidan axborotni idrok qilishni pasaytiradi va uyquni keltirishi mumkin.

Tembr – tovushning rang-barangligi, yorqinligi hamda yumshoqligini namoyon qilib, shu bilan birga o'qituvchi nutqining chiroyli, mayin, jozibali, o'ziga xosligini ta'minlaydi. Ba'zilar tovush va uning tembr tug'ma deb bilishadi. Lekin xozirgi eksperimental fiziologiya tovushni to'liq qayta qurish mumkinligini isbotlab bergan.

O'qituvchida kasbiy kasallik kelib chiqmasligi uchun, tovush gigienasiga amal qilish kerak. O'qituvchi ish vaqtining 50 foizi davomida gapirib turadi. O'qituvchi ish vaqti tugagach, 2-3 soat davomida uzoq vaqt kishilar bilan so'zlashishdan qochishi talab qilinadi. Zapyb bo'lib qolsa qisqa va sekin gapirishi kerak.

Dars jadvali qo'yilishida shunga e'tibor berish kerak. 3-4 soat darsdan co'ng nutq apparati charchaydi, shundan so'ng 1 soat tovush dam olishi kerak. Tajribali, ko'p yillar ishlagan o'qituvchi 2-3 soatda charchaydi va 2 soat dam olishi kerak. Yuqori nafas yo'llari, asab tizimlari, ovqatlanish rejimiga e'tibor berish kerak.

O'qituvchi nutqining tezligi, individual sifatiga, uning nutq mazmuni va muloqot holatiga bog'liq. Turli millatlarda nutq tempi turlicha bo'ladi. Ruslarda minutiga 120 ta so'z atrofida, inglizlarda 120-150 ta so'zgacha. Tadqiqotlarga ko'ra 5-6 sinflarda o'qituvchi minutiga 60 ta so'z, 9 - 11 sinflarda 75 tagacha so'z gapirishi to'g'ri bo'ladi.

Materialning murakkab qismini o'qituvchi past tempda, keyin esa tezroq gapirishi kerak. Mavzuga oid qoidalar va qonuniyatlar aytilganda, xulosa qilinganda nutq sekinlashadi.

Diktsiya - aniq talaffuz qilish. Talaffuzning aniqligi o'qituvchi uchun professional zarurat bo'lib, o'qituvchi nutqini talabalar tomonidan to'g'ri tushunilishini ta'minlaydi. Talaffuzning aniqligi aytilayotgan so'z, bo'g'in va tovushlarning qat'iy aniqligidir. U nutq apparati barcha a'zolarini (lablar, jag', tishlar, yumshoq va qattiq tanglay, kichik til, kekirdak, tomoq orqa devori, tovush naychalari) birgalikda ishlashiga bog'likdir. Til, lablar, yumshoq tanglay, kichik til, va pastki jag' nutqda faol ishtirok etadi. Shuning uchun ham ularni mashq qildirish muhim ahamiyatga egadir.

Artikulyatsiya – aniq talaffuz qilishni takomillashtirish-artikulyatsiya-nutq organlarini harakatlantirish orqali vujudga keltiriladi. Artikulyatsiya gimnastikasi ikki turga bo'linadi. Birinchisi nutq apparatining dastlabki mashqlari va ikkinchisi har bir unli va undosh tovushlarni to'g'ri aytishga o'rgatuvchi mashqlar (ifodali o'qish, tez aytishlar).

Ritmika - ayrim bo'g'inlarni gapirishdagi to'liq davomiylik, shu bilan birga nutqni tashkil qilish jarayoni. Bu nutqning muhim elementlaridan biri bo'lib, ba'zan intonatsiya va pauza o'rniga so'zdan ko'ra kuchli emotsional ta'sir qiladi.

O'quv vaqtining ko'p qismi (1G'4, 1G'2) o'qituvchining nutqi bilan bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'quv materialini o'quvchilar tushunishi o'qituvchi nutqining mukammalligi bilan bog'liqdir.

Tarixdan ham ma'lumki, 6a'zi kishilar o'zlarining nutq tovushlarini takomillashtirib borganlar. Chunonchi, Demosfen o'zining bu sohadagi kamchiliklarini tugatib borib, qadimgi Yunonistonning siyosiy oratorlaridan biriga aylangan. Yoki Vladimir Mayakovskiy ham 20

yoshidan boshlab rasmiy chiqishlar uchun og'ziga toshchalar olib, Rion daryosi bo'yida nutq so'zlashni mashq qilgan.

To'g'ri nafas olish. So'zlayotganda to'g'ri nafas olish, ovozni yo'lga qo'yish va uning tovlanishi, so'zlarni xatosiz talaffuz qilish, notiqlik san'atini takomillashtirib borish o'qituvchining nutq texnikasini shakllantiruvchi xususiyatlardir. Ovoz o'zgarishi, to'g'ri nafas olish, diktsiya, ritmika asosida nutqning ko'nikma va malakalari yig'indisini mukammal rivojlantirish o'qituvchining nutq texnikasida takomillashadi.

Ovoz o'zgarishi, to'g'ri nafas olish nutq texnikasi bo'yicha ishlab chiqilgan mashqlar turkumiga kirib, o'qituvchi ravon nutqning muntazam shakllanishini ta'minlaydi. Nafas olish organizmga hayot bag'ishlovchi fiziologik funktsiyalarni bajaradi. Shu bilan birga nutqning energiya bazasi bo'lib ham hisoblanadi.

Dars davomida o'qituvchi juda ko'p gapiradi, yangi mavzuni tushuntiradi, ma'ruza o'qiydi. Agar o'qituvchi to'g'ri nafas olish texnikasini yaxshi egallamagan bo'lsa, uning qon tomirlarini urishi tezlashib, yuzini qizarib ketishi, nafas qisishi sodir bo'lishi mumkin.

Muskullarning ishtirok etishiga qarab nutqda to'g'ri nafas olish 4 turga bo'linadi:

Yuqori nafas olish – elkalarni ko'tarilib tushishi va ko'krak qafasining yuqori qismi ishtirokida hosil qilinadi. Bu bo'sh, yuzaki nafas olish bo'lib, unda faqat o'pkaning yuqori qismi ishtirok etadi. Ko'krak qafas bilan yuqori nafas olish qovurg'alar o'rtasidagi mushaklar yordamida hosil qilinadi. Bunda ko'proq nafasning ko'ndalang hajmi o'zgaradi. Diafragma kam harakat qiladi. Shuning uchun ham nafas chiqarish kuchsiz bo'ladi.

Diafragma ishtirokida nafas olish – ko'krak qafasning bo'ylama hajmini ortishi hisobiga vujudga keladi. Bunda diafragma qisqaradi. Diafragmaning qisqarishi, qovurg'achalar oralig'idagi nafas mushaklari hamda qorin mushaklari ishtirokida vujudga keladi.

Nutqiy nafas olish organizm uchun muhim hayotiy manba bo'lishi bilan birga u nutqning energiya bazasi sifatida ham faoliyat ko'rsatadi. Nutqiy nafas olish **fonotsional** nafas ham deyiladi (fono-tovush).

Dialogik nafas olish kundalik hayotda nutqimiz **dialogik** tarzda bo'lib, bunda nafas olish qiyinchilik tug'dirmaydi. Lekin darsda o'qituvchi ko'p gapirgan, ma'ruza o'qigan vaqtlarida o'zgarmagan nafas, mashq qilinmasa qiyinchilik tug'diradi: yuz qizarib ketishi, nafasni tez-tez olish holati paydo bo'lishi mumkin.

To'g'ri nafas olish jarayonida qaysi muskullar ishtirok etishiga qarab, nafas olishning quyidagi **funksiyalari** ajratiladi:

1. Elka va ko'krak qafasining yuqori qismini ko'taruvchi muskullar ishtirokida nafas olishda kuchsiz nafas olinib, o'pkaning faqat yuqori qismi faol ishlaydi.

2. Ko'krak orqali nafas olishni qovurg'alar orasidagi muskullar amalga oshiradi, diafragma kam harakatda bo'lib, nafas chiqarish kuchsiz bo'ladi.

3. Diafragmali nafas olish ko'krak hajmining o'zgarishi, diafragma qisqarishi hisobiga harakatlanadi.

4. Diafragma va qovurg'a orqali nafas olishda – diafragmaning har tomonlama hajmi o'zgarishi, qovurg'alar orasidagi va qorindagi nafas muskullari ham qatnashadi. Shu nafas to'g'ri bo'lib, bu nutqiy nafas uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchi o'z nutqini takomillashtirishi uchun ta'lim va tarbiya jarayonida quyidagi yo'nalishlarga doimiy amal qilib borishi lozim:

- o'zbek adabiy tili qonuniyatlari va normalarini mukammal bilishi;
- o'z-o'zini nazorat qilishi;
- o'zining nutqiy madaniyatini rivojlantirishi;
- nutqiy muloqotnint barcha holatlarida adabiy nutq qoidalarini
- egallash uchun o'ziga sharoit yaratishi.

O'z-o'zini nazorat va ifodali nutq malakalarini rivojlantirish uchun o'qituvchi o'z nutqiy faoliyatini kuzatishi, u jonli, xilma xil, hissiy bo'yoqlimi yoki bir xil monotonlimi, bilib borishi lozim.

Nutqingizni tayyorlash va mashq qilish jarayonida o'zingiz mustaqil ravishda quyidagi savollarga javob toping:

Tinglovchilarda qanday fikr uyg'otmoqchiman?

Auditoriyada ijobiy muhitni qanday kayfiyat asosida yaratmoqchiman?

Nutq mazmuni va sharoiti qanday intonatsiya va ritmni talab etadi?

Har qanday ta'lim-tarbiyaviy mashg'ulot oldidan bir necha bor o'z nutqingizni qaytarib mashq qiling. Nutqingizni rang-barang badiiy adabiy lavhalar bilan boyiting. O'z taassurotlaringizni qo'shgan holda boyitib, to'ldirib boring. O'qituvchi nutqining mukammalligi, tozaligi, ta'sirchanligi bilan o'quvchilar e'tiborini jalb qiladi, ular qalbiga yo'l topadi, hech qanday qiyinchiliksiz barcha ziddiyatlarni bartaraf etadi. Natijada o'qituvchi pedagogik faoliyatda aslo toliqmaydi, asab tizimi doimo sog'lom bo'ladi.

I-savolning bayoni:

O'quv materialini yaxshi bayon qilish uchun o'qituvchi nutq san'atini mukammal egallagan bo'lishi kerak. Nutq san'ati aksariyat hollarda tabiat bergan inom emas, balki o'z ustida ko'p ishlash natijasidir. Nutq texnikasidagi muhim ko'rsatgichlardan biri uning hissiyligidir. Ruhshunoslik fani ijobiy hissiyotni inson faoliyatidagi qudratli omil deb hisoblaydi. Hissiy bo'yoqlarning imkoniyatlari fan mazmuniga ko'p jihatdan bog'liq. Ijtimoiy fanlar o'qituvchilarida texnika fanlari o'qituvchilariga nisbatan imkoniyat ko'proq. Biroq har qanday «quruq»

fanni jonli, qiziqarli shaklda ifodalash mumkin. O'qituvchi nutqi o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish vazifasini bajarilishini ta'minlaydi. Shuning uchun o'qituvchi nutqiga umummadaniy talablardan tashqari kasbiy, pedagogik talablar ham qo'yiladi. O'qituvchi o'z nutqining mazmuni va sifati, uning oqibatlarini uchun javobgar. Shu sababli o'qituvchi pedagogik mahoratida uning nutqi muhim qismi sanaladi.

«O'qituvchi nutqi» tushunchasini odatda, o'qituvchining og'zaki nutqi haqida so'z ketgandagina qo'llaydilar. O'qituvchining og'zaki nutqi pedagog so'zlaganda hosil bo'ladigan nutqdir.

Pedagogik nutq:

A) Pedagog va tarbiyalanuvchilar hamkorligining samaradorligini;

V) O'qituvchining o'quvchida e'tiqod, faoliyat motivlarini shakllantirishga ijobiy ta'sirini;

S) O'quvchilarning o'quv faoliyatini to'g'ri tashkil qilishni ta'minlaydi.

«Pedagogik nutq» tushunchasi bilan «o'qituvchining kommunikativ xulqi», tushunchasi uzviy bog'liq. Ilmiy adabiyotlarda «o'qituvchining kommunikativ xulqi» – deganda oddiygina so'zlashuv, axborot etkazish jarayoni emas, balki pedagog va o'quvchilar o'rtasidagi hissiy psixologik muhitli muloqotni, ularning ish uslubiga ta'sir qiluvchi nutq va unga mos o'qituvchi xulqini tashkil etish tushuniladi. O'qituvchi kommunikativ xulqining xususiyatlari: nutq balandligi, o'quvchilarga murojaat qilish uslubi, mimika, nutqqa xos harakatlardir.

“O'qituvchi nutqi” tushunchasini odatda, o'qituvchining og'zaki nutqi haqida so'z ketgandagina qo'llaydilar. O'qituvchining og'zaki nutqi pedagog so'zlaganda hosil bo'ladigan nutqdir.

Pedagog va tarbiyalanuvchilar hamkorligining samaradorligi;

O'qituvchining o'quvchida e'tiqod, faoliyat motivlarini shakllantirishga ijobiy ta'sirini;

O'quvchilarning o'quv faoliyatini to'g'ri tashkil qilishni ta'minlash

NUTQ SAN'ATI AKSARIYAT HOLLARDA TABIAT BERGAN INOM EMAS, BALKI O'Z USTIDA KO' ISHLASH NATIJASIDIR

“PEDAGOGIK NUTQ” TUSHUNCHASI

Odatda, o'qituvchining og'zaki nutqi haqida so'z ketganida qo'llaydilar. O'qituvchining og'zaki nutqi pedagog so'zlaganda hosil bo'ladigan nutqdir.

“O'qituvchining kommunikativ xulqi” tushunchasi

“O'qituvchining kommunikativ xulqi”,- deganda oddiygina so'zlashuv, axborot yetkazish enas, balki pedagog va o'quvchilar o'rtasidagi hissiy psixologik muhitli muloqotni, ularning ish uslubiga ta'sir qiluvchi nutq va unga mos o'qituvchi xulqini tashkil etish tushuniladi.

2-savolning bayoni:

O'qituvchining og'zaki nutqi ikki xil ko'rinishda bo'ladi: monologik va dialogik.

Monologik nutqning eng keng tarqalgan shakllari hikoya, maktab ma'ruzasi, va'z, tushuntirish, tanqidiy mulohazalardir.

O'qituvchining dialogik nutqi savol-javob shaklidagi suhbatlar ko'rinishida bo'ladi.

Pedagogik vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi nutqi quyidagi talabalarga javob berishi kerak:

- adabiy til me'yorlari;
- orfoepik va grammatik so'zlarni qo'llashning aniqligi va ifodali nutq talablari – obrazli, hissiy yorqinligi.

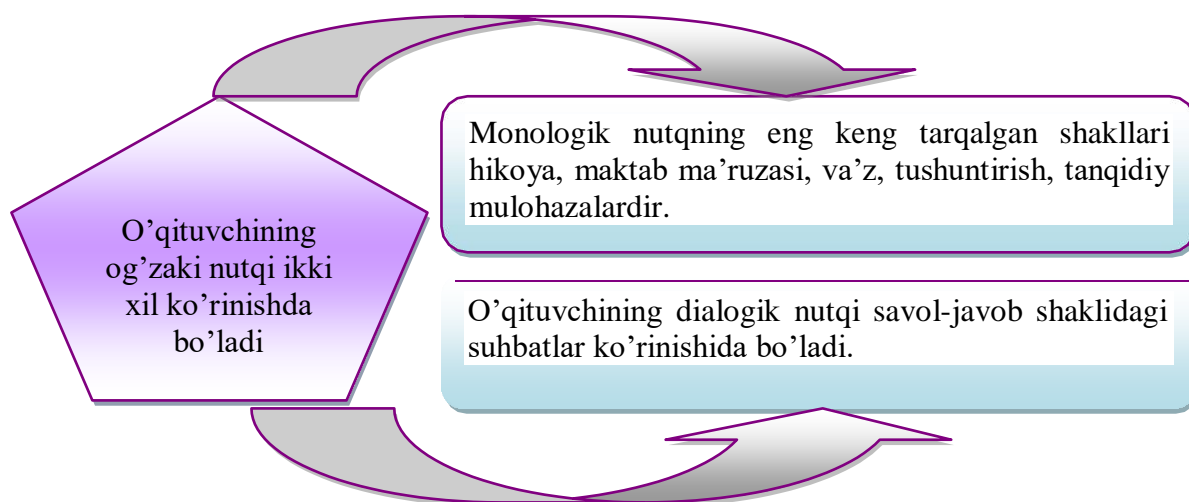
O'qituvchi nutqining asosiy vazifalaridan biri – bilimlarni to'liq etkazishdir.

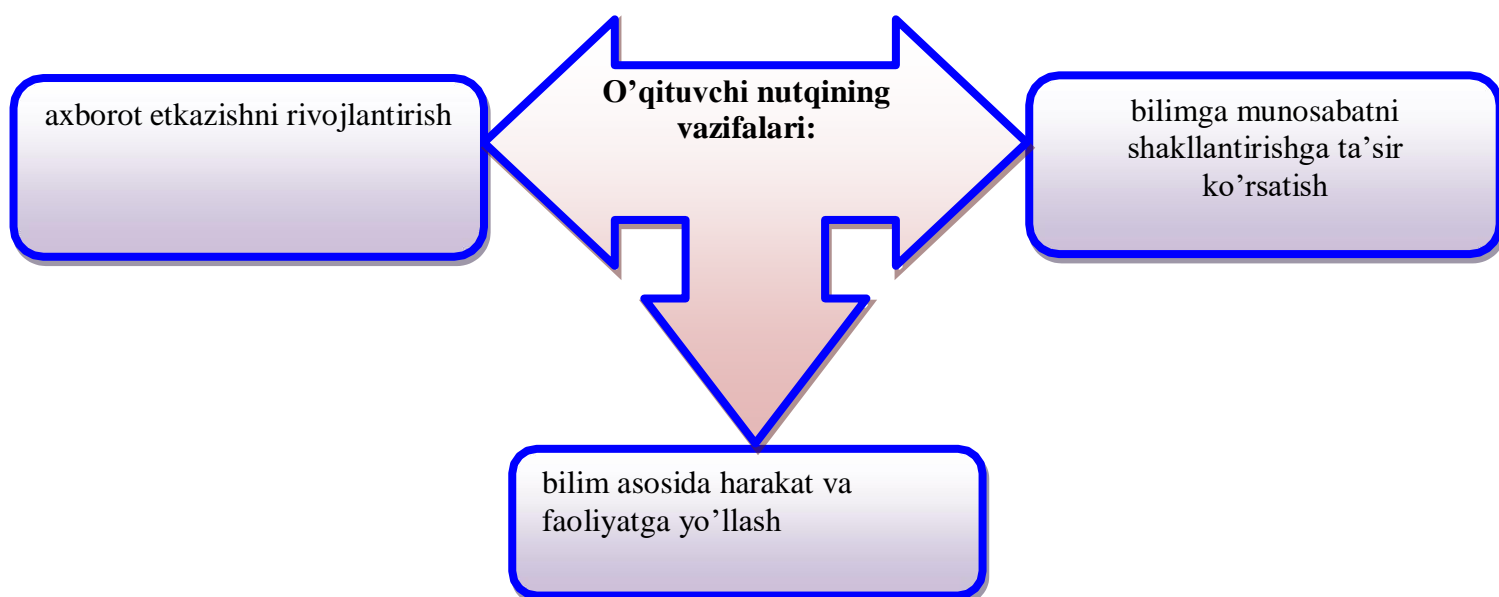
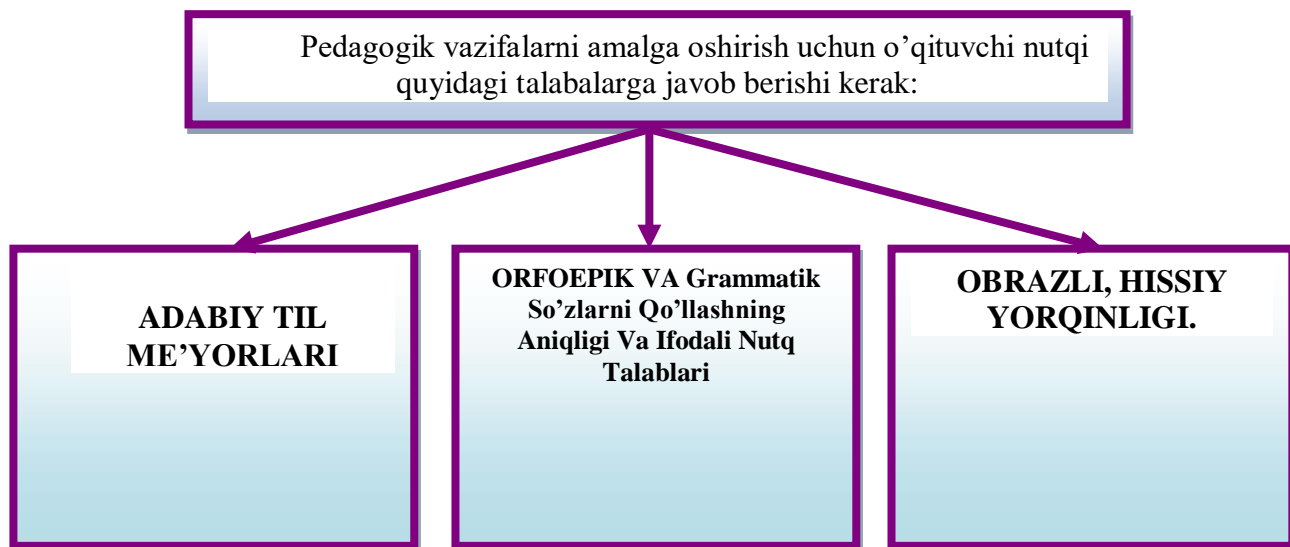
O'qituvchi nutqining vazifalari:

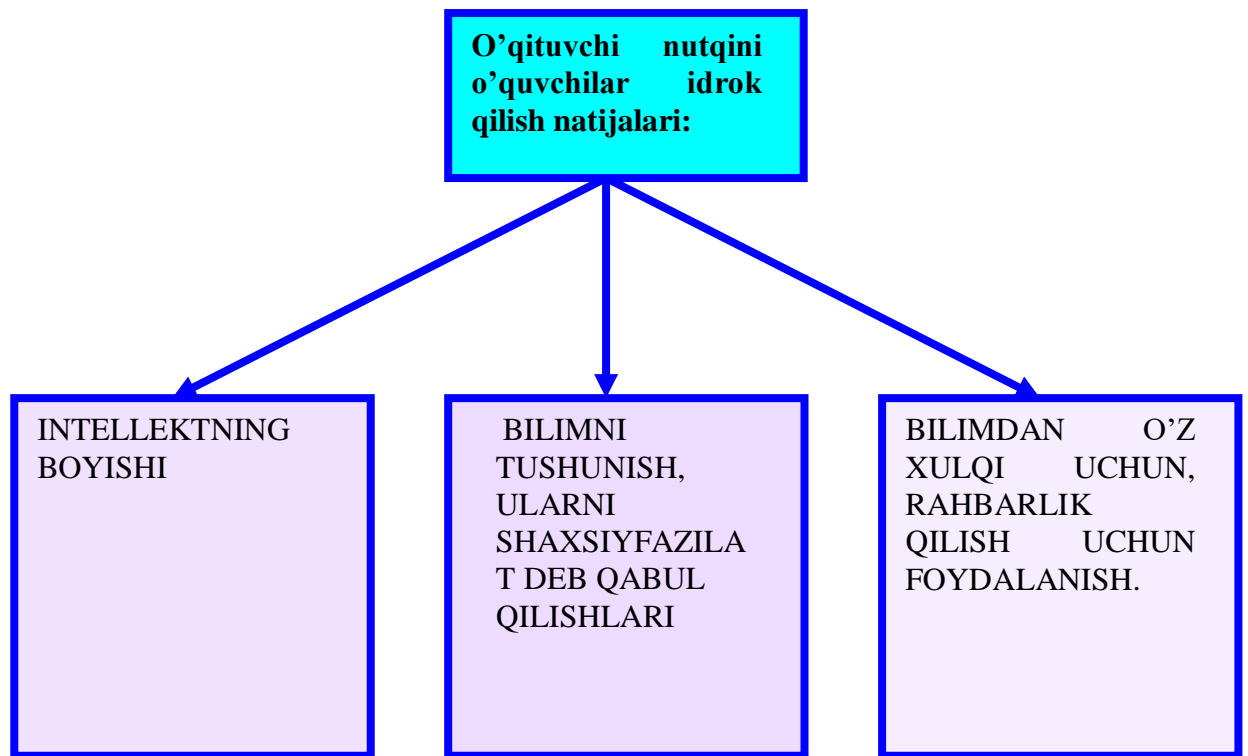
- axborot etkazishni rivojlantirish;
- bilimga munosabatni shakllantirishga ta'sir ko'rsatish;
- bilim asosida harakat va faoliyatga yo'llash.

O'qituvchi nutqini o'quvchilar idrok qilish natijalari:

- intellektning boyishi;
- bilimni tushunish, ularni shaxsiyfazilat deb qabul qilishlari;
- bilimdan o'z xulqi uchun, rahbarlik qilish uchun foydalanish.

3-savol bayoni:

Bo'lajak o'qituvchi nutqini shakllantirishda bir necha yo'nalish mavjud:

1. O'zini nazorat qilish va ifodali o'qish malakasini rivojlantirish.

Ifodali o'qishga talaffuz shartlari, badiiy vositalar (ipitit, metafora) og'zaki, ko'rgazmali vositalar (asarlardan parcha, ofarizmlar) asosida erishiladi. Nutqning jonli, rang-barang, hissiy bo'lishiga e'tibor beriladi.

2. O'zini nazorat qilish va kommunikativ ko'nikma, qobiliyatlarini rivojlantirish.

O'qituvchi kommunikativ xulqining samarasi uning muloqot uslubiga bog'liqdir. Bo'lajak o'qituvchida bir qancha qobiliyatlarni rivojlantirishga e'tibor berish kerak.

A) ijtimoiy –pertseptiv;

V) ijtimoiy-tasavvur qobiliyati;

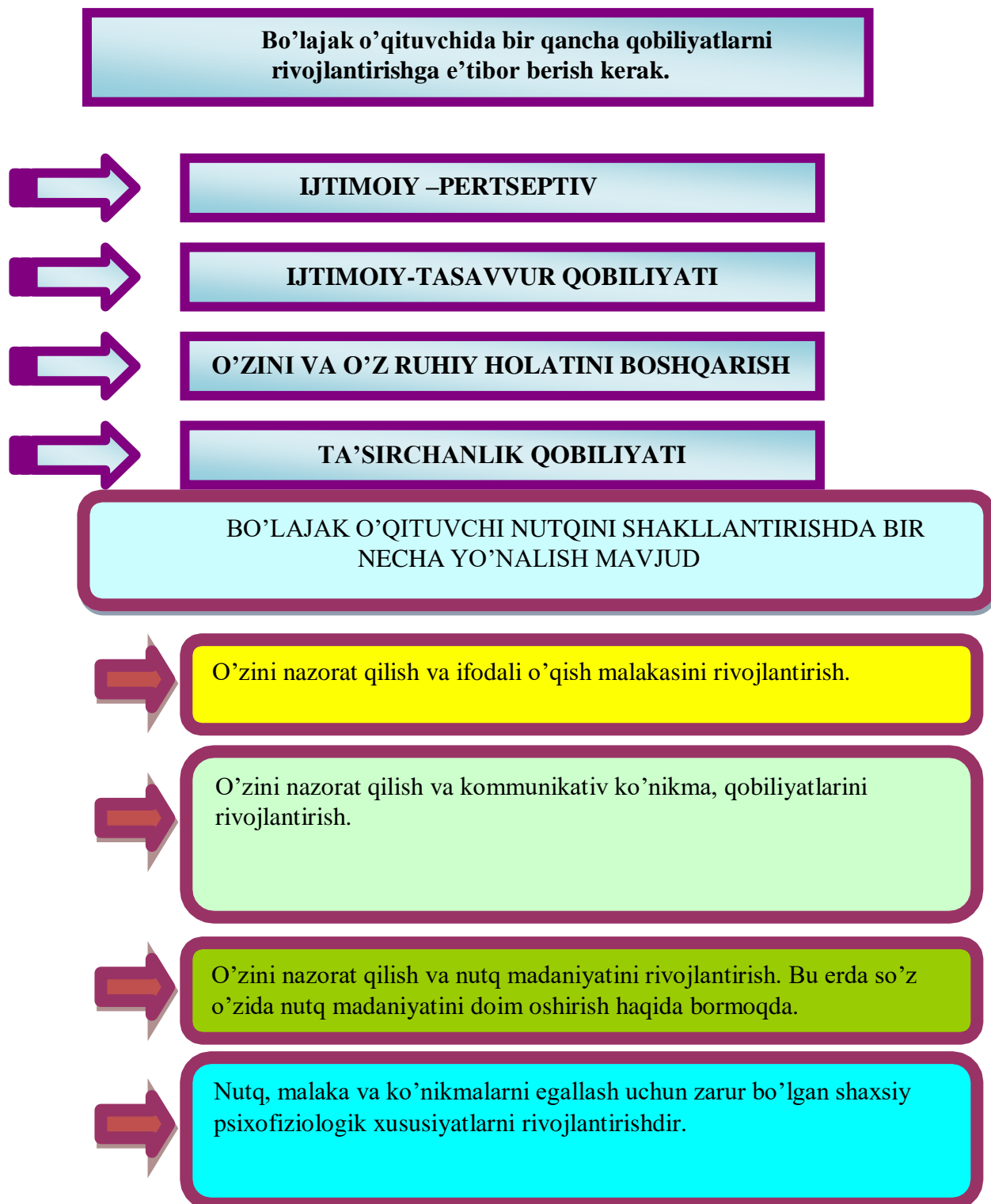
S) o'zini va o'z ruhiy holatini boshqarish ;

D) ta'sirchanlik qobiliyati.

3. O'zini nazorat qilish va nutq madaniyatini rivojlantirish. Bu erda so'z o'zida nutq madaniyatini doim oshirish haqida bormoqda. Nutq to'g'riligiga alohida e'tibor berish kerak, (urg'uni to'g'ri qo'yish, talaffuz, so'z tuzish).

Nutq, malaka va ko'nikmalarni egallash uchun zarur bo'lgan shaxsiy psixofiziologik xususiyatlarni rivojlantirishdir. O'qituvchi nutqining ifodali bo'lish shartlaridan biri so'zlayotgan narsa, hodisa, jarayonlarni xayolan tasavvur qila bilishdir.

1. O'qituvchi nutqining xususiyatlari, mazmunini aytib bering;
2. bolalarga yo'naltirilganlik;
3. O'qituvchi nutqini bolalar ikki usul bilan qabul qiladi, eshitib va ko'rib;
4. Og'zaki nutq improvizatsiyalari (improvizatsiyaning ikki tomoni)ni aytib bering.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. O'qituvchi nutqining shakllarini o'rganib chiqing.
2. Nutq shakllarini o'zaro tahlil qiling.
3. O'zingiz bilgan biror o'qituvchining nutqini tahlil qilib chiqing.
4. O'z faoliyatingizda nutqqa qanchalik e'tibor berishingizni tekshiring.
5. O'z nutqingizni shakllantirish yuzasidan amallarni bajarib ko'ring.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. O'quv materialini yaxshi bayon qilish uchun o'qituvchi nutq san'atini mukammal egallagan bo'lishi kerak. Nutq san'ati ko'p hollarda tabiat bergan boylik emas, balki o'z ustida ko'p ishlash natijasidir.

2. «Pedagogik nutq» tushunchasi bilan «o'qituvchining kommunikativ hulqi» tushunchasi uzviy bog'liq.

3. O'qituvchi nutqining ifodali bo'lish shartlaridan biri so'zlayotgan narsa, hodisa, jarayonlarni xayolan tasavvur qila bilishdir.

Asosiy adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi. T., «Sharq» nashriyoti, 1998. 12 b.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 19 b.
3. Qudratov A. Nutq madaniyati asoslari. T., 1999. 26-32 b.
4. Osnovo' pedagogicheskogo masterstva. M., 1989. 47-61 s.

9-mavzu. O'QITUVCHINING TA'LIM JARAYONIDAGI MAHORATI.

Asosiy savollar:

1. *Hozirgi zamon o'qituvchisining pedagogik faoliyati*
2. *Dars – ta'lim jarayonining asosiy shakli.*
3. *O'qituvchining ta'lim jarayonida kasbiy omilkorligi*
4. *O'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyati va darsga tayyorgarligi*

Tayanch tushunchalar:

Bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash; zamonaviy o'qituvchi; samimiylilik; dars jarayoni; pedagogik ta'sir ko'rsatish; ma'naviy – axloqiy sifatlar; dars turlari; aralash darslar; nazariy bilimlar; tashkiliy va yakuniy bosqich; ta'limiy faoliyat; tarbiyaviy faoliyat, ta'limning rivojlantiruvchi talablari; ijodiy kayfiyat; pedagogik ijodkorlik; o'z-o'ziga ta'sir qilish; kasbiy omilkorlik; individual kasbiy xususiyatlar; pedagogik madaniyat; texnologik madaniyat; o'quv harakatlari; tashxislash; bashoratlash; loyihalashtirish.

Hozirgi zamon o'qituvchisining pedagogik faoliyati

O'qituvchi – pedagogik va psixologik jihatdan o'z ixtisosligi bo'yicha maxsus ma'lumotga ega, kasbiy tayyorgarlikka va yuksak axloqiy fazilatlarga boy, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdir.

O'qituvchi ta'lim jarayonida o'qitish shakllarini optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni shakllantirish nazariyasini turli yangi g'oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Hozirgi kunda o'qituvchining pedagogik mahoratida *“Bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash”* kabi didaktik qonuniyatlar ta'lim berishning muhim kategoriyalari sifatida e'tirof etilgan. Shaxsga ta'lim–tarbiya berish nihoyatda murakkab jarayon, qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning etuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uni tashkil etish mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilovchi muhim ahamiyatga molik bo'lgan omil ekanligi ta'kidlanadi.

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilgan.

Bugungi kun o'qituvchisiga nisbatan qo'yilayotgan talablar mazmuni yil sayin yangilanib, zamon talablariga moslashib bormoqda. Zamonaviy o'qituvchi ta'limni qanday tashkil etishi zarur?

- Avvalo u o'z mutaxassisligi bo'yicha ta'lim beradigan fanlardan pedagogik texnologiyalarga asoslangan ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini mazmunan yaxlitligini ta'minlashi.

- Pedagogik va axborot texnologiyalari hamda o'quvchilar o'quv faoliyatini faollashtiruvchi metodlarni qo'llashi, o'quv mashg'ulotlarida pedagogik va axborot texnologiyalarining so'nggi yutuqlarini uyg'unlashtirish malakasiga ega bo'lishi.

- Ta'lim muassasalarida fanlarni o'qitish mazmuniga mos ravishda pedagogik tizimni loyihalay olishi.

- Ta'lim beradigan fanlar turkumini rivojlantirish istiqbollari ochib berishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni muntazam amalga oshira olishi.

- Ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda jahonning rivojlangan mamlakatlarida pedagogika va psixologiya sohasida erishilayotgan ilg'or tajribalarni amalda modernizatsiya qilgan holda qo'llashi.

- O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari va ma'naviy meroslaridan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda foydalana olishi.

- Darsning barcha turlarida, mashg'ulotlarda zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'qitish metodlaridan foydalanishi.

- O'qitadigan fan turkumi bo'yicha avtomatlashtirilgan ta'lim tizimi uchun amaliy dasturlar paketini yaratishi lozim.

Bizning nazarimizda, zamonaviy o'qituvchi qiyofasidagi shaxs pedagogik-psixologik jihatdan yuksak tayyorgarlikka ega bo'lishi uchun, unda quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi kerak (so'z yuritilayotgan sifatlar mohiyatan o'qituvchi tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifa, burch va mas'uliyatlarni ifodalaydi):

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy va siyosiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi shart.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda o'z faoliyati tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda pedagogik va axborot texnologiyalarining eng samarali shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi davr talabidir.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi, kommunikativ layoqatni, pedagogik texnika sirlarini (nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) chuqur o'zlashtirib olishga erishishi lozim.

Ayniqsa, o'qituvchi o'zining individual nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni aks ettirishi kerak:

a) nutqning to'g'riligi;

b) nutqning aniqligi;

v) nutqning ifodali bayon etilishi;

g) nutqning sofligi (ya'ni, nutq tozaligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi so'zlardan holi bo'lishi, faqat abadiy tilda ifoda etilishi); jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos bo'lmagan so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etiladigan, o'zga millatlarga xos so'zlarni noo'rin qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilishda qo'llaniladigan qo'pol so'zlar) hamda kontselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish) so'zlaridan holi bo'lishi;

d) nutqning ravonligi;

j) nutqning boyligi (hikmatli so'zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko'chirma gaplardan o'rinli va samarali foydalana olish). o'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi kerak.

O'qituvchi pedagogik-psixologik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o'zida bir qator sifatlarni tarkib topishiga erishishi zarur. Chunonchi, u eng avvalo, mulohazali, bosiq, vaziyatni to'g'ri baholay oladigan, mavjud ziddiyatlarni o'z iroda kuchi bilan bartaraf

etishning uddasidan chiqa olishi zarur. *O'qituvchi o'quvchilar, ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot jarayonida fikrini aniq va to'la bayon etilishiga ahamiyat qaratishi maqsadga muvofiqdir. Ular bilan munosabat jarayonida so'zni salbiy holatlar haqidagi dalillarni keltirishdan emas, aksincha, o'quvchi (yoki hamkasbi, ota-onalar)ning muvaffaqiyatlarini e'tirof etishi, ularning yanada boyishiga ishonch bildirishi, u bilan tillasha olishiga imkon beradi. Muloqot jarayonida o'qituvchining so'zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylilik, do'stona munosabat sezilib turishi, shuningdek, imkon qadar ko'tarinki kayfiyatda bo'lishi zarur.*

O'qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar orasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi.

Dars – ta'lim jarayonining asosiy shakli

Dars –ta'lim jarayonining asosiy tashkiliy usuli bo'lib, unda sinf dars tizimining barcha xususiyatlari aks etadi. Darsda o'qituvchi tashkiliy tartibni va o'quv ishlarining muntazamligini ta'minlaydi.

Dars bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shaklidir. O'qituvchining o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish mahorati dars jarayonida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi darsda bir xildagi muayyan tayyorgarlikka ega o'quvchilar sinfi bilan faoliyat olib boradi. Darsda o'qituvchi o'ziga tegishli mutaxassislik fanining ma'lum bir reja asosida belgilangan mavzusi bo'yicha ishlaydi. Bilimlarni ta'lim metodlari asosida o'quvchilar ongiga singdiradi, o'quvchilarning olgan bilimni muntazam ravishda baholab boradi. Dars doirasida ommaviy, guruhli va individual ta'lim shakllarini birlashtirish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Darsda o'qituvchi rahbarligida har bir o'quvchining bilim olish xususiyatlari inobatga olinadi, o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlarini rivojlantirish va ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda shakllantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo'lishi mumkin. Bu o'quv materialining mazmuniga, darsning didaktik maqsadiga, o'quvchilar va sinf jamoasining xususiyatlariga bog'liq.

Zamonaviy didaktikada darsning quyidagi **turlari** ajratib ko'rsatilgan:

- aralash darslar;
- yangi materiallar bilan tanishish darslari;
- bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darslari;
- o'rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslari;
- ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darslari;

- bilimlarni tekshirish darslari;

Aralash (kombinatsivalashgan) darslar, yoki murakkab tuzilishga ega bo'lgan ushbu dars jarayonida o'qituvchi quyidagi kombinatsiyani qo'llashi mumkin: *uy vazifalarini tekshirish va o'quvchilar bilan savol-javob, yangi materialni o'rganish, bilimlarni mustahkamlash, o'quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash, uyga vazifa berish.*

O'quvchilarning **yangi materiallar bilan tanishish darsi** yoki yangi bilimlarni berish (o'rganish) darsida o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning mustaqil ishlari olib boriladi, o'qituvchi darsning tuzilishi va olib borilishini quyidagicha ta'minlaydi: *yangi materialni o'rganish uchun asos bo'lgan avvalgi materialni takrorlash, o'qituvchining yangi materialni va darslik bilan ishlashni tushuntirishi, bilimlarni tekshirish va mustahkamlash, uyga vazifa berish.*

Bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darsida o'qituvchi darsning asosiy mazmunini ilgari o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashga qaratadi. O'qituvchi asosiy e'tiborni o'rganilgan mavzularni takrorlash tarzida mashg'ulot olib borishga qaratadi. Tuzilishi bo'yicha bunday darslarni o'qituvchi quyidagi bosqichda tashkil etadi: *o'quvchilarning bilish qobiliyatini va tafakkurini tekshirish, og'zaki va yozma mashqlarni bajarish, topshiriqlarning bajarilishini nazorat qilish, uyga vazifa berish.*

O'rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslarida bevosita o'qituvchi rahbarligida o'rganilgan o'quv materiallaridan murakkab savollarni takrorlash va tizimlashtirish asosida *o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarning mavjud kamchiliklari to'ldiriladi va o'rganilayotgan yangi mavzuning muhim g'oyalari ochib beriladi.* O'rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslarini o'qituvchi o'rganilgan mavzuning, bo'lim yoki o'quv kurslarining yakunida o'tkazadi.

Ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darsi egallangan bilimlarni o'quvchilar tomonidan mustahkamlash hamda amaliyotda qo'llay olish bilan bog'liqdir. Bu jarayon bir necha maxsus darslarda amalga oshiriladi. Yangi mavzularni o'rganishda davom ettiriladi. *Bunda o'qituvchining vazifasi o'quvchilarning nazariy bilimlar asosida egallagan malaka va ko'nikmalarini, hayotiy amaliyotlarida turli vaziyatlarda qo'llashni o'zlashtirib olishlarini nazorat qilishdan iborat.*

Bilimlarni tekshirish (nazorat) darsida o'qituvchi o'quvchilarning *fanlar yuzasidan o'zlashtirgan bilimlarini egallash, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasini, o'quv materiallarining o'zlashtirishdagi kamchiliklarini aniqlash, shuningdek, navbatdagi topshiriqlarni bajarish yo'llarini belgilab olishiga yordam beradi.*

Yuqorida ifodalangan barcha darslarning samaradorligiga erishish o'qituvchining pedagogik mahoratiga, pedagogik-psixologik metodlarni qo'llay olish tajribasiga bog'liq. Darslarning majburiy elementi tashkiliy va yakuniy bosqich hisoblanadi. Tashkiliy bosqich maqsadlarni qo'yish va

ularni o'quvchilar tomonidan qabul qilish sharoitlarini ta'minlash, bilimlarni idrok etish, anglash, eslab qolish yuzasidan beriladigan ko'rsatmalarni shakllantirish ko'zda tutiladi. Darsga yakun yasash bosqichida maqsadlarga erishish qayd etiladi. Shu bilan birga o'qituvchi yangi, zamonaviy, odatdan tashqari dars berishning dars–ma'ruza, dars–seminar, dars–munozara, dars–konferentsiya, dars–sayohat, dars–musobaqa, mustaqil ish darslari kabi noan'anaviy metodlaridan foydalanishi mumkin.

O'qituvchi o'z tajribalaridan va kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda, sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini e'tiborga olib zamonaviy darslarning quyidagi kombinatsiyalariga alohida e'tibor berishi lozim:

- integral fanlarning ilg'or yutuqlari, kompyuter, pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish, darsni hozirgi zamon o'quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;

- darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta'minlash;

- o'quvchilarning qiziqishlari, iqtidori va talablarini e'tiborga olgan holda, ular tomonidan bilimlarning puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

- o'quvchilarda fanlarning o'zaro aloqadorligi asosida bilishga qiziqishni rivojlantirish;

- o'quvchilar tomonidan egallangan bilim va malakalarga, shuningdek, ular ongi va tafakkurini rivojlantirish darajasiga tayanish;

- o'quvchining o'zi qiziqqan, orzu qilgan kasbi bo'yicha mahoratini har tomonlama shakllantirishni motivatsiyalash va faollashtirish;

- o'quv-tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlarida mantiqiylik va emotsionallikni ta'minlash;

- pedagogik texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlaridan o'z o'rnida samarali foydalanishni bilish;

- zarur bilim, ko'nikma va malakalar, fikrlash va faoliyatning ratsional usullarini shakllantirish;

- mavjud bilimlarni dunyoviy bilimlar bilan doimo boyitib borish va o'z ehtiyoji darajasida foydalanish;

- har bir darsni yuksak mahorat bilan puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxislash va taxmin qilish.

O'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rar ekan, asosiy maqsadga erishish uchun quyidagi talablardan foydalanib, o'z imkoniyatlariga erishishi lozim:

- ta'limiy;

- tarbiyaviy;

- rivojlantiruvchi.

Ta'limiy talablarga har bir darsning ta'limiy vazifalarini aniq belgilash, darsni turli axborot vositalari bilan boyitish, yangi o'rganilayotgan mavzuni ijtimoiy hayot bilan, turmush tarzi bilan bog'lab

mazmunan boyitish va optimallashtirish, so'nggi pedagogik texnologiya yutuqlaridan oqilona foydalanish, turli ta'lim shakli, metodlari va ko'rinishlarini qo'llash, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, darsni yuksak pedagogik mahorat talablari asosida o'tkazishni ta'minlash kabilar kiradi.

Tarbiyaviy talablardan asosiy maqsad, dars jarayonida o'qituvchi tomonidan yangi o'quv materiallari asosida egallangan bilimlardan tashqari uning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda tirishqoqlik, tartiblilik, mas'uliyatni his etish, intizomlilik, erkin fikr yuritish, qobiliyatlilik, e'tiborlilik, halollikni shakllantirishdir.

Rivojlantiruvchi talablar dars jarayonida o'qituvchi o'z imkoniyatlarini o'quvchilarda o'quv-bilish faoliyatining ijobiy sifatlariga nisbatan qiziqishni oshirishga, ijodiy tashabbuskorlik va faollikni rivojlantirishga hamda o'quvchilarning mudroq qobiliyatlarini uyg'otishga, ong va tafakkurlarini dars jarayonida shakllantirishga qaratadi.

Shu bilan birga, ta'kidlash joizki, ta'limning yordamchi shakllari ham mavjud bo'lib, ular asosan o'qituvchining pedagogik tashabbuskorligi natijasida tashkil etiladi. Ta'limning yordamchi shakllari quyidagilar: turli to'garaklar, praktikum, seminar, konferentsiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg'ulotlar, o'quv sayohatlari, o'quvchilarning mustaqil uy vazifalari.

Ta'lim jarayonida o'qituvchiga qo'yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish

Ta'lim jarayoni o'qituvchi ijodiy qobiliyatini namoyish etuvchi sahnadir. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan o'qituvchilik mahorati hech qachon bir yo'nalishda qotib qolmasligi kerak. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati jamiyatda fan olamida ro'y berayotgan yangiliklar hodisalar bilan doimo chambarchas bog'langan holda shakllanib boradi. Mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy – siyosiy o'zgarishlar ta'lim sohasida o'qituvchi oldiga yuksak vazifalarni qo'ymoqda. Zamonaviy ta'lim o'qituvchidan quyidagi vazifalarni e'tiborga olishni talab qiladi:

- o'z mutaxassisligi bo'yicha eng so'nggi bilimlardan xabardor bo'lib borish, ta'limni pedagogik texnologiyalar hamda axborot texnologiyalaridan foydalanib amaldagi o'quv tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etishi;

- ta'limda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini e'tiborga olib o'z mahoratini, bilimini va qobiliyatini namoyish etishi;

- o'quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini xisobga olgan holda, ular tomonidan bilimlarni puxta o'zlashtirilishiga sharoit yaratish;

- o'quvchilar tomonidan o'rganilayotgan o'quv fanlarining o'zaro aloqadorlini ta'minlash;

- ta'limni tarbiyaviy jarayon bilan o'zaro aloqadorligi asosida shaxsni har tomonlama kamol topishini faollashtirish;

- o'quv tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlarida ta'limning emotsionalligini ta'minlash;

- kompyuter va axborot texnologiyalari asosida fanning eng so'nggi yutuqlaridan xabardor bo'lib borish;

- ta'limda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari, fikrlash va faoliyat turlarini boyitish maqsadida ular ruhiyatini doimiy o'rganib borish;

- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi erishishi lozim bo'lgan yutuqlar ko'p jihatdan uning ijodiy kayfiyatini boshqara olishi bilan bog'liq. Ijodiy kayfiyat o'qituvchi kasbida muhim ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlardan biridir. Ijodiy kayfiyat, o'qituvchi aql idrokini namoyon etuvchi pedagogik mahoratning muhim qirrasidir hisoblanadi. **Ijodiy kayfiyat** – o'qituvchining ruhiy holatini bir maromda ushlab turuvchi, kasbiy jihatdan ijodkorligini ta'minlovchi, kasbiy xususiyatlarining o'ziga xos jihatlari ko'rsatuvchi, o'quvchilar jamoasiga tez kirishib ketishini ta'minlovchi vositadir.

O'qituvchi o'z ijodiy kayfiyatini vujudga keltirish uchun psixologik yo'nalishlarning xilma-xil usullarini bilish kerak. Bu, darsni fikran xayoldan o'tkazish va loyihalash, har bir o'quvchi qalbiga oson yo'l topa olish mahorati, muloqot madaniyati. O'qituvchi ijodiy kayfiyatini avvalo o'zi yaratadi, bu uning xarakter xususiyatidan, o'z kasbiga nisbatan munosabatidan paydo bo'ladi. Quyida tajribali ustozlar sinovidan o'tgan, ijodiy kayfiyatni ta'lim jarayonida shakllantirishning ba'zi vositalarini havola etamiz:

- Yangi o'rganilayotgan o'quv mavzusidan o'z ijodiy kayfiyatini uchun vositalar qidirish.
- Sinf o'quvchilari bilan bo'layotgan har bir muloqotdan ijodiy kayfiyat uchun motivlar topa olish.
- His tuyg'u va kechinmalarini yaxshilikka, ijodiy kayfiyatga yo'naltira olish.
- O'quvchilarning nojo'ya hatti-harakatlariga doimiy e'tibor bermaslik va qulay vaziyatda rasmiy, ta'sirchan tanbeh berish.
- Dars jarayonida aslo g'azablanmaslik, o'quvchilar kulgisini achchiq so'z bilan to'xtatmaslik, aksincha to'g'ri qabul qila olish.
- Dars jarayonida muloyimlik, mehr shafqatli bo'lish ulkan pedagogik yutuqlar kaliti ekanligini unutmaslik.
- Doimiy jiddiylik va asabiylashish, asab va yurak tizimini tez charchatishini unutmaslik.

Bolalar bilan bo'lajak muomala oldidan o'qituvchining ijodiy kayfiyatini hosil qilishida uning o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv

materialiga o'z hissiy munosabatini ifodalashning tashqi shakllarini oldindan topishga intilishi muhim rol o'ynaydi: bular tegishli imo-ishoralar, yuz harakatlari, gapirish ohangidir.

Muomalada ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish va saqlashning muhim vazifasi o'qituvchining o'rganilayotgan yangi o'quv materialiga nisbatan o'z hissiy munosabatini ifodalashda topgan tashqi shakllarni mustahkamlashdir, u o'qituvchi tomonidan quyidagi yo'llar orqali amalga oshiriladi: darsning borishini, tadbirni fikran yodga tushirish; ko'zgu oldida takrorlash; namuna sifatida san'at (adabiyot, kino, rang tasvir) asarlaridagi vaziyatlardan foydalanish.

Ijodiy kayfiyatni boshqarish – o'qituvchi mehnatining eng muhim kasbiy jihatdan talabi bo'lib, u o'qituvchining sinfda, bolalar bilan muomalada erkin bo'lishini, xulq-atvorining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Pedagogik ijodkorlik va muomala jarayonida vujudga keladigan har qanday zo'riqishni, shuningdek boshqa noxush holatlarni engish uchun o'qituvchi o'z-o'zini tarbiyalash yuzasidan doimiy faoliyat olib borishi zarur. O'z-o'ziga ta'sir qilishning bir qator usullari mavjud bo'lib ulardan eng muhimlari quyidagilardir: *O'z-o'zini ishontirish, o'z-o'ziga buyruq berish, o'z-o'zini majbur qilish, o'z-o'ziga majburiyat yuklash, o'z-o'zini rag'batlantirish, o'z-o'zini jazolash, o'z-o'zini mashq qildirish, nihoyat o'z-o'ziga ta'sir qilish.* O'qituvchining o'z-o'ziga ta'sir qilishi va uning samarali jihatlari alohida mavzu asosida o'rganiladi.

O'qituvchining ta'lim jarayonida kasbiy omilkorligi

Mamlakatimiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatini yuqori saviyadagi umumiy va kasbiy madaniyatga ega, metodologiya va pedagogika sohasida fundamental bilimlarni chuqur biladigan, ta'lim jarayonida pedagogik muammolarni tizimli ravishda olib boruvchi mahoratli va omilkor o'qituvchilarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu jihatdan pedagogika oliy ta'lim muassasalarida asosiy e'tibor bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy pedagogik faoliyatning o'ziga xos usullarini shakllantirishga va takomillashtirishga qaratilgan.

O'qituvchilik kasbining mohir ustasi bo'lish, avvalo shaxsning o'z individual xususiyatlaridan yuqori saviyada foydalanish va individual ishlay olish qobiliyatining qanday shakllanganligi bilan bog'liq. Bu usul oliy o'quv yurtida o'quv va amaliy mashg'ulotlar jarayonida shakllantiriladi va kelajakda ta'lim-tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi individual, o'ziga xos usullar tizimidan iborat bo'ladi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlashda bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy mahorat va omilkorlikni shakllantirish g'oyasi etakchi o'rinda bo'lishi kerak. Yuqori malakali kasbiy mahoratni shakllantirish yo'llari har xil bo'lishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchi o'z kasbiy mahoratining shakllantirilganligini bildiruvchi kasbiy bilim,

malaka va ko'nikmalar yig'indisiga, pedagogikmuomala madaniyatiga ega bo'lishlik kasbiy – pedagogik omilkorlikning asosiy poydevori hisoblanib, o'qituvchining kasbiga nisbatan shaxsiy tavsifnomasi hisoblanadi.

Ma'lumki, barcha sohalarda bo'lganidek, kasb mahorati ham o'qituvchida yillar davomida shakllanib takomillashadi. Shu narsa alohida e'tiborga loyiqki, o'qituvchining kasbiy mahorati, amaliy va uslubiy tajribaga ega bo'lishi uchun asosiy zamin ish faoliyati jarayonida shakllanadi.

Chunki kasb mahorati o'ta murakkab va milliy xususiyatga ega jarayon bo'lgani bois, uni egallash, yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchining uzoq yillar samarali izlanishlari, ijodkorlik mehnati evaziga ro'yobga chiqadi. Ammo pedagogik mahorat sirlarining ilmiy va amaliy negizi o'z vaqtida berilmas ekan, uni oliy ta'lim muassasasidan keyingi kasbiy faoliyati jarayonida kashf etish har doim ham o'z samarasini bermaydi.

Har tomonlama kamol topgan, jamiyatda ilg'or turmush tarziga moslashgan, ta'lim va kasb hunar dasturlarini hamda pedagogik va axborot texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlaridan doimo xabardor, ongli ravishda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, pedagogik-psixologik jihatdan bilimlarga ega bo'lgan, davlat va oila oldida javobgarlikni his etadigan fuqarolarni tarbiyalovchi o'qituvchida yuksak nazariy va metodologik tayyorgarlik bo'lishi lozim. Hozirgi zamon talablariga mos, axborot texnologiyalari hamda fan va texnikaning so'nggi yutuqlarini o'zlashtirgan, milliy va ma'naviy qadriyatlarimizni ta'lim tizimiga tatbiq eta oladigan o'qituvchidan yangicha kasb mahorati talab qilinadi.

O'qituvchi o'z kasbining mohir ustasi bo'lishi uchun, avvalo o'zining individual kasbiy xususiyatlaridan yuqori saviyada foydalanishi va individual ishlay olish qobiliyatining qanday shakllanganligi bilan bog'liq. Bu usul oliy ta'lim muassasasi faoliyatida o'quv va amaliy mashg'ulotlar jarayonida shakllantiriladi va kelajakda muvaffaqiyatni ta'minlovchi individual, o'ziga xos usullar tizimidan iborat bo'ladi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy mahorat va omilkorlikni shakllantirish g'oyasi etakchi o'rinda bo'lishi kerak. Yuqori malakali kasbiy mahoratni shakllantirish yo'llari har xil bo'lishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchi o'z kasbiy mahoratining shakllantirilganligini bildiruvchi kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar yig'indisiga, pedagogik muomala madaniyatiga ega bo'lishi kasbiy – pedagogik omilkorlikning asosiy poydevori hisoblanib, o'qituvchining kasbiy mahoratini namoyon qiluvchi asosiy vosita hisoblanadi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida yuksak mahoratli omilkor o'qituvchini shakllantirish uchta yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladi:

- o'z mutaxassisligi bo'yicha bazaviy puxta tayyorgarlik (kasbiy va pedagogik-psixologik bilimlar);
- metodologik bilimlarni egallash madaniyati;
- pedagogik ijodkorlik va kreativlik.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida kasbiy ta'lim tizimi bo'lajak mutaxassisni shakllantiradi va uni murakkab kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Hozirgi kunda zamonaviy mutaxassis lozim bo'lgan kasbiy sifatlarning murakkab to'plamini an'anaviy ta'lim jarayonida qisqa fursatda egallashi lozim. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida barcha ijobiy xususiyatlar amaldagi ta'lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf etib borgan holda ular yangi zamonaviy bilimlar bilan to'ldirilib borilsa, unga ratsional yondashuvlar joriy etilgan integral bilimlar tizimi bir-birini to'ldirib qo'llanilganda shakllantirilishi mumkin.

Ushbu jadvalda o'qituvchining ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan pedagogik mahoratini belgilab beruvchi yuqorida keltirilgan uchta yo'nalishdan har birining (bazaviy, metodologik, ijodiy) tashkil etuvchi muhim jihatlari ko'rsatilgan:

ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ОМИЛКОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ХУСУСИЯТЛАР

Базавий омилкорлик

- Касбий – педагогик тайёргарлик:
- асосий фанлар;
  - ўқитиш методикаси;
  - фалсафий билимлар;
  - педагогикбилимлар;
  - психологик билимлар;
  - педагогик ахлоқ ва ҳоказо.

Методологик омилкорликлар

Фалсафий, умумилмий ва аниқ фанлар даражасига мос келувчи методологик билимларни, таълим муаммоларини, интеграл, фаолиятга тааллуқли билимларни мустақил ёндашув асосида ўзлаштира олиш қобилияти ва ҳоказо.

Ижодий педагогик маҳорат ва омилкорлик

- касбий кадриятларга йўналтирилганлик;
  - мотивацион ижодкорликка йўналтирилганлик;
  - таълимда инновациянинг асосий муаммоларини тушуниш;
  - педагогик вазифаларни ҳал қилишга тизимий ёндашишга қаратилганлик;
  - дастурий - мақсадли режалаштириш қобилияти;
  - илмий - тадқиқот маданияти;
  - технологик маданияти;
  - графика маданияти;
  - касб ахлоқи;
  - таълим муаммоларини мустақил англаш қобилияти;
  - коммуникативлик;
  - дилкашлик.
- касбий мослашувчанлик, қутилмаган ҳолатларга тайёр туриш, киришувчанлик метод ва методикалари, салбий ҳолатларни келтириб чиқарувчи турли ақидапарастликни енгиб чиқишга қодирлик қобилияти;
  - эргономик фикрлаш;
  - касбий фаолиятнинг индивидуал услуги;
  - ўзининг касбий сифатларига баҳо бера олиш, ўз фаолиятини ва унинг натижаларини рефлексив баҳолаш қобилияти, танқид ва ўз-ўзини танқид қилиш;
  - ўз-ўзини ривожлантириш ва мустақил таълим олиш қобилияти ва ҳоказо.

5 - chizma. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy mahorat va omilkorlikni ta'minlovchi xususiyatlar.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbga ijodiy yo'naltirilganligining muhim jihatlaridan biri uning pedagogik madaniyati bo'lib, u pedagogik-psixologik fanlar tizimining turli yo'nalishlarida tatbiq qilingan. Chunonchi: metodologik jihatdan V.A.Slastenin, V.V.Kraevskiy, axloqiy - estetik jihatdan E.A.Grishin, D.S.Yakovleva, kommunikativlik jihatlarini A.V.Mudrik, O.O.Kiseleva, T.N.Levasheva, texnologik jihatlarini M.M.Levina, N.E.Shurkova kabi olimlar ishlab chiqqanlar.

Ayniqsa, o'qituvchining texnologik madaniyati uning texnologik faoliyati jarayonida kasbiy mahoratning muhim jihati sifatida individual pedagogik faoliyatini ochib beruvchi muhim ijodiy ko'nikmasidir. O'qituvchining texnologik tayyorgarligi "pedagogik omilkorlik" kategoriyasini tushunishning muhim qismi hisoblanadi va u pedagogik voqelikni idrok etish va saqlash vazifalarini bajaruvchi pedagogik madaniyatning mohiyatini aks ettiradi. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatlarning asosi sifatida qaralayotgan o'qituvchining texnologik madaniyati o'quvchilarning ichki imkoniyatlarini ijodiy tomonga yo'naltiruvchi jarayondan iborat.

O'qituvchining texnologik madaniyati uning texnologik faoliyati jarayonida kasbiy mahoratning muhim jihati sifatida individual pedagogik faoliyatini ochib beruvchi ijodiy usullaridan iborat. O'qituvchining ta'lim jarayoniga tayyorgarligi "pedagogik omilkorlik" kategoriyasini tushunishning muhim qismi hisoblanadi va u pedagogik voqelikni idrok etish va saqlash vazifalarini bajaruvchi pedagogik madaniyatning mohiyatini aks ettiradi. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatlarning asosi sifatida qaralayotgan o'qituvchining texnologik madaniyati talabalarning ichki imkoniyatlarini ijodiy tomonga yo'naltiruvchi jarayondan iboratdir.

Har bir bo'lajak oliy ma'lumotli mutaxassis-o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatining ixtisosligi va xususiyatidan qat'iy nazar fundamental bilimlarga, kasbiy malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Ana shu bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashda, bo'lajak mutaxassisga o'z kasbiga oid u yoki bu savol yoki muammo bo'yicha o'z nuqtai nazarini aniqlab olish imkoniyatini beruvchi ijodkorlik, tadqiqotchilik va mustaqil faoliyat tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy pedagogik bilimlar ta'lim jarayonining samaradorligiga zamonaviy ta'lim muhiti talablari bilan talabanning o'zgarib turuvchi o'quv dasturlari sharoitida etarlicha yo'nalish ola bilmasligi natijasida salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oliy pedagogika ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchining yuksak tayyorgarlik darajasiga va ma'naviy axloqiy saviyasiga qo'yiladigan talablar ham yangilanib boradi. Ijodkor o'qituvchi esa o'z sohasi bo'yicha yangi pedagogik texnologiya metodikalarini ajrata olmog'i hamda uni amalda samarali qo'llay bilishi lozim.

O'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyati va darsga tayyorgarligi

Har qanday ta'lim muassasasida tashkil etiluvchi ta'lim jarayonida o'quvchining faoliyati o'qituvchining bevosita rahbarligi ostida kechadi. O'qituvchining vazifasi pedagogik mahorat imkoniyatlaridan foydalanib, o'quvchilarni fan asoslarini chuqur egallashga yo'naltirish, bilim olishga

va kasbiy mahorat sirlarini bilishga nisbatan qiziqish uyg'otish, ijtimoiy borliqqa erkin va ongli munosabatni tarbiyalashdan iboratdir.

O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin va o'qituvchi o'zining ijodkorligi, pedagogik mahorati nuqtai nazaridan ushbu jarayonni tashkillashtiradi:

- 1) Rejalashtirish.
- 2) Tashkil etish.
- 3) O'quv harakatlari.
- 4) Natijalarni baholash va tahlil qilish.

O'qituvchi faoliyatida **rejalashtirish** bosqichi kalendar-tematik yoki darslarning rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ijodiy faoliyat lozim bo'ladi. O'qituvchi mustaqil ravishda o'quvchilarning tayyorgarliklari darajasini, ularning o'quv imkoniyatlarini, moddiy baza holatini, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini o'rganib chiqishi, o'quv materialini mazmunini tanlab olishi, dars olib borish shakli va metodini ishlab chiqishi kerak.

O'quvchilarga dars o'tish faoliyatini **tashkil etish** uchun o'qituvchi o'quvchilar oldiga o'rganilgan mavzu asosida o'quv masalalarini qo'yishi va uni bajarishi uchun imkoniyatlar yaratishi lozim. Bunda o'quvchilarning faoliyati bilim olishdan iborat bo'ladi. Bilim olish faoliyatining o'ziga xos xususiyati faoliyat qonuniyatlariga egaligidir. Bilim olish borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajribalar asosida xulq-atvor hamda ko'nikma va malakalarning mustahkamlanib borishi, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borishi jarayonidir. Bilim olishning ushbu komponenti ta'limiy xarakterga ega bo'lgan faoliyat natijasida rag'batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

Bilim olishning yana bir komponenti **o'quv harakatlari** sanalab, ular belgilangan maqsadga binoan amalga oshiriladi. O'quv harakatlari o'quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo'ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko'rinishda bo'ladi.

Tashqi o'quv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o'tkazish); pertseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi.

Ichki, ya'ni mnemonik (yunonchadan «mnemonikon» — eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari kiradi.

Natijalarni baholash va tahlil etish o'quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchi tomonidan o'zini nazorat qilish, o'zini baholash va o'zini tahlil qilishni amalga oshirish o'qituvchining o'rgatuvchi harakatlari asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o'quvchilarni o'z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o'zaro nazoratni tashkil etish, o'rnatilgan mezonlar

asosida o'z faoliyati natijalarini o'zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi.

O'qituvchining darsga tayyorgarligi. Darsning samaradorligi uni samarali tashkil etilganligi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, etarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo'la olmaydi. Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlovchi o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etuvchi tadbirlarni ishlab chiqishdir.

O'qituvchining ma'lum bir fan asosida darsga tayyorgarlik ko'rishida quyidagi uchta bosqich muhim ahamiyatga ega: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish).

- *tashxislashda* o'qituvchi didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtiradi, uning natijalarini belgilaydi. O'qituvchining tashxislashida o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo'ladi.

- *bashoratlash* o'qituvchi tomonidan bo'lajak darsni samarali tashkil etilishining turli variantlarini tanlab olib baholash va qabul qilingan mezonlarga muvofiq darsni tashkil etishning eng ma'qul variantini tanlab olish va qo'llashdir.

- *loyihalashtirish* (rejalashtirish) o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, o'qituvchi o'zi uchun boshqarish jarayoni (kimdan va qachon so'rash, qaerda mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bosqichiga qanday o'tish)ni belgilab olishga imkoniyat beruvchi faoliyatdir.

Dars jarayonida o'qituvchi oldida muhim vazifalar yotadi: o'quvchilarni darsga jalb qila olish, ularga o'zlari bajargan topshiriqlarning samarasini ko'rsata bilish, komillikka undash va rivojlantirish.

Pedagogik hamkorlik ana'naviy usullardan farq qilgan holda o'qituvchi va o'quvchi birgalikdagi mehnati orqali bilim olishga jalb etishni kuchaytiradi. Pedagogik hamkorlikning mohiyati shundan iboratki, u ijtimoiy hayot, tuzum o'zgarishi bilan yangilanib, takomillashib boradi.

Pedagogik hamkorlik bilim olishda o'quvchilarni erkinligi va o'z ixtiyoriga ega bo'lish qoidasiga tayanadi. Pedagogik hamkorlik o'quvchilarni oldilariga qo'ygan maqsadlariga erishishga o'rgatadi. Ularni o'z ustida ishlash va o'zini-o'zi tahlil qilishlariga undaydi. Pedagogik hamkorlik jarayonida o'quvchi o'zini sinfning ajralmas bir qismi ekanini his kiladi. Mahoratli o'qituvchi har bir o'quvchi darsda o'z-o'ziga topshiriq bera olishiga, o'z bahosini o'zi belgilashiga erishadi.

Pedagogik hamkorlikning bir qancha shakllari mavjud: «o'qituvchi – o'quvchi», «o'quvchi–o'quvchi», «o'qituvchi-ota-ona», «o'qituvchi-

o'qituvchi», «o'quvchi-direktor». Ular har biri o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, chuqur ilmiy asosda tahlil etilgan holda amalga oshirilsa ta'lim jarayoni samaradorligi ortib boradi. Bu munosabatlar ichida «o'qituvchi – o'quvchi», «o'quvchi–o'quvchi» munosabatlari eng asosiylari bo'lib, bu hamkorlik ham bilim olishda, ham shaxs sifatida shakllanishida bola shaxsiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Dars - o'quvchi va o'qituvchi nafaqat berilgan darsni mustahkamlashi, balki keyingi dars samaradorligini oshirishi va o'quvchining mustaqil fikrlashi uchun olib boriladi. Uyg'a vazifa berish va tekshirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki uy vazifasini bajargan o'quvchigina to'liq bayon qilingan darsni o'zlashtirgan bo'ladi. Dars o'zlashtirilgan daraja esa dars samaradorligi sifatini belgilaydi. O'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun darsda o'quvchilar bilan eng avvalo pedagogik hamkorlik o'rnata bilish kerak. Buning uchun o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishni uyg'otish lozim. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi dars o'tishdan oldin, darsga taalluqli bo'lgan qiziq ma'lumot berib o'quvchilarda darsga qiziqish hissini uyg'otadi. O'qituvchi o'quvchilarda sal charchoq sezsa ularni darsga qayta tayyorlash uchun o'ziga jalb qila olishi kerak.

Dars samaradorligi quyidagi didaktik kategoriyalar orqali tahlil kilinadi:

1. Darsning didaktik printsiplarga va o'quv-tarbiyaviy jarayonga mosligi.
2. Darsning borishi va natijasi dastur, asosiy didaktik maqsad talabiga javob berishi.
3. Didaktik vazifalarning bajarilishi va o'quvchilarga bilim, ko'nikma va malaka berishda maqsadga erishilganligi.
4. Dars tartibi va uning ichki tizimida elementlarning ketma-ketligini aniqligi.
5. Darsda qo'llanilgan usullar va vositalarning didaktik vazifalarini hal etishda mos kelishligi va o'quvchining yuqori darajada bilim olishi, ta'lim-tarbiyaning birlikda berilishiga uyg'unligi.
6. Darsning umumiyliigi va har bir o'quvchi uchun taallukliligi , hayot bilan bog'liqligi.

Muhokama uchun savolar:.

1. Dars samaradorligi sifatini nima belgilaydi?
2. O'qituvchi darsda maqsadga erishish uchun eng avvalo nimaga e'tibor berish kerak?
3. O'quvchilar bilim olish jarayonining samaradorligini oshirishning mohiyatini tushuntiring.
4. O'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishda didaktik kategoriyalarning rolini yozma ravishda izohlab bering.
5. Darsning didaktik kategoriyalarga mosligini bilish uchun dars tahlilining tuzilishini yozma ravishda asoslab bering.

6. A'anaviy va noan'anaviy darslarni taqqoslang, ularning bir-biriga moslik va farqli tomonlarini asoslab bering.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik hamkorlik ana'naviy usullardan farq qilgan holda o'qituvchi va o'quvchi birgalikdagi mehnati orqali bilim olishga jalb etishni kuchaytiradi.

2. Pedagogik hamkorlikning bir qancha shakllari mavjud: «o'qituvchi –o'quvchi», «o'quvchi–o'quvchi», «o'qituvchi-ota-ona», «o'qituvchi-o'qituvchi», «o'quvchi-direktor».

3. O'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun darsda o'quvchilar bilan eng avvalo pedagogik hamkorlik o'rnata bilish kerak. Buning uchun o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqish hissini uyg'otish lozim. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi dars o'tishdan oldin, darsga taalluqli bo'lgan qiziq ma'lumot berib o'quvchilarda darsga qiziqish hissini kuchaytiradi.

Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar:

1. Hozirgi zamon o'qituvchisining pedagogik fazilati qanday bo'lishi kerak?

2. Bugungi kun o'qituvchisiga qo'yilayotgan talablar mazmuni nimalardan iborat?

3. Yosh o'qituvchining darsda pedagogik–psixologik jihatdan tayyorgarligi?

4. O'qituvchining individual nutq madaniyatiga ega bo'lishiga ta'rif bering?

5. Pedagogik – psixologik muloqot jarayonining asosiy mohiyati nimalardan iborat?

6. Hozirgi kunda ta'lim muassasalarida o'tiladigan dars turlari haqida?

7. O'qituvchi zamonaviy darslarning qanday kombinatsiyalarini bilishi lozim?

8. Dars jarayonida asosiy maqsadga erishish uchun qanday talablar qo'yiladi?

9. Zamonaviy ta'limda o'qituvchining vazifalari?

Talabalarning mustaqil tayyorgarligi uchun topshiriqlar.

Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o'zingizning fikr – mulohazalaringizni bildirib, “Mustaqil ish” yozing:

1. “O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarni tayyorlash siyosati”.

2. “Hozirgi kunda o'qituvchining ta'lim jarayoniga tayyorgarligi”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Asosiy adabiyotlar:

1. «Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». T. 1997 . 43-48 betlar.

2. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T. 1994. 28-32 betlar.

3. Osnovo' pedagogicheskogo masterstva. Pod redaksiyey I.A.Zyazyuna. M., 1989. 113-135 betlar.

10-mavzu. O'QITUVCHINING TARBIYACHI SIFATIDAGI MAHORATI.

Asosiy savollar.

1. Tarbiyachilik mahoratining mohiyati.
2. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlari.
3. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va samarali amalga oshirish yo'llari.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar.

Tarbiyaviy faoliyat, tarbiyachi shaxsi, tarbiyaning tarkibiy qismlari, tarbiyaviy ish rejasi, tarbiyalanganlik darajasi, tarbiyasi «qiyin» bola.

1-savol bayoni:

Tarbiyachilik faoliyati bu tashkilotchilik faoliyatidir. Tarbiyachilik mahorati bolalar hayotining tashkilotchisi mahoratining xuddi o'zginasidir.

Mahorat—bu maktab o'quvchisini rivojlantiruvchi pedagogik vaziyatlarni tashkil qila olish malakasidir. Bu «o'qituvchi-o'quvchi» juftligi masalalarining bir zumda echilishi emas, balki jamoa va shaxsga tarbiyaviy ta'sir etuvchi jamoa ijodiy faoliyatini tashkil qilishdir.

Mahorat - nazariya va amaliyotning birligidir.

Tarbiyachilik mahorati –bu faqat bilim berish emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlardan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiqidir.

Bilim va unga asoslangan ko'nikma, malakalar- tarbiyachilik mahorati mohiyatining asosidir.

Tarbiyachining qobiliyatiga:

- turli pedagogik vaziyatlarda har bir bola olamida yuz berayotgan jarayonlarni to'g'ri tushunish malakasi;
- tezda ilg'ash va diqqatni ko'chira olish qobiliyati;
- ishonch va talabchanlik;
- bolalar bilan o'ynash qobiliyati;
- vaziyatni turli tomondan baholay olish qobiliyati;
- xilma-xil pedagogik faktlardan muhimini ajrata olish qobiliyati;
- tasodifiy faktlarda muhimlikni ko'ra olish qobiliyati;
- vaziyatlarda ta'sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati;
- his-tuyg'u va fikrlarni so'z bilan, mimika va harakatlar bilan aniq etkaza olish qobiliyati kiradi.

- Shu bilan birgalikda o'qish, mehnat, sport, badiiy faoliyatlarda bolalar bilan aloqa o'rnatish qobiliyati;
- alohida yondosha olish; bolalar tashabbuskorligini o'stira olish qobiliyati;
- qiyin holatlarda bolalarga yordam bera olish;
- o'quvchilar bilan doimo maslahatlashish;
- o'tkazilayotgan tadbirlar yuzasidan bolalarning fikrlarini o'rganish;
- o'z-o'zini boshqarishning turli shakllaridan unumli foydalanish;
- har bir o'quvchida ijobiy fazilatlarni ko'ra olish;
- o'quvchilarni sevimli va sevimsizga bo'lmaslik;
- o'quvchilarda ularning nuqtai nazarida tura olish qobiliyatlarini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Pedagogikada tarbiyachilik mahorati butun bir tizim sifatida o'zaro bog'liq uchta tarkibiy qismga bo'linadi: Texnologik, ijtimoiy-psixologik (munosabatlar) va etika.

Texnologik tizim yoki texnologiya bu pedagogik jarayonni rejali va kutilgan natijalarga erishishga imkon beradigan, shaxsga va jamoaga aniq tasir ko'rsatish vositalari tizimidir.

Munosabatlar tizimi. Tarbiyachi mahorati-bu bolalar munosabatlariga mo'ljal olish san'atidir. Mahoratli tarbiyachi insoniy munosabatlar qirralarini ajrata oladi. **Har bir o'quvchini jamoa munosabatlariga kirishish uchun quyidagilarga e'tibor berish zarur:**

- har bir o'quvchi bilan ishlashda yaqin pedagogik topshiriqlar qo'yish;
- o'zaro xayrxohlik, o'zaro yordam muhitini shakllantirish;
- oilani tarbiyaviy ta'sirini hisobga olish;
- bolalarning o'zaro aloqalarini kuchaytiruvchi, ijodiy qobiliyatini rivojlantiruvchi faoliyatlarni tashkil qilish

2-savol bayoni:

Etik tizim. Agar tarbiyaviy vosita, usul va metodlar orqasida etakchi g'oya turmasa, texnologik tizim va munosabatlar tizimi yuqori tarbiyaviy natijalarni bermaydi. Pedagog va jamoa diqqat markazida ijobiy motivlar bo'lishi kerak.

Tarbiyachilik faoliyati bu tashkilotchilik faoliyatidir. Tarbiyachilik mahorati bolalar hayotining tashkilotchisi mahoratining xuddi o'zginasidir. Mahorat–bu maktab o'quvchisini rivojlantiruvchi pedagogik vaziyatlarni tashkil qila olish malakasidir. Bu «o'qituvchi-o'quvchi» juftligi masalalarining bir zumda echilishi emas, balki jamoa va shaxsga tarbiyaviy ta'sir etuvchi jamoa ijodiy faoliyatini tashkil qilishdir.

Mahorat - nazariya va amaliyotning birligidir.

Tarbiyachilik mahorati –bu faqat bilim berish emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiqidir. Bilim va unga asoslangan ko'nikma, malakalar-tarbiyachilik mahorati mohiyatining asosidir. Tarbiyachining qobiliyatiga: turli pedagogik vaziyatlarda har bir bola olamida yuz berayotgan jarayonlarni to'g'ri tushunish malakasi; tezda ilg'ash va diqqatni ko'chira olish qobiliyati; ishonch va talabchanlik; bolalar bilan o'ynash qobiliyati; vaziyatni turli tomondan baholay olish qobiliyati; xilma-xil pedagogik faktlardan muhimini ajrata olish qobiliyati; tasodifiy faktlarda muhimlikni ko'ra olish qobiliyati; vaziyatlarda ta'sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati; his-tuyg'u va fikrlarni so'z bilan, mimika va harakatlar bilan aniq etkaza olish qobiliyati kiradi

Pedagogikada tarbiyachilik mahorati butun bir tizim sifatida o'zaro bog'liq uchta tarkibiy qismga bo'linadi

Texnologik tizim yoki texnologiya bu pedagogik jarayonni rejali va kutilgan natijalarga erishishga imkon beradigan, shaxsga va jamoaga aniq tasir ko'rsatish vositalari tizimidir.

Munosabatlar tizimi. Tarbiyachi mahorati-bu bolalar munosabatlariga mo'ljal olish san'atidir. Mahoratli tarbiyachi insoniy munosabatlar qirralarini ajrata oladi.

Etik tizim. Agar tarbiyaviy vosita, usul va metodlar orqasida etakchi g'oya turmasa, texnologik tizim va munosabatlar tizimi yuqori tarbiyaviy natijalarni bermaydi.

Har bir o'quvchini jamoa munosabatlariga kirishish uchun quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- har bir o'quvchi bilan ishlashda yaqin pedagogik topshiriqlar qo'yish
- o'zaro xayrxohlik, o'zaro yordam muhitini shakllantirish
- oilani tarbiyaviy ta'sirini hisobga olish
- bolalarning o'zaro aloqalarini kuchaytiruvchi, ijodiy qobiliyatini rivojlantiruvchi faoliyatlarni tashkil qilish
- o'quvchilarga o'zaro teng, adolatli munosabatda bo'lish

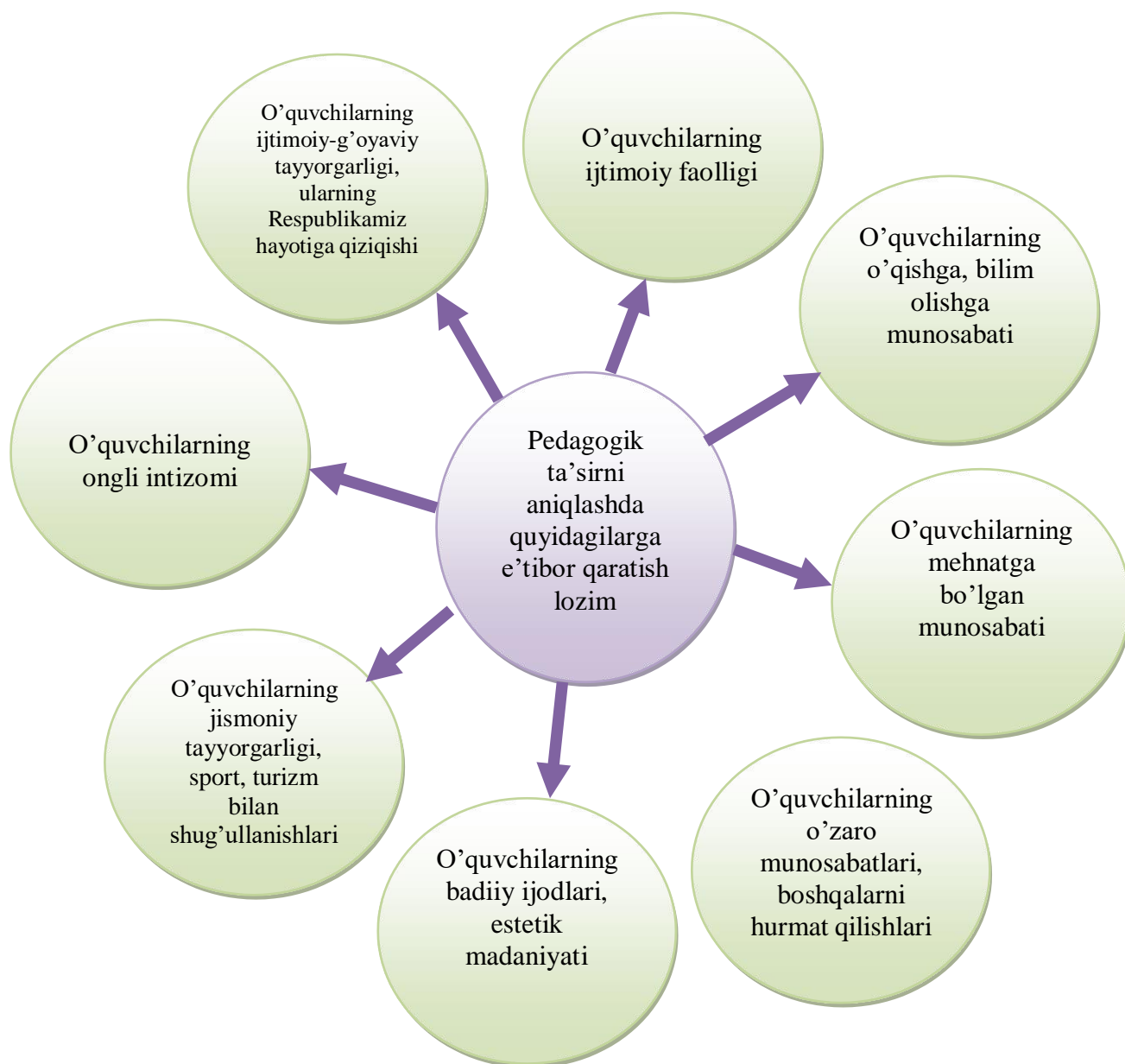
3-asosiy savol bayoni:

Ma'lumki, rejalashtirish ijodiy jarayon. Shuning uchun uning u yoki bu shaklini hamma uchun tavsiya etish noo'rindir. Lekin yosh o'qituvchi yaxshi sinf rahbari tomonidan tuzilgan ish rejasining g'oyasini o'ziga namuna qilib olishi mumkin.

Tarbiyaviy ish rejasida mehnat tarbiyasiga alohida ahamiyat beriladi. Tarbiyachi o'quvchilarning mehnat tarbiyasi tizimini berar ekan, o'quvchilar mehnat mashaqqati, charchoq va hordiq haqida aniq tasavvurga ega bo'lishlarini hisobga olish kerak. Ota-onalar bilan ishlash bo'limida oila, maktab tarbiyasini tavsiflaydigan qisqa yozuvlarda beriladi. Mohir pedagog tarbiyaviy ish rejasiga aniq bir maqsad qo'yadi. Rejani quyidagi tartib asosida tuzish mumkin: nima qilmoq kerak, kim tomonidan, muddati.

Pedagogik ta'sirni aniqlashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. O'quvchilarning ijtimoiy-g'oyaviy tayyorgarligi, ularning Respublikamiz hayotiga qiziqishi.
2. O'quvchilarning ijtimoiy faolligi.
3. O'quvchilarning o'qishga, bilim olishga munosabati.
4. O'quvchilarning mehnatga bo'lgan munosabati.
5. O'quvchilarning o'zaro munosabatlari, boshqalarni hurmat qilishlari.
6. O'quvchilarning badiiy ijodlari, estetik madaniyati.
7. O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, sport, turizm bilan shug'ullanishlari.
8. O'quvchilarning ongli intizomi.

Nazorat savollari:

1. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlarini aytib bering.
2. Tarbiya motivlari pedagogik mahoratning qaysi tarkibiy qismiga kiradi?
3. Pedagogik mahoratni tashkil etuvchi har bir qismga alohida va uzviy bog'langan tizim sifatida izoh bering.
4. Axloqiy yo'nalishdagi suhbatlar rejasini ishlab chiqing. Ularni qaysi sinflarda va qanday tartibda o'tkazishni sharxlab bering.
5. Tarbiyalanuvchilarga ijobiy ta'sir etish tamoyillarini tavsiflang.

1. Mustaqil ish topshiriqlari:

1. O'qituvchining, sinf rahbarining, ota-onaning tarbiyachilik faoliyatlarini qiyosiy tahlil etish.
2. Aniq bir sinfga namunalii tarbiyaviy ish rejasini tuzish.

3. Bir soatlik tarbiyaviy tadbirning reja matnini tayyorlash.
4. Tarbiyaviy tadbir o'tkazish va tahlil qilish.
5. Bitta o'quvchining tarbiyalanganlik darajasini aniqlash.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Tarbiyachilik mahorati –bu faqat bilim berish emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiqidir.

2. Pedagogikada tarbiyachilik mahorati butun bir tizim sifatida o'zaro bog'liq uchta tarkibiy qismga bulinadi: Texnologik, ijtimoiy-psixologik (munosabatlar) va etika.

Asosiy adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O'zbekiston”, 2017.

3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.

A.Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

5. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

6. B. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

7.G.D.Baubekova, G.T. Xoliqova, G. MagzumovaG' pedagogicheskoe masterstvoG' uchebnoe posobie. T.2002-63

8. X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalarG' Pedagogik psixologiyaG'T.: 2007 - 410 b.

9. Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.

10.M.Pirmuhamedova.Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruza. T.: 2001.

11.I. Karimova “Mustaqil fikrlash” metodik qo'llanma. T.: 2000- 60 b.

12.M. Xamdamov G' Yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari (uslubiy tavsiyalar). TDPU. 2007y-250 b.

14.H. Abdukarimov, O. Suvonov.”Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” T.: “Fan”.2010y.

15.Ya. Nurumbekova.Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston “Ziyo”, 2012. 62b

16.H. Abdukarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. “O’qituvchi nutqi madaniyati” o’quv-qo’llanma.–GulDU., 2014.

11-mavzu O’QITUVCHINING TARBIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA FAOLIYAT OLIB BORISHI

ASOSIY SAVOLLAR

1. *Tarbiya ko’rganlikni aniqlash (diagnostika)*
- 2, *Tarbiyatexnologiyalarini qo’llashda pedagogic vositalardan foydalanish*
- 3, *Tarbiya texnologiyalarini modellashtirish*
4. *Tarbiyaviy jarayon va tarbiya mazmunini modellashtirish*

Tayanch tushunchalar:

Tarbiyaviy texnologiya; komil inson tarbiyasi; barkamol avlod tarbiyasi; tarbiyaning yaxlitligi; tarbiyaning davriyligi; didaktika; umuminsoniylik me’yorlari; tarbiyaning texnologiyaviyligi; dolzarb rivojlanish hududi; modellashtirish; tarbiyaviy reja; biologik omillar; norasmiy etakchi; tarbiyaviy jarayonni modellashtirish; tarbiya mazmuni; g’oyaviy – siyosiy tarbiya; tarbiya qonuniyatlari; tarbiyaning uzluksizligi; tarbiyada to’g’ri va teskari aloqa; o’z-o’zini anglash; iroda erkinligi; pedagogik talab; o’rgatish; tarbiyalanadigan holatlar.

Hozirgi kunda barkamol shaxsni tarbiyalash muammolari

Barkamol avlod tarbiyasi mamlakatimizda avvalo o’qituvchilar zimmasiga yuklatilgan eng olijanob vazifadir. Komil inson, o’qituvchining mashaqqatli mehnati namunasi.

Sharq allomalari ilmiy meroslarida ham komil inson tarbiyasi doimo munozarali mavzu bo’lib kelgan. Jumladan, Aziziddin Nasafiy o’zining “Komil inson” nomli kitobida shunday yozadi: *“Bilgilki, komil inson quyidagi to’rt narsaga mukammal shaklda ega bo’lgan insondir. Ularning birinchisi, yaxshi so’z, ikkinchisi, ezgu faoliyat, uchinchisi, go’zal axloq, to’rtinchisi, ilm”.*

Ushbu mukammal shakllarga ega bo’lgan inson buyuk davlat poydevorini, farovon hayot asoslarini quradi. Komil insonni tarbiyalash va voyaga etkazish jarayoni – pedagogik faoliyatning uzluksiz jarayoni bo’lib, pedagogik texnologiyaning so’nggi namunalari doirasida amalga oshiriladigan hamda tarbiyalanuvchilarning ijobiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadlariga qaratilgan tashkiliy

faoliyatdan iborat. Bu faoliyatda o'qituvchi tarbiyaviy jarayonning quyidagi asosiy xususiyatlarini bilishi kerak:

- tarbiyaning yaxlitligi;
- tarbiyaning tizimliliği;
- tarbiyaning davriyligi;
- tarbiyaning texnologiyaviyligi.

Tarbiyaning yaxlitligi tarbiyalash va o'qitish jarayonlarining, shuningdek o'quvchilarni jamiyat talablari asosida kamolotga etkazish va shakllantirishga qaratilgan maqsadning ajralmas birligi tushuniladi. Tarbiyalash va o'qitish, garchi ilm-fan ularni farqlasada, bir-biriga bog'liq va ko'p umumiylikka ega. Shu ma'noda uzoq tarixga ega millatimiz *“ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratmagan – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi”* (I.A.Karimov.).

O'qitishning mazmunini asosan dunyo haqidagi ilmiy bilimlar tashkil etadi. Tarbiyaning mazmunida me'yorlar, qoidalar, qadriyatlar, ma'naviy boyliklar ustunlik qiladi.

O'qitish asosan aql-idrokka ta'sir ko'rsatadi, tarbiyalash esa, birinchi navbatda shaxsning doimiy iste'mol sohasiga aylangan. Ikkala jarayon shaxsning ongi va xulq-atvoriga birday ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratadi.

Qanchalik yaqin bo'lishiga qaramay, bu o'ziga xos jarayonlar bo'lib, ilm-fan ularni tarbiya nazariyasida va didaktika (ta'lim jarayoni)da alohida ko'rib chiqadi. Bunda o'qituvchi tomonidan zamonaviy shart-sharoitlarga asoslangan holda uslubiy tamoyil va ayniqsa dolzarb hisoblangan butun pedagogik jarayonning yaxlitligi ta'minlanadi.

Tarbiyaning tizimliliği tarbiyaviy jarayonda umumiylikni tashkil etadi, chunki tarbiyaviy jarayonlar bir nechta tizimlarning turli xususiyatlaridan iborat. Aytish mumkinki, tarbiyaviy jarayonlar — bu tarbiyaviy tizim holatlarining ketma-ket almashinuvidir.

Tarbiyaviy jarayonni tizimli ravishda ko'rib chiqish, tizim va jarayonning tuzilmaviy xususiyatlarini, shuningdek ular o'rtasidagi funktsional aloqalarning ajratib ko'rsatilishini ifodalaydi. O'qituvchi uchun har bir tarbiyaviy uslubning o'ziga xos xususiyatini, mohiyatini, birining boshqasiga ta'siri natijasida o'zgarishini anglab etishi muhim ahamiyat kasb etadi. *Masalan, tarbiyalash maqsadi uning mazmunini belgilab beradi, tarbiya ko'rganlik darajasi esa tarbiyalash usullarini tanlashga ta'sir ko'rsatadi va hokazo.*

Pedagogik jarayonda **tarbiyaning davriylik** tuzilishi — bu tarbiya texnologiyalarining asosiy xususiyatlariga muvofiq bo'lgan, uning tarkibiy qismlari yig'indisidir. O'qituvchi buning natijasida tarbiyaning davriylik tuzilmasini belgilab olishi mumkin:

1. Maqsadni belgilash — tarbiyalashdan kelib chiqadigan maqsadlarni ma'lum bir muddatli jarayonlarga bo'lib chiqishi.

2. Mazmuni tanlash — tarbiyalash mazmunini jamiyat talablari darajasida mustaqil ishlab chiqishi.

3. Demokratik faoliyatli — tarbiyaviy jarayon ishtirokchilarini tarbiyalashda va o'zaro munosabatda erkin fikrlilik va umuminsoniylik me'yorlariga rioya qilish qonuniyatlari.

4. Baholash — tarbiyalash jarayonida erishilgan natijalar samaradorligining o'qituvchi tomonidan baholanib borishi va doimiy tahlil qilinishi.

Pedagogik faoliyat ham o'qituvchi tomonidan tarbiyaviy jarayonning tuzilmasiga muvofiq quriladi: faoliyatning maqsadlari, mazmuni, usullari va turlari ishlab chiqiladi va natijalari tahlil qilinadi. Tarbiyalash maqsadlarini aniqlash pedagogik aniqlashni (diagnostika) — tarbiyaviy jarayon holati, birinchi navbatda o'quvchilarning tarbiya ko'rganliklarini, shuningdek, jarayonning boshqa shartlarini o'rganishni talab etadi.

Tarbiyaviy jarayon bosqichlarining o'zaro munosabatida tarbiyaviy jarayonlarning ketma-ketligi uning davriyligini va qaytarilib turishini belgilaydi. Shaxs rivojlanishida tarbiyaviy maqsadlar o'qituvchi tomonidan uning yoshiga qarab belgilanadi va rejalashtiriladi. Tarbiyaviy jarayonning davriyligi shaxsning yosh xususiyatlarini hisobga oladi. Bunda asosiy e'tibor quyidagi faoliyatga qaratilishi kerak:

- shaxsning muayyan bir yoshiga xos bo'lgan anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlarning chuqur o'rganilishi;

- davriylik tizimi asosida tarbiyaviy ish faoliyatining tashkil etilishi;

- muayyan bir yoshga xos bo'lgan tarbiyalanganlikning doimo aniqlanib (diagnostika), loyihalashtirilib borilishi;

- ijobiy natijalar beradigan tarbiyaviy o'zaro ta'sirning o'qituvchi tomonidan turli shakl va metodlari darajalarining belgilanib (diagnostika) amalga oshirilishi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi ta'lim muassasalarida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish va unga erishishga sharoit yaratadi, nazariy asoslangan uzluksiz davom etadigan tarbiyalash jarayonining shakllari, metodlari, usullari va vositalarini o'qituvchi to'g'ri tanlab natijalarga erishishini ta'minlaydi. U ilmiy modellashtirish (loyihalashtirishga) asosida amalga oshiriladi, modellashtirishda tarbiyaviy maqsadlar bir xil ma'noda beriladi hamda o'qituvchi tomonidan insonning shaxsiy xususiyatlari va sifatlarini rivojlantirishning muayyan bosqichlarini ob'ektiv ravishda o'lchash va baholash imkoniyatlarini yaratadi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi har qanday pedagogik tizimda — ilmiy muammolar bilan o'zaro munosabatda bo'lgan tushunchadir. Biroq, agar ilmiy muammo tarbiyalanuvchiga bilim berish, ilmiy tafakkurini oshirish hamda ko'nikma va malakalarini shakllantirish kabi maqsadlarni ifodalaydigan bo'lsa, u holda tarbiya texnologiyasi o'qituvchiga o'quvchilarni tarbiyalash yo'l–yo'riqlari va ularga erishish vositalarini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi tarbiyalashga yo'naltirilgan ilmiy muammo sifatida o'quvchilarda axloqiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun lozim bo'lgan va komil insonga xos barcha insoniy fazilatlarini muayyan shart-sharoitlarda uzluksiz tarbiyalash asosida takomillashtirishni nazarda tutadi, bu esa ta'lim mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini ham belgilaydi.

Shu munosabat bilan tarbiyaviy jarayonni harakatga keltiruvchi kuch, turtki asosan nimada ekanligi to'g'risida savol paydo bo'ladi. Pedagogikada inson tarbiyasiga qo'yiladigan, uning hayotida yuzaga keladigan talablar va uning huquqiy imkoniyatlari, ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivojlanish darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar bunda asosiy manba bo'lib hisoblanadi. Ushbu talablar uning yosh xususiyatlariga muvofiq kelgandagina, insonni tarbiyalash va uni shaxs sifatida rivojlantirish jarayonining boshlanishiga turtki bo'ladi. L.S.Vigotskiy bolaning biror harakatni kattalarning yordamisiz qila olishi mumkin bo'lgan holatini dolzarb rivojlanish hududi deb atagan. Bola o'qish jarayonida biror yangi narsani o'qituvchining yordami bilan salohiyatli tarzda o'zlashtirishga qodir bo'lgan daraja yaqin rivojlanish hududi bilan belgilangan. Hududlar orasidagi masofa ziddiyatli tarbiyaviy holatni vujudga keltiradi — tarbiyaviy jarayonning bunday holati shaxsni shakllantirishda vujudga keladigan va erishiladigan yutuqlar o'rtasidagi tafovut mavjud bo'lganda yuzaga keladi. Bunday qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun o'qituvchi-tarbiyachi belgilangan tarbiyaviy maqsadlarni o'z maromida uzluksiz, mukammal amalga oshirishi lozim. Shundagina tarbiyaviy nuqsonlarni bosqichma bosqich bartaraf etishga shart-sharait yaratiladi.

O'qituvchining tarbiyaviy maqsadlarni to'g'ri tanlashi volyuntaristik (ko'ngilchanlik) xarakterga ega bo'lmasligi lozim. U pedagogikaning uslubiyoti, jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar, ushbu jarayon yuzasidan qabul qilingan maxsus Qonun va Qoidalar asosida belgilanadigan maqsadlar va milliy qadriyatlar to'g'risidagi falsafiy tasavvurlar, shuningdek jamiyat va davlat taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va boshqa o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Tarbiya texnologiyasida o'qituvchi tomonidan belgilanadigan maqsadlar turli darajada bo'lishi va bosqichma bosqich bir biriga bo'ysunishi, ketma ket bajarilishi mumkin. Biroq tarbiyaviy maqsadning asosiy mohiyati — davlat maqsadlari, ijtimoiy buyurtmalardan kelib chiqishi lozim. Aytish mumkinki, asosiy daraja – mamlakatda inson va uning fuqarolari qadr-qimmatini to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarni aks ettiradigan maqsadlardir. Ular mutaxassislar tomonidan ishlab chiqiladi, hukumat tomonidan qabul qilinadi, qonunlar va boshqa hujjatlarda qayd etiladi. Keyingi daraja — ta'lim dasturlari va standartlarida aks etadigan maqsadlar, ya'ni davlat ta'lim standartlari, maxsus ta'lim tizimlarining va ta'lim bosqichlarining maqsadlari. Eng quyi daraja — muayyan yoshdagi kishilarni tarbiyalashda maqsadning birligi.

Shaxsni shakllantirish, boshqarish, tarbiyaviy faoliyat natijasida yuksak ma'naviy va axloqiy hislatlarga ega bo'lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tasodifiy harakatlar orqali emas, balki, oldindan belgilangan va puxta o'ylab tuzilgan tarbiyaviy maqsadlar asosida olib boriladi. Tarbiyaviy texnologiyada uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'z o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, o'qituvchining tarbiyalash maqsadlarini to'g'ri belgilashi va yo'lga qo'ya olishiga nisbatan g'oyaviy yondashuv ijtimoiy buyurtma asosida belgilanib, amalga oshirilishida mavjud shart sharoitlarni yaratish talab etiladi.

Tarbiya texnologiyalarini modellashtirish

Modellashtirish – ob'ektlarda ijtimoiy reallikning muayyan qismlarini tadqiq etish uslubi hamda predmetlar va hodisalarning real mavjud bo'lgan hamda quriladigan modellarini o'rganish va ishlab chiqishdir. Shunday ekan, tarbiya texnologiyalarini ham ishlab chiqish va amalga oshirishda modellashtirishdan foydalanish ularni yaxlit pedagogik hodisa sifatida uslublarini o'rganib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Modellashtirishning shakli va qo'llanilishi foydalaniladigan modellar va ularni qo'llash sohalariga bog'liq. Tarbiya texnologiyalarining samaradorligini oldindan ko'ra bilish yoki loyihalashtirishda va tadqiq etishda modellashtirishdan foydalanish to'g'risidagi muammo “pedagogik modellashtirish” nomini olgan.

Modellar xarakteriga ko'ra predmetli va belgili (informatsion) modellashtirishga bo'linadi. Shartli ravishda ular asl ob'ektning belgilangan funksional xususiyatlarini ifodalaydi.

Pedagogik faoliyatda maxsus reja asosida olib boriladigan tadqiqot modellari **predmetli modellashtirish** deb ataladi.

Jadvallar, chizmalar, formulalar kabi modellar **belgili modellashtirish** sifatida namoyon bo'ladi.

Modellashtirilishi lozim bo'lgan ob'ektning xarakteri va yosh xususiyatlariga ko'ra avvalo, uning xulq-atvori (unda kechadigan tarbiyaviy jarayonlarga amal qilinishi) modellashtiriladi. Bunda tarbiya texnologiyasining quyidagi ikkita muhim jihatini e'tiborga olish zarur:

1. Barcha tarbiyalanuvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan tarbiyaviy jarayonni modellashtirish.

2. Pedagogik faoliyatda mukammal tarbiyalanishi mumkin bo'lmagan tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan o'zaro tarbiyaviy faoliyatni modellashtirish.

Tarbiyaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda modellashtirishdan foydalanishning bayon etilgan nazariy asoslaridan tashqari yana bir nechta mustaqil, biroq o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi kuchga ega bo'lgan tarbiyaviy jarayonning bir-biri bilan o'zaro bog'liq jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- tarbiyaviy faoliyatda ob'ekt va sub'ektning o'zaro kommunikativ munosabati;
- bir maqsadga qaratilgan va aniq mazmunga ega tarbiyaviy metodlar;
- uzluksiz faoliyatli tarbiyaviy jarayon va uning ijobiy natijalari;
- guruh jamoasi norasmiy etakchisi (lideri)ning tarbiyaviy jarayonga ta'siri.

1) Ob'ekt va sub'ektning o'zaro kommunikativ munosabati tarbiyaviy texnologiya modelida asosiy faoliyat ko'rsatuvchi deb e'tirof etiladi. Unda tarbiyalashni amalga oshiradigan o'qituvchi yoki shaxslar guruhi, shuningdek manfaatlari doirasida tarbiyaviy o'zaro ta'sir ko'rsatishni tashkil etuvchi shaxs yoki ijtimoiy muhit guruhi (masalan: sinf guruhi) tushuniladi.

2) Tarbiyaviy reja asosida tarbiyalashning bir maqsadga yo'naltirilganligi, tarbiyaviy texnologiya unsurlarini modellashtirishda o'qituvchi tomonidan belgilangan hamda ob'ektni tarbiyalashdan ma'lum bir maqsadni ko'zlash yoki faraz qilishdir. Ushbu jarayon asosida o'qituvchi ishtirokida olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatning bir maqsadga qaratilganligi aniq mazmunga ega tarbiyaviy vositalarda, shakl va metodlarda ifodalanadi.

3) Uzluksiz faoliyatli tarbiyaviy jarayon tarbiyaviy texnologiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ta'limning uzluksizligini va nafaqat ta'lim muassasalarida olib borilishini bildiradi. Ota-ona yoki avlod-ajdodlarga xos bo'lgan nutq, tafakkur, mehnat, ijod qilish qobiliyati va boshqa iste'dod alomatlarining irsiyat orqali bolaga o'tishini ta'minlovchi biologik omillarning (layoqat va iste'dod mudroq holatda bo'lib, uning uyg'onishi uchun oilada va ta'lim-tarbiya muassasalarida qulay sharoit yaratish talab etiladi) hamda shaxsga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan, shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi oila, maktab, do'stlar va tengqurlar davrasi kabilarni o'z ichiga oluvchi **mikromuhitning** uzluksiz tarbiyaviy jarayonda ta'siri beqiyosligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, oila muhiti shaxsning shakllanishida o'ziga xos muhim tarbiyaviy maskan bo'lib, nihoyatda keng tarmoqli ta'sir etish quvvatiga ega. Ota-onaning tarbiyalanganligi va tarbiyaviy tajribalarni mukammal bilishi, bola tarbiyasida doimiy nazorat va javobgarlik hissi o'zbek oilasi uchun eng qadrli burch sifatida e'zozlanadi. Bularning barchasi tarbiyalanuvchi sub'ektga nisbatan komil inson shaxsiga xos sifatlarni shakllantirishga qaratilgan.

4) Guruh jamoasida norasmiy etakchining (lider) hatti harakati va xulq-atvori bilan tarbiyaviy jarayonga ta'sir etishi guruhda tarbiyalanuvchilarning barcha hayotiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Bolalar va o'smirlar jamoasidagi lider (etaklovchi, boshlovchi) o'qituvchi yoki tarbiyachi tomonidan guruhda rasman tayinlanmaydi. Jamoadagi bolalarga norasmiy etakchilik qiluvchi o'quvchi o'qituvchilar oldida

e'tibordan chetda yuradi, o'zining qattiqqo'lligi, xarakteridagi guruhga etakchilik qilishga xos tug'ma qobiliyati, mustahkam irodaga egaligi, qo'rqmasligi bilan guruh a'zolarining hurmatini qozonib, jamoadan ajralib chiqadi va o'zi bilan hammaslak, hamfikir bolalarni etaklaydi. Norasmiy liderning har qanday faoliyati salbiy oqibatlarga olib kelishi yoki ijobiy natijalar berishi ham mumkin. Bunda o'qituvchining mahorati, psixologik tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining norasmiy liderga nisbatan qattiqqo'lligi, tarbiyaning jazolovchi metodlarini qo'llashi foyda bermaydi, aksincha zararli oqibatlarga olib kelishi mumkin.

O'qituvchi o'zining ziyrakligi va chuqur psixologik bilimi, yuksak pedagogik mahorati bilan avvalo o'quvchilar guruhi jamoasidagi liderni aniqlashi, kerak bo'lsa, unga yon bosib, o'z tomoniga og'dirib olishi lozim. Pedagogik mahoratning ishontirish va ta'sir etish usullari asosida norasmiy lider ongiga sezdirmasdan kirib borib, o'z ta'sirini o'tkaza olgan o'qituvchi guruh jamoasida bir xil tarbiyaviy muvozanatni saqlay oladi. Shundan keyin tarbiyaviy texnologiyaning ma'qul bo'lgan unsurlarini modellashtirib qo'llashi va cho'chimasdan tarbiyaviy faoliyat olib borib, belgilangan maqsadga erishishi mumkin.

O'quvchilar jamoasida norasmiy etakchilar bilan birga rasmiy, o'qituvchilar tomonidan tayinlangan yo'l boshchilar ham mavjud. Odatda rasmiy yo'l boshchilar tarkibini a'lo baholarga o'qiydigan, jamoa ishlarida faol ishtirok etuvchi o'quvchilar tashkil etsa, norasmiy liderlar garchi bu kabi sifatlarni namoyon etmasalarda, ayrim sifatlariga ko'ra tengdoshlarini o'z ortlaridan ergashtiradilar. Norasmiy liderlarning ma'naviy-axloqiy qiyofasi boshqa o'quvchilarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois sinf rahbari bilan birga o'quv muassasasi pedagogik jamoasi norasmiy liderlarni aniqlab ular faoliyatini bevosita nazorat qilib borishlari zarur.

O'quvchilar uyushmasiga pedagogik rahbarlik, yuqorida qayd etilganidek, aksariyat holatlarda guruh rahbari tomonidan amalga oshiriladi. Shu sababli guruh rahbari guruhning umumiy hamda har bir a'zosining individual xususiyatlarini bilishi, xulq atvoridagi har bir o'zgarishni inobatga olgan holda jamoaga yondashishi zarur. Guruh rahbarining norasmiy liderlar va ularning shaxsi haqida to'laqonli ma'lumotlarga ega bo'lishi, ota-onalari bilan muntazam aloqada bo'lishi pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga yordam beradi.

O'qituvchi tarbiyaviy faoliyatining barcha unsurlari o'zaro aloqadorligini va o'zaro bog'liqligini nazariy va amaliy jihatdan tushunishga tarbiyaviy jarayonni to'g'ri yo'naltirishga imkoniyat beradi. Bunda pedagogikada tarbiyaviy o'zaro ta'sir ko'rsatishning shakllari, metodlari, usullari va vositalarini ochib beradigan hamda tarbiyaviy texnologiyalarning "pedagogik vositalari"ni shakllantiruvchi faoliyati va natijalariga, tarkibiy qismlariga alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchi avvalo tarbiyadan kelib chiqadigan maqsadga to'g'ri baho bera olishi kerak.

Tarbiyaviy jarayon va tarbiya mazmunini modellashtirish

Tarbiyaviy jarayonni modellashtirishda o'quvchilarning hayoti va faoliyatini ta'lim muassasalarida pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish uchun, ularning tashqi ta'sir etuvchi omillarga nisbatan ta'sirchan munosabatda bo'lishini unutmazlik kerak. Pedagog va psixolog olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, shaxsga tashqi omillarning o'zaro (xoh salbiy, xoh ijobiy bo'lsin) ta'siri avvalo o'quvchilarning o'zaro munosabatlariga bog'liq. O'quvchilarning tarbiyaviy faoliyatini uyushtirayotganda o'qituvchi yoki tarbiyachi tashqi ta'sir etuvchi omillarga nisbatan tarbiyalanuvchining munosabatini, kechinmalarini, qanday anglashini, baholashini ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur.

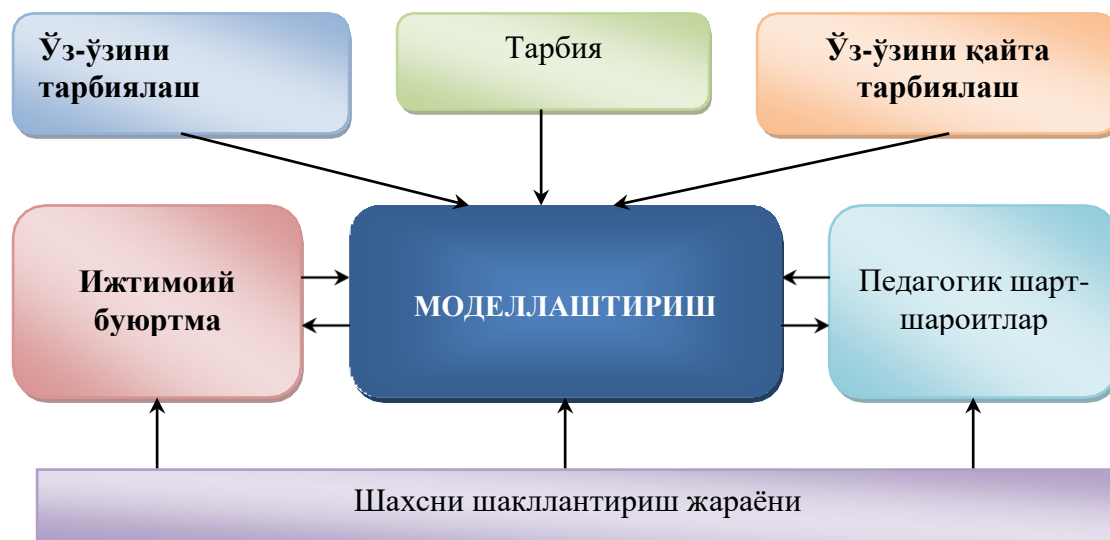
Tarbiya jarayonini modellashtirishda o'quvchining nafaqat ongi, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borishga erishish lozim, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keluvchi xulqiy malaka va odatlar hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilarning ta'lim muassasasidagi tarbiyaviy faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonga faol kirib borishlarini o'z xohish istaklari bilan tarbiyaviy faoliyatga faol ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o'quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Ushbu faoliyatni modellashtirishda o'qituvchi o'quvchilar jamoasining manfaati va talab istaklarini e'tiborga olishi zarur. Bola o'z xulqi, hatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo'lib qoladi.

Ushbu holatlar tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Jamiyatda axborot kommunikatsion texnologiyalarining jadal sur'atlarda rivojlanib borishi natijasida o'quvchilar ko'p vaqtlarini ta'lim va tarbiyaga mutlaqo aloqasi bo'lmagan kommunikatsion texnologik ma'lumotlarga sarflamoqdalar (modul telefonlar, internet, kompyuter, DVD filmlar va boshqalar). Ushbu vositalardan oqilona foydalanishni o'quvchiga o'rgatish, ta'qiqlangan texnik vositalardan foydalanishni man etish, ularni nazorat qilish o'qituvchilar va ota-onalarning hamkorlikdagi vazifalariga kiradi. O'quvchilarning ko'p vaqtlarini olayotgan keraksiz texnik ma'lumotlarni bartaraf etish uchun faqat modellashtirish asosida ish olib borish mumkin. O'qituvchining tarbiyaviy ishlar rejasida ushbu muammolar yuzasidan turli mavzudagi suhbatlar uyushtirish o'rin olishi lozim.

Bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Aks holda xulq me'yorlari, axloq talablarini yaxshi tushunmay qolishi natijasida o'quvchi ijtimoiy munosabatlarda beqaror, tasodifiy ma'lumotlarga va tashqi ta'sirlarga tez beriluvchan bo'lib qolishi mumkin.

Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilangan tarbiyaviy faoliyatni amalga oshirishda ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu g'oyalar yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi:

6 - чизма. Тарбиявий жараёни моделлаштириш

Tarbiyani samarali modellashtirish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, har bir o'quvchining tarbiya jarayonidagi faoliyatini yaxshi bilish kerak. Buning uchun o'qituvchi quyidagi holatlarni unutmasligi lozim:

- tarbiyalanuvchi ruhiyatini puxta bilish;
- ota-onalar bilan muntazam aloqada bo'lib, ular ishtirokida o'quvchi bilan tarbiyaviy mazmunda suhbatlar o'tkazish;
- o'quvchining ichki dunyosini, xarakterini bilmasdan u bilan qo'pol muomalada bo'lmaslik, sodir etilgan xatoliklarni kechira olish;
- o'quvchining qiziqishlarini, uni o'rab turgan tashqi muhitni doimiy nazorat qilish;
- o'quvchini qat'iy kundalik rejimga o'rgatish va uni kuzatib borish;
- iste'dodini, qobiliyatini va o'zi tanlagan kasbga moyilligini e'tiborga olib uni takomillashtirish;
- uning bola ekanligini, adashishga, ba'zan xatoliklarga yo'l qo'yishini unutmaslik, ushbu salbiy holatlarni kechiktirmasdan tuzatib borish.

Shaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega bo'lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldindan modellashtirilgan va puxta o'ylangan rejalar asosida belgilanib hal etib boriladi.

Tarbiyaviy jarayonni modellashtirishda o'qituvchi bilimli, raqobatbardosh etuk kadrlarni tarbiyalash uchun javobgar shaxs ekanligini

unutmasligi kerak. Ushbu vazifalar tarbiya texnologiyalari maqsadlaridan kelib chiqib belgilanadi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida ayni vaqtda yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazish uchun tarbiyaning quyidagi umumiy vazifalarini hal etish o'qituvchi-tarbiyachi zimmasiga yuklatilgan:

a) o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, reja va maqsad birligi hissini uyg'otish;

b) o'quvchilar ongini mustaqil davlatchiligimiz siyosatining tub mohiyati mujassamlashgan milliy mafkuramiz va umuminsoniy qadriyatlar, chuqur bilim va tafakkur, keng dunyoqarash bilan boyitib borish;

v) umuminsoniy axloq me'yorlari (odamiylik, kamtarlik, o'zaro yordam, mehr-muhabbat, muruvvat, adolatli bo'lish, insonparvarlik, axloqsizlikka nisbatan nafrat va hokozolar)ning mohiyatini anglashiga, muomala odobi, yuksak madaniyatni qaror toptirishga erishish;

g) o'quvchilarda huquqiy va axloqiy me'yorlarga hurmat ruhida yondashish hissi va fuqarolik tuyg'usi, ijtimoiy burchga mas'ullikni qaror toptirish;

d) tabiatni muhofaza qilish, ekologik muvozanatni yuzaga keltirish borasida mas'uliyat hissini rivojlantirish;

e) vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, o'zga millat va xalqlarni hurmat qilish, ularning huquq va burchlarini kamsitmaslik tuyg'usini qaror toptirish;

j) O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berishga o'rgatish;

z) insonni oliy qadriyat sifatida qadrlash, rahm shafqatli bo'lish, uning sha'ni, or-nomusi, qadr-qimmatini, huquq va burchlarini hurmat qilishga o'rgatish.

Shu bilan birga tarbiya mazmunining asosiy yo'nalishlari bo'lmish, axloqiy, aqliy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy tarbiyaning g'oya va maqsadlari o'qituvchi tomonidan modellashtirilib, bajariladigan vazifalar belgilab olinadi va amalga oshiriladi. Ushbu tarbiyaviy vazifalar mazmunini anglagan holda o'qituvchi quyidagi faoliyatni olib borishi lozim:

1) Axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'qituvchi ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor bo'lishi, ularga milliy an'analarimiz, urf-odatlarimizdan kelib chiqib belgilangan axloqiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini bilishi, ijtimoiy-axloqiy me'yorlar (talab va ta'qiqalar) asosida o'quvchilarda axloqiy ong va madaniyatni shakllantirishi.

2) Aqliy tarbiyani yo'lga qo'yish asosida – o'quvchilarni ilm-fan, texnika va texnologiya borasida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar, yangilik va kashfiyotlardan boxabar etadi, ularga ijtimoiy va tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarni berish bilan tafakkuri shakllantiriladi, dunyoqarashi

rivojlantiriladi.

3) Jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o'quvchilarni o'z sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanishi hamda uning ishchanlik qobiliyatini oshirish borasida g'amxo'rlik qilish tuyg'usini yuzaga keltiradi, ularda ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o'quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, iroda va xarakterni qaror toptirish) jismoniy harakat sifatlarini rivojlantirish.

4) Estetik tarbiyani olib borish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarda estetik his-tuyg'u, estetik didni tarbiyalaydi, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go'zallikni sevish, go'zallikka intilish tuyg'ularini rivojlantiradi, estetik madaniyat rivojlantiriladi.

5) Ekologik tarbiyani olib borish chog'ida – o'quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat uyg'unligi hamda aloqadorligi haqidagi ma'lumotlar tushuntiriladi, ularda ekologiyaning insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va mohiyati borasidagi tushunchalar qaror toptiriladi, o'qituvchi tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish, tabiatni asrash to'g'risida g'amxo'rlik qilish kabi tuyg'ularni tarbiyalaydi.

6) Iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, ichki bozorni to'ldirish, kichik va o'rta biznesni yaratish borasidagi faoliyatga faol ishtirok etish ko'nikma va malakalarini hosil qildiradi, inson mehnati bilan asrlar davomida bunyod qilingan moddiy va ma'naviy boyliklarni asrash borasida qayg'urish tuyg'ularini qaror toptiradi, iqtisodiy madaniyatni shakllantiradi.

7) Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarga davlatimiz Konstitutsiyasi, davlat haqidagi ta'limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo'jalik, ma'muriy sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma'nosi tushuntiriladi, ular ongiga ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tushunchalar singdiriladi, huquqiy munosabat va madaniyat mohiyati yuzasidan tasavvurga ega bo'lishni ta'minlaydi.

8) G'oyaviy-siyosiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga siyosiy bilimlarni berish, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari faoliyati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosati mazmunini to'g'ri tushunishni ta'minlash asosida siyosiy faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni tarkib toptiradi, siyosiy madaniyat me'yorlari shakllantiriladi.

Tarbiya qonuniyatlari va tarbiya mazmuni tamoyillarini modellash

Tarbiya texnologiyasida tarbiya jarayoni, mazmun va mohiyatidan kelib chiqib belgilangan vazifalarni o'qituvchi amalga oshirishi uchun uning o'ziga xos qonuniyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Uning eng muhim qonuniyatlaridan biri aniq maqsadga yo'naltirilganligidir. Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik. Zero, tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi, boshqariladi va nazorat qilinadi. Yagona maqsadga erishish yo'li zamonaviy tarbiya jarayonining maqsadini tavsiflaydi.

Tarbiya jarayoni ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi (sub'ektiv va ob'ektiv) omillar ko'zga tashlanadi. Sub'ektiv omillar shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashga yordam bersa, ob'ektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat o'qituvchi faoliyati, balki o'quvchining yosh va psixologik shaxsiy xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari ham muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya jarayonining yana bir qonuniyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez sur'atda yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Shaxsning muayyan vaqtning o'zida, turli-tuman qarashlar mavjud bo'lgan bir sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiya shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Binobarin, yoshlik yillarida insonning asab tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. Shu bois tarbiyada muvaffaqiyatga erishish uchun o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish lozimligi talab etiladi.

Tarbiya jarayonining yana bir qonuniyati uning uzluksizligi sanaladi. Ta'lim muassasasida olib borilayotgan tarbiya jarayoni bu – o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi faoliyat alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarni tarbiyalashda ta'lim muassasasi etakchi o'rin egallasa ham, o'quvchilarga uzluksiz tarbiyaviy ta'sir o'tkaza olmaydi, chunki, o'quvchilar ma'lum muddatgina ta'lim muassasasida, o'qituvchining tarbiyaviy ta'siri ostida bo'lib, qolgan vaqtning asosiy qismini oilada,

ko'chada, jamoat orasida o'tkazadilar. Kuzgi, qishki, bahorgi va ayniqsa, yozgi ta'tillar davrida o'quvchilar ta'lim muassasasi o'qituvchisi ta'siridan chetda qoladilar. Demak, ta'lim muassasasida o'quvchilarni tarbiyalash vaqt jihatidan chegaralangan bo'lib, sinfdan va maktabdan tashqarida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlardan holi vaqtda ular o'qituvchi yoki tarbiyachining ta'siri hamda nazoratidan uzoqlashadilar. Ayni vaqtda respublikada o'quvchilarning ta'lim muassasalaridan uzoqlashtirmaslik maqsadida qo'shimcha ta'lim muassasalari faoliyat olib bormoqda. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida o'quvchilar xususiy fanlar hamda xorijiy tillarni mukammal o'zlashtirishlari, texnik va badiiy yo'nalishlar bo'yicha bilim olishlari, amaliy faoliyat ko'nikma va malakalariga ega bo'lishlari mumkin. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan turli yo'nalish va mavzulardagi uchrashuvlar, ko'rgazmalar, ko'rik-tanlovlar, suhbatlar o'quvchilarning tafakkurini boyitishda, ularda mustahkam xarakter va irodani tarkib toptirishda muhim o'rin tutmoqda.

Tarbiya jarayonining yana bir qonuniyati – bu uning yaxlit holda tizimli tashkil etilishidir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarini birligi shaxsni shakllantirish g'oyasini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma'lumki. Shaxs ma'naviy-axloqiy sifatlarni navbatma navbat emas, balki yaxlit tarzda o'zlashtira boradi, shu bois pedagogik ta'sir ham yaxlitlik, tizimlilik xarakteriga ega bo'lishi lozim. Tarbiya jarayonining yaxlitlik, tizimlilik xususiyati qator pedagogik talablarga amal qilish, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni qaror toptirishni talab etadi.

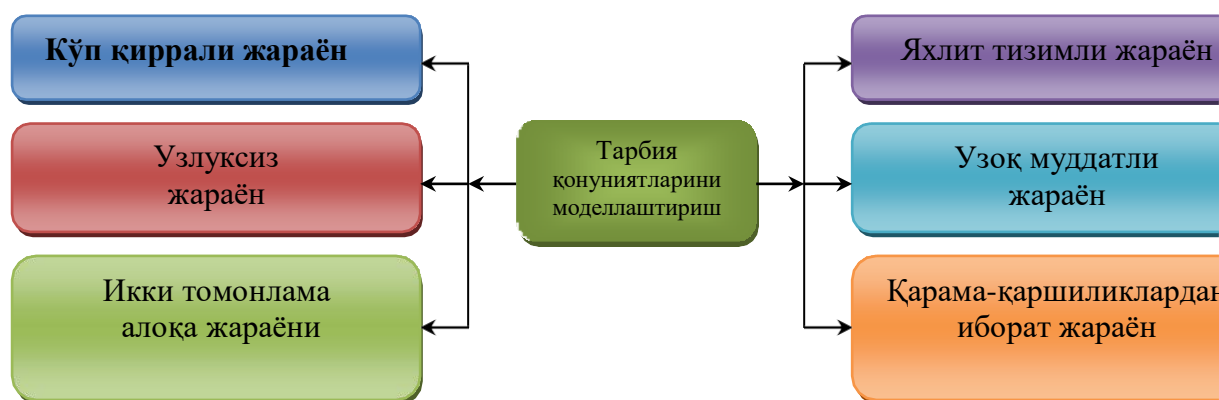
Tarbiyaning yana bir qonuniyati shundan iboratki, bu jarayon ikki tomonlama aloqa xususiyatiga ega bo'lib, unda o'quvchining o'zi ham faol ishtirok etadi. Ikki tomonlama aloqa ikki yo'nalishda, ya'ni, o'qituvchining o'quvchiga ko'rsatadigan ta'siri (to'g'ri aloqa) hamda o'quvchining o'qituvchiga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzida tashkil etiladi.

Tarbiyaning pedagogik texnologiya nazariyasi g'oyasiga muvofiq, endilikda o'quvchi tarbiya jarayonining ob'ektigina bo'lib qolmasdan, sub'ekti sifatida ham faoliyat ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchining ichki imkoniyatlari, unga nisbatan bo'layotgan tashqi ta'sirlar va axborot manbalarini inobatga olishi zarur. Agarda mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha urinishlar samarasiz yakun topadi. Mana shundan tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – tarbiyada qarama-qarshilikning mavjudligi kelib chiqadi. Ushbu qarama-qarshiliklar o'quvchilarga o'z tushunchalariga muvofiq paydo bo'lgan dastlabki sifatlar o'rtasida yoki o'quvchilarga qo'yiladigan talablar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi.

Undan tashqari ushbu qarama-qarshiliklar ko'pincha o'quvchining ongi bilan xulqi bir-biriga muvofiq bo'lmasligidan, o'qituvchi va tarbiyachilarning o'quvchilar yosh psixologik, fiziologik xususiyatlarini

(fe'l-atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy hamda fiziologik jihatdan sog'lomligi) yaxshi bilmasliklari oqibatida sodir bo'ladi.

Demak, tarbiya jarayonida quyidagi qonuniyatlar modellashtirish xususiyatini namoyon etadi:

7-чизма. *Тарбия қонуниятларини*

O'qituvchi tarbiya mazmunini shaxsning barkamol inson darajasida shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatini anglagan holda modellashtiradi. Ushbu modellashtirilgan mohiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy muhitda kishilar bilan o'zaro munosabatlar darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g'oyalari asosida belgilanadi. Modellashtirish asosida o'qituvchi quyidagi zamonaviy tarbiya mazmunining tamoyillarini belgilab oladi:

1. Maqsadning aniqligi. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikka erishgan dastlabki yillardayoq yosh avlodni tarbiyalashda aniq maqsadlar belgilab olindi. 1997 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da ko'rsatilgan vazifalarga asosan tarbiyaning asosiy maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikrga ega bo'lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo'lidagi asosiy vazifa – bo'lajak kadrlar salohiyatini har tomonlama yuksaltirish, ularda madaniyat va ma'naviyat unsurlarini shakllantirish, ya'ni, har bir shaxsning kasbiy bilimlarni puxta egallashda aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, siyosiy jihatdan ko'nikma va malakalarini rivojlantirishdan iborat.

2. Birgalikdagi faoliyat. O'qituvchilar o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirishning eng yaxshi namunalarini izlashi, shu asosda tarbiyaviy faoliyatni hayotiy me'yor va qadriyatlar bilan mutanosibligini ta'minlashi, o'quvchilarning tarbiyaviy dunyosiga chuqur kirib borib, o'zaro yaxshi munosabatlar asosida ularning axloqiy tafakkurini shakllantirishi lozim. O'qituvchining pedagogik mahorati, tarbiyaviy faoliyatda doimo o'rnak bo'lishi o'quvchilar faolligini ta'minlaydi. Zero, dunyoqarashi hali mukammal shakllanmagan o'quvchilar uchun o'qituvchilarning ma'naviy dunyosi, hayotiy tajribalari,

ularning shaxsiy namunalari ulkan tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega.

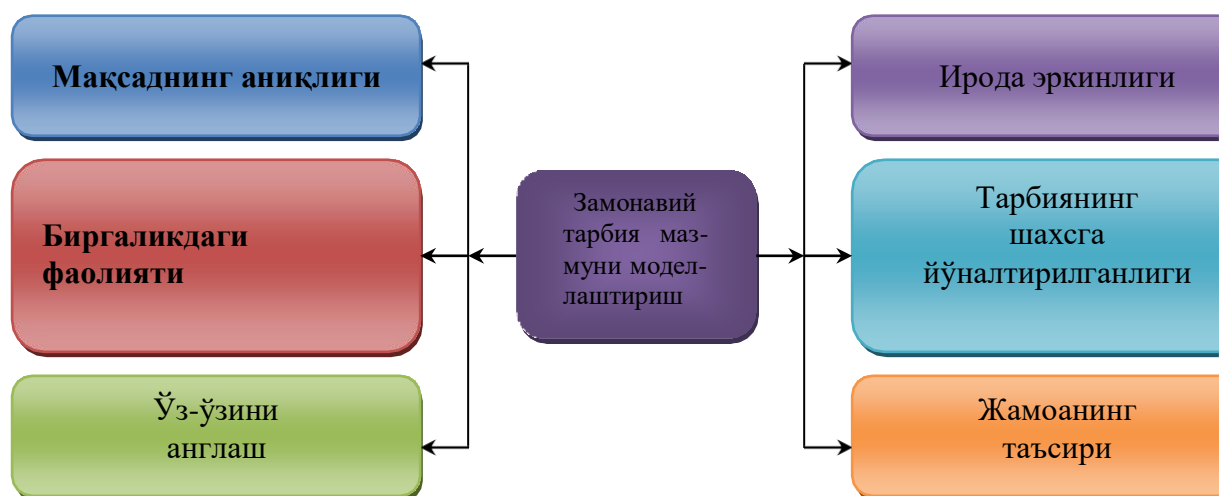
3. O'z-o'zini anglash. Barkamol avlodni tarbiyalashdan asosiy maqsad, yoshlarda e'tiqod, demokratik qarashlar va ijtimoiy hayotda o'z mustaqil fikriga va mustahkam pozitsiyasiga ega bo'lish shakllantiriladi. Insonning hayotda o'z-o'zini anglashi, tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri sanaladi. O'quvchilar o'zlarining shaxsiy hayoti va faoliyatlarini sub'ekt sifatida e'tirof etib, o'z-o'zlarini qanday anglashi bilan tavsiflanadilar. Inson kamolotida fuqarolik, kasbiy va axloqiy jihatdan o'z-o'zini anglashi muhim ahamiyatga egadir.

4. Iroda erkinligi. Tarbiya jarayoni o'qituvchi tomonidan oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o'zida o'qituvchi va o'quvchi ma'naviyatini boyitadi. Agar o'qituvchi o'quvchining qiziqishini, faoliyatini, o'rtoqlik va fuqarolik burchini his etishini, mustaqillikka intilish tuyg'ularini anglab, uni takomillashtirib borsa, o'quvchida yuksak iroda va erkinlik tuyg'ulari shakllanib boradi.

5. Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi. Mazkur g'oya barcha ta'lim muassasalari amaliyotining markaziy nuqtasida o'qituvchilarning tarbiyaviy ishlar dasturida, turli tarbiyaviy maqsadlarga yo'naltirilgan tadbirlarda, tarbiyaning shakl, metod va vositalarida asosan o'quvchi shaxsi turganligini anglatadi. Tarbiyaviy jarayonda uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos xarakteri, o'z qadr-qimmatini anglash tuyg'ulari modellashtirish asosida rivojlantirilib boriladi.

6. Jamoaning ta'siri. O'quvchilarda barkamol insonga xos xususiyatlar avvalo sinf jamoasida rivojlantiriladi. Sinf jamoasining tarbiyaviy ta'siri ostida o'quvchining bir-birlariga nisbatan ijobiy munosabatlari qaror topadi, jamoa yordamida o'quvchi har tomonlama kamolotga erishadi, dunyoqarashi shakllantiriladi, insonparvarlik va o'zaro hamkorlik tuyg'ulari rivojlantirilib boriladi.

Zamonaviy tarbiya mazmunida ilgari surilgan g'oyalarni modellashtirilishi yaxlit tarzda quyidagi ko'rinishga ega:

8 - чизма. *Тарбия мазмунини моделлаштириш.*

Tarbiya mazmunining mukammal belgilangan qonuniyatlari mavjud bo'lib, u asrlar davomida har bir davrning talablariga mos ravishda takomillashtirilib kelingan. Tarbiya mazmunida tarbiyalanuvchining yoshi va ijtimoiy kelib chiqishiga qarab belgilangan tarbiyaviy maqsad va vazifalarga muvofiq ular tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda axloqiy sifatlari mujassamlashgan.

O'quvchini yuqorida qayd etilgan tarbiyaviy jarayonlarning nima uchun kerakligi, ularning insonga nima bera olishi kabi masalalar qiziqtiradi. Ushbu tarbiyaviy faoliyatlarning har birini oqilona, jamiyat taraqqiyoti va milliyligimizga xos ravishda modellashtirib o'quvchilar ongiga singdirish kerak.

Tarbiya texnologiyalarini qo'llashda pedagogik vositalardan foydalanish

Tarbiyalanuvchilarning harakati faol bo'lishi, ular bilan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyat funksiyalari esa doimo almashinib, yangilanib turilishi lozim. Shuning uchun ham tarbiyalanuvchilarning faoliyati ustidan rahbarlik qilishda, o'qituvchi pedagogik mahoratning boy tajribalariga ega bo'lishi zarur. So'nggi yillarda pedagogika fanida tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkil etishda etakchi yondashuv sifatida turli pedagogik vositalar va metodlar qo'llanilmoqda. Mazkur faoliyatni mukammal yo'naltirish uchun quyidagi pedagogik vositalar va metodlardan foydalanish mumkin:

Pedagogik talab jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor, ijtimoiy qoidalar, an'ana va urf-odatlarining muayyan me'yorlarini bajarish uchun o'quvchiga qo'yiladigan talablar majmui tushuniladi. Talab ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarining yig'indisi, real masala yoki biror-bir hatti-harakatlarning bajarilishi to'g'risidagi aniq ko'rsatma sifatida ifodalanishi mumkin. Ushbu talablar bajarilish shartiga ko'ra bevosita yoki bilvosita bo'ladi. Bevosita ko'rsatma yoki yo'riqnomalar axloq me'yorlariga so'zsiz bo'ysunish ko'rinishiga ega bo'lishi lozim. Bilvosita talablar esa, iltimos, maslahat, imo-ishora ko'rinishida taqdim etilib, bajarilishi, o'quvchilarning o'zlariga havola etiladi. Barkamol, har jihatdan kamolotga erishgan jamoada ko'pincha bilvosita talablardan foydalaniladi.

Jamoada o'zaro munosabatni tarbiyalash metodi jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyati va xulq-atvorlariga qo'yiladigan talablarning aks etishidir. Jamoa bo'lib va ayrim kishilar tomonidan jamoaning fikr-mulohazalarini ifoda etish uni amalga oshirish vositalariga o'qituvchi rahbarlik qiladi. Tarbiyalanuvchilarning faoliyatini, xulq-atvoridagi ijobiy hislatlarni baholash asosida ularni rag'batlantiradi, jamoada sog'lom fikrni, o'zaro yaxshi muhitni tarkib toptiradi, do'stona munosabatlarni shakllantiradi.

O'rgatish – bu tarbiyalanuvchilar uchun belgilangan axloqiy me'yorlarni ularning xulq-atvoriga singdirish, ko'nikmalar hosil qilish kundalik faoliyatga aylantirish va doimiy bajarilishini tashkil etishdir. O'qituvchi ushbu barqaror odatlarning shakllanishiga o'quvchilarga yordam beradi. Belgilangan axloqiy va ma'naviy me'yorlarni kuzatish, shuningdek mavjud qoidalarning (shaxsiy gigiena, muomala va boshqalar) bajarilishi shaxs rivojlanishining ilk bosqichlarida yaxshi samara beradi. Tarbiyaviy vositalar tarbiyalanuvchilarga nimani, qanday va nima uchun bajarish kerakligini tushuntirish o'qituvchidan talab etiladi. Bir vaqtning o'zida o'qitish, hatti-harakatlar bajarilishining tekshirilishini ham ko'zda tutadi.

Mashq qilish fe'l-atvorga xos odatlarni, aniq sohada faoliyatning maqbul algoritmini shakllantirish maqsadida harakat usullarining ma'lum bir tartibda qaytarilishidan iborat. Mashq qilish metodining vositalariga oilada, ta'lim muassasasida va boshqa jamoat joylarida belgilangan tartibga rioya qilish, to'g'ri tashkil etilgan o'quv faoliyati, bir maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy topshiriqnomalar kiradi.

Bu keng ma'noda o'qituvchi-tarbiyachi rahbarligida ijtimoiy me'yorlarga muvofiq hatti-harakatlar uchun shart-sharoitlar yaratuvchi, o'quvchilar hayoti va faoliyatining to'g'ri tashkil etilishidir. Mashq qilish o'rgatishga tayanadi, shuning uchun o'qituvchi asosiy vazifani bajaradi. Rejalashtirish, ijro etish, baholashda jamoada faol bo'lish o'quvchining iqtidorini rivojlantiradi va axloqiy sifatlarini shakllantiradi. Biroq o'rgatish va mashq qilishda o'quvchilar faoliyatining ijobiy tomonlariga tayanish lozim va o'z navbatida ularni shakllantirgandagina samara berishini hisobga olish zarur.

Tarbiyalanadigan holatlar – bu o'qituvchi tomonidan ziddiyatli holatlarda mustaqil tarzda amalga oshiriladigan o'quvchilarda ijobiy fe'l-atvor ko'nikmalarini shakllantiruvchi murakkab vositalardan biridir. Buning uchun tasodifiy ziddiyatli holatlarni modellashtirish, guruhda nizolarni bartaraf etishda foydalanish, muammoni to'g'ri hal qilish yo'llarini tanlash kabi vositalardan foydalaniladi.

Rag'batlantirish – tarbiyalanuvchilarning qizg'in faoliyatga moyillik ko'rsatishga jalb etish maqsadida ma'naviy va moddiy rag'batlantirish usullari va vositalarining yig'indisidir. Mazkur metod tarbiyalanuvchi yoki guruhning ijobiy bahosi, xususiyatlarini ma'qullash va e'tirof etish, hatti-harakatlari va xulq-atvorining ifodasi sifatida ham qaralishi mumkin. U o'quvchilarning o'z faoliyatidan qoniqishini, o'z kuchiga ishonch hissini, o'z-o'ziga ijobiy baho berishni yuzaga keltiradi, o'quvchilarni axloqiy me'yorlar asosida xulq-atvorini yaxshilashga tomon rag'batlantiradi. Rag'batlantirish vositalariga o'qituvchi va ota-onalarning, ta'lim muassasasi xodimlarining maqtovi, minnatdorchiligi, turli mukofotlar, "Faxriy yorliq"lar bilan taqdirlash yoki boshqa moddiy mukofotlar kiradi. Bunda tarbiyachining so'z bilan maqtovi, minnatdorchilik bildirishi, imo-ishoralari, mimikasi va baholash

muhokamalari, rag'batlantirish vositalari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Rag'batlantirish nafaqat natijani, balki faoliyatning sababi va usulini ham ma'qullashni, tarbiyalanuvchilar ijobiy faoliyatini ma'qullashning dalilini emas, balki uning moddiy hissasini qadrlashga o'rgatishni tavsiya etadi. Rag'batlantirishni ayniqsa, ko'pincha kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga va o'zlarining imkoniyatlariga ishonmaydigan o'smirlarga berish talab etiladi. Katta yoshdagi o'quvchilar uchun ham ulardan foydalanish tarbiyaviy samara beradi.

Tanqid asosida o'qituvchi tomonidan tarbiyalanuvchilar shaxsiy sifatlarida namoyon bo'ladigan salbiy odatlariga baho beriladi yoki jamoa faoliyatida ro'y beradigan tasodifiy salbiy hodisalar o'quvchilar bilan tahlil qilinib ko'rib chiqiladi. Bunda, o'qituvchi ma'lum bir maqsadga bog'liq holda tanqidning turli usullarini vaziyatga qarab qo'llaydi. Chunonchi, sinf jamoasida bir shaxsga taalluqli bo'lgan yoki sinf jamoasiga nisbatan tanqid, kamchiliklarni bartaraf etishga undovchi rag'batlantiruvchi tanqid, kutilmagan hodisalarni bayon etuvchi afsusli tanqid, jamoa bilan birgalikda ro'y bergan kamchilik uchun qayg'urish tanqidi, ta'nali tanqid kabilar.

Majburlash — bu o'quvchining xulq-atvoriga qo'yiladigan salbiy baholashning ifodasi, xulq-atvor me'yorlariga zid bo'lgan hatti-harakatlari va bema'ni qiliqlarining muhokamasidir. Pedagogika fanida ushbu vosita tarbiyalashning eng so'nggi metodi sifatida ifodalanadi. Ushbu metod turlari, qo'llanilayotgan boshqa tarbiyaviy metodlar istalgan tarbiyaviy maqsadga erishishda imkoniyat bermagandagina, qo'llanilishi mumkin.

XX asrning o'rtalarida pedagogikada majburlashdan shaxsni kamsituvchi va salbiy oqibatlariga olib keluvchi tarbiyalash metodi sifatida foydalanish rad etilgan. Biroq, keyinchalik majburlashdan pedagogik jihatdan to'g'ri foydalanish qonuniy deb e'tirof etildi: u uyat, or-nomus tuyg'ulari o'quvchida bo'lmaganda, uning hatti-harakati salbiy oqibatlariga olib keladigan holatlarda, tarbiyalanuvchining xulq-atvorini tuzatadi, unga xatosini tushunib etishga imkoniyat beradi.

Tarbiyaviy faoliyatda majburlash metodi shaxsning qadr-qimmatini kamsitmaydigan puxta o'ylangan hatti-harakatlar asosida olib boriladi va uni amalga oshirishda bunday vositalarining tanlanishi chuqur tahlil talab qilinishini hisobga olish zarur. Ular qatoriga o'qituvchining tanbehlari yoki qat'iy talablari, yanada qat'iy mas'uliyatga ehtimolli jalb etish to'g'risidagi ogohlantirish, jamoada muhokama qilish yoki pedagogik kengashga chaqirish, boshqa sinfga yoki maktabga o'tkazish, umumta'lim muassasasidan haydashni kiritish mumkin.

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda tarbiyalashning ko'rib chiqilgan pedagogik vositalaridan tashqari shaxs bilan tarbiyaviy o'zaro ta'sir ko'rsatishning ayrim umumiy usullari ham o'z aksini topadi. Ular qatoriga *pedagogik faoliyatning yangi turlarini joriy etish, muomala ma'nosini o'zgartirish*, kabilarni kiritish mumkin. Biroq ularning mazmuni tarbiyalanuvchilarning ongiga ta'sir ko'rsatishdan iborat hamda ma'no

jihatidan yuqorida ko'rib chiqilgan tarbiyalash metodlarini o'z ichiga oladi.

Tajribali o'qituvchi bir vaqtning o'zida psixologik tarbiyaviy ta'sir metodlaridan ham foydalanish etarli darajada samara berishini biladi. Ta'kidlab o'tilganidek, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan pedagogik vositalar o'quvchilarning ongiga yo'naltirilgan. Pedagogik tajribaning ko'rsatishicha, og'zaki bo'lmagan ta'sir ko'rsatish metodlari (mimika, pantomimika, imo-ishora, holat, hatti-harakatlar, ko'zlarning ifodasi, ovoz intonatsiyasi), his-tuyg'uga yo'naltirilgan ta'sir ko'rsatish metodlari (birgalikda qayg'urish, g'azablanish, xursand bo'lish) va oqilona ta'sir ko'rsatish metodlari (asosiy vosita — ishontirish) juda samarali hisoblanadi. Shu bilan birga psixologik metodlar ham, pedagogik metodlar bilan bir vaqtda qo'llanilishi o'qituvchining o'quvchi shaxsiga tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi.

Tarbiya texnologiyalarida foydalaniladigan, ko'rib chiqilgan metodlar uning masalalarini yanada to'liqroq hal etish uchun shart-sharoitlarni yaratgan holda, tarbiyalashning barcha shakllarida amalga oshiriladi. Biroq ularni tanlash, o'zlashtirish va amalga oshirishda ko'pgina omillarga, jumladan, milliy an'analar, urf-odatlar, pedagogikaga xos bo'lgan holatlarga e'tibor berish zarur.

Barcha pedagogik holatlarda mutlaqo "to'g'ri" bo'lgan tarbiyaviy metodlar mavjud bo'lmaydi. O'qituvchi tarbiyaviy maqsadlarga erishish uchun, odatda, muayyan vaqtga mo'ljallangan, o'zining pedagogik o'zaro ta'sir ko'rsatish strategiyasini yaratgan holda tarbiyaviy metodlar majmuasidan foydalanadi. Mohir o'qituvchi o'zining rang-barang tarbiyaviy metodlariga ega bo'ladi va muayyan bir holat uchun ularning muqobil variantlarini topib qo'llaydi. Tarbiyaviy metodlarni qo'llashning o'z texnikasi mavjud bo'lib, u o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq. A.S.Makarenko aytganidek, *“o'quvchilar o'qituvchining tarbiyachi sifatidagi ta'sirini, uning tashqi ko'rinishidan, boy ma'naviyatidan, notiqlik san'atidan, so'z intonatsiyasini mukammal o'z o'rnida qo'llay olishidan, yuz ifodasidan o'zlariga qabul qiladilar”*.

Tarbiya ko'rganlikni aniqlash (diagnostika)

O'quvchining tarbiya ko'rganligini aniqlash (diagnostika) — bu o'qituvchi tomonidan shaxslararo munosabatlar tizimida amalga oshiriladigan o'quvchining shaxsiy xususiyatlari va sifatlarining shakllanganlik darajasini belgilash jarayonidir. Uning natijalarini tahlil qilish asosida tarbiyalash texnologiyasi asosiy unsurlarining yo'naltirilganligi va mazmunini aniqlashtirish yoki tuzatish amalga oshiriladi.

Ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtda tarbiya ko'rganlikni aniqlash (diagnostika) muammosi pedagogik aniqlashning (diagnostika) yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, nazariy jihatdan ishlab chiqish bosqichi hisoblanadi. Tarbiya ko'rganlikni aniqlash, pedagogik ilmiy adabiyotlarda

mukammal darajada o'z aksini topmagan, bu esa uning tarbiyaviy texnologiyalarda ilmiy asoslangan holda amalga oshirilishini murakkablashtiradi. Bir vaqtning o'zida ota-onalar kabi o'qituvchilar va turli toifadagi tarbiyachilar ham, har doim uning natijalariga etarlicha sub'ektivlikni kiritgan holda, ushbu muammoni hal etishga harakat qilmoqdalar. Buning natijasida aynan bir xil xarakterdagi o'quvchilarning tarbiya ko'rganlik darajasi har xil o'qituvchilar tomonidan turlicha baholanmoqda. Hozirgi vaqtda ishlab chiqilgan ilmiy-nazariy holatlarga tayanmasdan turib, ushbu kamchilikni hal etib bo'lmaydi.

Eng avvalo, "tarbiya ko'rganlik" tushunchasining mohiyatini anglab etish zarur. Afsuski, u hech bir lug'atda ushbu daraja bevosita muammo sifatida qo'yilib ta'rif berilmagan. Shu bilan bir vaqtda bir qator pedagogik tadqiqotlarda shaxsni o'rab turgan ijtimoiy, biologik va georafik muhit, kishilar bilan o'zaro munosabatida namoyon bo'ladigan eng olijanob shaxsiy xususiyatlar tarbiya ko'rganlikni belgilab berishi ta'kidlanadi. Tarbiya ko'rganlikni aniqlash asosida shaxslararo munosabatlar tizimida amalga oshiriladigan o'quvchining shaxsiy xususiyatlari va sifatlarining shakllanganlik (rivojlanganlik) darajasini ham o'rganishga imkoniyat yaratiladi.

Tarbiya ko'rganlik darajasini aniqlash jarayonining asosiy xususiyatlari pedagogika va psixologiyada, shuningdek boshqa fanlarda ishlab chiqiladigan maxsus metodlar tizimini qo'llash natijasida belgilanadi. Bir qator pedagog olimlar ularni uch guruhga birlashtiradilar: *ommaviy, an'anaviy va diagnostik* metodlar.

Ommaviy metod sifatida dialektikaning asosiy qonuniyatlari — miqdor o'zgarishlaridan sifat o'zgarishlariga o'tish, qarama-qarshiliklar birligi va kurashi, inkorni inkor etish qonuniyatlaridan foydalaniladi. Uning asosiy xususiyati shundaki, ular hech qanday istisnosiz, ob'ektiv reallikning barcha hodisalarini tahlil qilish uchun qo'llaniladi, biroq o'qituvchilarga faqat so'nggi natijalarni aniqlashtirib olishni talab etadigan va o'rganiladigan ob'ekt to'g'risida aniq ma'lumotlarni beradi.

Tarbiya ko'rganlikni aniqlashning **an'anaviy metodini** amalga oshirish yanada aniq natijalarni olishga imkoniyat yaratadi. Ular allaqachon etarli darajada ishlab chiqilgan va turli toifadagi o'qituvchilar tomonidan qo'llanilmoqda. Amaliyotning ko'rsatishicha, ularning ichida kuzatish uslubi birmuncha maqbul hisoblanadi. Ushbu metod insonning shaxsiy sohasi xususiyatlarini, ularning tabiiy (ilmiy, o'yinli, kasbiy faoliyat va boshqalar) shart-sharoitlarda namoyon bo'lishini tahlil qilish asosida o'rganib chiqish tushuniladi. U o'quvchilarning tarbiya ko'rganlik darajasi to'g'risida xulosa chiqarishga imkoniyat beradigan hatti-harakatlari, xulq-atvorini muhokama qilishi, shaxsiy xususiyatlarida namoyon bo'lishini tavsiflaydigan dalillarning tizimli, maqsadga muvofiq jamlanishini ko'zda tutadi.

Tarbiya ko'rganlikning eng ko'p foydalaniladigan uslubi **diagnostik metod** bo'lib, unda faoliyat individual diagnostik suhbat tariqasida olib

boriladi. Ushbu metod pedagogik aniqlash (diagnostika) nuqtai nazaridan o'quvchining tarbiya ko'rganlik darajasini o'zi, atrof muhitdagi kishilar va ob'ektiv real hodisalar to'g'risida bildirgan fikrlari asosida baholab mazmunini tahlil qilish asosida o'rganishdan iborat. Diagnostik metod asosida o'qituvchi nafaqat o'quvchining ichki dunyosi, uning qarashlari, ishonchlari, ideallarini chuqur anglab etishi, balki ijobiy intilishlarini qo'llab-quvvatlashi, uni mavjud muammolarni hal etishga yo'naltirishi, foydali ishlarga ruhlantirishi, yo'l qo'yilgan kamchiliklarga e'tibor qaratishi va ularni bartaraf etishga yordam berish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Umumiy guruhning so'nggi metodi sifatida faoliyat natijalarini tahlil qilish uslubi ishtirok etadi. U o'z mohiyatiga ko'ra, o'quvchining tarbiya ko'rganlik darajasini u amalga oshirayotgan ijtimoiy va boshqa foydali mehnat faoliyatini tahlil qilish asosida o'rganishdan iborat. Mazkur uslub o'qituvchi tomonidan tarbiyalanuvchilarning hatti-harakatlari va qiziqishlari, ta'lim-tarbiya jarayonida, har-xil majburiyatlarni bajarishdagi yuksak natijalar va kamchiliklarning hisobga olinishini nazarda tutadi, bu esa muayyan bir o'quvchining kasbga yo'naltirilganligi xususiyatlari, uning xarakteri, hayotiy holatining shakllanganlik darajasi va boshqa faoliyatlari to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi.

Bayon etilgan metodlardan tashqari o'quvchining tarbiya ko'rganligini aniqlash (diagnostika)da boshqa bir qator metodlar ham pedagogik-psixologik adabiyotlarda batafsil yoritib berilgan. Ulardan har biri, umumiy maqsadga ega bo'lgan holda, maxsus hodisalarni tahlil qilish asosida unga erishilishini nazarda tutadi:

- hujjatlarni tahlil qilish metodi — o'quvchi shaxsini o'rganishga oid hujjatlarning mazmuni (tavsifnomalar, taqrizlar, tavsiyanomalar va boshqalar);
- tajriba metodi — o'qituvchilarning fikrlariga ko'ra, zarur bo'lgan sifat albatta namoyon bo'ladigan maxsus tashkil etilgan shart-sharoitlarda tarbiya ko'rganlikning namoyon bo'lishi;
- anketalashtirish metodi (intervyu) — oldindan tayyorlab qo'yilgan savollarga o'quvchi tomonidan beriladigan yozma yoki og'zaki javoblarning mazmuni;
- mustaqil xususiyatlar metodi — boshqa shaxslarni muayyan bir insonning tarbiya ko'rganligi to'g'risida fikr va mulohazalarini baholash va muhokama qilish;
- tarjimai hol metodi — shaxs hayotida oldingi mehnat faoliyati davrining ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan yoritilishi.

Shuni hisobga olish joizki, ko'rib chiqilgan umumiy metodlarni qo'llash o'qituvchiga tarbiya ko'rganlik darajasi to'g'risidagi o'quvchi haqidagi xulosani shakllantirish uchun etarli darajada mukammal ma'lumotlarni beradi. Biroq, ulardan har biri alohida natijalarning to'liq

ob'ektivligini ta'minlamaydi. Mazkur ko'rsatkich ularni tizimli qo'llashda shart-sharoitlarni oshirish mumkin.

Tarbiya ko'rganlikni aniqlash (diagnostika) natijalarining ishonchliligini oshirishning yana bir sharti sifatida uchinchi guruh metodlaridan — maxsus xususiy metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Ular ko'pincha professional psixologlar tomonidan psixologiya tarmoqlaridan biri bo'lgan psixologik diagnostika (psixodiagnostika) doirasida qo'llaniladi. Ushbu maqsadda ko'pincha o'quvchining maxsus ishlab chiqilgan so'rovnomada bayon etilgan savollarga javoblarini tahlil qilish asosida tarbiya ko'rganlik darajasining diagnostikasini ko'zda tutadigan so'rov uslubi qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda G.Ayzenk, R.Kettel, Dj.Teylor, Ya.Strelyau kabi xorijlik psixologlarning har bir millat mentalitetiga moslashtirilgan shaxsiy so'rovnomalari hamda mahalliy psixologlarning bir qator ishlanmalari keng tarqalgan.

Shuningdek, ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda kompyuter texnologiyalari yordamida amalga oshirilayotgan so'rov uslubiyotlari ishlab chiqilmoqda va amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu ularga kira olish va uning nafaqat professional psixologlar, balki turli toifadagi o'qituvchilar tomonidan qo'llanilishi imkoniyatini kengaytiradi. Ulardan o'z-o'zini diagnostika qilishda ham qo'llanilishi mumkin.

Yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda o'qituvchi tarbiyachi sifatidagi faoliyatida quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

1. Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni bo'lib, har qanday tuzum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosi bo'lib kelgan.

2. Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu niyatlari asosida belgilanadi.

3. Tarbiya jarayonining xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatga olgan holda tarbiyani tashkil etish oldinga qo'yilgan maqsadga erishish, shuningdek, belgilangan vazifalarni ijobiy hal etish imkoniyatini beradi.

4. O'qituvchi pedagogik texnologiya bilan bir qatorda tarbiya texnologiyasiga ega bo'lishi lozim: hatti-harakatlarning algoritmi, tarbiyalash shakllarini bilishi, har qanday tarbiyalash metodini amalga oshirish bo'yicha barcha operatsiyalarni bajara olishi lozim.

Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar:

1. "Kamil inson tarbiyasi" tushunchasiga ta'rif bering?

2. Tarbiyaviy jarayonning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Ta'lim muassasalarida tarbiyaning texnologiyaviyligi qanday natijalar beradi?
4. Tarbiyaviy texnologiyalarni modellashtirish nima?
5. Tarbiyaviy jarayonning bir-biri bilan bog'liq o'zaro jihatlari?
6. Tarbiyani samarali modellashtirishda harakatlantiruvchi holatlar?
7. Hozirgi kunda o'qituvchi – tarbiyachi zimmasiga yuklatilgan asosiy vazifalar nimalardan iborat?
8. Tarbiyaning o'ziga xos qonuniyatlarini ta'riflab bering?
9. Tarbiyaning uzluksizligi nimalarda aks etadi?
10. Yosh avlod tarbiyasida maqsadning aniqligi qanday belgilanadi?
11. Tarbiya mazmunini modellashtirish tushunchasini ta'riflang?
12. Tarbiyaviy texnologiyalarni qo'llashda pedagogik vosita va metodlarning ahamiyati nimalardan iborat?
13. Tarbiya ko'rganlik – pedagogikada qanday aniqlanadi?

Talabalar mustaqil tayyorgarligi uchun topshiriqlar.

Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o'zingizning fikr – mulohazalaringizni bildirib, “Mustaqil ish” yozing:

1. “Barkamol avlod tarbiyasida o'qituvchining tarbiyaviy maqsadlarni to'g'ri tanlay olishi”.
2. “Pedagogikada tarbiyaviy texnologiyalarni modellashtirish”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O'zbekiston”, 2017.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta’minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O’zbekiston”, 2017.

5. Xoliqov G’Pedagogik mahoratG’Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

6. N.N. Azizodjaeva G’Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG’ T.: O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

7. B. ZiyomuxammedovG’ Pedagogik mahorat asoslariG’ T.:TIB-KITOB, 2009-183b

8. G.D.Baubekova, G.T. Xoliqova, G. MagzumovaG’ pedagogicheskoe masterstvoG’ uchebnoe posobie. T.2002-63

9. . X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalarG’ Pedagogik psixologiyaG’T.: 2007 - 410 b.

12- mavzu. O’QITUVCHI PEDAGOGIK FAOLIYATIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

ASOSIY SAVOLLAR:

1. Pedagogik mahoratni oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati.

2. Ta’lim-tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish.

3. O’qituvchining kompyuter texnologiyalari asosida o’quvchilar bilimni nazorat qilishi.

4. O’qituvchida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish malakalarini shakllantirish

Tayanch tushunchalar:

Zamonaviy axborot texnologiyalari; axborot resurslari; ilmiy – texnik taraqqiyot; modulli o’qitish; axborotlashtirish; giperment va multimedia; ma’lumotlar bazasi; kompyuter texnologiyalari; immitatsiya; kommunikatsiya; bilimlar bazasi; ta’limda veb–saytlar; tashxis va monitoring; masofaviy o’qitish; modulli tizim; o’qituvchining axborot madaniyati; internet resurslari; partal; diagnostika; internet tarmog’i; elektron pochta; videoroliklar; animatsiya; axborot- ta’lim resurslari; innovatsiya; kompyuter vositalari.

Pedagogik mahoratni oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati

O'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash ta'lim metodlarning samaradorligini oshirishga, o'qituvchilar mehnat faoliyatining o'zgarishiga, ularning pedagogik mahoratlarini takomillashtirishga, pedagogik tizimlarning tarkibiy o'zgarishiga samarali ta'sir etadi. Bu esa pedagogik jarayonlarni axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarishda o'ziga xos vazifalarni qo'yadi.

Pedagogik ta'lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish:

- masofaviy o'quv kurslarini va elektron adabiyotlarni yaratuvchi jamoa o'qituvchilar, kompyuter dasturchilari, tegishli mutaxassislarining birgalikda faoliyat olib borishini;

- o'qituvchilar o'rtasida vazifalarning bir maromda to'g'ri taqsimlanishini;

- ta'lim va tarbiya jarayonini yanada mukammal tashkil qilishni takomillashtirish va pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirish monitoringini tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'qituvchining pedagogik faoliyatida:

- ta'limning texnologik asosini zamon talablari darajasida rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan murakkab jarayon engillashadi;

- dars jarayonini zamonaviy texnik vositalar asosida tashkil etish uchun maxsus malakalar shakllantiriladi;

- masofaviy kurslarning ochiqligi tufayli ularning sifatiga bo'lgan talablar va o'quv materiallarining sifatini nazorat qilishga ehtiyoj paydo bo'ladi;

- talim jarayonida o'quvchilarning mustaqil faoliyati takomillashadi, dars jarayonining samaradorligi o'qituvchidan o'quvchiga ko'chadi;

- o'quv jarayonini tashkil etishda, o'quvchining tashkilotchiligi va shaxsiy ishtiroki ortadi;

- zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida o'qituvchi pedagogik faoliyatida har bir o'quvchi bilan teskari aloqasi vujudga kelishi ta'minlanadi.

Jamiyatning har bir a'zosi, o'zining kundalik faoliyatida, uzluksiz ravishda turli axborot resurslaridan foydalanadi. Doimiy ravishda ortib borayotgan axborotlar hajmi jamiyatdagi intellektual salohiyatning oshishiga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, o'qituvchi ham o'z kasbiy va pedagogik mahoratini zamonaviy axborot texnologiyalari oqimi asosida oshirib borishi mumkin. Har bir o'qituvchi mehnat faoliyati jarayonida axborot texnologiyalaridan umumli foydalanishi uchun avvalo o'z axborot muhitini shakllantirishga zamin yaratishi kerak. Zamonaviy axborot texnologiyalari o'z muhitida axborot ob'ektlarini, ularning o'zaro aloqasini, axborotlarni yaratish, tarqatish, qayta ishlash, to'plash texnologiyalari va vositalarini, shuningdek axborot jarayonlarining tashkiliy va huquqiy tarkibini mujassamlashtiradi.

Hozirgi kunda o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning imkoniyatlari va talablarini inobatga olishi zarur. O'qituvchi tomonidan targ'ib etilayotgan ta'lim va tarbiya tizimi shaxsga yo'naltirilgan xarakterda ega bo'lishi, ya'ni shaxsning har xil xususiyatlari va sifatiga e'tibor qilgan holda tabaqalashtirilgan bo'lishi kerak.

Har qanday ta'lim va tarbiya tizimi ma'lum bir ijtimoiy, ilmiy-texnik, iqtisodiy, madaniy va nihoyat, siyosiy muhitda shakllanadi va rivojlanadi. Bu muhitlarning eng ustuvori ijtimoiy-iqtisodiy omillardir. Ilmiy-texnik taraqqiyot, madaniy va siyosiy muhit ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni rivojlantirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Ta'lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishining asosiy vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi, chunki umumta'lim maktablari, oliy ta'lim muassasalari insonni iqtisodiyot, madaniyat, siyosiy hayotda qizg'in faoliyat ko'rsatishi uchun tayyorlaydi. Shuning uchun ham ta'lim muassasalari o'qituvchisi ta'lim-tarbiya jarayonining tayanch bo'g'ini sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan bir qatorda hozirgi kunda umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va ilmiy-texnik taraqqiyot o'zining ifodasini kechikib topmoqda. O'qituvchi va o'quvchilarning fikrlashi va qabul qilish faoliyatida yangi g'oyalar, yangi zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlashtirish ma'lum bir vaqtni talab etadi.

Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish, birinchi navbatda, ta'limning paradigmasini o'zgartiradi. Agar ta'lim tizimida o'qitish ustuvor sanalgan bo'lsa, hozir kunda jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik o'qishga va o'rgatishga yo'naltirilgan. Shu sababdan ta'limning o'qituvchi-darslik-o'quvchi paradigmasi o'quvchi-darslik-o'qituvchi paradigmasi bilan o'rin almashmoqda. O'qituvchi endilikda yangi statusga ega bo'ladi, endi uning vazifasi o'quvchilarda mustaqil bilim olish imkoniyatlarini yaratish va ijodiy faoliyatlarini tashkil etish, bilimlarni mustaqil egallash va ularni amaliyotda qo'llashga o'rgatishdan iborat. O'qituvchi bunday maqsadlarda o'qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlashi kerakki, u o'quvchilarga nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan izlash, mustaqil egallash, o'zlarida shaxsiy nuqtai nazarning shakllanishi, uni asoslashi va avvalgi egallangan bilimlardan yangilarini olishda foydalanish imkoniyatini yaratishi kerak. Bunday o'qitishni "rivojlantiruvchi" ham deb atash mumkin.

Bilimlarni o'zlashtirish fikrlashni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblansada, bilimlarni har qanday o'zlashtirish yoki egallash o'quvchining fikrlashiga rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatmaydi. Buning uchun bilimlarni o'zlashtirishning faoliyat shakllarini faollashtirish lozim. Egallangan bilimlarni oddiygina qaytarish o'quvchilarning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishda etarli manba bo'lolmaydi. Faol bilish, mustaqil fikrlash faoliyati juda zarurdir. Bilimlarni mustaqil egallash

faoliyati va olingan bilimlarni qo'llash jarayoni yangi bilimlarning shakllanishiga, o'quvchining samarali fikrlash manbaiga aylanadi.

Shu sababdan mamlakatimizda va jahonning rivojlangan davlatlarida ta'lim sohasini isloh qilish jarayonida pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi, zarur axborotlarni mustaqil izlab topish, muammoni qo'ya bilish va uning echimini hal etish, olingan bilimlarni tanqidiy tahlil eta olish va ushbu bilimlar asosida yangi masalalarni echishda qo'llash uchun yo'naltirilgan. Endilikda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning zaruriyligi barchaga ayon bo'lmoqda.

Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish – bu o'quvchining yosh va shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyati va imkoniyatlarini inobatga oluvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan o'quvchi shaxsini rivojlantirishda samarali foydalanuvchi o'qitishdir. Shunday qilib, shaxsga yo'naltirilgan o'qitishda o'qitishni tabaqalashtirish va individuallashtirish asosiy tamoyil sifatida qaraladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari shakl va mazmunining rang-barangligi – o'quvchining qiziqishi, imkoniyati va shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib taklif etilayotgan holatlardan tanlash imkoniyatini beradi. Bunday imkoniyat ta'lim tizimida ham o'z aksini topishi zarur. O'qituvchining har xil sathli o'qitishni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishi bunday muammoning echimi bo'la oladi.

O'quv mashg'ulotlarini o'quvchilarning kundalik fanlar majmuasi va ular bo'yicha berilgan kundalik topshiriqlar majmuasi asosida belgilanishi, har bir o'tilgan mavzuni keyingi darsda so'rab baholanadigan qilib tashkil etilishi ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday holda o'quvchilar biron bir fanga o'zlarining asosiy diqqat e'tiborini to'liq qarata olmaydilar. Bunday notugalliklarni bartaraf etishda, modulli o'qitish eng yaxshi echim hisoblanishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyat asosida intellektual va axloqiy rivojlanishidir. Bunda uchta asosiy vazifaga e'tibor qaratiladi:

1. Ta'lim tizimini isloh etish.
2. Mustaqil faoliyat tamoyilini ta'lim va tarbiyaning asosiy tamoyili sifatida e'tirof etish.
3. Ta'lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish.

Zamonaviy insonning o'qish jarayoni faqat bog'cha, umumta'lim maktablari, akademik litseylar yoki kasb-hunar kollejlari, oliy ta'lim muassasalari bilan tugamaydi. Inson butun umri davomida ta'lim olishi zarur, ya'ni ta'lim uzluksiz bo'lishi kerak. Demak, uzluksiz ta'lim – davr talabidir. Demak, bu muammo zamonaviy axborot texnologiyalariga bo'lgan ehtiyojni yanada shakllantirishi shubhasiz.

XXI asr – axborotlashtirish asrida ta’lim sohasini axborotlashtirish, har bir ta’lim muassasasidan:

- o’qitish va o’qish jarayonining;
- ta’lim muassasasi boshqarilishining;
- ta’lim muassasasi bo’linmalarining;
- ta’lim muassasasi faoliyati muhitining axborotlashtirilishini talab

qiladi.

Hozirgi ta’lim muassasalarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, ta’lim jarayonida bunday texnologiyalarni qo’llashning eng muhim ko’rsatkichlaridan biri ekanligi pedagog olimlar tomonidan e’tirof etilmoqda. Jumladan, U.Sh.Begimqulov ta’lim muassasalarida kompyuter axborot muhiti va hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajadagi axborot bazasini yaratish zarurligini, gipermatn va multimedia, o’qitishda imitatsiya, kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirishni, zarur axborotlarni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilinadigan ma’lumotlar bazasini yaratishni taklif etadi. Shu boisdan, o’qituvchi kadrlarning zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanib bilim, ko’nikma va malakalarini shakllantirish maqsadida hamda o’qituvchilar pedagogik mahoratlarini hozirgi zamon talablari asosida takomillashtirishga mo’ljallangan masofaviy malaka oshirish kurslarini tashkil etish tashabbusi bilan chiqadi.

U.Sh.Begimqulov zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasida erishilayotgan yutuqlarni hisobga olib, kompyuter texnologiyasini quyidagi jihatlarda ta’lim muassasalari pedagogik faoliyati jarayonlarida qo’llash samarali bo’lishini ta’kidlaydi:

- ta’lim muassasasi hujjatlarini kiritish va shakllantirish;
- dars jadvallarini tuzish;
- ta’lim muassasasi o’qituvchilari hamda o’quvchilar bo’yicha ma’lumotlar bankini yaratish va undan foydalanish;
- o’qituvchilar faoliyatining monitoringini yaratish;
- o’quv muassasasi faoliyatini tezkor boshqarishning interfaol telekon-ferentsiya, virtual maslahatlar, muhim axborotlarni o’qituvchilarning jamoaviy yoki shaxsiy kompyuterlari displeyi ekraniga tashlash orqali tez tashkil etish;
- ta’limni boshqarish yoxud boshqa mutasaddi tashkilotlar bilan elektron pochta orqali bog’lanish sharoitini yaratish;
- boshqa o’quv muassasalari, jumladan chet el muassasalari bilan ijodiy bog’lanishni tashkil etish;
- internet tizimi yordamida axborot izlash va uni tanlash.

Ta’lim muassasasining o’quv faoliyatida esa:

- axborot kommunikatsion va axborot texnologiyalarini majburiy o’rganishni tashkil etish;
- barcha fanlar bo’yicha o’rgatuvchi dasturlardan foydalanish;

- kompyuterda yozilgan testlar yordamida o'quvchilarning o'zlashtirishini nazorat qilish;
- kutubxonalar kataloglaridan foydalanish va ommabop kutubxonalaridagi kitoblarga internet orqali buyurtma berish;
- o'qituvchilarning metodik ishlanmalari, ma'ruza matnlari va boshqa o'quv qo'llanmalarini nashrga tayyorlash;
- internet tizimidagi ma'lumotlardan foydalanib, o'tilgan mavzu asosida o'quvchilar tomonidan ma'ruzalar va referatlarni mustaqil tayyorlashga erishish;
- o'quv va badiiy adabiyotlarning elektron matnlaridan foydalanish;
- ko'nikma va malakalarni oshirishda maxsus entsiklopedik lug'atlardan foydalanish imkoniyatini yaratish lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish

Kompyuter texnologiyalari (kompyuter savodxonligi)dan foydalanishda, o'qituvchi uning mazmuniga ko'ra bir qancha vazifalarni bajarishi mumkin. Faol foydalanish imkoniyatiga ega kompyuter texnologiyalari quyidagi asosiy didaktik funktsiyalarni bajaradi:

- multimedia texnologiyasini qo'llash evaziga o'quvchilarda fanlarga qiziqishni rivojlantiradi;
- bunda ta'limning interfaoligi tufayli o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlari faollashadi va o'quv materialini o'zlashtirish samaradorligi oshadi;
- real holatlarda namoyish qilinishi qiyin yoxud murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va ko'rish imkoniyatini berishi bilan muhim ahamiyatga ega ;
- o'quv materiallarini o'zlashtirilishi faqat darajasiga ko'ra emas, balki o'quvchilar erishgan mantiqan qabul qilishlarining darajasiga ko'ra ham samarali hisoblanadi;
- masofadan turib ta'lim olishni faqat o'zlashtiruvchi o'quvchilar yoki internet ta'limi uchun tashkil etilmaydi, balki sababsiz dars qoldirgan o'quvchilar uchun ham tashkil etish imkoniyatini beradi;
- o'quvchilarga mustaqil izlanish yo'li bilan materiallarni izlash, topish hamda muammoli masalalarga javob berish orqali ma'lum tadqiqot ishlarini bajarish uchun imkoniyat yaratadi;
- o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishi, misollar echishi, insho, bayon yozish ishlarida, o'quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlash va axborot hamda ma'lumotlarni tahlil etish kabi masalalarni tez bajarish uchun sharoit yaratadi.

Ma'lumki ta'lim mazmunini takomillashtirishning bosh xususiyatlaridan biri kompyuter bilan muloqot jarayonida uning doimiy murojaat qilinadigan «qo'llab-quvvatlovchi axboroti»ni ko'paytirish, kompyuter axborot muhiti va hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajadagi axborot bazasining yaratilganligi, gipermatn va

multimedia, o'qitishda immitatsiya, kommunikatsiya tizimlari qabul qilingan.

Ma'lumotlar bazasi deganda, axborotni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilish tushuniladi.

Bir qator axborotlarni an'anaviy qayta ishlash uchun ularni tayyorlashning standart shakllari mavjud bo'lib, ularga *bibliografiya, statistik ma'lumotlar, referatlar* kiradi. Ma'lumotlar bazasi axborot tarkibiga statistik, matnli, grafik va ko'rinishli axborotlarni cheksiz ko'p miqdorda va albatta, belgilangan shakllardagi ko'rinishlarini qabul qiladi.

Bilimlar bazasi esa, yopiq tizimda, mazkur mavzu bo'yicha qo'shimcha axborotlarga ehtiyoj sezmaganda holda va uning har bir elementi, mantiq jihatdan bog'langan boshqa elementlarga chiqa olishi bo'yicha tuzilmali axborotlashtirilgan tizimga ega bo'ladi. Bunda ushbu bilimlar bazasiga kiritilmagan, ya'ni undan tashqi elementlarga murojaat qilinishiga imkon bo'lmaydi. Bilimlar bazasining birlamchi bibliografik o'xshashlari sifatida turli entsiklopediyalar, lug'atlar xizmat qiladi.

O'quvchilar bilimi sifatlarini test savollari yordamida aniqlash va psixofiziologik rivojlanayotganligini tashxis qilish maqsadida kompyuter tizimiga eksport tizimi qo'shimcha kiritilgan bo'lib, bu tizim yordamida elektron tarmoq orqali bilimlarni baholash va bu masala bo'yicha etarlicha natijalarni aniqlash mumkin.

Bunday dasturiy vositalardan, ta'limdagi holat va uning maqsadiga ko'ra, ba'zan o'quvchilarning ehtiyojlarini chuqurroq anglash zaruriyati nuqtai nazaridan, ularning ma'lum fan sohasida bilimlarini tahlil qilish bo'yicha boshqa bir hollarda esa, o'qitishning psixologik tamoyillarini hisobga olish maqsadida keng foydalaniladi.

Kompyuter yordamida turli ilmiy axborotlar, o'quv materiallari bo'yicha axborotlarni tavsiya etishning boy imkoniyatlari, xususan ularga integrativ kurslarni kiritish, fanning tarixi va metodologiyasi bilan tanishish, turli fanlar bo'yicha ularning zamonaviy darajasiga oid bilimlar, madaniyat va ijtimoiy ongga dahldor bilimlarni kiritish, ta'lim mazmunini sezilarli o'zgartirish va keskin boyitishga yordam beradi, uni faollashtirish va rivojlantirishda muhim omil bo'ladi.

Kompyuter vositalari yordamida mustaqil ta'limni tashkil etish nuqtai nazaridan tahlil etadigan bo'lsak, aksariyat uning interfaolligini, bevosita muloqot yordamida o'quvchi o'quv rejasida ko'rsatilgan, istalgan fan sohasida maxsus o'quv dasturlari yordamida bilim olish imkoniyatiga ega ekanligi ma'lum bo'ladi. Kompyuter vositasi, o'quvchi yoxud o'qituvchi murojaatlariga «javob beradi», ular bilan bemalol «muloqotga kirishadi», bular kompyuter ta'limi metodikasining asosiy xususiyatlaridan biri sanaladi.

Ayniqsa, kompyuter texnologiyasining ma'lum mavzuni o'qitish bo'yicha yoki alohida didaktik masalalarni hal etishda foydalanish kabi holatlar («kirib boruvchi» texnologiya nomi bilan mashhur), shuningdek

o'qitishda ma'lum texnologiyaning asosiy, aniqlovchi va eng muhim tavsiflovchisi sifatida kompyuterni qo'llanish holatida kompyuter va boshqa texnologiyalar orasidagi munosabatlar masalasi juda dolzarb sanaladi.

Kompyuterli o'qitish metodikasining boshqa bir muhim xususiyati, u o'qitish jarayonining barcha bosqichlarida, jumladan yangi o'quv materialini tushuntirishda, qaytarishda, umumlashtirishda, o'quvchilarning ma'lum fan bo'yicha erishgan bilim, malaka va ko'nikmalarini tekshirishda namoyon bo'ladi. Bunday jarayonda o'qituvchi kompyuterning o'quvchi uchun turli vazifalarni, xususan o'qituvchilik, ishchi qurol, ta'lim ob'ekti, o'zaro muloqot kabi funktsiyalarni bajarishini bilishi kerak. Bunda o'qituvchining vazifasi dars jarayonida o'quvchilarni kompyuterdan to'g'ri foydalanishlarini nazorat qilishdan iborat:

Kompyuterning o'qituvchilik vazifasini bajarishi quyidagi jarayonlarda namoyon bo'ladi:

- o'quv axborotining manbai (o'qituvchini yoki darslikni qisman, ba'zan to'la o'rnini bosuvchi sifatida);

- ko'rsatmali qo'llanmalar (multimedia-telekommunikatsiya imkoniyati bo'lgan yangi sifat darajasida);

- individual axborot fazosining yaratilganligi;

- mashq qildirgich;

- o'quvchi bilimi, ko'nikma va malakasi tashxisi va nazorati muhiti.

Ishchi qurol sifatida kompyuter quyidagi vazifalarni bajaradi:

- matnlarni tayyorlash va saqlash muhiti;

- matnlar muharriri;

- grafiklar quruvchi va ularning muharriri;

- keng imkoniyatli hisoblash mashinasi (olingan natijalarni turli

ko'rinishda ifoda etuvchi);

- modellashtirish vositasi.

Kompyuterning ta'lim ob'ekti sifatidagi vositachilik vazifasi:

- dasturlashtirish (vazifali jarayonlar bo'yicha kompyuter yordamida o'qitish);

- dasturiy mahsulotlarni yaratish;

- turli axborot muhitidan foydalanish.

Kompyuter va internet yordamida keng auditoriya bilan bog'lanish va uning natijasi sifatida o'zaro muloqotlashuvchi jamoa muhiti yaratiladi.

Kompyuter texnologiyalari asosida o'qituvchi o'zining kasbiy mahoratini oshirish uchun mustaqil faoliyatida quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:

1. O'quv jarayonini bir butun guruh va bir butun fan (o'quv jarayonining grafigi, tashqi tashxis, joriy, oraliq va yakuniy nazorat va boshqalar) sifatida tashkil etish.

2. O'quv jarayonida guruhni faollashtirish va muvofiqlashtirish, ish joylarini taqsimlash, ko'rsatmalar, guruh ichida boshqarish va boshqalar.

3. O'quvchilarni individual kuzatish, individual yordam ko'rsatish, har bir o'quvchi bilan individual muloqot olib borish. Kompyuter yordamida eshitish va ko'rish imkoniyatlari, individual o'qitishning eng samarali shakllariga erishiladi.

4. Axborot muhitini tashkil etuvchilari (shaxsiy kompyuter, o'quv va namoyish qurilmalarining har xil turlari, dasturiy vositalar va tizimlar, o'quv-metodik ko'rsatma, qo'llanmalar va boshqalar) ma'lum o'quv kursining mazmuni bilan aniqlangan bog'liqlik asosida tayyorlanadi.

Mustaqil ta'limni ta'minlashda o'qituvchi kompyuter texnologiyasi (kompyuter savodxonligi) mazmunining quyidagi tuzilmalari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishi kerak:

- informatika va hisoblash texnikasining asosiy tushunchalarini bilishi;
- kompyuter texnikasining funktsional imkoniyatlarini bilishi;
- zamonaviy operatsion tizimlarni bilish va ularning asosiy buyruqlarini o'zlashtirishi;
- zamonaviy dasturiy vositalar va operatsion tizimlarni (Norton Commander, Windows, ularning versiyalarini) bilish va ularning vazifalarini o'zlashtirishi;
- kamida bitta matn muharriri bilan tanish bo'lishi;
- algoritmlar, tillar va dasturlashtirish haqida dastlabki tushunchalarga ega bo'lishi;
- amaliy dasturlardan foydalanish to'g'risida dastlabki tajribaga ega bo'lishi.

Ta'limni jadallashtirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, bunda:

- o'qituvchilar, ilmiy xodimlar jahonning salmoqli ilmiy, metodik adabiyotlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- uzoq hududlarda joylashgan etakchi ta'lim muassasalarining ilmiy laboratoriyalari bilan tanishadilar;
- turli mavzularda videokonferentsiyalar tashkil qilish va amalga oshirishga erishiladi;
- o'qituvchilarning o'zaro seminar va treninglari o'tkaziladi;
- masofaviy ta'lim, axborotlar almashinish va shunga o'xshash juda ko'p imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim muassasalari tizimiga tatbiq etish o'quv jarayonida zamonaviy o'qitish metodlarini qo'llashga hamda o'qituvchi pedagogik mahoratini namoyish etishga keng imkoniyatlar ochadi.

. O'qituvchining kompyuter texnologiyalari asosida o'quvchilar bilimni nazorat qilishi

O'quvchilar bilimni baholashning kompyuter tizimi va o'zlashtirish monitoringini tashkil etish uchun avvalo, zamonaviy ta'lim tizimida

o'qitishning sifatini tashxis qilishga, ya'ni uning holatini aniqlamay turib, undagi jarayonlarni samarali boshqarishga, ta'limda ma'lum bir maqsadga erishishning iloji yo'qligi hech kimda shubha tug'dirmaydi. O'quvchilarning yakunlovchi bilim va malakalarini ta'lim jarayonida turli mezonlar va yondashuvlarga tayanib aniqlash, bu jarayonlarga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, ularning qo'yilgan didaktik talablarga haqiqatan mosligini nazorat qilish mumkin.

Bunda pedagogik tashxis, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish darajasini aniqlashni, nazorat qilishni, baholashni, yig'ish va statistik ma'lumotlarning tahlili hamda kelgusida bu jarayon rivojini bashorat qilishni o'z ichiga oladi. Metodik adabiyotlarda o'quvchilar o'zlashtirishlarining tashxisi, ular tomonidan erishilgan yutuqlarning darajasi sifatida qayd etish ekanligiga e'tiborni qaratsak, unda pedagogik tashxisning maqsadi, ta'lim jarayoni borishining tahlili va uni baholashni o'z vaqtida aniqlanishidan iborat bo'ladi.

Ma'lumki, ta'lim jarayonini bunday baholash, faqat o'quvchining o'zlashtirish darajasini belgilash bilan chegaralanib qolmay, o'qish jarayonini rag'batlantirishda muhim pedagogik vosita va ijobiy motiv uyg'otish bilan o'quvchi shaxsiga kuchli ta'sir etadi. Shu xilda o'quvchini ob'ektiv baholash asosida unda adekvat ravishda o'z-o'zini baholash imkoniyati tug'iladi va o'z muvaffaqiyatlariga tanqidiy munosabatning shakllanishi qayd etiladi. Shu nuqtai nazardan o'quvchi bilim, ko'nikma va malakalarini baholash, ayniqsa, bilimlarini nazorat qilishning kompyuterlashtirilgan tizimi, zamonaviy axborot-pedagogik tizimlarida, ularda bilimni nazorat qilishni tashxisiy ahamiyati va haqqoniyligini samarali bajarish maqsadida tinmay izlanishlar va takomillashtirish ishlarini olib borish taqozo qilinadi. Mazkur masalaning echimi o'qitishning maqsadga muvofiq va haqqoniy bo'lishida, iloji boricha aniq va asoslangan usul sifatida qayd qilingan.

Kompyuter texnologiyalari asosidagi o'quvchilar bilimini nazorat qilish faqat mutaxassis-o'qituvchilar tomonidan emas, balki pedagogik jarayon ishtirokchilari tomonidan ham amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday texnologiyalarni monitoring tizimida joriy qilishda pedagogik jarayon ishtirokchilarining axborotga, bilimga bo'lgan ehtiyoj va ishtiyoqlarini faollashtirishga erishish zarur.

O'quvchilar bilimi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish kompyuter tizimining asosiy maqsadi, ular erishgan yutuqlar va muvaffaqiyatlarni aniqlash, uni takomillashtirish yo'llarini ko'rsatish, shu asosda o'quvchilarga samarali ijodiy faoliyat ko'rsatish uchun sharoit yaratishdan iborat. Bu maqsad, birinchi navbatda, o'quvchilar tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirish sifati bilan, ya'ni o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash darajasi bilan bog'liq. Ikkinchi tomondan, kompyuter nazoratining asosiy maqsadini aniqlashtirish, o'zaro, shuningdek, o'z-o'zini nazorat qilish bo'yicha yondashuvlarni amalga oshirish hamda o'zaro va o'z-o'zini nazorat

qilishga bo'lgan ehtiyojning shakllanishi bilan bog'liq. Uchinchi esa, bu maqsad o'quvchilarda bajarilgan ish uchun javobgarlikning namoyon bo'lishi kabi shaxsning ijobiy sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

O'quvchilar bilimni kompyuter texnologiyalari orqali o'qituvchi tomonidan nazorat qilishning quyidagi vositalari mavjud:

- nazorat funktsiyasi;
- o'qitish;
- tashxis;
- bashorat;
- rivojlantiruvchi;
- yo'naltiruvchi;
- tarbiya qilish.

Bular ichida eng muhimi – **nazorat funktsiyasi** bo'lib, o'quvchilar erishgan bilim, ko'nikma va malakalarning darajasini, ularning bilish faoliyati bo'yicha yondashuvlarini, bilimlarni o'zlashtirganlik ko'rsatkichlariga ko'ra ularning aqliy faoliyatlari rivojlanish darajasini aniqlashtirish imkoniyatini beradi.

Uning ikkinchi muhim vazifasi **o'qitish** bo'lib, u o'quvchi erishgan bilimlar, ko'nikma va malakalarni takomillashtiradi, uning tizimligini nazorat qilishni ta'minlaydi. Bunday nazorat jarayonida o'quvchilar o'rganilayotgan materialni qaytarish va mustahkamlash bilan shug'ullanadilar. Bilimlarni kompyuter texnologiyalari asosida tekshirish, o'rganilayotgan materialdan asosiysini ajratib olish, shuningdek, erishilayotgan bilim, ko'nikma va malakalarning mazmunini aniqlash imkoniyatini beradi.

Nazoratning uchinchi – **tashxis qilish** vazifasi, o'quvchilarning o'zlashtirayotgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi kamchiliklar, etishmovchiliklar, xatolar haqida, xatolarning soni hamda xarakteri haqida ma'lumot olishga yordam beradi. O'qitish jarayonida tashxis qilish orqali nazorat ma'lum darajada ta'limning samarali metodikasini tanlashga yordam berishi bilan muhim sanaladi.

Kompyuter texnologiyalari asosida o'qituvchi o'quvchilar bilimni nazorat qilishda, uning **bashorat etuvchi** vazifasidan, ya'ni, ta'lim-tarbiyaviy jarayon haqida, uning kelajagi, oldindan ko'ra bilish mumkin bo'lgan holatlari to'g'risida axborotlarni oladi.

U o'quv jarayonining ma'lum bosqichida o'quv materialining ma'lum qismi bo'yicha mo'ljallangan aniq bilim, ko'nikma va malakalar etarlicha shakllangani, yoxud shakllanmaganligini bashorat qilish asosida nazorat olib borish imkoniyatini beradi. Ma'lum ilmiy bashorat bo'yicha erishilgan natijalar o'quvchilarning kelajakdagi faoliyatlari modelini yaratish uchun qo'llaniladi. Bunday bashorat o'qituvchining kelajakda o'qitishni rejalashtirish va amalga oshirish uchun aniq xulosalar olishiga yordam beradi.

Bilimlarni nazorat qilishning **rivojlantiruvchi** vazifasi, o'quvchilarning bilishga bo'lgan faolliklarini, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Kompyuter texnologiyalari asosida amalga oshiriluvchi nazorat jarayonida o'quvchilarda nutq, xotira, diqqat, tasavvur, iroda va fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishi yaqqol seziladi. Nazorat qilishning rivojlantiruvchi vazifasi, shaxsning qobiliyati, moyilligi, qiziqishlari va ehtiyojlari kabi xususiyatlarining shakllanishiga ta'sir qilishi bilan muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, o'quvchilar erishayotgan bilimlarni nazorat qilishda uning **yo'naltiruvchi vazifasi** ham mavjud bo'lib, o'qituvchi uning mohiyatini, alohida o'quvchi yoki butun guruh tomonidan o'qitishning maqsadiga qay darajada erishilganligi, ya'ni o'quv materiali qanday miqdorda va qanchalik chuqur o'zlashtirilganligi bilan belgilanadi. Bunday nazorat tufayli o'qituvchi yo'l qo'yilgan xatoliklarni va kamchiliklarni o'rganib, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirishda qanday yondashuvlarga urg'u berish lozimligini anglab oladi. Nazoratning yo'naltiruvchi vazifasi o'quvchining turli xususiyatlari bo'yicha o'z o'zini yaxshi bilishga, o'zi erishgan bilimlari, qobiliyati va imkoniyatlarini anglash va odilona baholashiga katta yordam beradi.

O'quvchilarni nazorat qilishning yana bir **muhim vazifasi ularni tarbiya qilish** bilan bog'liq bo'lib, o'qituvchi o'quvchilarda o'qishga javobgarlikni, intizomni, saranjomlik va sarishtalikni, axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalaydi. Ularda mehnatga layoqatlilikni, g'urur va irodani hamda mehnatga nisbatan muntazam ko'nikmalarni shakllantiradi.

Bunday jihat haqqoniy bo'lishi uchun internetning ta'lim resurslari talabgorlarining so'rovlari va talablariga to'la javob bera oladigan darajada bo'lishi shart. Shuning uchun ham ekspertlar tomonidan ta'lim veb – saytlarning sifatlarini baholash kompyuter tashxisining haqqoniyligida muhim o'rin tutadi.

Ta'limda veb-saytlarning sifati ta'lim jarayonining axborot fazosining rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim jihatlardan sanaladi. U mazkur fazoda ta'lim olishning sifatiga va mazkur tizimning madaniyatli tashkil etilganligi darajasiga bevosita ta'sir etadi.

Tashxis va monitoringni ta'limda joriy etishda mavjud metodologiyani qo'llash orqali axborotli o'qitish muhitining tashxisiy vazifasini aniqlash imkoniyati tug'iladi.

Ayni paytda o'quvchilar erishgan bilimlar, ko'nikma va malakalarni nazorat qilishning keng tarqalgan yo'li – testlar yordamida tekshirish bo'lib, u kompyuterning undan foydalanuvchi bilan o'tkazadigan muloqotiga asoslangan. Mazkur tizim “o'qituvchining texnik qayta qurollanishi, uning mexanizatsiyalashtirilgan mehnati” yoki “o'qituvchi mashina” degan shiorlar ostida o'qituvchining o'quvchi bilan individual ishlash jarayonini mujassamlashtiruvchi sifatida dunyoga kelgan. Ba'zan

o'quv jarayonida sun'iy intellekt tizimining qo'llanilishi baholash jarayonining murakkabligi, xususan o'quvchini baholash uchun o'quvchiga katta miqdordagi axborotni qayta ishlashi, baholovchi va baholanuvchi orasidagi o'zaro ta'sir jarayonining murakkabligi bu masalani oson hal qilish imkoniyatini bermadi. Xususan, o'quvchi bilim va malakasini kompyuterlashtirilgan holda nazorat qilish, talab qilinadigan bilimlar majmuasining sifatini aniqlash muammosini hal qilish lozimligini, busiz erishilgan bilimlarni baholash mezonlarini va ularning o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash qobiliyatlarini belgilash mumkin emasligi oydin bo'ldi.

O'qituvchilar tomonidan o'quvchilar bilimi, malaka va ko'nikmalarini nazorat qilishning asosiy maqsadi, ular erishgan yutuqlar va muvaffaqiyatlarni aniqlash, uni takomillashtirish yo'llarini ko'rsatish va shu asosda o'quvchilarning faol ijodiy faoliyat ko'rsatishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Bu maqsad, birinchi navbatda, o'quvchilar tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirish sifati bilan, ya'ni o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash darajasi bilan bog'liq. Ikkinchi tomondan, nazoratning asosiy maqsadini aniqlashtirish, o'zaro va o'z-o'zini nazorat qilish bo'yicha yondashuvlarni o'rganish hamda o'zaro va o'z-o'zini nazorat qilishga bo'lgan ehtiyojning shakllanishi bilan bog'liq. Uchinchidan esa, bu maqsad o'quvchilarda bajarilgan ish uchun javobgarlikning namoyon bo'lishi kabi shaxsning ijobiy sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

O'quvchilarning bilimlarini intellektual nazorat qilish o'qituvchidan ziyraklikni, adolat bilan faoliyat yuritishni talab qiladi. Bilimlarni intellektual baholashning turli metodlari mavjud bo'lib, bular ichida keng tarqalgan metodlar:

- og'zaki yo'l bilan tekshirish;
- yozma-grafik usulda tekshirish;
- amaliy-laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish orqali tekshirish.

Bilimlarni og'zaki usul bilan tekshirish metodi asosan ikki qismdan: birinchisi, tekshirish savollari va vazifalarini, ikkinchisi esa, qo'yilgan savol va vazifalarga javoblar, talablardan tashkil topadi. Bunda savol va topshiriqlarning mazmunini belgilashda, o'rganilayotgan o'quv materialini mazmuni bilan ilgari o'tilgan materiallar mazmuni orasidagi bog'lanishni tahlil qilish, o'tilgan mavzuni nazorat qilishda esa etakchi bilimlarni ajratish zarur bo'ladi.

Savol va topshiriqlarning sifati o'quvchilarning aqliy faoliyatlarining xarakteriga bog'liq bo'lganidan, ular o'quvchilarning xotirasini faollashtirish, fikrlash (solishtirish, umumlashtirish, yaxlitlash va hokazo) va nutqini rivojlantirishga qaratilmog'i lozim.

Yozma – grafik usulda tekshirish, o'quvchilarning
- nazariy bilimlarini;

- ularni masalalar va boshqa eksperimental topshiriqlarni bajarishda qo'llay olish ko'nikmasi va malakasini;

- ularda bu masalalar bo'yicha shakllangan ko'nikmalarni tekshirishni nazarda tutadi.

Yozma – grafik ishlarni bajarish metodikasi quyidagi to'rt etapda bajariladi:

- nazoratni o'tkazishga tayyorgarlik;
- uni tashkil etish;
- o'tkazish;
- natijalarni tahlil qilish.

Nazoratni tashkil etishda, nazorat etaplarining maqsadlarini belgilash, nazorat ob'ektlarining mazmunini tanlash, tekshirish vazifalarini tuzish lozim bo'ladi.

Amaliy - laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish orqali tekshirish. Ushbu usul yordamida, o'quvchilarning erishgan nazariy bilimlari asosida amaliy masalalarni echish, turli jadvallardan, formulalardan, chizmalar va o'lchash asboblardan unumli foydalanish ko'nikmasi va malakalari tekshiriladi.

Amalda masalalar echishda o'quvchidan masalalarni echishning algoritmini tuzish talab etiladi, chunki bunday tekshirishda o'quvchi faoliyatining mantiqiy ketma-ketligi to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligi ma'lum bo'ladi.

Shunday qilib, o'qituvchi tomonidan tekshirishning turli metodlari qay darajada muvaffaqiyatli ekanligi tanlanganligi, o'quvchilar bilimlarini odilona baholashda muhim ko'rsatgichlardan sanaladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagogik jarayonlarni quyidagicha samarali tashkil etish mumkin:

- o'qituvchilar o'rtasida mehnat taqsimotini to'g'ri tashkil etish;
- masofaviy o'quv kurslari va elektron adabiyotlarning yaratuvchisi bo'lgan jamoaga o'qituvchilar, kompyuter dasturchilari va mutaxassislarining birlashuvi;
- pedagogik jarayonning tashkil qilinishini takomillashtirish va o'qituvchi faoliyati samaradorligining monitoringini olib borish.

Yangi zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'qituvchining pedagogik faoliyati:

- ta'limda texnologik asoslarning tez rivojlanishi bilan bog'liq bylgan yangi kurslarni yaratish;
- o'quv kurslarini yaratish asosida o'qituvchilarning ko'nikma va malakalarini shakllantirish;
- masofaviy kurslarning ochiqligi tufayli ularning sifatiga bo'lgan talablarning va o'quv materiallari sifatini nazorat qilishga oid ehtiyojlarning qondirilishi;
- o'quv jarayonida o'quvchi faoliyatining ustuvor mavqe tutishini, o'quv jarayoni salmog'ining o'qituvchidan o'quvchiga ko'chishini ta'minlash;

- yangi kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish asosida, o'qituvchining har bir o'quvchi bilan teskari aloqasining vujudga kelishini amalga oshirish.

O'qituvchida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish malakalarini shakllantirish

O'zbekistonda ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri, bu ta'lim jarayonlariga zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bo'lib, Bunday vazifalarni bajarish «Kadrlar tayyorlash milliy modeli»ni amalga oshirishning bosqichlarida belgilab berilgan, uning kelajakdagi istiqboli Nima uchun bugungi kunda ta'limda axborot texnologiyalarini joriy etishning nazariy asosini yaratish va amaliyotga tatbiq etish zaruriyati paydo bo'ldi? Birinchidan, o'qituvchini o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki bilimlarni egallash manbalaridan biriga aylanib qolayotganligini ta'kidlash mumkin.

Ikkinchidan, ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanayotgan bosqichida axborotlarning keskin ortib borayotganligi va ulardan o'qitish jarayonida foydalanish uchun vaqtning chegaralanganligi, shuningdek, o'quvchilarni kasbiy faoliyatga mukammal tayyorlash talablari ta'lim tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda.

Ta'lim tizimini isloh qilishning muhim yo'nalishlaridan biri –axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'lim jarayonini tizimli integratsiyalash va uni boshqarish hisoblanadi. Islohotlar jarayonida bosh vazifa qilib o'quv jarayonini tashkil etish, uning mazmunini tubdan yangilash, kompyuterlashgan muhitda o'qituvchining pedagogik faoliyati va o'quvchilarning bilim olish jarayonini tashkil etish bilan belgilanadi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da kadrlar tayyorlash tizimini mukammallashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ta'lim tizimining yaxlit axborot makonini yaratish alohida ta'kidlab o'tilgan. Unda ta'limning zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari negizida rivojlanib borishi belgilangan.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'limni intensivlashtirish va optimallashtirish imkoniyatlari masofaviy malaka oshirishni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchi kadrlari malakasini oshirishdan maqsad o'qituvchilarda zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanib bilim, ko'nikma va malakalarini hamda pedagogik mahoratlarini shakllantirishdir.

Bugungi kunda pedagogik ta'lim samaradorligini oshirish bilan bevosita aloqador bo'lgan bir qator, hozirgacha echimi topilmagan muammolar mavjud. Bu muammolar ta'lim sohasini axborotlashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalari sohasida o'qituvchi kadrlar tayyorlash, o'qituvchilarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish malakasining etarli emasligi bilan bog'liq.

Bu muammolarning muhim qirralaridan biri sifatida o'qituvchilarning o'zlarida ta'limni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan jihozlashga bo'lgan munosabatlarini ko'rsatish mumkin. Shu narsani ta'kidlash joizki, axborotlashtirish sharoitida o'qituvchining pedagogik mahorati yanada oshadi.

Hozirgi kunda barcha ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari asosida jihozlanmoqda. Bu o'z navbatida o'qituvchilarning o'z mehnat faoliyatlariga yangicha yondashuvlarini talab etadi. O'quv jarayonida yangi texnologiyalarni joriy etilishi, o'qituvchini texnik vositalar tomonidan siqib chiqishga emas, balki uning vazifalari, rolini o'zgartiradi, o'qituvchilik faoliyatini yanada serqirra kasbga aylantiradi.

Kompyuter va zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal sur'atda rivojlanishi endilikda hozirgi zamon o'qituvchisining pedagogik mahorati naqadar serqirra ekanligini namoyon etmoqda. Hozirgi kunda zamonaviy o'qituvchidan:

- *o'quv kurslari dizayneri* – o'quv kurslarining yaratuvchisi;
- *fasiliteytor* – o'qitish metodlari bo'yicha maslahatchi;
- *tyutor* – o'quv kurslarini interfaol taqdim etish bo'yicha mutaxassis;
- *invigilator* – ta'lim natijalarini nazorat qilish usullari bo'yicha mutaxassis bo'lishni talab etmoqda.

Zamonaviy texnologiyalar, masofaviy oliy pedagogik ta'limni yangicha tashkil qilinishiga zamin yaratadi. Bunday ta'limda o'qituvchilar, kompyuter dasturchilari va mutaxassislari yordamida o'qituvchilarning yangicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish talab qilinadi. Masofaviy o'qitish kurslarini yaratishda dastlab:

- kurslarning maqsadi;
- maqsadga erishish yo'llari;
- o'quv materiallarini taqdim etish usullari;
- o'qitish metodlari;
- o'quv topshiriqlarining turlari;
- muhokamalar uchun savollar;
- munozara va bahslarni tashkil etish yo'llari;
- o'zaro aloqa usullari va kommunikatsiya singari omillarni aniqlash lozim.

O'qituvchi kadrlar pedagogik mahoratlarini oshirish maqsadida masofaviy malaka oshirishlari nuqtai nazaridan kelib chiqib, tinglovchilarda zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalana olish bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan. «Ta'limda axborot texnologiyalari» kursi U.Sh.Begimqulov tomonidan taklif etilgan hamda mazmun va me'yor jihatidan mukammal ishlab chiqilgan bo'lib, o'qituvchilarning pedagogik mahoratlarini hozirgi zamon talablari asosida takomillashtiradi.

Shuningdek, kursning maqsadi – o'qituvchilarda zamonaviy axborot texnologiyalari, kasbiy faoliyat va axborot jamiyati uchun zarur bo'lgan

texnik vositalar va dasturiy ta'minot borasidagi bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi, zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim jarayonida, shuningdek, kasbiy faoliyatlarida har qanday muammolarni echishda qo'llashni o'rganadilar. Dastlab o'qituvchilar boshlang'ich tayyorgarlik darajasida quyidagi talablarni o'zlashtiradilar:

- matn muharririning asosiy ob'ektlari va ular ustida bajarilishi mumkin bo'lgan amallarni bilishi;
- matni tahrirlash va formatlash uchun matn muharririni qo'llay olishi;
- grafik axborotlarni taqdim etishning rastr va vektor usullarini o'rinli qo'llay olishi;
- grafik muharrirning asosiy ob'ektlari va ular ustida bajarilishi mumkin bo'lgan amallarni bilishi;
- tasvirni yaratish va tahrirlash uchun grafik muharrirni qo'llay olishi;
- elektron jadvallarning imkoniyat va vazifalarini tushungan holda ishlata olishi;
- diagrammalar yaratishni bilishi;
- elektron jadvallarni masalalar echishda qo'llashi;
- ma'lumotlar bazasining imkoniyati va vazifalarini tavsiflashi;
- ma'lumotlar bazasining turlarini tavsiflashi;
- ma'lumotlar bazasining asosiy ob'ektlari va ular ustida bajarilishi mumkin bo'lgan amallarni bilishi;
- oddiy ma'lumotlar bazasini yarata olishi;
- yozuvlarni saralash va qidirishni amalga oshirishi.

Kursning modul tuzilishini quyidagilardan iborat etib belgilash mumkin:

- 1-modul. Ta'limda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari.
- 2-modul. Pedagogik dasturiy vositalar.
- 3-modul. Elektron o'quv materiallarini yaratish texnologiyalari.
- 4-modul. O'qitishning zamonaviy texnik vositalari.

Bunda o'qituvchilar o'z pedagogik mahoratlarini quyidagi modullar mazmunini o'zlashtirgan holda boyitib boradilar:

1. Ta'limda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari haqida tushuncha, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari, ularni ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlari, shaxsning ta'lim-tarbiyasi va rivojlanishida zamonaviy axborot texnologiyalari va pedagogik dasturiy vositalar, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini yaratish, ularni o'quv-tarbiya jarayonida qo'llashning didaktik asoslari, o'quv maqsadli elektron vositalarni yaratish va foydalanishdagi pedagogik-ergonomik talablar va ularning sifatini baholash, o'quv-tarbiya jarayonining axborot-metodik ta'minotini va ta'lim muassasasi tashkiliy-boshqaruv tizimini

avtomatlashtirish va uning istiqbollari, elektron-o'quv materiallari bazasining tuzilmasi va tarkibi, ta'limiy internet resurslar va ulardan o'quv jarayonida foydalanish, elektron o'quv-metodik materiallar majmuasi, uning tuzilmasi va tarkibi, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan ta'limiy maqsadlarda samarali va qulay foydalanishning pedagogik-ergonomik shart sharoitlari, informatika va axborot texnologiyalari xonasiga qo'yiladigan talablar va unda ta'lim jarayonini tashkil etishning metodik jihatlari, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan ta'lim jarayonida foydalanishning istiqbolli yo'nalishlari va kelajagi.

2. Pedagogik dasturiy vositalar. Asosiy tushunchalar: pedagogik dasturiy vositalarning umumiy ta'rifi, namoyish etuvchi dasturlar, nazorat qiluvchi dasturlar, o'rgatuvchi dasturlar, dasturiy vositalarning didaktik imkoniyatlari, ekspert-o'rgatuvchi tizimlar, avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi tizimlar, foydalanuvchi va pedagogik-dasturiy vositalarning o'zaro hamkorligini tashkil etish metodlari. Pedagogik-dasturiy vositalar yaratish tamoyillari: talabalarning psixofiziologik xususiyatlarini va kompyuterning texnik imkoniyatlarini hisobga olish, o'qitish strategiyasining ustuvorligi; pedagogik, psixologik va funktsional to'lalilik, motivatsiyali faollashtirishning ta'minlanganligi, qo'llashdagi universallik va modul tuzilishga egalik. Pedagogik-dasturiy vositalar stsenariyasini yaratish texnologiyasi: foydalanish maqsadini aniqlash, o'quv materiallarini tahlil qilish va tanlash, uni strukturalash va formallashtirish, pedagogik stsenariyni taqdim etish. Pedagogik-dasturiy vositalar asosida o'quv faoliyatini boshqarish. Dasturlash tillarida pedagogik-dasturiy vositalar yaratish texnologiyasi. Avtomatlashgan o'rgatuvchi tizimlar. O'qitish uchun axborot resurslarining integratsiyasi: didaktik vositalarning uyg'unligi, an'anaviy va pedagogik-dasturiy vositalardan kompleks foydalanish. Pedagogik-dasturiy vositalarni yaratishning texnik vositalari. "Lektor" tizimi va undan pedagogik-dasturiy vositalarni yaratishda foydalanish. Pedagogik-dasturiy vositalar bo'yicha praktikum.

3. Elektron o'quv materiallarini yaratish texnologiyalari. Elektron o'quv materiallari va ularning turlari: elektron darslik, elektron o'quv qo'llanmasi, elektron ma'lumotnoma, elektron majmua, elektron katalog va boshqalar. Elektron o'quv materiallarini yaratish bosqichlari va texnologiyasi; elektron o'quv materiallarini yaratish printsiplari; HTML va JavaScript asosida elektron o'quv materiallarini yaratish. Zamonaviy dasturlash tillari asosida elektron o'quv materiallarini yaratish (Delphi, Visual Basic, CQQ va boshqalar). PowerPoint va FrontPage muhitida ilovalar yaratish. Hypermethod muhitida multimediali ilovalar va elektron o'quv materiallarini yaratish. O'quv materiallariga ovoz berish texnologiyasi va uning vositalari.

4. O'qitishning zamonaviy texnik vositalari. Audiovizual axborot: manbalari, o'zgartiruvchilar, tashuvchilari. Audiovizual madaniyat: tarixi, kontseptsiyalari, tuzilmasi, faoliyat ko'rsatishi. Inson tomonidan

audiovizual axborotni qabul qilishning psixofiziologik asoslari. Audiovizual texnologiyalar: rasm va rasmga olish, optik proektsiya (statik va dinamik) va uning vositalari, tovush yozish (analogli va raqamli) va uning vositalari, televidenie va videoyozuv (analogli va raqamli) va uning vositalari, kompyuterlar va multimediali vositalar. O'qitishning audiovizual texnologiyalari: tele va videokonferentsiyalar, ularni tashkil etish, audio, video va kompyuterli o'quv qo'llanmalari, audio, video va kompyuterli materiallarning banki, audio, video va kompyuterli o'quv qo'llanmalarini yaratishning didaktik printsiplari. O'qitishning interaktiv texnologiyalari.

Mazkur kurs yakunida o'qituvchilar zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim va tarbiya jarayonida qo'llay olish bo'yicha pedagogik mahoratlarini oshiradilar, bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- axborotlarni saqlash, qayta ishlash, tarqatish va namoyish qilish tamoyillarini bilishi;
- ta'limda qo'llash mumkin bo'lgan texnik vositalar va ularning tavsiflarini bilishi;
- ta'lim jarayoni va ilmiy izlanishlarda Internetdan foydalanishi;
- ta'lim jarayonida kompyuter texnikasidan foydalanish metodologiyasini bilishi;
- dasturiy ta'minotning asosiy turlarini bilish va ulardan foydalanishi;
- fan sohasida ilmiy izlanishlarning dasturiy ta'minotidan foydalanishi;
- ta'lim jarayonida amaliy masalalarni echishda axborot tarmoqlarini qo'llashi;
- masofaviy ta'lim elektron o'quv-metodik resurslaridan foydalanishi;
- multimediali hujjat va loyihalarni yaratishni bilishi;
- interaktiv interfeysning asosiy xossalari va vazifalarini tavsiflashi;
- turli darajadagi kompyuter tarmoqlarining imkoniyat va vazifalarini tavsiflashi;
- kompyuter tarmoqlari orqali olinadigan axborot xizmatlari turlarini tavsiflashi;
- elektron pochta ishining asosiy tamoyillarini tushunishi;
- gipermatn texnologiyasi asosini tushunishi;
- Internetning asosiy texnologik tamoyillarini tushunishi;

- HTML asoslarini bilishi;
- Web-sahifa va Web-saytlar yarata olishi;
- fanlarni o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishi;
- pedagogik dasturiy vositalardan foydalana olishi;
- zamonaviy dasturlash tillari haqida tushunchalarga ega bo'lishi;
- fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning maqsadi, mazmuni va vazifalarini bilishi;
- axborot texnologiyalarini o'qitishda joriy etishning didaktik tamoyillarini bilishi;
- axborot texnologiyalaridan darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishi va uning mazmunini yarata olishi;
- axborot texnologiyalaridan mustaqil ta'limni tashkil etishda foydalanishi;
- ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va ulardan dars jarayonida foydalanishi;
- o'z-o'zini takomillashtirish, rivojlantirish, nazorat qilish ko'nikmasiga ega bo'lishi;
- axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash sohalarini bilishi;
- axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari va ularning didaktik imkoniyatlaridan foydalana olishi;
- Internet ta'limiy resurslari to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi;
- axborot va kommunikatsiya texnologiyalari tuzilmasi va ta'minotini, texnik va dasturiy vositalarini egallashi;
- pedagogik dasturiy vositalarni va ularni yaratish tamoyillarini bilishi;
- pedagogik dasturiy vositalarni yaratish texnologiyasini o'zlashtirishi;
- pedagogik dasturiy vositalarni tanlay olishi;
- pedagogik dasturiy vositalardan o'quv jarayonida samarali foydalana olishi.

O'qituvchilar masofaviy o'qitish kurslarini yaratishda ta'lim oluvchilar motivatsiyasi, o'quv maqsadlarining qo'yilishi, o'quv materiallarini qabul qilishga sharoitlar yaratish, o'quv materiallarini etkazish, teskari aloqa, baholash kabi talablarni inobatga olishlari zarur.

Taklif etilayotgan «Ta'limda axborot texnologiyalari» kursini malaka oshirish tizimida joriy etilishi o'qituvchi kadrlarning innovatsion bilimlarni egallashlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlardan mo'ljallangan vazifalarni amalga oshirish zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanishni hamda o'quvchilarda omilkorlikni shakllantirish maqsadida internet – resurslardan keng foydalanishni

ko'zda tutadi, bu esa o'z navbatida o'qituvchi kasbiy madaniyatining bir qismi va umumta'lim maktablarida ta'lim muhitini tegishli o'zgarishi sifatida o'qituvchilarning yuqori saviyadagi axborot madaniyatiga ega bo'lishini ko'zda tutadi.

O'qituvchining “axborot madaniyati” tushunchasini o'zlashtirishi

O'qituvchining “axborot madaniyati” pedagogik mahoratni mukammal egallab borishning muhim bir yo'nalishi sifatida tan olinmoqda. O'qituvchining “axborot madaniyati” quyidagi mezonlar asosida shakllanib boradi:

– o'z kasbiy faoliyatiga tegishli axborotlarni olish, uni qayta ishlash va foydalanish metodlari va usullarini o'zlashtirishi;

–atrof olamdagi axborot jarayonlari haqida bilimlar va tasavvurlarni aks ettiruvchi o'qituvchining pedagogik mahoratini takomillashtiruvchi sifatlar yig'indisi, axborot vositalariga ega bo'lish, axborot madaniyati bilan bog'liq axloqiy – etik va kasbiy mahorat me'yorlari tizimini o'zlashtirish, shuningdek kompyuter savodxonligiga ega bo'lishi;

– kompyuter savodxonligi va axborotni izlash malakasi, axborotdan foydalanish hamda baholash, kompyuter kommunikatsiyasi texnologiyalariga ega bo'lish, pedagogik faoliyatning barcha sohalarida axborot texnologiyalari imkoniyatlarini egallash va foydalanishdan iborat axborot omilkorligi.

Zamonaviy axborot resurslari o'qituvchiga o'zining kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi.

Bunday sharoitda o'qituvchi:

- Ta'lim beruvchi sifatida – mashg'ulotlar o'tkazadi, dars jarayonini o'quv-metodik jihatdan to'g'ri va samarali tashkil etilishini ta'minlaydi;

- Maslahatchi sifatida – bilish jarayonini boshqaradi, guruh bo'lib maslahat va kommunikativ mashg'ulotlarni olib boradi, o'rganilayotgan mavzuning har xil masalalari bo'yicha o'quvchilarga yakka tartibda maslahatlar beradi;

- Menedjer sifatida – mashg'ulotlar o'tkazilishini boshqaradi, to'la qonli maqsadga erishilishini nazorat qiladi (testlar, imtihonlar va shu kabilar).

Hozirgi paytda o'qituvchining axborot madaniyatini shakllantirishning faqatgina birinchi, boshlang'ich bosqichi – zamonaviy kompyuter savodxonligini shakllantirish bosqichi kuzatiladi. Umumta'lim maktablarini axborot–kompyuter vositalari bilan ta'minlash o'qituvchining kompyuter savodxonligini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Bilish jarayonini tashkil qilishning o'zgartirilishi, kompyuterda axborot mahsulotlarini, o'quv dasturlarini yaratish malakalarini

shakllantirish – o'qituvchining axborot omilkorligini rivojlantirish yo'lidagi keyingi qadam hisoblanadi.

O'qituvchining axborot madaniyati **axborot modelini** qurish malakasini nazarda tutadi.

Modellashtirishni real olamdagi hodisalar, jarayonlar va ob'ektlarni tadqiq qilishning universal usuli sifatida qarab, axborot modelini qurish metodiga ega bo'lgan o'qituvchi o'quvchini tadqiqot ishlariga jalb etadi, uning modellashtiriladigan holatlarda faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratadi.

O'qituvchining axborotlarni modellashtirish metodlariga ega ekanligini ko'rsatuvchi yana boshqa variantlardan biri – bu darsda multimediali prezentatsiyalarni yarata olishi va ulardan foydalana bilishidir. Ular o'quv materialini algoritmik tartibda mukammal ma'lumotlar bilan to'ldirib, yorqin tayanch obrazlar tizimi sifatida ifodalash imkoniyatini beradi.

Shu o'rinda Microsoft Offisedan foydalanish o'qituvchilarga o'zining multimedia ma'ruzalarini yaratish, topshiriqlar, testlar va boshqa turli xil materiallarni yaratish imkoniyatini berishni ta'kidlab o'tamiz. Kompyuterda ma'ruza o'qish o'qituvchi uchun yangi ish quroliga aylanmoqda: namoyish qilish vositalari (slydlar, videoroliklar, animatsiyalar) o'quvchilarda obrazli tasavvurlarni va ular asosida tushunchalarni shakllantirishga yordam beradi.

O'quv–metodik qo'llanmada mavjud bo'lgan o'quv–namoyish materiallari kolleksiyasidan foydalanib, o'qituvchi turli xil axborot resurslaridan faol material izlashni boshlaydi, bu jarayonga o'quvchilarni ham jalb etadi. Bunday hamkorlikdagi faoliyat o'quvchilarning bilish faoliyatini rag'batlantiribgina qolmay, balki o'quvchi va o'qituvchini yagona loyiha ustida ishlovchi maslakdoshlar sifatida birlashtiradi.

Zamonaviy o'qitishni internet resurslaridan foydalanishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Internet tarmog'i ta'lim xizmatlarining juda katta potentsialiga ega. Elektron pochta, izlash tizimlari, elektron konferentsiyalar, elektron olimpiadalar va viktorinalar zamonaviy ta'limning tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ushbu ta'lim xizmatlaridan, ham darsda, ham darsdan tashqari faoliyatda foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Internet ta'lim resurslaridan foydalanish o'qituvchini ta'lim jarayonining menedjeriga aylanishga undaydi.

Pedagogik mahorat tarkibiy tuzilishida axborot madaniyatining imkoniyatlarini oshirish, quyidagi omillar bilan aniqlanadi:

- axborot hajmining keskin ortishi;
- zamonaviy fan integratsiyasi va differentsiatsiyasi tufayli yuzaga kelgan axborot tarqalishining muqarrarligi;
- ilmiy va ijtimoiy paradigmalarni almashinuvi tufayli bilimlarning juda tez eskirishi.

O'qituvchilarning axborot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning ajralmas qismi ekanligi shubhasizdir.

Kompyuterda ishlashning oddiy ko'nikmalari o'qituvchining kasbiy axborot faoliyatini takomillashtirishdagi birinchi qadamdir.

O'qituvchining axborot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish ta'lim muassasasi ma'muriyati, xususan, direktorning axborotlashtirish ishlari bo'yicha muovini, munitsipial metodik xizmatlar, malaka oshirish institutlari zimmasiga yuklatiladi.

Ta'lim muassasasi darajasidagi faoliyatlar **ta'lim muassasasini axborotlashtirish dasturi asosida** qurilgan bo'lishi kerak.

Axborot texnologiyalarini faol tatbiq qilish orqali ta'lim sifatini oshirish bunday dasturning maqsadi hisoblanadi.

Quyidagi masalalarni hal qilish orqali bu maqsadga erishish mumkin:

- metodik ishlar samaradorligini oshirish maqsadida maktabning yagona axborot muhitini yaratish, o'qituvchilar ehtiyojlarini bajarish va ilmiy–metodik hujjatlarda axborot oqimini aniq boshqarish;

- uzluksiz kasbiy ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish va o'quv jarayonini faollashtirish;

- o'qituvchilarda va o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Bunday dasturni amalga oshirish o'quv jarayonini samarali tashkil qilish, butun jamoa va har bir ishtirokchining o'quv jaryonidagi faoliyati natijalarini tahlil qilish, axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish samaradorligi darajasini aniqlash imkoniyatini beradi.

Dasturga axborot texnologiyalarini o'zlashtirish va tatbiq etishning barcha bosqichlarida o'qituvchilarni nazariy va amaliy jihatdan tayyorlashga qaratilgan faoliyatini tashkil qilishda, quyidagi ta'lim internet–resurslaridan foydalanish mumkin: O'zbekiston Respublikasi pedagogik ta'lim muassasalarining yagona axborot makoni – www.pedagog.uz portali bo'lib, hozirgi kunda www.pedagog.uz portali quyidagi axborot-ta'lim resurslaridan tashkil topgan:

- yagona elektron ta'limiy va ilmiy resurslar;
- yagona bitiruvchilar bazasi va kadrlarga elektron buyurtma berish tizimi;

- masofaviy ta'lim resurslari;

- masofaviy malaka oshirish kurslari;

- tarbiyaga oid elektron resurslar;

- elektron o'quv-metodik majmualar;

- pedagogika bo'yicha Ixtisoslashgan himoya kengashlari faoliyati ochiq elektron tizimi;

- yosh o'qituvchilarni metodik qo'llash elektron tizimi;

- elektron konferentsiya-forum;

- respublikada pedagogik ta'limning elektron targ'ibot tizimi rasmiy sayti.

Ma'lumki, axborot eskirishi, ayniqsa, shiddat bilan eskirish xususiyatiga ega, demak, o'qituvchi uzluksiz ta'lim olishi, ijod qilishi (mustaqil va maxsus tashkil etilgan) zarur.

Ta'limni modernizatsiyalash sharoitida uzluksiz pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchi kadrlarni tayyorlashga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda.

O'qituvchi zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'z-o'zini takomillashtirishida masofaviy kurslar bebaho yordam ko'rsatadi. Internet orqali tayyorgarlik mavzusini tanlash, vaqtni tejash, o'qitish samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi. O'zini, o'z tajribasini ochib berish qobiliyati o'qituvchi axborot madaniyatining muhim jihati hisoblanadi.

Ba'zan o'qituvchilar ma'muriyatning ishchi dasturlarni, ish yuzasidan hisobotlarini, ish yuritishning zamonaviy talablaridan kelib chiqib kompyuterda rasmiylashtirishni talab qilishini to'g'ri qabul qilmaydilar. Biroq, hujjatlarni ham texnik, ham dasturiy zamonaviy vositalardan foydalanib tayyorlashning ko'nikma va malakalari aniqrog'i, istagi o'qituvchiga innovatsiyalarga tayyor turadigan mahoratli o'qituvchi sifatida tavsifnoma beradi.

O'quv faoliyatini diagnostika va monitoring qilish ishlarida kompyuterdan foydalanish shuningdek, o'qituvchining axborot kommunikatsion texnologiyalarni bilish saviyasini tavsiflaydi. Kompyuterdan foydalanishda ham o'quvchilarning, ham o'qituvchining sog'lig'ini saqlash me'yorlariga rioya qilish o'qituvchi axborot madaniyatining ajralmas qismidir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, yangi axborot texnologiyalarining tatbiq qilinishi o'qitishning an'anaviy texnologiyalarini bekor qilmaydi.

Kompyuter vositalari va axborot texnologiyalari didaktik jarayonga katta ta'sir ko'rsatadi, uning faolligini oshiradi, biroq shu bilan birga o'quv jarayonida axborot-kompyuter vositalaridan foydalanishda pedagogik maqsadga muvofiqlik printsipiga amal qilish talab etiladi.

Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar:

1. Ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish to'g'risida qabul qilingan Qarorlar?
2. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning samarasi va imkoniyatlari?
3. O'qituvchining pedagogik faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyatini ta'riflang?
4. Pedagogikada shaxsga yo'naltirilgan o'qitish nima?
5. Kompyuter texnologiyalari qanday didaktik funktsiyalarni bajaradi?
6. Pedagogik faoliyatda kompyuter texnikasining ma'lumotlar bazasi deganda nima tushuniladi?

7. Kompyuterning o'qituvchilik vazifasini bajarishi qaysi holatlarda namoyon bo'ladi?
8. Ta'limda kompyuter ishchi qurol sifatida qanday vazifalarni bajaradi?
9. Kompyuter texnologiyalari yordamida o'qituvchi kasbiy mahoratini qanday oshirib borishi mumkin?
10. O'qituvchi kompyuter texnologiyasi tuzilmalari to'g'risida qanday ma'lumotga ega bo'lishi kerak?
11. Bilimlarni intellektual baholash metodlari?
12. O'quvchilar bilimni kompyuter texnologiyalari asosida nazorat qilish vositalari?
13. O'qituvchining axborot madaniyatini shakllantirish nima?

Talabalar mustaqil tayyorgarligi uchun topshiriqlar.

Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o'zingizning fikr – mulohazalaringizni bildirib, “Mustaqil ish” yozing:

1. “Pedagogik ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish”
2. “Dars jarayonida o'qituvchining kompyuter texnologiyalaridan foydalanishi”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O'zbekiston”, 2017.

3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son, 70-modda.

4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.

5. Xoliqov G' Pedagogik mahorat G' Darslik. T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

6. N.N. Azizodjaeva G' Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat G' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

7. B. Ziyomuxammedov G'. Xoliqova, G. Magzumova G' pedagogicheskoe masterstvo G' uchebnoe posobie. T. 2002-63

8. X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalar G' Pedagogik psixologiya G' T.: 2007 - 410 b.

9. Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.

10. M. Pirmuhamedova. Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruza. T.: 2001.

**13-mavzu. O'QITUVCHI PEDAGOGIK FAOLIYATIDA
KASBIY REFLEKSIYANING O'RNI**

ASOSIY SAVOLLAR

1. Kasbiy refleksiya va pedagogik faoliyat
2. *O'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda pedagogik refleksiyaning ahamiyati*
3. Pedagogik tashxislash asosida o'qituvchining kasbiy rivojlanishini ta'minlash usullari
4. O'qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash

Tayanch tushunchalar:

O'qituvchining kasbiy refleksiya; fikrlash va analitik qobiliyatlar; appertseptsiya; emotsional reaksiyalar; kognitiv tasavvurlar; intellektual refleksiya; kooperativ refleksiya; kommunikativ refleksiya; pedagogik intuitsiya; ekstrapolyatsiya; individual refleksiya; pedagogik refleksiya; kasbiy refleksiya; inson psixikasi; interiorizatsiya; o'qituvchining haqiqiy "Men"i va ideal "Men"i; reflektiv xossalari; pedagogik tashxislash; diagnostika; diagnostik funktsiya; o'qituvchining kasbiy professiogrammasi; o'qituvchining ijtimoiy – psixologik shakllanishi; indikatorlik vazifa.

Kasbiy refleksiya va pedagogik faoliyat

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, butun mamlakat miqyosida ta'lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o'rgatish tizimlarini tubdan isloh qilishga kirishildi. Belgilangan maqsadlar muvaffaqiyatli amalga oshirilib, hozirgi kunda ta'lim modelining kuchli samaralariga erishilmoqda.

Bunda o'qituvchilar bilan birga keng jamoatchilik, butun xalqimizning fidokorona mehnatini e'tirof etib, *Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim-tarbiya olishiga bog'liq.*

Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga etkazish – ta'lim-tarbiya sohasida fidokorona mehnat qilayotgan o'qituvchilarning asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi kerak".

Bu ulkan javobgarlik hissi o'qituvchilarda pedagogik mahorat qirralarining turli jarayonlarini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etadi. So'nggi yillarda olimlar o'qituvchining pedagogik faoliyatida fikrlash hamda analitik qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlamodalar. Bu qobiliyatlar asosini esa, o'qituvchining kasbiy refleksiya tashkil etadi.

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi Yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o'z ongida kechayotgan mulohazalari haqida o'zi fikr yuritishi jarayoni, o'z fikrlari mazmunini tahlil qilishga e'tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart). Sokrat, Platon, Lokk va boshqa Yunon faylasuflari refleksiyaning insonning o'z-o'zini bilishga, nimalarga qodir

ekanligini e'tirof etishga qaratilgan faoliyati ekanligini ta'kidlashadi. Kant, Gegel, Fixte, Shelling kabi evropa faylasuflari esa refleksiya insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan *refleksiya* psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, andrologika, evkistika, kibernetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot ob'ekti sifatida e'tirof etilmoqda. Biz «refleksiya» kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta'rif beramiz va uning mohiyatini o'rganishga va tahlil qilishga batafsil to'xtalamiz.

Shaxsning psixik rivojlanishini boshqarish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganib, S.L.Rubinshteyn insonning mavjudligini va uning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatlarini refleksiya bilan bog'laydi:

«Refleksiya – bu insonning uzluksiz hayot jarayonini go'yo bir daqiqaga to'xtatib, uzib qo'yadi va insonni xayolan uning sarhadlaridan olib chiqib ketadi, shu vaziyatda insonning har bir harakati hayot haqida falsafiy fikr mulohazalari muayyan bir xarakter kasb etadi».

Insonning ijodiy muammolarni hal etishda ro'y beradigan fikrlashdagi refleksiyaning o'rganib, olimlar uni fikrlovchi sub'ektning o'z – o'zini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.Yu.Stepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (I.N.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori ko'rsatkichi (A.Z.Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida ta'rif berib baholaydilar.

I.S.Ladenko refleksiyaning intellektual tizimlarning o'z-o'zini tashkil qilishdagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka va ko'nikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning ichki va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bog'laydi. U *«Refleksiya ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga o'tish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi)si haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi... Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi va amalda qo'llash usullari takomillashtiriladi»* deb hisoblaydi.

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

1. *Intellektual refleksiya:* Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.
2. *Shaxsiy refleksiya:* O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta'minlaydi.
3. *Kommunikativ refleksiya:* Muloqot jarayonida sheriklarining o'zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni belgilaydi.

4. *Kooperativ refleksiya*: Jamoa a'zolarining birgalikdagi o'zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat.

O'qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini o'rganib, ko'plab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qo'yadilar, aynan ushbu usullar o'qituvchining pedagogik faoliyatida va o'quvchilar bilan muloqotida ko'proq namoyon bo'ladi, deb hisoblaydilar (V.A.Krivosheev, G.P.Shchedrovitskiy va boshqalar). Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari xilma xil bo'lganligi sababli refleksiyaning har bir turini alohida o'rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma'no jihatidan bir – birlari bilan o'zaro bog'liq.

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning *«mazmuni, sherigining ichki dunyosini o'zaro hamkorlik asosida sub'ektiv qayta yaratishdan iborat bo'lgan individlar bir – birlarini ko'zgudagi kabi aks ettirishi, o'zaro aks ettirishning o'ziga xos ikki tomonlamalik jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o'z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir»*.

U refleksiyani pedagogik qobiliyatlar nuqtai nazaridan o'rganib, ilk bor o'qituvchining refleksiv – pertseptiv qobiliyatlarini alohida komponent sifatida ajratadi. N.V.Kuzmina pedagogik intuitsiyaning shakllanishi refleksiv pedagogik qobiliyatlarning shakllanganlik darajasiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. «Yaxshi intuitsiya o'qituvchining izlangan natijalarga erishishida tayanishi mumkin bo'lgan o'quvchining eng olijanob, ijobiy sifatlari haqidagi axborotlarni ekstrapolyatsiyalaganda (bir hodisani kuzatish asosida olingan xulosalarni boshqa vaziyatlarga tatbiq etish) namoyon bo'ladi».

Olimning ushbu xulosalariga tayanib, faraz qilish mumkinki, ekstrapolyatsiya jarayoni o'z kasbiy zahiralaridan, o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish maqsadida foydalanish imkoniyatini beradi.

Refleksiv qobiliyatlarni o'qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyaeva, V.V.Vetrova, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, I.G.Tatur, A.V.Xristeva va boshqalar) ularni bo'lajak o'qituvchilarning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g'oyalarni ilgari suradilar.

A.V.Xristeva refleksiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo'lajak o'qituvchining refleksiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o'z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o'qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta'kidlaydi olima.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarini o'qitish jarayonidayoq refleksiya mexanizmlarini o'zlashtirishi o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi uchun yangi imkoniyatlar ochishi ta'kidlanadi.

O'qituvchining reflektiv individualligi modelini yaratishni hozirgi kunda ko'plab olimlar taklif qilmoqdalar. Ma'lum pedagogik – psixologik sharoitlarda bo'lajak o'qituvchining shaxsiy kasbiy o'z – o'zini o'rganishini talqin qilishi boshlang'ich nazariy asos va jadval vazifasini o'taydi. Bo'lajak o'qituvchining professional refleksiyasini oliy pedagogik ta'lim muassasalari ta'lim–tarbiya jarayonini individualizatsiyalashtirish asosida rivojlantirish mumkin.

Kommunikativ va shaxsiy refleksiyaning o'rgangan V.A.Krivosheevning ta'kidlashicha, o'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik mahoratni o'zlashtirgani sari hamkasblari va o'quvchilar u haqida nima o'ylashlarini ancha yaxshi tushuna boshlaydi, chuqur o'zlashtirilgan bilim va pedagogik mahorat tufayli o'qituvchi o'z–o'zini baholashga kirishadi. ***Kommunikativ refleksiya shaxsiy refleksiyaning mazmunini, tizimini va aynan bir xilligini belgilaydi, – degan xulosaga keladi muallif.***

Ba'zan pedagogik kommunikatsiyada ro'y beradigan uzilishlar, ya'ni o'quvchilar jamoasidagi faoliyatni «tushunmaslik holatlari» tufayli davom ettira olmaslik, pedagogik faoliyatdan reflektiv chiqishga olib keladi, zero ikkinchi o'qituvchi, birinchisining faoliyati mazmunini anglay olmaydi va natijada ularning ikkalasi ham nizo sabablarini tahlil qilishlariga to'g'ri keladi. Individual refleksiya, individlararo refleksiyaning alohida maxsus shakli, deb hisoblaydi ba'zi olimlar.

A.A.Bizyaeva o'qituvchining kasbiy refleksiyasidagi o'ziga xos jihatlarni o'rganar ekan, diqqatini o'qituvchi refleksiyasining boshqa inson faoliyatini tahlil qilish va anglash, shuningdek o'zini tahlil qilish va o'z – o'zini baholash zaruriyati bilan bog'liq bo'lgan asosiy omillariga qaratadi. Olimaning tadqiqotlarida aniqlanishicha, o'qituvchilarning intellektual refleksiya darajasi ularning kasbiy refleksiyasiga bevosita emas, balki uning mahorat komponentlari orqali bilvosita bog'liq. Bu olimaga intellektual refleksiyaning o'qituvchilarning kasbiy refleksiyasi rivojlanishi uchun asos sifatida baholash imkoniyatlarini beradi. Bizningcha, bular o'qituvchining uzluksiz kasbiy o'sishini ta'minlash uchun tayanch sifatlar sanaladi.

Reflektiv qobiliyat o'qituvchiga pedagogik bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotda undan foydalanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. «*Bu holda, - deb yozadi Yu.N.Kulyutkin, - o'qituvchi o'zining pedagogik mahoratidan foydalanib amaliy qarorlarni ishlab chiqishi va qabul qilishi jarayonlarini refleksiya predmetiga aylantirishi lozim. Buning uchun esa o'qituvchida bu jarayonlarni tahlil qilishning tegishli tafakkur usullari shakllangan bo'lishi kerak.*»

Rivojlangan pedagogik refleksiyasiz, o'qituvchi doimiy tahlil va o'z – o'zini tahlilsiz amaliy va nazariy pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni va ziddiyatlarni chuqur anglashi, ularni doimiy tahlil qilishning yo'llarini to'g'ri tanlashi, olingan natijalarni tanqidiy baholashi va ularni korrektsiyalashi mumkin emas.

G.M.Kodjaspirova pedagogik refleksiyaning insonning o'z-o'zini anglashi deb, bunda «*nafaqat o'qituvchi o'z hatti-harakatlariga to'g'ri baho berishi, balki, o'qituvchi bilan pedagogik muloqot chog'ida o'zaro hamkorlik qiladigan o'quvchilar jamoasi, pedagogik jamoa, ta'lim-tarbiyaga mas'ul shaxslar va ota-onalar uni qanday qabul qilishini tushuna olish qobiliyati hamdir*» deb ta'riflaydi. Demak, refleksiya – o'qituvchining o'z-o'zini anglashi o'zining kamchiligi va zaif tomonlarini bilib o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi, o'z tarbiyalanuvchilarining hamda o'z-o'zini takomillashtirishga zarur shart-sharoitlar yaratishi uchun mavjud ichki imkoniyatlarini kashf etishidir.

O'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda pedagogik refleksiyaning ahamiyati

Yu.N.Kulyutkina, Ya.S.Turbovskiy, P.V.Xudominskiy kabi tadqiqotchilarning fikricha, o'qituvchining pedagogik faoliyati, mazmunan refleksiv xususiyatga ega bo'lib, u barcha refleksiv jarayonlarni qamrab oladi. Qayd etish joizki, hozirgi kungacha pedagogik refleksiya tushunchasining mukammal tasnifi mavjud emas. Ehtimol mazkur hodisani o'rganish psixologiya, pedagogika, pedagogik psixologiya, falsafa kabi fanlarning o'zaro aloqadorligida amalga oshirilishi bilan bog'liq holda hal qilinadi. B.Z. Vulfov, V.N.Xarkin kabi olimlar refleksiyaning – insonning o'z-o'zini anglashi..., kasbiy refleksiyaning esa – o'z-o'zini kasbiy faoliyati davomida anglashi, o'qituvchi mahoratida pedagogik refleksiyaning – pedagogik kasbiy omilkorlikda o'zini anglashi deb ta'riflaydilar.

G.M.Kodjaspirova o'qituvchining pedagogik faoliyati barcha qirralari bilan refleksiv hodisa bo'lsa, demak bu pedagogik refleksiya, degan nuqtai nazarni ilgari suradi.

Shu munosabat bilan ta'kidlash joizki, o'qituvchining kasbiy faoliyatida refleksiya muhim rol o'ynaydi. B.Z.Vulfovning fikriga ko'ra, *kasbiy refleksiya* jarayonida o'qituvchi o'zi tanlagan pedagogik kasbi talab qiladigan darajada o'z imkoniyatlarini, u haqdagi mavjud tasavvurlarini pedagogik tajribasining muhim jihatlari bilan nisbatlaydi, va «ixtiyoriy ravishda shaxsiy pedagogik mahorat zanjiri»ni hosil qiladi. Uning fikr mulohazasi L.S.Rubinshteynning pedagogik faoliyatdagi tashqi sabablarning ichki shart-sharoitlar asosida bilvosita harakati haqidagi mashhur qoidasini tasdiqlaydi.

O'qituvchi pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidir. Demak, refleksiv jarayonda o'qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatlari mavjudmi yoki yo'qmi deb qayd etish kerak emas, balki ularning *rivojlanishini, boyib borishini, kuchayishini rag'batlantirish inobatga olinishi lozim*. Ta'lim jarayoni aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki bilimlar, ko'nikma va malakalar ongli ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlanadi.

O'qituvchining «o'z-o'zini kasbiy jihatdan har tomonlama mukammal takomillashtirishi», hamisha amalga oshadigan faoliyat emas. Shunga qaramay, o'qituvchining o'zi haqidagi deyarli har qanday fikr-mulohazasi, kasbiy refleksiyaning deyarli har bir jarayoni, kasbiy faoliyatni qiziqarli qilish uchun muhim ahamiyatga ega: chin ko'ngildan bajariladigan og'ir mehnat ham kasbiy faoliyatni osonlashtiradi, bu esa refleksiyaning mazmun mohiyati asoslaridan biridir.

Pedagog olimlar G.A.Golitsin va G.P.Shedrovitskiyning ishlarida refleksiya o'qituvchi pedagogik faoliyati rivojlanishining asosiy omili va tabiiy mexanizmi sifatida katta ahamiyat berilgan. G.P.Shedrovitskiy refleksiyaning insonning «ijobiy faoliyatlari majmuasi» nuqtai nazaridan o'rganishni taklif qiladi. U qandaydir pedagogik faoliyatni amalga oshirish mumkin bo'lmasa, bu g'oya asosida ushbu faoliyat doirasidan tashqariga «refleksiv chiqish» tizimi quriladi, deb hisoblaydi. Bunda inson amalga oshirilmagan faoliyatdan, yangi faoliyat pozitsiyasiga o'tadi va «fikran ma'nolar qurish» vositalariga ega bo'ladi, ulardan kelib chiqib, birlamchi faoliyatni tushunadi va tavsiflaydi, bunda ikkinchi yangi faoliyatda birinchisidan muhim «material» sifatida foydalanadi.

Olimlarning bu kabi xulosalari ***kasbiy refleksiya*** o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishda (bu uning o'z ijodiy mehnati natijasidan qoniqmasligi aslo mumkin emasligi bilan belgilanadi) shijoati, kasbiy faoliyatiga oid yangiliklarni muntazam izlanishida, ijodkorligida namoyon bo'lishi bilan asoslanadi, demak refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy takomillashtirishiga ham asos bo'ladi, deb aytish mumkin.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o'rganib ta'kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo'llanadi. Ba'zi olimlarning fikricha, refleksiya – asrlar davomida o'qituvchining kasbiy faoliyatida to'planib kelingan tajribalarida, uning xulq-atvori, muloqot madaniyati, tafakkurida yig'ilgan eski andozalarni, kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi (G.F.Pojmelkina, E.Yu.Koloshina, E.V.Frolova).

O'qituvchining kasbiy refleksiya sifatida pedagogik fikrlashning zarur tarkibiy qismi sifatida qarash mumkin, u o'qituvchiga o'z kasbiy faoliyatiga tahliliy yondashishni, o'zining pedagogik faoliyatdagi o'rnini aniqlash va rejalashtirilayotgan ishlarda ijobiy natijalarga erishish uchun pedagogik faoliyatni maqsadli o'zgartirishning optimal yo'llari va konstruktiv vositalarini topish imkoniyatini beradi.

Refleksiyaning kasbiy qiyinchiliklarni engishdagi rolini o'rgangan V.A.Metaevaning ishlari hozirgi kunning eng dolzarb tadqiqotlaridan biri sanaladi. Olima refleksiyaning rivojlanganlik darajasi «o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklarni samarali hal qilishning asosi bo'lmish» pedagogik mahorat natijasida muvaffaqiyatlarga erishishiga bog'liq, degan xulosaga keladi. Biroq, *bizning fikrimizcha, o'qituvchi pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishishi unda refleksiyaning*

mukammal rivojlanganlik darajasini belgilamaydi, aksincha ta'lim-tarbiyada o'qituvchining muvaffaqiyatga erishishi, o'z faoliyati natijalaridan qoniqishi, o'qituvchining shakllangan kasbiy pedagogik refleksiya bog'liq.

Pedagogik refleksiya o'qituvchiga o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish manbalarini o'z bilimi va imkoniyatlaridan izlab topishda ko'maklashadi hamda uning rivojlanishini ta'minlaydi.

Inson psixikasi ichki tizimlari tashqi ijtimoiy faoliyat strukturasi qizg'in o'zlashtirish jarayonida shakllanishini, tashqi faoliyatning ichki faoliyatga o'tishini ta'minlaydigan interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) nazariyasiga (P.Jane, J.Piaje, A.Vallon, A.A.Leontev va boshqalar)¹ asosan, aytish mumkinki, *kasbiy refleksiyaning rivojlanish muammosi o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirish asosi sifatida o'rganiladi.*

O'qituvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qilmasligi aslo mumkin emasligi isbotlangan, bu o'qituvchidan kasbiy faoliyati davomida atrofidagi insonlar (o'quvchi, ota-ona, hamkasblari) bilan muntazam kommunikativ munosabatni tashkil etish pozitsiyasida tura olishini talab qiladi, o'qituvchida bu faoliyat sub'ekti sifatida o'ziga reflektiv munosabatni shakllantiradi, bu esa ijtimoiy munosabatlar interiorizatsiyasi (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) natijalarini o'zida aks ettiradi. *Demak, refleksiya, garchi ong funktsiyasi sanalsada, kishilarning o'zaro munosabatlari yig'indisi ta'sirida shakllanadi va inson psixikasiga sezdirmasdan o'tadi, u o'z navbatida, inson faoliyatini ongli ravishda o'zgartirish mazmunini belgilaydi.*

Ma'lumki, har qanday kasbiy faoliyat ob'ektni o'zgartirish jarayoni bo'lib, ayni paytda sub'ektning o'zini ham o'zgartirish jarayonidir, faoliyatning sifat va samaradorligini oshirish esa shaxsning faoliyat sub'ekti sifatida takomillashuviga olib keladi yoki aksincha bo'lishi ham mumkin. Bu qoida A.A.Leontevning «*shaxsni tadqiq qilishning to'g'ri yo'li ijtimoiy munosabatlarda sub'ekt faoliyati natijasida o'zi – o'zini harakatlantirish evaziga hosil bo'ladigan transformatsiyalarni (shakl yoki qiyofaning o'zgarishi) o'rganishdan iborat*» ekanligi haqidagi xulosasi reflektiv jarayonlarni o'rganish uchun ham asos sanaladi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan ko'p yillik tajribalar asosida qilingan nazariy xulosalar pedagogik mahoratning rivojlanish jarayonini beshta elementdan iborat tizim asosida o'rganish imkoniyatini beradi. Bu o'qituvchining kasbiy refleksiya rivojlangani sari kechadigan va uning asosida uzluksiz pedagogik kasbiy mahoratini va o'z – o'zini takomillashtirish imkoniyatini ta'minlaydigan jarayonlarni chuqurroq tushunishni ta'minlaydi (***chizmaga qarang***).

¹ Каранг: Краткий психологический словарь /Ред – сост. Л.А.Карпенко; Под общ.ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – Ростов –на – Дону.1998, -106, 137, 257. Ж.Пиаже. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. –М.1969; А.А.Леонтьев. Деятельность.Сознание. Личность. –М. 1975.

9–chizma. O‘qituvchining kasbiy refleksiyasi asosida pedagogik mahoratining rivojlanishi.

O‘z–o‘zini bilish jarayoni o‘qituvchining pedagogik mahorati doirasida ma’lumotlarni qayd qilish darajasida kechadi, bunda refleksiyaning passiv shakli ustuvorlik qiladi. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida yuzaga kelayotgan turli qiyinchiliklar va muammolarning sabablarini, erishilayotgan yutuqlar va natijalarni shunchaki qayd qilib boradi.

O‘z – o‘zini anglash jarayoni o‘qituvchining o‘z faoliyati va unda o‘ziga nisbatan «metapozitsiya» (noaniq pozitsiyada)da turib, o‘ziga tashqaridan qarash, o‘zini kuzatish malakasini ko‘zda tutadi. Bunda, interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi) hodisasi amalga oshadi, kasbiy qiyinchiliklarni kelib chiqish sabablari rasmiylashtiriladi; faoliyatdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad aniqlanadi, refleksiv – «MEN» shakllanadi. Bu o‘qituvchining dolzarb rivojlanish zonasi bilan bog‘liq.

O‘z – o‘zini belgilash jarayonida boshlang‘ich daraja kasbiy ehtiyojlarni hisobga olib belgilanadi va jadal imkoniyatlar asosida faoliyat rejalashtiriladi. Strategik, taktik va tezkor vazifalar shakllantiriladi.

O‘z – o‘zini rivojlantirish jarayonida o‘qituvchining kasbiy faoliyati davomida takomillashtirilgan pedagogik mahorati, refleksiyalangan (ya’ni avval foydalanilgan va ularning samaradorligini baholash natijasida tobora optimal bo‘lib chiqqan metodlar) harakat usullari va metodlarining o‘sishi sodir bo‘ladi.

O'z – o'zini nazorat qilish o'qituvchi pedagogik faoliyati jarayonida nazariy va amaliy tajribalar asosida, o'z – o'zini kasbiy jihatdan nazorat qilib, pedagogik mahoratini yanada takomillashtirib borishning ikkinchi shakli boshlanishini nazarda tutadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, refleksiya muammosi nafaqat pedagogika, psixologiya, falsafa, mantiq kabi fanlarda, balki boshqa fanlarda ham o'rganiladi. Bu tushuncha talqiniga biz ta'lim rivojlanishining falsafiy kontseptsiyasi (V.V.Kraevskiy, B.T. Lixachyov, Ya.S.Turbovskiy va boshqalar.) g'oyalari nuqtai nazaridan yondashamiz. *Bu holatda kishining dunyo, jamiyat, o'zining bu dunyodagi o'рни haqidagi tobora umumiy, keng tushunchalarining pedagogik voqelik bilan aloqasi refleksiya predmeti sanaladi.* Ta'kidlash joizki, dastlab ongda bilimlarning falsafiy refleksiya oqimidagi tahlili kechadi, keyin u pedagogik nazariya tarkibiga kiradi va uning bir qismiga aylanadi, so'ngra faoliyatni nazariy jihatdan anglashning boshlang'ich nuqtasi bo'lib qoladi. Shu tariqa inson o'z ongini, faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini egallash va ularni maqsadli bohqarish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

B.G.Ananev, inson xarakterining shakllanish jarayonini tahlil qilib, refleksiv xossalar shaxsning boshqa sifatlariga qaraganda ancha kech shakllanishini aytadi. Uning fikricha: *«inson hayoti davomida o'zaro munosabatlarning ko'plab ob'ektlari orqali o'tadi, natijada uning ongi o'z-o'zini anglash ob'ektiga aylanadi. O'zining xulq-atvor sub'ekti sifatida ko'p marotaba anglash tajribasini to'plash va unga munosabatlar, biz refleksiya deb ataydigan xarakterga aylanishi uchun, xulq-atvorda uni muntazam qo'llash talab qilinadi».*

Ushbu fikr kasbiy refleksiyaning rivojlanishi, buning natijasi o'laroq, shaxsning faoliyat xususiyatlari bilan balgilangan refleksiv qirralari shakllanishini ta'minlaydigan ma'lum sharoitlar, vaziyatlarni yaratish zaruriyati haqida xulosa qilish imkoniyatini beradi.

Shunday qilib, *olimlarning tadqiqotlariga tayanib, ta'kidlash mumkinki, o'qituvchining kasbiy pedagogik mahoratini rivojlantirish muammosini faqat uning kasbiy refleksiyasini takomillashtirish asosida hal qilish mumkin. Kasbiy pedagogik refleksiya nafaqat kasbiy faoliyat, balki, bilim, ko'nikma va malakalarning o'sishini ta'minlaydi hamda ushbu faoliyatni takomillashtirish asosi ham sanaladi.*

Har qanday o'qituvchi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirishga hatto juda kuchli intilishi bo'lsa ham, o'zining shaxsiy rivojlanish dasturini maxsus malakalarsiz belgilay olmaydi, bu pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchining o'z ustida ishlashga tayyorgarligi, uning o'z-o'zini tahlil qila olishi, o'z-o'zini tashhishlash qobiliyatining qanchalik shakllanganligi bilan bog'liq.

Pedagogik tashxislash asosida o'qituvchining kasbiy rivojlanishini ta'minlash usullari

O'qituvchi pedagogik mahoratini oshirish sohasida olib borilayotgan tadqiqotlarda ko'plab olimlar pedagogik mahoratni rivojlantirish haqida fikr bildirishib, bu jarayonning asosiy zahirasi o'qituvchining o'z faoliyati tahliliga doimiy intilishida (V.I.Zagvyazinskiy, Yu.K.Konarjevskiy, Yu.P.Lvova, I.P. Rachenko, L.I.Ruvinskiy, V.P.Simonov, V.A.Suxomlinskiy, Ya.S.Turbovskiy, T.I.Shamova va boshqalar); uning refleksiv qobiliyatlarini takomillashtirish (A.A.Bizyaeva, V.V.Vetrova, N.V.Kuzmina, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko va boshqalar); refleksiv pozitsiyasini (A.V.Xristeva) rivojlantirishning o'ziga xos pedagogik refleksiyasiga bog'liq bo'lganligi uchun uni pedagogik fikrlashni shakllantirish bilan bog'lab, shu tariqa (Yu.N.Kulyutkin, G.S.Suxobskaya) o'qituvchi pedagogik refleksiyasini rivojlantirish mumkin (B.Z.Vulfov, G.M.Kodjaspirova, N.V.Kuzmina, Yu.N.Kulyutkin, I.N.mesyonov, S.Yu.Stepanov, G.S.Suxobskaya, N.V.Xarkin, A.V.Xristeva va boshqalar.) deb ta'kidlaydilar.

Ko'pchilik olimlar refleksiyani o'qituvchi tomonidan o'zining faoliyati va uning natijalarini tahlil qilish va o'zini baholash jarayonida rivojlanishini aytadi va «refleksiyani boshqarish imkoniyati va zaruriyati shundan iboratki, o'qituvchi uzluksiz ta'limning qaysi sohasida faoliyat ko'rsatmasin, o'zining ongli ravishda ichki ta'sirini (o'z–o'zini o'ylashga va fikrlashga majbur qilish) va tashqi ta'sirini, shaxsiy o'quv jarayonida boshqarib qo'llay oladi» deb ta'kidlaydilar.

Ilmiy adabiyotlar tahlili va kasbiy refleksiyani o'qituvchi pedagogik faoliyatining tarkibiy qismi va uning pedagogik mahoratini rivojlantirish asoslari sifatida qarash (15.2. - bo'lim), shuningdek qayd qiluvchi eksperiment natijalari kasbiy refleksiyani rivojlantirish usullarini izlash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu sababli kasbiy pedagogik faoliyatning turli sohalari bilan shug'ullangan olimlar tashhis (diagnostika) va tashhishlash (diagnozlash) mazmuniga yanada batafsil to'xtalganlar.

Tashhishlashga, ya'ni diagnostikaga bilishning alohida usuli sifatida qarash qabul qilingan (grekchadan tarjima qilganda, diagnosis – tanib olish demakdir²). Biz pedagogik tashxislash so'zining o'rniga pedagogik diagnostika so'zini ishlatishni lozim topdik.

Pedagogik diagnostika mazmun va mohiyatiga qarab ko'plab funktsiyalarni bajaradi. Jumladan:

1. Pedagogik diagnostikaning tahliliy vazifasi.
2. Pedagogik diagnostik funktsiyalar.
3. Pedagogik diagnostikaning baholash vazifasi.
4. Pedagogik diagnostikaning korreksion vazifasi.

---

² Краткий психологический словарь. /Ред. – сост. Л.А.Карпенко;Под общ.ред. А.В.петровского, М.Г.Ярошевского. -Ростов- на –Дону. 1998.-286 б.

5. Pedagogik diagnostikaning orientatsion vazifasi.

Uning *tahliliy vazifasi* o'quv–tarbiyaviy jarayondagi yutuq va kamchiliklarning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini, ularning o'zaro bog'lanishlarini aniqlash va chora tadbirlar ishlab chiqishga qaratilgan.

Aslida *diagnostik funktsiya* o'quvchining ta'lim olganligi, tarbiyalanganligi va rivojlanganligini aniqlash uchun qo'llaniladi, biroq, o'qituvchining ham kasbiy komponentlik darajasini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik *diagnostikaning baholash vazifasi* ma'muriyat tomonidan olib borilib, alohida o'qituvchi yoki alohida o'quvchi faoliyatida erishgan yutuqlar va kamchiliklar yuzasidan sifat ko'rsatkichlarni miqdor jihatdan baholaydi.

Diagnostikaning korreksion vazifasi o'quv – tarbiyaviy jarayonni o'qituvchining pedagogik faoliyati yuzasidan korrektsiyalashni (to'g'ri yo'naltirish) ta'minlaydi va o'qituvchining kasbiy jihatdan o'z – o'zini rivojlantirish va pedagogik mahoratini oshirish uchun sidqidildan kirishishga faolligini ta'minlaydi.

Diagnostikaning yo'nalishni aniqlash vazifasining maqsadi pedagogik jamoa va alohida o'qituvchilar faoliyatida mavjud bo'lgan muammolarni uzluksiz hal etishni muvofiqlashtirib borishdir. Pedagogik diagnostikaning orientatsion vazifasi natijalari haqida doimiy xabarlarini informatsion (axborot) vazifa ta'minlaydi.

Shu o'rinda diagnostika (tashhis) va diagnostikalash (tashhishlash) tushunchalarining farqi va qanday ma'no berishini bilish lozim. Diagnostikani soddalashtirilgan ko'rinishda «tashhisni aniqlash»³ deb qarasaq, unda diagnostikalash (tashhishlash) bu jarayonning tashhisni qo'yish metodlari yig'indisidir. Shu bois pedagogik faoliyatning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olib, uni o'rganishda diagnostikalash (tashhishlash) terminini qo'llash o'rinliroq ko'rinadi. Umuman diagnostikalash terminini tashxislash deb atalsa ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Pedagogik tashhishlash deganda pedagogik tizimni (shuningdek uning alohida tarkibiy qismlarini) tadqiq qilish metodlarining jamlanmasini tushunamiz, ulardan foydalanish samaradorligi ma'lum tashkiliy – pedagogik shart – sharoitlar bilan bog'liq holda shakllanadi.

Pedagogik tashhishlashning yaxlitligi⁴ uning nafaqat o'qituvchi pedagogik faoliyatini o'rganishning diagnostik jihatlarini, balki aniqlangan sabab va oqibatlarining bir–biri bilan o'zaro bog'lanishi asosida har bir o'qituvchining pedagogik qiyinchiliklarni bartaraf etishning optimal yo'llari va vositalarini topish imkoniyatini beradigan konstruktiv – prognostik nuqtai nazardan ta'minlaydi, o'qituvchi pedagogik mahoratining rivojlanish istiqbollari belgilab, uning faoliyat yuritish

³ Каранг: Ожегов С.И. Словарь русского языка/Под ред. Н.Ю.Швединой. –М. , 1980.- 167.

⁴ Яхлитлик – объект, жараённинг ички бирлиги. Каранг: Философский словарь. /Под ред. И.Т.Фролова. – М.:Политиздат. 1986. 533 б.

dinamikasini kuzatish orqali tanlangan mehnat shakllari samaradorligini baholash imkoniyatini beradi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatini tashhishlashning turli aspektlarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlarining soni ko'p.

Ayni paytda o'qituvchilar uchun eng zarur hislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradigan, o'qituvchilik kasbining professiogrammasi (*ma'lum tizimga keltirilgan, mehnatni psixologik tomondan o'rganib, kelgusi amaliy faoliyatda foydalanishga qaratilgan, kasbni har tomonlama batafsil yoritib beruvchi yo'nalish*) psixolog olimlar (R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, A.Jabborov) tomonidan ishlab chiqilib amalda qo'llanilmoqda. Olimlar o'qituvchi professiogrammasi, muayyan fan tomonidan o'qituvchiga qo'yiladigan maxsus talablarni o'z ichiga qamrab olishini, o'qituvchi o'zi tanlagan fan yuzasidan qanday talablar qo'yilishini mukammal bilishini aytib, shu asosda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishni, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida muayyan mutaxassislik bo'yicha "O'qituvchi professiogrammasi" ishlab chiqilishi zarurligini ta'kidlaydilar. Hozirgi kunda umumta'lim maktablari o'qituvchilarining pedagogik faoliyatini takomillashtirish uchun ishlab chiqilgan professiogrammaga asoslanib, o'qituvchilarni tashhishlashning ushbu metodidan foydalanib kelinadi. Biroq ushbu professiogramma o'qituvchining kun sayin o'zgarib turuvchi jamiyat talablariga muvofiq shaxsiy dunyoqarashini, ongini, mafkurasini boyitish dinamikasini to'liq aks ettirmaydi.

Pedagogik faoliyatni tadqiq etish mantiqi, pedagogik tashhishlashning turli metodikalarini birlashtirish zaruriyati N.V.Kuzminaning ishlarida keng yoritilgan. Tadqiqotning so'rov, kuzatish, baholash (reyting), o'z – o'zini baholash, juft qiyoslash, sotsiometriya va eksperiment kabi metodlarini o'rganar ekan, u aynan «o'z–o'zini baholash, o'z–o'zini anglash usullaridan biri sifatida shaxsning barcha imkoniyatlarini namoyon qilishga, uning xulqiga, xarakteriga, faoliyat sur'atiga ta'sir etishini» ta'kidlaydi. O'qituvchining pedagogik bilim va malakalari tiziminitavsiflab, N.V.Kuzmina o'qituvchining bilish va o'rganish malakalari ichidan uning pedagogik faoliyati uchun zarur bo'lgan afzalliklarni va nuqsonlarni ongli ravishda bilib tuzatish yoki takomillashtirish maqsadida *tahlil qila olish* qobiliyatini ajratib ko'rsatadi.

I.P.Radchenkoning fikricha, o'qituvchining o'zi, o'z shaxsi haqidagi tasavvuri, ijobiy MEN – kontseptsiyasini shakllantira olishi uning *ijodiy faolligini* rivojlantirishning kafolati sanaladi.

Yuqorida bayon qilingan fikrlar o'qituvchining kasbiy refleksiya, o'z – o'zini yuqori darajada baholashni ta'minlab, o'qituvchiga o'z pedagogik mahoratini takomillashtirish yo'lidan maqsadli faoliyat olib borish imkoniyatini beradi.

O'qituvchining pedagogik mahoratini oshirishning asosiy yo'li – bevosita ta'lim muassasasida ilmiy asosda tashkil qilingan tadqiqotchilik ishi, deb hisoblagan V.P.Simonov mohir o'qituvchi shaxsi va faoliyati

samaradorligini tashhishlash uchun asosiy kasbiy ahamiyatli ko'rsatkichlarning tizimini va taxminiy mazmunini ishlab chiqdi. U taklif qilgan metodikalar, muallifning fikricha, nafaqat o'qituvchining ta'lim faoliyati, balki u bilan o'zaro faoliyat olib boradigan o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini ham aniqlash imkoniyatini beradi. O'qituvchining ahamiyatga molik bo'lgan kasbiy sifatlarini tashhishlash natijalarini olim uch xil yo'nalishda baholaydi: *optimal, yo'l qo'yiladigan va tanqidiy daraja bo'yicha*. V.P.Simonov hamma vaqt ham ijobiy natija beravermaydigan tekshiruvchilarning yuzaki yondashuvi o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini ma'lum darajada buzadi yoki noto'g'ri kategoriyalaydi, ularning pedagogik tashabbuskorligini va mustaqilligini so'ndiradi, olim har bir o'qituvchida o'z pedagogik faoliyatini «ishonchli va isbotli» natijalar bilan baholash va uning natijalari hamda samaradorligi haqida gapirish malakasini rivojlantirish zarurligini aytadi.

Kasbiy pedagogik faoliyatni tahlil qilish va o'z-o'zini tahlil qilishni o'qituvchi faoliyati va refleksiv pozitsiyasi nuqtai nazaridan tuzatish va takomillashtirish maqsadida pedagogik vazifalarni hal qilishga qaratilgan pedagogik malakalar yig'indisi sifatida qarab, A.V.Xristeva analitik malakalar tizimini analitik faoliyat tizimi bilan nisbatlaydi. U kasbiy pedagogik faoliyatni tahlil va o'z – o'zini tahlil qilishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatadi:

1. Mazmunli – diagnostik (tayyorlov - moslashuv) bosqich;
2. Maqsadli loyihalashtirish (tahlil va o'z-o'zini tahlil qilishdan maqsadni aniqlashtirish) bosqichi;
3. Texnologik (kasbiy pedagogik faoliyat jarayonini va o'z-o'zini tahlil qilish) bosqich;
4. Tahlil va o'z-o'zini tahlil qilishning nazariy (pedagogik faoliyatning mohiyati, natijalari bilan pedagogik faoliyat jarayoni o'rtasidagi aloqalarining sabab va oqibatlarini nazariy anglash) bosqichi;
5. Faoliyatni refleksiv baholash (faoliyatni baholash va refleksiv tahlil) bosqichi;
6. Korrektsiyalash (ijodiy bosqich bo'lib o'z pedagogik faoliyatini nazariy jihatdan anglash va baholash asosida takomillashtirish va hamkasblarining samarali pedagogik tajribalaridan ijodiy foydalanish yo'llari va usullari belgilanadi) bosqichi.

Muallif taklif qilgan analitik faoliyat algoritmi interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) jarayonida tashqi faoliyatning ichki faoliyatga o'tish mexanizmi qanday rivojlanishi, ichkisi esa, o'z navbatida, tashqi faoliyat orqali o'z-o'zini o'zgartirishini (uning davomida o'qituvchilar kasbiy refleksiyasining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan analitik darajasi o'zgaradi) tushunish imkoniyatini beradi.

N.A.Evert, A.I.Sosnovskiy, S.N.Kuliev pedagogik mahorat tizimidan uchta asosiy: estetik (axloqiy), ijtimoiy–psixologik va texnologik kabi tarkibiy qismlarni ajratib, o'qituvchi pedagogik mahoratining diagnostik dasturini ishlab chiqishadi va quyidagi bloklarni farqlaydilar:

- yuksak ma'naviy barkamollik;
- o'qituvchining individual – psixologik xususiyatlari;
- hamkasblari bilan pedagogik hamkorlik;
- pedagogik texnikani o'zlashtirish;
- shaxsiy kasbiy xususiyatlari;
- ijobiy natijalarga oson erishish.

O'qituvchining ijtimoiy–psixologik shakllanishida o'z ustida ishlashi murakkab tizimga ega. Bunda o'qituvchi ekstensiv, taxminiy, metodologik, kommunikativ, psixologik hamkorlikda ijodkorlik vazifalarini bajaradi. Diagnostik dasturda o'qituvchi kasbiy tayyorgarlik jarayonida tadqiqotchilik, mohirlik, reproduktiv (xotirada saqlash), rasmiy – ijrochilik kabi faoliyat bo'yicha muntazam ish olib boradi. Ushbu faoliyat dasturlari ayniqsa, yosh o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida duch keladigan ijtimoiy munosabat, sinfdan qo'rqish, o'quvchilar bilan o'zaro munosabatda ziddiyat hosil bo'lishi kabi psixologik to'siqlarni engishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Olimlarning pedagogik mahorat tahliliga bu kabi chuqur yondashuvda barcha o'zaro bog'langan tizimlarni birdaniga qamrab olish amalda mumkin emas. Natijalar haddan ziyod katta hajmda, tarqoq bo'ladi, eng asosiysi, bu holda pedagogik mehnatning alohida bo'g'inlari tahliliga chuqur yondashib bo'lmaydi. Umuman pedagogik faoliyat doimiy ravishda o'z-o'zini tahlil etish, o'qituvchi refleksiya rivojlanishining tashabbuskori bo'la oladigan o'ziga xos «tezlashtiruvchi» rolini o'ynamog'i kerak.

O'qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash

V.A.Suxomlinskiy pedagogik faoliyatga shunday ta'rif beradi: *«pedagogik rahbarlikning sirlaridan biri o'qituvchilarda muntazam izlanish va o'z ishining tahliliga qiziqish uyg'otishdan iborat. Kimki o'z darolarida, tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro munosabatlarda yaxshi va yomonni farqlashga, yutuq va kamchiliklarini o'z vaqtida bilishga urinsa, pedagogik faoliyatning yarim muvaffaqiyatiga erishgan bo'ladi».*

Xuddi shu nuqtai nazardan ilgari surilgan g'oyani V.I.Zagvyazinskiyda ko'ramiz: u *«har bir o'qituvchi mustaqil ravishda o'z imkoniyatlarini aniqlashi, o'z qobiliyatlarini va pedagogik mahoratini rivojlantirishi kerak. O'zida ko'p narsani kashf qilish, tavsiya qilinganlardan ko'pini sinab ko'rish, baholash lozim... o'qituvchi o'zini o'zi yaratadi, kosib yoki ijodkor bo'lishini ham o'zi belgilaydi».*

O'zining pedagogik tajribasini tahlil qilib, o'qituvchi o'z diqqatini tobora muvaffaqiyatli jihatlarga qaratadi, o'zining ish samaradorligini pasaytirayotgan pedagogik muammolarni va qiyinchiliklarni ham ko'ra olib, uni bartaraf etish yo'llarini topadi.

Pedagogik faoliyatda uchraydigan qiyinchiliklarning dastlabki tadqiqalaridan birini N.V.Kuzminada ko'ramiz. U o'qituvchi duch keladigan dastlabki qiyinchiliklarni *«pedagogik faoliyatning tashqi*

omillari keltirib chiqaradigan va ichki omillarning xarakterida, kishining faoliyatga ta'limiy, ma'naviy va jismoniy jihatdan tayyorgarligida paydo bo'ladigan keskinlik, beparvolik, qoniqmaganlikning sub'ektiv holatidir» deb ta'riflaydi.

T.S.Polyakovaning ishi endigina o'z faoliyatini boshlayotgan o'qituvchilar duch keladigan tipik didaktik qiyinchiliklarga bag'ishlangan. U didaktik qiyinchiliklarga shunday ta'rif beradi: *«Didaktik qiyinchiliklar – o'qituvchining ta'lim jarayonidagi qiyinchiligi bo'lib, uni hal qilish uchun shart—sharoitlar yo'qligi, keskinlik, beparvolik, o'z ishidan qoniqmaganlikning psixologik holati yoki aksincha, uni bartaraf qilish uchun sharoitlar ta'minlangani holda pedagogik mahoratni takomillashtirish, pedagogik «fikrlashni», malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlaydigan tetiklik, mobilizatsion tayyorgarlik, emotsional ko'tarinkilik holatining mavjud emasligi».*

T.S.Polyakova pedagogik faoliyatdagi qiyinchiliklar va ziddiyatlar uzoq muddat hal qilinmaganda, muvaffaqiyatsizlik vaziyatida nafaqat psixologik uzilishlar, balki o'z-o'zini baholashning pastligi, pedagogik mahoratni takomillashtirishning tormozlanish manbasi sifatida salbiy rol o'ynashini aytadi. Pedagogik vazifalarga faol munosabatning zarur sharti bo'lgan *rag'batlantiruvchi* vazifa esa ijobiy rol o'ynashini ta'kidlab, o'qituvchining shaxsiy pedagogik mahorati zahirasini safarbar qiladi, uni ijodiy fikrlashni rag'batlantirish manbai deb hisoblaydi.

Qiyinchiliklarning pozitiv roli uning indikatorlik (hisoblovchi) vazifasi bilan ham belgilanadi. *«Indikatorlik vazifasi pelagogik mahoratning shakllanish jarayonini tormozlovchi ob'ektiv omillarni ajratadi, biroq u o'z – o'zini baholash tarzida sub'ektiv namoyon bo'lishi, shu shaxs uchun faoliyatning tobora qiyin jihatlarini aniqlab berishi mumkin».*

Demak o'z pedagogik faoliyatini endigina boshlagan yosh o'qituvchi aslo jismonan va ruhan bo'shshishi, butunlay osoyishtalikka berilishi mumkin emas. Bu tuyg'u psixologiya fanida relaksatsiya deb atalib, kishilarning ish faoliyatida salbiy holatlariga beriladigan baho sifatida e'tirof etiladi.

Pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlili, qiyinchilik – insonning sub'ektiv psixologik holati ekanligini, u hamma vaqt ham tashqi kuzatuvchi tahlil uchun qulay emas degan xulosa qilishga imkon berishini, bu esa hech kim o'qituvchining kasbiy qiyinchiliklarini uning o'zidan ko'ra yaxshiroq aniqlay olmasligini va ularni bartaraf qilish yo'llarini ham o'zidan boshqa kishi topa olmasligini ta'kidlaydi. Demak, *o'qituvchining pedagogik faoliyatida kasbiy qiyinchiliklarini tadqiq qilishning yanada qulay yo'li bu, o'z-o'zini tashxislash hisoblanadi.*

Shu bilan birga psixologik mashg'ulotlardan biri bo'lgan “Autogen trenirovka” ham muhim ahamiyatga ega. “Auto – o'z-o'ziga ta'sir” ma'nosini bildirib, o'qituvchi o'z-o'ziga ta'sir o'tkazgan holda kasbiy faoliyatida duch keladigan qiyinchiliklarni engib borishi mumkin.

Ya.S.Turbovskiyning fikricha, kasbiy takomillashuvning salbiy «energetik asosi» bo'lgan qoniqmaslik hissi, rivojlanishda to'xtab qolganlikni chin ko'ngildan his etish sanaladi. *«Buyruq, chaqiriq va nazorat emas, balki aynan o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmaslik hissi, yuzaga kelgan pedagogik ziddiyatni boshqacha qilishga, buning uchun yangi vositalarni izlab topishga va uni o'zlashtirishga ongli ravishda intilishini ta'minlaydi, qiyinchilik va ziddiyatlarni bartaraf etishdan, shaxsan o'zi hal qilgan tadqiqotchilik vazifasidan ijodiy quvonish, qoniqish hissi – o'qituvchi kasbiy komponentligining asosiy manbasiga aylanadi, aniqrog'i, aylanishi mumkin».*

Ya.S.Turbovskoy tomonidan ishlab chiqilgan, pedagogik tajribani diagnostik o'rganish nazariyasi va metodikasi har bir pedagogik jamoada va jamoaning har bir a'zosida pedagogik kasbiy faoliyat xususiyatlarini o'rganishda yagona maqsad uchun harakatlanishga imkoniyat beradi, bu o'z navbatida o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirish mexanizmini yaratish uchun zamin hozirlaydi.

Pedagogik tashxislash kontseptsiyasi pedagogika fani va umumta'lim maktablari amaliyotining o'zaro hamkorlik jarayonini boshqarish imkoniyatini ta'minlaydigan uchta metodologik asosni o'z ichiga oladi:

- ma'lum bir pedagogik mahorat pozitsiyasini egallash;
- ma'lum bir maqsadga yo'nalganlik;
- pedagogik mahoratni egallashga bo'lgan ehtiyoj.

Turli boshqaruv tizimlari nuqtai nazaridan aynan bir xil natijalar u yoki bu muammoning dolzarbligi bilan belgilanadigan turlicha ahamiyat kasb etishi mumkin. Ish tajribasidan foydalanish hajmi va miqyosi ham har xil bo'ladi. Kontseptsiya mualliflari integratsion fan yutuqlaridan foydalanish samaradorligi, olimlar erishgan natijalar, amaliyotchilar unga ehtiyoj sezgan joyga borib etishi, ilmiy bilimlarning ma'lum bir maqsadga yo'nalganligiga bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Fanning u yoki bu tarzdagi tavsiyalari pedagogikada ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan g'oyalar bilan ta'minlashdan avval amaliyot asosida aniqlangan ehtiyoj bo'lishi kerak. O'qituvchi mehnatini o'rganish jarayonida qator shart sharoitlarga rioya qilish ko'zda tutiladi. A.K.Markovanning fikricha, nafaqat o'qituvchilik kasbida uzoq o'tmish tajribalaridan foydalanish darkor, balki o'qituvchi kasbiy rivojlanishining eng yaqin va olis istiqbollari ham belgilash zarur.

Shu munosabat bilan pedagogik tashxis pedagogik faoliyatda erishiladigan yutuqlarni belgilovchi (prognostik) xarakter kasb etganida samarali bo'lishini ta'kidlamoqchimiz. Olimlar tomonidan olib borilgan tajriba ishlari jarayonida shu narsa aniqlandiki, pedagogik mahoratni tadqiq qilishning belgilovchi (prognostik) xarakteri bevosita o'qituvchining kasbiy refleksiyaiga tayanadi.

Bu o'qituvchining ta'lim–tarbiya jarayonida paydo bo'ladigan muammosi aynan nimadan iboratligini va uning sababi aynan nima ekanligini aniqlash, sabab va oqibatlarini pedagogik qiyinchilik oqibati

bilan qorishtirmaslikka imkon beradi. Bunda pedagogik tashxislashning o'qituvchi kasbiy faoliyatini tezkor korrektsiyalash imkoniyatini beradigan o'ziga xos indikatorlik (hisoblash) vazifasi namoyon bo'ladi.

O'qituvchining o'z potentsial imkoniyatlarini baholash diagnostika davomida har qanday holatda ham e'tiborga olinishi lozim, - deb ta'kidlaydi A.K.Markova, - unga ishonch bildirish kerak, uning kasbiy faoliyatiga bahoni oshirib yoki pasaytirib qo'yish o'qituvchi kasbiy rivojlanishini to'xtatib qo'yishi mumkin. Ushbu o'qituvchining individual rivojlanish mantiqini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchining yutuqlarini boshqa o'qituvchilarning yutuqlari bilan emas, balki o'zining oldingi yutuqlari bilan ham taqqoslash kerak.

Shaxsiy pedagogik faoliyatni o'z-o'zida tahlil qilish jarayonida o'qituvchi o'zining ta'lim-tarbiyaviy faoliyati natijalari va xususiyatlarining holatini o'rganadi, pedagogik ziddiyatlar o'rtasidagi sabab va oqibatli bog'lanishlarni aniqlaydi, o'qituvchilarga ta'lim va tarbiya berishni yanada takomillashtirish yo'llarini belgilaydi, - deb ta'kidlaydi L.E.Pleskach. Olimning fikriga ko'ra, ***“Refleksiya – o'z-o'zini tahlil qilish bo'lib, o'z-o'zicha belgilangan maqsadga erishish emas, balki bilim olish, tajriba orttirish usuli, ijodga, kasbiy jihatdan takomillashishga nisbatan rag'batlantirishdir”***.

Ilmiy adabiyotlar tahlili, shuningdek o'qituvchi faoliyatida pedagogik tajriba o'qituvchilar pedagogik mahoratini oshirishning diagnostik metodikalaridan foydalanish va olingan natijalar tahlili pedagogik tashxislashni o'qituvchining kasbiy refleksiyasi rivojlanishini ta'minlaydigan usullardan biri sifatida baholashga imkoniyat beradi.

Zero, o'qituvchi ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganishda “tajriba o'rganishdan maqsad va uning vazifalarini rejalashtirish, dolzarb mavzuni aniqlash, maktab amaliyotida mohir o'qituvchilarning yutuqlarini o'rganish, materiallarni to'plash, tahlil qilish, xulosa chiqarish” kabi vositalardan foydalanadilar.

Shuningdek, ta'kidlamoqchimizki, pedagogik tashxislash qayd qiluvchi emas, balki maqsad hosil qilishni belgilovchi (prognostik) xarakterga ega bo'lganligida samarali bo'ladi, bu o'qituvchining kasbiy refleksiyasi rivojlanishi asosida amalga oshiriladi. Ayni paytda aynan ta'lim-tarbiya jarayonida maqsad hosil qiluvchi tashxislash uning rivojlanish qobiliyatini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytilganda, o'qituvchi tomonidan o'z kasbiy faoliyati natijalarini anglab etishi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishini yanada takomillashgan usullarini izlash va ularni o'zlashtirish zaruriyatini ta'minlaydi. Faoliyatni o'zgartirish esa, ma'lumki, faoliyat sub'ektining o'zgarishiga olib keladi. O'qituvchining analitik (tahlil qilish) qobiliyatlari rivojlanishi jarayonida uning kasbiy refleksiyasi ham rivojlanadi, bu o'z navbatida, o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini ma'lum bir yo'nalishga solib, uning shaxsiy ijodiy faolligini oshiradi.

Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar:

1. Qadimgi Rim faylasuflarining refleksiya to'g'risidagi qarashlari?
2. Refleksiyaga hozirgi zamon fanlari nuqtai nazaridan ta'rif?
3. Pedagogika va psixologiya fanlarining refleksiya nisbatan mulohazalari?
4. Refleksiyaga taniqli olimlar qanday ta'rif berishgan?
5. I.N.Semyonov refleksiyaning qaysi turlarini sharhlab bergan?
6. Pedagogik refleksiya ta'rif bering?
7. O'qituvchi o'z-o'zini kasbiy jihatdan qanday takomillashtiradi?
8. Pedagogikada "refleksiya" tushunchasiga qanday g'oyalar nuqtai – nazaridan yondashiladi?
9. Pedagogik diagnostikaning mazmun-mohiyatiga va funksiyasiga ta'rif bering?
10. O'qituvchining kasbiy professiogrammasi asosida, uning mahoratini aniqlash?
11. O'qituvchi pedagogik mahoratining diagnostik dasturi ta'riflang?
12. Yosh o'qituvchilar duch keladigan didaktik qiyinchiliklarni bartaraf etish?

Talabalar mustaqil tayyorgarligi uchun topshiriqlar.

Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o'zingizning fikr – mulohazalaringizni bildirib, "Mustaqil ish" yozing:

1. "O'qituvchining refleksiya asosida shaxsiy kasbiy faoliyatini takomillashtirish".
2. "Kasbiy pedagogik refleksiyaning o'qituvchi mahoratini oshirishdagi imkoniyatlari".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.
4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.
5. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011-420 b.
6. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

7. B. Ziyomuxammedov G' Pedagogik mahorat asoslari G' T.: TIB-KITOB, 2009-183b
  8. G.D. Baubekova, G.T. Xoliqova, G. Magzumova G' pedagogicheskoe masterstvo G' uchebnoe posobie. T. 2002-63
  9. . X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalar G' Pedagogik psixologiya G' T.: 2007 - 410 b.
  10. Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.
  11. M. Pirmuhamedova. Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruza. T.: 2001.
  12. Karimova "Mustaqil fikrlash" metodik qo'llanma. T.: 2000- 60 b.
  13. M. Xamdamiyov G' Yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari (uslubiy tavsiyalar). TDPU. 2007y-250 b.
  14. H. Abdulkarimov, O. Suvonov. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" T.: "Fan". 2010y.
  15. Ya. Nurumbekova. Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston "Ziyo", 2012. 62b
  16. H. Abdulkarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. "O'qituvchi nutqi madaniyati" o'quv-qo'llanma.- GulDU., 2014.
  17. Lato'shina D.I. Istoriya pedagogiki. (Uchebnoe posobiya). – M., 2003.
  18. Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P – 12.
  19. Leadership guide. Senior leaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice: Teaching and Learning in Secondary schools . Status: Recommended Date of issue: 09-2004. Ref: DfES 0444-2004 Guidance.
  20. "Sabr va sadoqat sohibi" (Ustoz Omon Suvonov 75 yoshda). Adabiy-badiiy nashr. Guliston: "Ziyo" nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN 978-9943-4776-9-8.
  21. .Omon Suvonov. "Yuksak mahorat sohiblari" o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: -2017. 200 b.
  22. Omon Suvonov pedagogikasi. H. Abdulkarimov. O'quv-uslubiy qo'llanma .T.: -2017, 65 b
10. WWW. nuqf. intal. uz

14-MAVZU O'QITUVCHI MEHNATINI ILMIY ASOSDA TASHKIL ETISH

ASOSIY SAVOLLAR

1. O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda pedagogik mahoratning roli
2. Ob'ektiv shaxsiy xususiyatlarning o'qituvchi mehnatiga ta'siri
3. O'qituvchining ma'naviy dunyosi va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabati

Tayanch tushunchalar:

O'qituvchi mehnati; demokratik huquqiy jamiyat; pedagogik mahorat komponentlari; milliy mafkura; fanlar integratsiyasi; ijtimoiy foydali mehnat; kun tartibi; ob'ektiv shaxsiy xususiyatlar; iqtidor va qobiliyat; pedagogik texnika; bilim va ixtisoslik; o'qituvchining yosh xususiyatlari; o'qituvchining kasbiy turg'unligi; ijodkorlik; mehnatda

faollik; umumbashariy qadriyatlar; pedagogik qadriyatlar; yuksak ma'naviyat; intellektual ong; o'qituvchi ijodiy mehnatining asosi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda pedagogik mahoratning roli

Davlat va jamiyat hayotini modernizatsiyalash jarayonlarining harakatga keltiruvchi kuchi, O'zbekistonning bugungi va istiqboldagi izchil taraqqiyotining bosh omili bo'lgan insonning ma'naviyatini va kasbiy salohiyatini yuksaltirishda o'qituvchilarning tajribasi va mahoratini yanada takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi bugungi kunda ta'lim va tarbiya berayotgan shogirdlarining kamoloti bilan mamlakatimiz kelajagiga ulkan poydevor qo'yadi.

Demak, bugungi kun o'qituvchisi o'z ustida tinimsiz mehnat qiladigan, har tomonlama keng fikrlaydigan, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini samarali qo'llay oladigan ijodkor shaxsga, yoshlarning yuragiga chuqur kirib boradigan yuksak fazilatlar egasiga aylanishini hayotning o'zi taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, hozirgi kunda o'qituvchining pedagogik mahoratini yanada oshirish muammosi davr talabidir.

Demokratik huquqiy jamiyat qurish jarayonida o'qituvchining o'rni, vazifalari yosh avlodni tarbiyalash ishiga javobgarligi muhim ahamiyatga ega. Olib borilayotgan islohotlarning ijobiy natijalar berishini etuk va malakali mutaxassislar ta'minlaydi. Ularni voyaga etkazish, ta'lim–tarbiya berish o'qituvchiga yuklatilgan talablarning kun sayin ortib borishi, ularni hal etish vazifasi o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq.

Hozirgi zamon o'qituvchisi o'z pedagogik mehnati jarayonida qator ta'lim–tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. U ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonining asosiy tashkilotchisidir.

O'qituvchi ta'lim – tarbiya jarayonida hamda darsdan tashqari faoliyatda o'quvchilarning porloq kelajagi uchun javobgar shaxsdir. Ushbu ulkan mas'uliyat ijobiy natijalar berishi uchun o'qituvchi avvalo o'zining pedagogik mahoratiga tayanadi.

Pedagogik mahorat shunday bir malakalar yig'indisidirki, uning natijasi o'qituvchi mehnatida va o'quvchilar xulqi, odobi, tarbiyasida, kelajakda etuk mutaxassis kadr bo'lib etishishida o'z aksini topadi.

O'qituvchi o'zining qizg'in mehnati jarayonida pedagogik mahoratning quyidagi komponentlarini ma'lum darajada o'zlashtirishi lozim:

- yoshlar psixologiyasiga oid bilimlarga ega bo'lishi;
- nutq madaniyatining barcha turlari va metodlarini bilishi;
- o'qituvchi qobiliyati (empatiya, pertseptiv, didaktik, konstruktiv, kommunikativ, anglash) ning mohiyatini anglashi;

- aktyorlik mahorati (mimika, pantomimika, notiqlik san'ati)ni egallashi;
- o'z kayfiyatini (hissiy psixik holat) boshqara olishi;
- tarbiyalanuvchilar bilan muloqot va muomala madaniyatini o'zlashtirishi;
- pedagogik texnika uslublarini o'z o'rnida qo'llay olish san'atiga ega bo'lishi.

Ushbu pedagogik mahorat komponentlari mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy talablar mohiyatidan kelib chiqishi kerak. Milliy mafkura, umummilliy dastur talablari, urf-odat va an'analar pedagogik mahorat asosida tashkil etiladigan o'qituvchi mehnatning asosiy mohiyatida o'z aksini topishi kerak.

O'qituvchi mehnatining muvaffaqiyati va samarasi uni ilmiy jihatdan puxta tashkil etishga, mehnatni oqilona uyushtirishga ta'sir etadigan shart – sharoitlarga va mehnatni amalga oshirish yo'llarini to'g'ri belgilashga bog'liq.

O'qituvchi mehnati doimo ijodkorlik bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun mehnatni amalga oshiruvchi o'qituvchi avvalo o'z mehnatini rejalashtirishda, o'zi puxta egallagan pedagogik mahoratiga va o'z ilmiga tayanishi lozim. Hozirgi axborot kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiyoti davrida o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish fan va texnika yutuqlarini o'qituvchi tomonidan qay darajada o'zlashtirishiga ham bog'liq.

Shu bilan birga o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish uchun fanlar integratsiyasini, pedagogika va psixologiya fanlarining eng so'nggi yutuqlarini muntazam o'zlashtirib borish shart. Ushbu bilimlar axborot kommunikatsion texnologiyalari, matbuot, ilmiy jurnallar, ilmiy adabiyotlar asosida o'zlashtiriladi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda vaqtdan unumli foydalanish, o'zining keng imkoniyatlarini hamisha hisobga olish, o'quv va tarbiya jarayonida har bir daqiqadan unumli foydalanish, vaqtni bekorga o'tkazishga yo'l qo'ymaslik muvaffaqiyat garovidir. O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda avvalo:

- o'z ijodiy imkoniyatlariga ishonishi;
- ta'lim muassasasida olib boriladigan ta'lim – tarbiya jarayonini
- to'liq tasavvur eta olishi;
- har bir tarbiyalanuvchining ruhiy holatini puxta bilishi;
- o'z mehnati mexanizmini, qonunlarini, cheklangan imkoniyatlarini
- yaxshi anglashi;
- ta'lim-tarbiya jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan
- unumli foydalanishni bilishi shart.

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etish bir maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy–foydali mehnat bo'lib, u yuqorida ta'kidlab o'tilganlardan tashqari, aql va diqqatni, jismoniy kuchni, shijoat va g'ayratni talab etadi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etishning quyidagi vositalarga e'tibor berish lozim:

1. Mehnat faoliyatini to'g'ri rejalashtirish.
2. Belgilangan vazifalarni tashkil etish va amalga oshirish.
3. O'z mehnatini muntazam boshqarish va nazorat qilish.
4. O'z – o'zini nazorat qilishi (refleksiya).

O'qituvchining mehnati ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi ularni mustaqil, erkin faoliyat ko'rsatishiga, o'z fikr–mulohazalarini aniq va mukammal bildirishiga, har tamonlama shakllangan komil insonni tarbiyalashga, o'z kasbini puxta o'zlashtiradigan etuk mutaxassis tayyorlashga zamin yaratadi.

O'qituvchi mehnati ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishida o'quvchilar bilan olib borilayotgan faoliyatning quyidagi yo'nalishlariga e'tibor berish lozim:

- o'qituvchi va o'quvchining ikki tomonlama bir-biriga ta'siri
- natijalari;
- o'qituvchining o'quvchilar jamoasi bilan ishlay olish qobiliyati;
- sinf jamoasi faollari bilan olib boriladigan pedagogik
- faoliyatning ijobiy natijalari.

O'qituvchi mehnatining ta'lim-tarbiyaviy mohiyati ijobiy natijalar berishi uchun, o'qituvchi sinf jamoasi bilan o'tkazilayotgan har qanday tadbirni belgilangan vaqtda amalga oshirishi, mahnat va dam olish uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalana olishi, o'z mehnati faoliyatida sog'ligiga, ruhiy holatiga e'tibor berishi lozim.

Ayniqsa yosh o'qituvchilar mehnatini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etishda quyidagi boshlang'ich yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1 – yo'nalish. O'qituvchi kasbiga oid faoliyat:

- a) o'z ishiga, mutaxassisligiga oid bilimlarni mukammal egallash;
- b) mamlakatimiz Qonunlari, ta'lim sohasiga taalluqli hujjatlarni puxta bilishi;
- v) pedagogika, psixologiya va o'z mutaxassisligiga oid eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lib borish;
- g) o'quvchilar jamoasi va har bir shaxs haqida ma'lumotlarni o'rganish;
- d) ilg'or va tajribali o'qituvchilar mehnat faoliyatini o'rganish va o'z ishida tadbiq etish;
- e) o'z ustida ishlash va o'z-o'zini tarbiyalash.

2-yo'nalish. O'z kasbiy mahorat elementlarini hosil qilish:

- a) pedagogik faoliyatga oid, shaxsiy pedagogik mahoratni takomillashtiruvchi ko'nikma va malakalarni egallash;
- b) o'z mehnatini va qobiliyatini me'yorida to'g'ri ishlata olishi;
- v) mutaxassislikka oid ma'lumotlardan to'g'ri foydalana olishi uchun diqqatni jamlay bilish.

3-yo'nalish. O'quvchilar guruhi bilan ishlay olish:

- a) pedagogik faoliyatning shart-sharoitlari va guruh jamoasidagi ma'naviy holatni boshqara olish;
- b) guruh jamoasidagi psixologik muhitni doimiy nazorat qilish;
- v) ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarga ijodiy yondashuv;
- g) pedagogik faoliyatga insonparvarlik va demokratik printsiplar asosida yondashish;
- d) o'quvchilar xulqi va bilimini o'z vaqtida rag'batlantirib borish;
- e) jamoada shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilishni to'g'ri tashkil etish;
- j) o'quvchilarning kundalik rejimga to'g'ri va doimiy rioya qilishini tashkil etish.

Pedagogik mehnatni ilmiy asosda to'g'ri tashkil etishda o'qituvchining kun tartibi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'zi uchun eng optimal bo'lgan va yuqori samara beradigan kun tartibini tanlay olishi lozim. O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda qo'yiladigan talablar ilk bor I.P. Radchenko, R. Rasulova kabi olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ularning tavsiyasiga ko'ra o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etishda eng muhim talablar deb quyidagilarni e'tirof etadilar:

- pedagogik faoliyatni aniq rejalashtirish;
- faoliyatni qizg'in uyushtirish va unda ishtirok etayotgan ob'ekt va sub'ektlarning imkoniyatlarini yagona maqsadga yo'naltirish;
- tarbiyalanuvchilar yutuqlarini muntazam rag'batlantirib borish;
- ta'lim-tarbiyaviy nazoratni bir maromda olib borish kabilardir.

Rejalashtirishdagi asosiy e'tibor uyushtiriladigan barcha pedagogik faoliyat turlarini va unda ishtirok etayotgan jamoa va uning a'zolarini umumiy pedagogik maqsadga birlashtirishni nazarda tutadi. Bunda ta'lim va tarbiyaning yaqin, o'rta, uzoq maqsadlarini inobatga olish e'tirof etilgan.

Ta'kidlash joizki, o'qituvchining kun tartibi uning faoliyati va hayotini tartibga soluvchi asosdir. U yo'q joyda mehnat unumi ham past bo'ladi, asablar tez charchaydi, sog'likka putur etadi. Natijada o'qituvchi sarf qilgan kuchini qayta tiklay olmaydi, mehnat unumdorligi pasayadi, ish qobiliyati susayadi, oqibatda ta'lim-tarbiyaning sifati yo'qoladi.

Demak, ilmiy asoslangan kun tartibi o'qituvchilarning o'z mehnatini to'g'ri va mukammal tashkil etish vazifasini hal etishga qo'yilgan qadamdir desak mubolag'a bo'lmaydi. Pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil etish shartlaridan yana biri ish o'rnini tartibga solish va mehnat

sharoitini tashkil etishdir. O'qituvchining ish joyi ish jarayonining bir qismi bo'lib, mehnat unumdorligining yuqori bo'lishiga ta'sir etadi. O'qituvchining ish joyi, xususiyati, pedagogik mehnatning mazmuni va xususiyati bilan belgilanadi.

Mehnat sharoiti, kun tartibi kompleks tushuncha. Unda o'qituvchining mehnat qilayotgan joyi, aniq vaziyatlar e'tiborga olinib quyidagi tamoyillar asosida takomillashtirilib boriladi. Pedagogik mehnatning samaradorligi, maqsadi va faoliyat vazifasiga ko'ra aniq bir yo'nalishni belgilash o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishning birinchi tamoyilidir. Ikkinchi tamoyil mutaxassislikka oid bilimlarni chuqur o'zlashtirib qizg'in pedagogik faoliyat uslubini belgilash.

Uchinchi tamoyil pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil etishda axborot va kompyuter texnologiyalari vositalaridan samarali foydalanishni mukammal bilish tushuniladi. Bunda ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik texnologiyalar ham e'tiborga olinadi.

To'rtinchi tamoyil ta'lim-tarbiya birligini ta'minlagan holda rejalashtirish. Reja asosida ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni tartibga solish, uning modelini yaratish, tayanch tizimlarni topish kabi masalalardan tashkil topgan.

Pedagogik faoliyatni aniq maqsadlar asosida rejalashtirmasdan turib shaxsni va jamoani tarbiyalash va ularni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta'minlash mumkin emas, bu esa jamiyatga ham ijtimoiy, ham iqtisodiy zarar keltiradi. Pedagogik mehnatni nazorat qilish va hisobga olish o'qituvchi faoliyatini muntazam kuzatib borish yutuq va kamchiliklarini aniqlash, muhimlarini ajratib olishni nazarda tutadi. Hisobga olishni eng maqbul yo'li statistik hisobga olishdir. Pedagogik nazorat esa ob'ektivlik, omilkorlik, samaradorlik, muntazamlilik va oshkoralik talab qiladi.

O'qituvchi mehnatini nazorat qilish va hisobga olishning muntazamligi, izchilligi quyidagilardan tashkil topadi:

- o'quv materiallari va tarbiyaviy tadbirlarga tayyorlanishni o'zi tomonidan nazorat qilinishi;
- darsdan tashqari vaqtlarda ta'lim-tarbiyani nazorat qilish va o'zining yutuq va kamchiliklarini kuzatish;
- o'qituvchining darsdan tashqari vaqtini o'zi nazorat qilishi;
- ota-onalar va jamoatchilik bilan bajariladigan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni nazorat qilish;
- o'z ustida muntazam ishlash, ijod qilish.

O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda har jihatdan mukammal tashkil qilish mamlakatimizning mustaqillik printsiplariga sadoqatli hamda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishga qodir yosh avlodni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bunda o'qituvchi o'zining

qizg'in mehnatini pedagogik jamoa, ota-onalar, oila, mahalla qo'mitalari, turli jamoatchilik markazlari bilan o'zaro puxta hamkorlikda olib borgandagina ta'lim-tarbiyaning samaradorligi yanada oshadi.

Ob'ektiv shaxsiy xususiyatlarning o'qituvchi mehnatiga ta'siri

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilib o'rganish fan olamida yangi soha bo'lmasa ham, biroq so'nggi yillardagi global o'zgarishlar, fan va texnikaning, informatsion axborot texnologiyalarining jadal sur'atda rivojlanishi bu sohaga ham har yili turli yangiliklarning olib kirilishini talab etmoqda. Bevosita o'qituvchi mehnatini o'rganuvchi fanlar, ya'ni pedagogika, psixologiya, pedagogik menejment, ijtimoiy pedagogika kabi fanlarning bu sohada o'zaro manfaatlari doimo bir-birlarini to'ldirib kelsada, olib borilayotgan ilmiy kuzatishlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ladiki, hali oldinda echimini kutayotgan muammolar etarli. Hozirgi zamon ilmiy nazariy va metodologik tizimlariga tayangan holda ta'kidlash joizki, o'qituvchi mehnatiga ta'sir qiluvchi hamda ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan muhim yo'nalishlardan biri o'qituvchining ob'ektiv-shaxsiy xususiyatlaridir.

O'qituvchi mehnatiga ta'sir qiluvchi hamda ko'plab holatlarda uning sifat va samaradorligini oshirilishini belgilovchi ushbu xususiyatlar quyidagi omillarni o'zida mujassamlashtiradi:

10- chizma. O'qituvchi mehnatining sifat va samaradorligini belgilovchi xususiyatlar.

Ta'kidlab o'tilgan omillarning har biri o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi va ular o'qituvchi mehnat faoliyatini tashkil etuvchi o'zining bir-biri bilan o'zaro aloqador ichki tizimlariga va o'zaro ta'sirlarni shakllantiruvchi mustaqil tizimni tashkil etuvchi elementlariga ega.

Yosh o'qituvchining kasbiy mahorati ob'ektiv-shaxsiy xususiyatlar tizimining etakchi omillaridan biri bo'lib, uning tarkibiy tizimlari nihoyatda rang-barangdir. Pedagogikada yosh o'qituvchining kasbiy mahorati olimlarimiz tomonidan "Pedagogik faoliyatda belgilangan vaqt ichida o'qituvchining optimal natijalarga erishishida namoyon bo'luvchi oliy darajadagi mehnati" sifatida, "o'qituvchining tinimsiz mehnati va izlanishlari natijasida doimiy takomillashtirilib boriladigan muhim ta'lim va tarbiyaviy san'ati namunasi", yoki "o'qituvchining ilmiy bilimlarni, kasbiy ko'nikma va malakalarni hamda metodologik bilimlarni o'z mehnatida va kasbiy sifatlarida namoyon etishi" kabi fikrlar bilan ta'riflanadi.

B.T.Lixachev o'qituvchining kasbiy mahoratini pedagogik san'atning noyob bir qismi sifatida ta'riflab, shunday yozadi: *"o'qituvchining kasbiy mahorati deganda uning yuksak pedagogik-psixologik bilimlari, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi, takomillashgan pedagogik fikrlash layoqati va rivojlangan ichki intuitsiyasi, hayotga nisbatan axloqiy-estetik munosabati, o'z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushuniladi"*. Qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, quyidagi to'rtta komponent yosh o'qituvchi kasbiy mahoratining asosiy tashkil etuvchi komponentlari hisoblanadi:

- o'z kasbini sidqidildan sevishi;
- o'z fanini va uni o'qitish metodikasini mukammal bilishi;
- pedagogik qobiliyatlarini namoyish eta olishi;
- pedagogik texnikani mukammal bilishi, notiqlik san'atini o'z o'rnida qo'llay olishi.

Ushbu komponentlar o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etilishida o'z kasbiga bo'lgan mehr-muhabbati, ijobiy munosabati va uni takomillashtirish istagini paydo qiladi. Yosh o'qituvchining kasbiy mahorati shakllantirilgach, u shaxsning kasbiy xususiyatiga aylanadi va refleksiv qobiliyatining rivojlanishiga ham ta'sir qiladi, natijada pedagogik mehnat faoliyatining samaradorligi oshadi.

Yosh o'qituvchining iqtidori va qobiliyati rivojlanganligi o'z mehnatini pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogikada o'qituvchi qobiliyati – bu ulkan imkoniyatdir, uning

mohirligi, mehnatsevarligi faqatgina o'qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi.

O'qituvchi qobiliyati zehning o'tkirligidan dalolat beradi. Iqtidor, iste'dod, daholik – o'qituvchining ijodiy mehnati jarayonida erishiladigan natijalarning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar, inson xarakteri kabi, shaxsning faqatgina ma'lum faoliyatidagina mavjud bo'lgan sifatlaridir.

Psixologiyada qobiliyatga – insonning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishi deb ta'rif beriladi.

Demak, o'qituvchining iqtidori va qobiliyati uning mehnatini har tomonlama mukammal shakllantirib, ilmiy jihatdan ijodkorligini to'g'ri tashkil etishga ta'siri cheksiz ekanligidan dalolat beradi. Iqtidor va qobiliyat o'qituvchining mehnat faoliyatida:

- o'z kasbiga bo'lgan munosabati asosida kasbiy ehtiyojini kuchaytiradi;
- kasbiy faoliyatga chinakam qiziqish namunalarni rivojlantiradi;
- pedagogik mahorat asoslarini egallashda bir maqsad sari intiluvchanlikni shakllantiradi;
- o'z ilmiy mehnati uchun ahamiyatga ega bo'lgan ijodkorlik sifatlar majmuasining yuzaga kelishini ta'minlaydi.

O'qituvchining iqtidori va qobiliyati psixologik texnologiyalar bilan kuchaytirilib modifikatsiyalanadi va o'qituvchining mehnat faoliyatida bu muhim ahamiyat kasb etadi: muloqot qilish (kommunikativ), voqealarni oldindan ko'ra olish, eshitish va his qilish, o'zligini bilish, tushunish va his qilish kabi qobiliyatlar o'qituvchi mehnatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtidor va qobiliyat o'qituvchining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli o'qituvchilar pedagogik mehnat faoliyatida qobiliyati past o'qituvchilarga qaraganda ko'proq ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Qobiliyatli, ammo noshud o'qituvchi ko'p narsaga erisha olmaydi.

Iqtidor va qobiliyat o'qituvchining amaliy va nazariy bilimlarni chuqur egallashda tezroq siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyali bo'lajak o'qituvchi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori natijalarga erishadi hamda ishlab chiqarishda, fan va texnika jarayonlariga yangilik kirita oladi.

O'qituvchining iqtidori va qobiliyati – N.V.Kuzminaning fikricha, pedagogik faoliyat talablariga javob beruvchi va ta'lim–tarbiyada belgilangan maqsadga osonlikcha erishishni ta'minlovchi hamda mehnat unumdorligini oshiruvchi xususiyatlar majmuasidir. N.V.Kuzmina iqtidor va qobiliyat o'qituvchining mehnat faoliyatiga, izlanayotgan natijalarni egallashning eng samarali usullarini topishga o'ziga xos sezgirlikdan

iborat individual, turg'un xususiyatlar deb ta'rif beradi va pedagogik qobiliyatlarning refleksiv darajasi uch xil turdagi sezgirlikni o'z ichiga olishini ta'kidlaydi:

- tarbiyalanuvchi ob'ektni his qilishi;
- me'yor va xushmuomalalikni his etish;
- o'z kasbiga dahldorlikni his qilish.

O'qituvchining pedagogik texnikasi – nafaqat ta'lim–tarbiya jarayonida, balki butun mehnati faoliyatida zarur bo'lgan umumiy pedagogik bilim va malakalarining yig'indisidir. Pedagogik texnikaning muhim jihatlari – pedagogik faoliyatda uning savodli va ifodali so'zlay olishi, o'z fikr-mulohazasini va bilimini tushunarli tilda ta'sirchan bayon qilishi, o'z his-tuyg'ularini jilovlay olishi, o'zining shaxsiy xususiyatlariga xos mimik va pantomimik qobiliyatlarga ega bo'lishi, aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassum, so'zning cheksiz qudrati orqali o'quvchilar ongiga va tafakkuriga ta'sir o'tkazishi, hozirjavoblik, psixologik bilimlarga ega bo'lishi kabi o'qituvchining mahoratini belgilovchi qizg'in mehnatida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi mehnatida pedagogik texnika qanday ko'nikma va malakalardan iborat ekanligi, pedagogik texnika o'qituvchining ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyaviy faoliyatini zamonaviy talablar asosida tashkil qilishida, o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishida qanday ahamiyat kasb etishi doimo dunyo olimlarining diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda.

O'qituvchi mehnatida pedagogik texnika uning shaxsiy axloqiy fazilatlarini va xulqi bilan bog'liq bo'lib, ayniqsa o'z–o'zini boshqarish malakalarida (refleksiya) namoyon bo'ladi:

- o'z hatti-harakatlarini boshqarishi, (mimika, pantomimika);
- o'z hissiyotini va kayfiyatini jilovlay olishi va turli nojo'ya ta'sirlarga berilmasligi;
- ijtimoiy pertseptiv qobiliyatlarga (diqqat, kuzatuvchanlik, xayol) egaligi;
- nutq texnikasini bilishi va o'z o'rnida qo'llay olishi.

Pedagogik texnika o'qituvchi mehnatida shaxs va jamoaga ta'sir ko'rsatish malakalari bilan bog'liq bo'lgan ta'lim-tarbiya jarayonining texnologik tomonini ham qamrab oladi:

- ta'lim va tarbiyaviy rejalar asosida o'z oldiga qo'yilgan talablarning bajarilishini nazorat qilishi;
- o'quvchilar jamoasida ta'lim-tarbiya bilan bog'liq bo'lgan har qanday ijodiy faoliyatni tashkil eta olishi;
- o'quvchilar bilan pedagogik muloqot jarayonini bir muvozanatda saqlab boshqara olishi.

O'qituvchi mehnatida aktyorlik san'atiga xos bo'lgan xususiyatlar, ya'ni mimik va pantomimik qobiliyatlar muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchi yuksak pedagogik texnik tayyorgarlikka ega ekanligi, uning butun o'quv yili davomida, har bir darsda yangi mavzuni o'tilgan mavzular bilan bog'lab, zamonaviy integratsion usullar asosida o'quvchilar ongiga etkazishida, sinf jamoasida o'ziga xos pedagogik va psixologik muhitni yarata olishida, har bir o'quvchining shaxsiy psixologik xususiyatlarini e'tiborga olib mashaqqatli mehnati bilan ulkan mas'uliyatni his etib, uni yuqori saviyada bajarishida namoyon bo'ladi.

Demak, pedagogik texnika o'qituvchining mehnat faoliyatida shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig'indisiki, u o'qituvchining pedagogik faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishida, asablarining bir maromda harakatlanishi va saqlay olishida, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilish va boshqarishida yuksak natijalarga erishishi uchun asosiy yo'l ko'rsatuvchi bo'lib xizmat qiladi.

Ixtisosligi bo'yicha egallagan bilimlar darajasi. O'qituvchining ko'p yillik pedagogik mehnati kasbiy mahorat bo'la olmasligi mumkin. O'qituvchining kasbiy mahorati ixtisosligi bo'yicha egallagan bilimlar darajasi va kasbiy tajribalari asosida paydo bo'ladi.

Kasbiy tajribalar o'z kasbidan qoniqmagan, biroq yillar davomida o'zining xizmat majburiyatlarini sidqidildan bajaruvchi o'qituvchida ham yuzaga kelishini unutmazlik kerak. F.G.Ziyatdinova ma'lumotlariga ko'ra 80 foiz o'qituvchilar u yoki bu darajada, 20 foiz o'qituvchilar esa to'liq o'z ishlaridan qoniqmaydilar. Bunday o'qituvchilarda – hatto ixtisosligi bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lsalar ham, pedagogik mahoratning muhim elementlaridan biri – ixtisosligi bo'yicha bilimlar darajasini ko'rsatuvchi “ijodkorlik tuyg'usi”, o'qituvchining o'ziga xos ruhiy va jismoniy holati sifatida shakllanmaydi.

Bilim va ixtisoslik – nafaqat o'qituvchining mehnat faoliyatiga ta'sir qiluvchi, balki uni, ham to'liq, ham qisman kasbiy mahoratini belgilovchi ob'ektiv–shaxsiy omillar tizimidagi printsiptial elementlardir.

O'qituvchining bilimi uning kasbini belgilovchi diplomi, sifati bilan, ya'ni ta'lim muassasalaridagi mehnati jarayonidagi xususiyatlari va yutuqlari bilan aniqlanadi. Ixtisoslik – bu qizg'in mehnatga tayyorgarlik sifatida ta'lim va tarbiyaviy faoliyatning o'zidir.

Bilim va ixtisoslikning birligida mehnat, o'qituvchining tashkilotchisi va mazmun jihatidan mukammal pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi sifatida namoyon bo'ladi. Ixtisoslik o'zgaruvchan va harakatchan jarayondan iborat. Pedagogik amaliyotda bu bog'liqlikning o'zaro ta'siri haqida etarlicha turg'un tasavvur yuzaga kelgan: chunonchi, oliy ta'lim – oliy ixtisoslik. O'qituvchilarda fanni o'qitishning nazariy muammolariga, butun fanlarning metodologiyasiga va texnologiyalariga ko'proq qiziqish mavjud.

O'qituvchilarning chorakdan kamroq qismi bilimlar egallash darajasiga hayotiy qadriyat sifatida qaraydi, undan ham kamrog'i, ya'ni

10 foizi – mukammal kasbiy tayyorgarlikni, pedagogik mehnat nufuzini oshirishda hal qiluvchi jarayon deb hisoblaydilar.

Bu muammoni his qilgan o'qituvchilarning bir qismi o'z ixtisosliklari bo'yicha o'qitishning mustaqil ijodiy dasturini tuzish yo'liga o'tdilar va bu bilan ta'lim va tarbiya berish komponentini kengaytirdilar.

Mehnatda ma'no va ahamiyatni birlashtiruvchi “jonli bilim” tushunchasi ana shundan paydo bo'lgan. Bunda ma'no tushunchasi “inson turmushida individual ongning chuqur joylashganini” bildiradi (ushbu tushuncha G.G.Shpet tomonidan ta'riflangan), ahamiyat tushunchasi esa – ongning jamiyatga, millat ma'naviyati va mafkurasiga jalb etilganligini bildiradi.

Pedagogik faoliyatda o'qituvchining yosh xususiyatlari va mehnat staji. O'qituvchining yoshi va ish staji – mehnatga ilmiy yondashish jarayonining turli bosqichlarini aks ettiruvchi, unda ijodiy energiyaning yuzaga kelishidan tortib etilishigacha va so'nishigacha bo'lgan ob'ektiv–shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Sotsiologlar bu xususiyatlarni keksayishni hamda g'ayrat va optimizmni yo'qotishni tan olmaydigan pedagogik mehnatning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'lab o'rganish zarurligiga e'tiborni qaratishadi. O'qituvchining yosh ko'rsatkichi – bu keksayish emas, balki yoshlik hislatlarini va shijoatini saqlab qoluvchi, har bir yangi avlod dunyoqarashiga ko'nikma hosil qilib, o'ziga singdira oladigan, ularni tushunadigan, hayotiy tajribalar asosida donishmandlik mohiyatini ko'rsatuvchi holat ko'rsatkichidir. Tadqiqotchilarning aniqlashicha, yosh o'qituvchilar ko'p holatlarda 50 dan oshgan yoki nafaqa yoshidagi tajribali o'qituvchilarga taqlid qilish uchun ularni o'zlariga ob'ekt sifatida tanlashlari tasodifiy hol emas. Bu ularni pedagogik faoliyatda uchraydigan ko'plab ziddiyatlardan oson chiqib ketishni ta'minlaydi.

O'qituvchining mehnat faoliyatida yosh muammosining ahamiyati ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlarida keng yoritilgan. Ushbu tadqiqot ishlari o'qituvchining kasbiy “cho'qqilarni zabt etishi”, pedagogik krizislarni boshidan kechirishini, o'z mehnatidan ko'ngil sovushlarini, ba'zida “tinchlanish” davrini o'tagan yuzlab yosh mutaxassislarning o'qituvchilik kasbiga “singib ketishi” naqadar murakkab va shiddatli jarayon ekanligini aks ettiradi. Gap bu erda ish stajida ham, o'qituvchilar yoki o'qituvchilar jamoasida ham emas, balki shaxs hayotiy faoliyatining turli tomonlariga ob'ektiv ta'sir qiluvchi yosh xususiyatlarida bo'lib, bu xususiyatlar hayot va kasbga munosabatlarni, o'zining ruhiy qadriyatlarini va risolalarini o'zgartiradi. Ushbu muammolar bevosita o'zining keyingi tadqiqotlarini kutmoqda, uning amaliy mazmuni ham muhim: ta'lim muassasasiga butun umrini bag'ishlagan keksa otaxon va onaxon o'qituvchilarni qanday qilib saqlab qolish, o'qituvchiga esa yosh bo'lib qolishga qanday yordam berish mumkin. Qo'yilgan muammo tabiiy holda mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning demokratik jamiyat qurish uchun naqadar dolzarb ekanligini yana bir bor bildiradi.

Pedagogik faoliyatga ta'sir qiluvchi ob'ektiv–shaxsiy omillar guruhida **yosh o'qituvchining kasbiy turg'unligi** ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'qituvchining kasb tanlashida o'z tanlovining to'g'riligiga va asosligiga ishongan holda uzoq vaqt davomida faoliyat ko'rsatishidir deb talqin qilinadi. Mehnat jamoasini tadqiq qilishda kasbiy turg'unlik kadrlarning aniq va bir maromda potentsial oquvchanligiga asosan aniqlanadi. O'qituvchi kadrlarning potentsial oquvchanligida – ishini yoki o'z kasbini o'zgartirishni hohlovchi pedagoglarning miqdoriy va sifat darajasi tarkibi hisobga olinadi. Bunda ta'lim muassasasida, yoki biror lavozimda uzoq vaqt mehnat qilgan xodimlarning miqdoriy va sifat ko'rsatgichi hisobga olinadi.

Kasbiy turg'unlikning ahamiyati o'qituvchilarning mehnat faoliyatini aniq bir qolipga solib o'rganishda muhim rol o'ynar ekan, uning quyidagi jihatlariga e'tibor qilinishi lozim:

- o'qituvchida ish joyini yoki kasbini o'zgartirish istagining mavjudligi va ifodalanganlik darajasi;
- o'qituvchining o'z kasbini o'zgartirishiga turtki bo'lgan sabablar yoki shart–sharoitlar;
- boshqa biror kasbni tanlab, unda ishlash istagi turtki bo'lgan hodisalar yoki voqealar;
- o'qituvchining bir joyda uzoq vaqt pedagogik faoliyat olib borishining asosiy motivlari va sabablari;
- yangi kasbni tanlab, unda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishga turtki bo'lgan motivlar va sabablar.

O'qituvchilik kasbini o'zgartirishni istamagan holda, pedagogning o'z ish joyini tez–tez o'zgartirish holatlari alohida tahlil qilinadi.

O'qituvchining kasbiy turg'unligi ko'pincha “ta'lim muassasasiga bog'lanib qolganlik” iborasi bilan izohlanadi. O'z kasbiga nisbatan mehr–muxabbati tufayli ta'lim muassasasiga bog'lanib qolish – bu o'qituvchilar jamoasi bilan birlashib ketish tuyg'usi, ta'lim muassasasiga dahldorlik, javobgarlik hissi, ta'lim muassasasini qadrdon uyi sifatida qabul qilganligi uchundir.

Intellektual darajada ta'lim muassasasiga bog'lanib qolish o'qituvchilar jamoasining qadriyatlarini, uning istiqbol rejalarini rivojlantirish g'oyalarini ongli ravishda qabul qilish, ta'lim muassasasi ma'muriyatining obro'–e'tibori, yutuq va kamchiliklarini o'ziniki deb bilish, jamiyatimiz tomonidan ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni ta'lim muassasasi hayotiga tatbiq etish, ta'lim muassasasida zamonaviy talablar darajasida integratsion yangiliklarni, axborot texnologiyalarini joriy etishga intilish, sog'lom turmush tarzini yaratishga urinishda, bolalarga mehr qo'yib ular bilan ishlash istagida va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Ta'lim muassasasiga bog'lanib qolishlik ishga kirishuvchanlikni, mehnat faolligini oshirishni, o'z kasbiga sadoqatli bo'lishni, qiziqishni talab etadi. Ayniqsa, faollik – bu o'qituvchining atrof–muhit bilan hayotiy muhim aloqalarini ijodiy yo'naltirish yoki o'zgartirishni amalga oshiruvchi xususiy dinamikasidir. O'qituvchining faolligi uning sub'ektivligi ifodasi sifatida ikki yo'nalishda olib boriladi: me'yoriy holatlarni yuzaga keltiruvchi jamiyatimiz talablariga tez moslashuvchanligi (adaptivlik), har qanday salbiy, ziddiyatli holatlardan chiqishda, qiyinchiliklarni mustaqil ravishda o'zi engishida, o'z tajribasiga va bilimlariga tayangan holda yangiliklar yarata olish imkoniyatini beruvchi kreativligida namoyon bo'ladi.

O'qituvchining ijodkorligi va mehnatda faolligi. Ijodkorlik – o'qituvchining o'z mehnati jarayonida mustaqil harakatidir. Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatlari o'qituvchining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik – bu o'qituvchining ta'lim va tarbiya jarayonida sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror ilmiy yangilikni paydo qiluvchi faoliyatidir.

O'qituvchining mahsuldor ijodkorligida belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi, ijod qilishga layoqati bo'lgan o'qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlarni namoyon bo'ladi.

O'qituvchining evristik ijodkorligi, jahonda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatiga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosida g'oyalari (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivlashtirish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimolligini, ishonchliligini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holatda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi.

O'qituvchining kreativ ijodkorligida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratish mujassamlashgan, u o'zining mustaqil g'oyalari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilargina bunga erishishi mumkin.

Evropalik sotsiologlar o'qituvchining bunday holatlarini “oqimni his qilish”, ya'ni o'z faoliyatiga to'liq kirishib ketish va faoliyat jarayonidan qoniqish hosil qilish deb atashadi, bu esa o'z navbatida o'qituvchining yuqori ichki refleksiv holati kuchli bo'lishi haqida guvohlik beradi. O'z kasbi jarayonida ijodkorlikni va mehnatidan qoniqishni his qilmaydigan o'qituvchilarning mehnat faoliyati ko'pincha harakatsizlikka, asablarning tez charchashiga va g'ashlikka olib keladi.

Mehnatda faollik – bu o'qituvchining mehnat sohasida olib boradigan mustaqil harakatidir. Pedagog mehnat faolligining o'ziga xos tomoni – o'qituvchining ta'lim va tarbiyaviy faolligini oshirishga qaratilganligida namoyon bo'ladi.

Bunda o'qituvchi faqat o'z fanini puxta bilishi etarli bo'lmasdan, pedagogik–psixologik malaka va ko'nikmalarni, ta'lim va tarbiyaviy

texnologiyalarning keng spektrini, har qanday pedagogik vaziyatlarni hal qilishda mustaqil faoliyat olib borishni unutmazligi kerak.

Bu talablar pedagog mehnatining muhim o'ziga xos tomonini tashkil qiladi. O'qituvchi doimo o'zining boy bilimi va tajribalari asosida yig'ilgan shaxsiy pedagogik resurslariga tayanib butun o'qituvchilik faoliyati davomida mehnat qiladi. U ta'lim va tarbiyada o'ziga yoqqan metodlarni, vosita va usullarni tanlaydi, yangilikka intiladi. Barcha oliy o'quv yurti talabalari buni etarlicha aniq tushunishadi. Agar birinchi kurs talabalarining 59 foizi o'qituvchilik kasbini o'zining iste'dodi deb hisoblasa, to'rtinchi kursga kelganda bunday talabalar soni 2,5 barobarga kamayadi.

Sinf jamoasining psixologik tarkibi, jamoa a'zolarining bir- birlari bilan o'zaro munosabati, o'quvchilar ruhiy holatining xilma xilligi o'qituvchi mehnatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunda sinf jamoasining xarakterini, psixologiyasini o'qituvchi o'zi xohlaganidek ijobiy tomonga rivojlantirishi, o'zgartirishi hamisha mumkin bo'lavermaydi. So'nggi yillarda o'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishi, bilim olishga nisbatan passivligi sezilmoqda.

Iqtidorli, qobiliyatli o'quvchilarni to'liq mustaqil o'qish bilan band qilishda ba'zi o'qituvchilarning ojizligi noroziliklarga sabab bo'lmoqda. Bu muammo allaqachon ta'lim muassasalarida o'qituvchilar faoliyatiga tegishli bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga molik hodisa sifatida tan olingan.

Ta'lim muassasalari oldida turgan ushbu muammolar, ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning bajarilishiga to'sqinlik qilmasligi uchun ta'lim va tarbiyaning asosiy ijrochisi bo'lgan o'qituvchining mehnat faolligini oshirish, ijodkorligini hozirgi zamon talablari darajasida kuchaytirish lozim.

Ko'p yillik ilmiy tadqiqotlar natijasida o'qituvchining o'rtacha yoshiga nisbatan mehnat layoqatini oshirishda quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berish lozimligi aniqlandi:

1. Mehnatga nisbatan faollikning bir xil tsikldagi xususiyati, mehnat va dam olish tartibining o'zgarmasligi.
1. Mehnatga layoqatlilik darajasi, o'z kasbini mukammal egallagan o'qituvchilarning ishlash dinamikasi.
3. Mehnat unumdorligini pedagogik tajribalar asosida oshirib borish.
4. Mehnat jarayonida yuzaga keladigan turli holatlarning o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni funktsional qulaylik, ruhiy charchash, ruhiy zo'riqish, his-tuyg'ularga berilish, bir xil o'zgarmaydigan faoliyat, doimiy xavotir, loqaydlik holati tez-tez tashxis qilinishi lozim.
5. Mehnatda reproduktivlikning va ijodkorlikning o'zaro munosabati, me'yordan ortiq ishlash darajasi, ijodkorlikda "tavakkal"ning mavjudligi.
6. Mehnat unumdorligini oshirishda mustaqil intilishning o'ziga xos xususiyatlari.

7. Tashqi va ichki cheklanishlarni, qarama qarshiliklarni engib o'tish, irodaning mustahkamligi, o'z mehnati natijalarini oldindan ko'ra bilish, mumkin bo'lmagan holatlarda faollikning o'zgarishi.

8. Innovatsiyalarning mavjudligi (faollikning yangi shakllarini o'zlashtirish).

Mehnat faolligini oshiruvchi omillar orasiga, mehnatga ijobiy munosabatda bo'lish, jarayon yoki mehnat turiga qiziqish, ko'p holatlarda shaxsning qadriyatlarga nisbatan munosabatiga bog'liq bo'lgan uning onglilik darajasi ham kiradi.

O'qituvchining ma'naviy dunyosi va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabati

O'qituvchi mehnati faolligining unumdorligini oshiruvchi xususiyatlar, uning mehnatga erkin va ijobiy munosabatda bo'lishi, pedagogik kasbi bilan bog'liq bo'lgan barcha mehnat turlariga qiziqishi, o'qituvchi ma'naviy dunyosining boyligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabati va onglilik darajasi bilan ham belgilanadi. Hozirgi zamon sotsiologik tadqiqotlarida o'qituvchilarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishga nisbatan qiziqishlariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda, chunki har qanday jamiyatda belgilangan me'yoriy qonuniyatlar tizimi bo'lib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlar etakchilik qiladi.

Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, insonni ulug'lash, tinch va osoyishta hayot, do'stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu qadriyatlar ta'lim-tarbiya asosida yosh avlod ongiga singdiriladi. Mamlakatimiz ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar va tarbiyachilarning pedagogik mahoratida umumbashariy qadriyatlar ularning ma'naviy dunyosini naqadar keng ekanligini namoyon etadi. Buyuk allomalarimizning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turgan. Ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Inson axloqi aqlga, xulqi va hatti-harakati esa ilm-fanni o'rganishga hamda ma'rifatga asoslangandagina ma'naviy kamolotga erishadi. Allomalarning fikrlariga ko'ra, insonparvarlik g'oyalarining amalga oshishi, ma'naviy barkamollikka erishish, bilimli va ma'rifatli bo'lishga bog'liq. Shuning uchun ham ular ilmlilikni umuminsoniy qadriyat darajasida ulug'lab, jamiyatning barcha a'zolarini ilm egallashga chaqirdilar, muallimlarning shijoatli mehnatini qadrladilar.

Abu Rayhon Beruniy bilim umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishning kaliti ekanligini alohida ta'kidlaydi. Ilm–ma'rifatli odam jamiyat taqdiri, insonlar taqdiri uchun kurashuvchan, barcha yomonliklardan uzoqdir. *“Ilmning foydasi ochko'zlik bilan oltin kumush to'plash uchun bo'lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo'lishdir”* deb yozadi alloma. (Abu Rayhon Beruniy.: O'ylar, hikmatlar, naqlar, she'rlar. 44–bet).

Falsafiy talqinda qadriyatlar – inson va insoniyat uchun beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan erkinlik, tinchlik, ijtimoiy tenglik, haqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik kabi barkamol inson uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi holatlar yig'indisidir.

Tadqiqotchi olim O. Musurmonovanning ta'kidlashicha, qadriyatlar inson tomonidan qadrlanadigan narsalardan iborat bo'lib, kishilarning talabi, xohishi, qiziqishi va maqsadi asosida o'zaro munosabat, o'zaro ta'sir natijasida vujudga keladigan holatdir. Demak, qadriyatlarning mohiyatini pedagogik nuqtai nazardan izohlaganimizda, insonning ma'naviy ehtiyojlari asosida paydo bo'lgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan muvaffaqiyatli o'tgan, o'z shakl va mazmunida xalqning ma'naviy olamini mujassam etgan, asrlar davomida xalqning ma'naviy madaniyatini shakllantirish manbai sifatida qadrlanib kelingan ma'naviy – ruhiy hatti–harakatlar, narsa va hodisalar majmui. (Musurmonova O.: *“Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi”*. 66–bet).

Barcha qadriyatlarning mohiyatini eng oliy tuyg'u – insonparvarlik tashkil etadi. Insonparvarlik – insonning sharafi, vijdoni va iymonining mahsuli. Insonparvarlik xayrixohlik, g'amxo'rlik, moddiy–ma'naviy madadga intilish tuyg'usi, iymon va vijdon doirasida mehr–muruvvat ko'rsatish (Musurmonova O.: *“Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi”*. 58–bet). O'zbekiston Respublikasining *“Ta'lim to'g'risida”*gi Qonunida yoshlar *“ta'lim–tarbiyasi insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi”* davlat siyosatining asosiy printsiplaridan biri sifatida talqin etiladi. Ushbu sharafli g'oyalarni amalga oshirib, yoshlarni, bilimli va aqliy jihatdan kamol toptirishda avvalo o'qituvchining qizg'in mehnat faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ham yurtimizda barkamol avlodni tarbiyalab voyaga etkazish masalasi dolzarb vazifa sifatida e'tirof etilmoqda. Bunda farzandlarimizning nainki jismoniy, balki axloqiy va ma'naviy barkamol bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Shuning uchun o'qituvchining o'zida bekamu ko'st takomillashgan, eng yuksak umuminsoniy qadriyatlar tuyg'usi bo'lishi kerak. Bu tuyg'u, uning mukammal shakllangan pedagogik mahorati qirralarida doimo o'z aksini topishi zarur. Inson bolasi yoshligidan to umrining oxirigacha ilm olib, aqliy kamolot sari intilar ekan, barcha umuminsoniy qadriyatlarga ilm tufayli erishadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchi mehnat faoliyatining umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirilganligiga bog'liq. Bu

keng qamrovli va salmoqli omillar asosida o'qituvchining butun umri davomida amalga oshiradigan ko'p qirrali pedagogik faoliyati mujassamlashgan. O'qituvchi o'zining qizg'in mehnat faoliyati va kasbiy mahorati bilan umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga nechog'lik boy ekanligini ta'lim-tarbiya jarayonida namoyish etadi. O'qituvchi pedagogik mahoratini o'zining halol mehnati bilan takomillashtirib boradi. Ushbu mehnat natijasida inson komil bo'lib voyaga etishi lozim, buning uchun ma'naviyat va qadriyatlar yuksalishi, inson keng ma'nodagi ma'naviy shaxsga aylanishi kerak. O'qituvchi mehnatining natijasi bo'lmish komil inson yuksak ma'naviyatni yaratadi va rivojlantiradi, umumbashariy qadriyatlarni asraydi. Uning o'quvchilar jamoasi bilan olib boradigan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatidagi barcha yutuqlari ushbu qadriyatlar tufaylidir. O'qituvchi mehnatida o'z pedagogik faoliyatini bezaydigan quyidagi qadriyatlar tizimini muntazam egallab borishi zarur:

11- chizma. O'qituvchi mehnatida pedagogik faoliyati tizimini bezaydigan qadriyatlar.

O'qituvchining bilimi, pedagogik mahorati, qizg'in mehnati barkamol avlodni tarbiyalashga, ularda tashabbuskorlik, faollik, ishbilarmonlik, ijodkorlik, tadbirkorlik hislatlarini va ma'naviy ongini shakllantirishga qaratilgan. Jamiyatdagi global

o'zgarishlar, texnik va texnologik taraqqiyot, dunyoviy fanlardagi o'zgarishlar va yangiliklar uning sharaflari mehnatiga ta'sir qiladi. Buning uchun ijodkorlik talab etiladi. Ijodkorlik esa faqat qizg'in mehnat tufayli sodir bo'ladigan faoliyat shakli.

O'qituvchi:

- mehnatsevarlik qadriyatlarining mohiyatini aqliy va jismoniy mehnatga ijodiy munosabat sifatida anglashi;
- ongli va halol mehnat bilan, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy, moddiy va ma'naviy rivojlanishiga ta'sir etishi;
- o'z mehnati natijalaridan g'ururlana olishi;
- o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berishda jamiyat oldidagi mas'uliyatini doimo his etishi lozim.

Mamlakatimizda *“kadrlarni o'qitish va tarbiyalash milliy tiklanish printsiplari va mustaqillik yutuqlari, xalqning boy milliy, ma'naviy va intellektual salohiyati hamda umumbashariy qadriyatlarga tayangan, insonparvarlikka yo'naltirilgan ta'limning mazmuni davlat ta'lim standartlari asosida”* (“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” 54–bet) olib boriladi. Ayniqsa umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim oluvchining shaxsiga, unda ta'lim va bilimlarga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirishga, mustaqil ish tutishni, insoniy qadr–qimmat tuyg'usini shakllantirishga alohida e'tibor beriladi.

O'qituvchi qanday umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib etishi mumkin, tadqiqotlarimiz jarayonida o'qituvchilarga quyidagi savol bilan murojaat qildik: “Shaxsan Siz dars jarayonida o'quvchilarga qanday nasihat qilgan bo'lardingiz?”. “Nasihatlar”ning asosiy mazmuni noaniq, ularda pedagogning individualligi va mavzuni tez tanlash intuitsiyasi sezilmasdi. Dars jarayonida o'qituvchi doimo mazmunan bir xil nasihatlar beradi. **Ularni quyidagicha tavsiflash mumkin:**

- sidqidildan o'qish zarurligini eslatish;
- mehnatsevarlikka undash, vijdoniylikka chaqirish;
- barkamol shaxs sifatida shakllanish zarurligi haqida eslatish;
- insoniylikni yo'qotmaslikka chaqirish.

O'qituvchilarning javobi bayonot yoki nasihat qilish xususiyatiga ega bo'lishi, o'ta mavhum hamda ta'sirli chiqishi shart emas. Zamonaviy ta'lim muassasalarida pedagoglarning umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilish tajribasi kamligidan dalolat beradi va ushbu muammolar haqida o'ylab ko'rishga majbur etadi.

O'qituvchi mehnatidagi natijalar uning umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan munosabati bilan o'lchanishi evropa olimlarining ham ilmiy tadqiqot ishlaridan o'rin olgan. Jumladan, K. Klakxon o'qituvchining umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabatini turkumlarga ajratib, quyidagicha ta'rif beradi: “qadriyatlar – oshkora yoki yashiringan, individga yoki guruhga xos bo'lgan orzu istak haqidagi tasavvuri bo'lib, ular tomonidan kasbiy faoliyat yuzasidan bajarilayotgan mehnat turlarini, vositalarini va maqsadlarini tanlashga ta'sir ko'rsatadi”.

Pedagogik jarayonda o'qituvchining umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirilganligi ham olim tomonidan keng tadqiq qilingan. U pedagogik qadriyatlarni takomillashtirishga nisbatan quyidagi muammolar muhim ahamiyatga ega deb ta'kidlaydi:

- O'qituvchining jamiyatga xos qadriyatlarni o'zlashtirishi va targ'ib qilish qobiliyati.
- O'qituvchining o'quv–tarbiyaviy jarayonlarda umuminsoniy qadriyatlarni samarali targ'ib etish istagi va imkoniyatlari.
- Targ'ib etilayotgan umuminsoniy qadriyatlarni o'quvchi tomonidan muntazam qabul qilinishi uchun o'qituvchining zarur shart–sharoitlarni yaratganligi.

Pedagog olimlar o'z tadqiqotlarida o'qituvchilarning umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini va ularni o'quvchilar ongiga etkaza olish qobiliyatlariga qarab ikkita asosiy turga ajratib ko'rsatadilar:

“O'quvchi ongini rivojlantirish”ga yo'naltirilganlik: ushbu toifadagi o'qituvchi jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy axloqiy omillarga tayangan holda avvalo o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga intiladi;

“Ta'lim jarayonida biror natijaga erishish”ga yo'naltirilganlik: Ushbu toifadagi o'qituvchi o'quvchining faqatgina aqliy rivojlanishidan manfaatdor. O'zlashtirilgan o'quv materialini qat'iy tekshirib boradi. Bunday yo'naltirilganlikda o'qituvchi jamiyatning faqatgina ta'lim sohasiga nisbatan munosabatlarini bajarish bilan bog'liq faoliyatni olib boradi. Jamiyat ta'lim tizimidagi faoliyatlardan qoniqmagan taqdirda, ushbu turdagi o'qituvchilar mehnati ustunlik qiladi va samarali deb tan olinadi.

A.G.Zdravomo'slov va V.A.Yadov insonning umumbashariy qadriyatlarga yo'naltirilganligini jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyatiga asoslangan qadriyatlariga shaxsning ko'nikishi (yoki moslashuvi) deb ta'rif beradilar.

Qadriyatlar sub'ekt tomonidan idealga aylanishi mumkin. Bu holda ushbu qadriyat – inson hayotiy pozitsiyasining o'rnatilishiga ta'sir qilishga qodir hamda muhim ahamiyatga ega bo'lgan maqsadli qadriyatlarga aylanadi. Ma'lum bir maqsadga yo'naltirilmagan qadriyatlar shaxs faoliyatini boshqaruvchi vazifasini bajarishi mumkin, bunda u individ ongida “o'z maqsadlariga erishish uchun bo'ysunishga to'g'ri keladigan” vositali qadriyatlar sifatida namoyon bo'ladi. Ma'lum bir maqsadga asoslangan qadriyatlar qarama–qarshi yo'nalishlarga ega bo'lsa, ziddiyatlarga duch kelishi mumkin. Maqsadli qadriyatlar vositali qadriyatlarga nisbatan turg'unroq, biroq vositali qadriyatlarga individuallashtirish ko'proq seziladi.

M.Rokich inson qadriyatlari tushunchasiga ikki xil ta'rif bergan: U qadriyat deganda insonning o'z maqsadini boshqa maqsadlar bilan solishtirganida ustunligiga ishonchi, yoki individ xulqining boshqalar xulqi bilan solishtirganda ustunligiga ishonchini tushunadi. Shundan kelib chiqib, u insoniy qadriyatlarning ikkita turini ajratadi: maqsadli qadriyatlar va vositali qadriyatlar. Birinchisi ideal, ikkinchisini esa instrumental deb ataydi. Ideal qadriyatlarda individ uchun ma'lum bo'lgan hayotiy qadriyatlarning ustuvorligi aks etadi, instrumental qadriyatlarda esa – tegishli ideal qadriyatlarning amalga oshirilishiga olib keladigan ma'lum xulq turlarining ustuvorligi aks etadi. M.Rokich taklif etgan qadriyatlarni tashxis qilish metodikasi keng tarqalgan.

Ko'pchilik olimlar ideal qadriyatlarni o'qituvchi pedagogik faoliyatining mazmuni deb, ularni pedagogik qadriyatlar deb hisoblaydilar va ular qatorida ko'pincha quyidagilarini e'tirof etadilar: xususiy nufuz, yuqori moddiy ahvol,

kreativlik, faol ijtimoiy aloqalar, o'z-o'zini rivojlantirish, muvaffaqiyatlar, ma'naviy qoniqish, o'z individualligini saqlab qolish.

Pedagogik faoliyatda umumbashariy qadriyatlar o'qituvchining qizg'in mehnati evaziga shakllanib boradi va quyidagi muammolar o'qituvchi uchun bugungi kunda eng muhim ahamiyatga ega:

- o'qituvchi mehnatida jamiyatga xos umumbashariy qadriyatlarni o'z maqsadlarining asosi deb bilishi;
- o'qituvchida mehnatida maqsadli qadriyatlarni samarali uzatish istagining mavjudligi va imkoniyatlari;
- o'qituvchilar maqsadli qadriyatlarni qabul qilishi uchun o'qituvchi tomonidan zarur shart-sharoitlarning yaratilishi.

Bunday yo'naltirilganlik mazmunida jamiyatning ta'lim sohasida olib borayotgan islohotlari mazmuni va mohiyati ifodalangan. Shuning uchun o'qituvchi mehnatining mohiyatida uning ma'naviy saviyasini ko'rsatadigan intellektual ong, yuksak ma'naviyat, asriy an'analarga va umumbashariy qadriyatlarga tayanadigan, zamonning ilg'or yutuqlaridan oziqlanadigan milliy dunyoqarash va e'tiqod kabi mezonlar mavjud bo'lishi kerak.

Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar:

1. O'qituvchi mehnatida pedagogik mahoratning asosiy komponentlari nimalardan iborat?
2. O'qituvchi o'z mehnatini ilmiy asosda tashkil etishi uchun nimalarni bilishi shart?
3. O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan tashkil etish vositalariga ta'rif bering?
4. Yosh o'qituvchilar mehnatini tashkil etishda qanday boshlang'ich yo'nalishlarni bilishi kerak?
5. O'qituvchi mehnatini to'g'ri tashkil etishda uning "Kun tartibi" qanday ahamiyatga ega?
6. O'qituvchining ob'ektiv shaxsiy xususiyatlari qanday omillarni o'zida mujassamlashtiradi?
7. O'qituvchi mehnatida iqtidor va qobiliyatning o'rnini nimalardan iborat?
8. O'qituvchi o'z mehnati faoliyatida kasbiy turg'unlikning ta'siri haqida o'z fikringizni bildiring?
9. O'qituvchi mehnatida umumbashariy qadriyatlarning ahamiyati nimalardan iborat?
10. O'qituvchi pedagogik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etuvchi qadriyatlar tizimini belgilang?
11. Pedagog olimlar tomonidan e'tirof etilgan pedagogik qadriyatlarga o'z munosabatingizni bildiring?

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.

Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

B. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

G.D.Baubekova, G.T. Xoliqova, G. MagzumovaG' pedagogicheskoe masterstvoG' uchebnoe posobie. T.2002-63

X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalarG' Pedagogik psixologiyaG'T.: 2007 - 410 b.

AMALIY MASHG'ULOTLARI ISHLANMASI

1-amaliy mashg'ulot: Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni.

Dars maqsadi: O'qituvchilik kasbining faxrli va mas'uliyatli jihatlarini yoritib berish, o'qituvchilik kasbining ijtimoiy mohiyatini ochib berish, talabalarga pedagogik ko'nikmalarni egallash yo'llarini o'rgatish, pedagogik kasbiga qiziqish uyg'otish.

Kerakli jihozlar: darsliklar, o'qituvchilik kasbiga doir materiallar, mahoratli o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini ifodalovchi lavhalar, pedagogik faoliyatga doir hujjatlar, ko'rgazmali materiallar.

Ishni bajarish tartibi:

- O'qituvchilik kasbiga doir materiallar bilan tanishib chiqish;
- O'qituvchida bo'lishi lozim bo'lgan anatomo-fiziologik xususiyatlarni aniqlash.
- Pedagogik ko'nikmalarni o'rganish.
- Pedagogik ko'nikmalarni tartibga solish.
- O'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini aniqlash.
- Mahoratli o'qituvchilarning faoliyatini tahlil qilish.
- O'z faoliyatini ularga qiyoslash.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

2- amaliy mashg'uloti:Pedagogik qobiliyatlarning tarkibiy qismlari

Dars maqsadi: Pedagogik qobiliyatlar haqidagi tushunchalarini boyitish, uning tarkibiy qismlariga aniqlik kiritish, pedagogiglik kasbiga qiziqishni oshirish.

Kerakli jihozlar: darslik, ko'rgazmali qurollar, video lavhalar, dars ishlanmalari, qobliyatini aniqlovchi testlar, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

Pedagogik qobiliyatlar yuzasidan adabiyotlar bilan tanishish.

Pedagogik qobiliyatlar mohiyatini o'rganib chiqish.

Pedagogik qobiliyat turlarini muhokama qilish.

Mohir pedagoglarning dars jarayonidagi qobiliyatlarini tahlil qilish.

Mashg'ulotni yakunlash.

Amaliy mashg'ulotining yuzasidan topshiriqlar:

Mashhur pedagog va psixologlarning pedagogik qobiliyatlar haqidagi qarashlarini tahlili qilish.

Pedagogik mahorat ko'rsatkichlarini yozma ifodalab beradi.

Idrok eta olish qobiliyati (kasbiy hushyorlik, sezgirlik, pedagogik zehn) o'ziga xos xususiyatlarini yozma ifodalab beradi.

Pedagogik qobiliyatlarning dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini izohlaydi.

Pedagogik qobiliyatlarni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.

Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

B. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalarG' Pedagogik psixologiyaG'T.: 2007 - 410 b.

Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.

3-amaliy mashg'ulot: O'qituvchining kommunikativ qobiliyati.

Darsning maqsadi: talabalarga pedagogik nutqning shakllari, nutq mahoratining ahamiyati haqida tushuncha berish, nutq mahoratini egallash yo'llarini ko'rsatish, nutq mahoratini shakllantirib borish ko'nikmasini hosil qilish.

Kerakli jihozlar: Mahoratli pedagoglarning, notiqning nutqi yozilgan tasmalar, nutq mahoratiga taalluqli qo'llanmalar, ko'rgazmli jihozlar, tarqatma materiallar.

Ishni bajarish tartibi:

O'qituvchi nutqning xususiyatlarini o'rganish.

O'qituvchi nutqning tarkibiy qismlarini aniqlash.

Nutqning pedagogik vazifalarini aniqlash.

O'z nutqini audio tasmalariga yozib, eshitib ko'rish.

O'z nutqini rivojlantirish ustida ishlash.

Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

G.D.Baubekova, G.T. Xoliqova, G. MagzumovaG' pedagogicheskoe masterstvoG' uchebnoe posobie. T.2002-63:

4-amaliy mashg'ulot: O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi.

Darsning maqsadi: talabalarga pedagogik muloqot mahoratini tushuntirish, pedagogik muloqot o'rnatish olish ko'nikmasini hosil qilish, muloqot shakllarini ko'rsatib berish.

.Kerakli jihozlar: Mahoratli pedagoglarning muloqot uslubi, darslari qayd etilgan tasmalar, pedagogik muloqot mahoratiga taalluqli qo'llanmalar, ko'rgazmli jihozlar, tarqatma materiallar.

Ishni bajarish tartibi:

- Pedagogik muloqotning mohiyatini o'rganish.
- Muloqot o'rnatish turlarini aniqlash.
- Muloqot uslublarini aniqlash.
- Muloqot turlarining ichidan eng muhimini ajratish.
- Pedagogik muloqotning vazifalarini aniqlash.
- Mahoratli o'qituvchilarning darslarini kuzatish.
- Yakuniy xulosalar chiqarish.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.
3. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
4. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
5. B. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b
6. X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalarG' Pedagogik psixologiyaG'T.: 2007 - 410 b.
7. Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.
8. M.Pirmuhamedova.Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruza. T.: 2001.
9. M. Xandamov G' Yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari (uslubiy tavsiyalar). TDPU. 2007y-250 b.
10. H. Abdukarimov, O. Suvonov.”Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” T.: “Fan”.2010y.
11. H. Abdukarimov .Dars tahlili metodikasi T.: “Fan”.2010y.
12. H. Abdukarimov, O. Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyoti. –T.:O'zRFAAK, 2012.117b
13. Ya. Nurumbekova.Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston “Ziyo”, 2012. 62b
14. H. Abdukarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. “O'qituvchi nutqi madaniyati” o'quv-qo'llanma.–GulDU., 2014.
15. Lato'shina D.I. Istoriya pedagogiki. (Uchebnoeposobiya). – M., 2003.
16. Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P – 12.
17. Leadership guide.Senior leaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice:Teaching and Learning in Secondary schools . Status: Recommended Date of issue: 09-2004. Ref: DfES 0444-2004 GGuidance.
18. “Sabr va sadoqat sohibi” (Ustoz Omon Suvanov 75 yoshda). Adabiy-baddiy nashr. Guliston: “Ziyo” nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN978-9943-4776-9-8.
19. .Omon Suvanov. “Yuksak mahorat sohiblari” o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: -2017. 200 b.

20. Omon Suvonov pedagogikasi. H. Abdulkarimov. O'quv-uslubiy qo'llanma .T.: -2017, 65 b
21. WWW. nuqf. intal. uz

5- seminar mashg'ulotining ishlanmasi:

Pedagogik muloqot va o'qituvchi mahorati.

Dars maqsadi: Muloqot haqida tushuncha berish, pedagogik muloqotning vazifalarini tushuntirish, muloqotni inson hayotidagi ahamiyatini ko'rsatib berish. Muloqotga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik muloqotni oddiy munosabatlardan farqlashga o'rgatish.

Kerakli jihozlar: mahoratli pedagogning darslari qayd etilgan tasmalar, pedagogik muloqot mahoratiga taalluqli qo'llanmalar, ko'rgazmali, ko'rgazmali qurollar, pedagogik muloqot aks etgan videolavhalar, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Pedagogik muloqotlar yuzasidan adabiyotlar bilan tanishish
1. Muloqot o'rnatish turlarini aniqlash.
2. Muloqot turlari ichidan eng muhimini ajratish.
3. Pedagogik muloqot vazifalarini aniqlash.
4. Mahoratli o'qituvchilar darslarini kuzatish.
5. Yakuniy xulosalar chiqarish.
6. Mashg'ulotni yakunlash.

Amaliy mashg'ulotning yuzasidan topshiriqlar:

1. Mashhur pedagog va psixologlarning pedagogik muloqot haqidagi qarashlarini tahlil qilish.
2. Pedagogik muloqot uslublarini yozma ifodalab beradi.
3. Pedagogik muloqot vazifalarini o'ziga xos xususiyatlarini yozma ifodalab beradi.
4. Pedagogik muloqotning dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini izohlaydi.
5. Pedagogik muloqotni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

1. Xoliqov G' Pedagogik mahorat G' Darslik. T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
2. N.N. Azizodjaeva G' Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat G' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
3. Ziyomuxammedov G' Pedagogik mahorat asoslari G' T.: TIB-KITOB, 2009-183b
4. G.D. Baubekova, G.T. Xoliqova, G. Magzumova G' pedagogicheskoe masterstvo G' uchebnoe posobie. T. 2002-63:

6- amaliy mashg'ulot: Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatida.

Darsning maqsadi: talabalarga pedagogik texnika haqida tushuncha berish, pedagogik texnikani egallash yo'llarini ko'rsatish, pedagogik texnikani shakllantirib borish ko'nikmasini hosil qilish.

Kerakli jihozlar: Pedagogik texnikani shakllantirishga doir qo'llanmalar, mimik, pantomimik tasvirlar ifodalangan ko'rgazmali qurollar, video, audio qurilmalar, mahoratli pedagoglar faoliyatini yorituvchi manbalar.

Ishni bajarish tartibi:

- Pedagogik texnika to'g'risidagi manbalarni o'rganish.
- Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini aniqlash;
- Mahoratli o'qituvchilarning pedagogik texnikani qanchalik egallaganliklarini tahlil qilish;
- Pedagogik texnikaning har bir ko'nikmalarini rivojlashtirish yuzasidan mashqlar bajarish;
- O'zida pedagogik texnikaning qay darajada shakllanishini kuzatib borish va unga doir mashqlar o'tkazish.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

- Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.
- M.Pirmuhamedova. Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruza. T.: 2001.
- M. Xamdamiyov G' Yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari (uslubiy tavsiyalar). TDPU. 2007y-250 b.
- H. Abdulkarimov, O. Suvonov. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" T.: "Fan".2010y.
- H. Abdulkarimov .Dars tahlili metodikasi T.: "Fan".2010y.
- H. Abdulkarimov, O. Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyoti. – T.:O'zRFAAK, 2012.117b
- Ya. Nurumbekova. Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston "Ziyo", 2012. 62b
- H. Abdulkarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. "O'qituvchi nutqi madaniyati" o'quv-qo'llanma.–GulDU., 2014.
- Lato'shina D.I. Istoriya pedagogiki. (Uchebnoeposobiya). – M., 2003.
- Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P – 12.
- Leadership guide.Senior leaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice:Teaching and Learning in Secondary schools . Status: Recommended Date of issue: 09-2004. Ref: DfES 0444-2004 GGuidance.
- "Sabr va sadoqat sohibi" (Ustoz Omon Suvanov 75 yoshda). Adabiy-badiiy nashr. Guliston: "Ziyo" nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN978-9943-4776-9-8.
- Omon Suvanov. "Yuksak mahorat sohiblari" o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: -2017. 200 b.

7-amaliy mashg'ulot: O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati.

Dars maqsadi: Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va tashkil etish ko'nikmasini shakllantirish. Tarbiyachilik faoliyatiga qiziqish uyg'otish.

Kerakli jihozlar: Mahoratli pedagoglarning faoliyati aks ettirilgan videolavhalar, pedagogik mahoratning mohiyatini ifodalovchi ko'rgazmali qurollar, o'quv qo'llanmalari, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

- Sinfda o'quvchilar bilan pedagogik hamkorlik o'rnatish yo'llarini o'rganib chiqish. Tarbiyachida mavjud bo'ladigan sifatlarni tavsiflash.
- Tarbiyaning zamonaviy usul, shakl va vositalarini qo'llashga ko'nikma hosil qilish. Tarbiyaviy ish rejasi tarkibiy qismlarining mazmunini aniqlash.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

5. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

6. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

7. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

8-amaliy mashg'ulot: Ota-onalar bilan ishlash mahorati.

Dars maqsadi: ota-onalar bilan ishlash mahoratining ahamiyati izohlanadi, ota-onalar kengashining ishini tahlil etish, jamoatchilik va ota-onalar bilan ishlash ko'nikmasini hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlar:

1. Ota-onalar bilan ishlash mahoratining mohiyatini tushintiradi.
2. Ota-onalar kengashining vazifalarini sharhlaydi.
3. Sinf rahbarining ota-onalar bilan ishlash ko'nikma va malakalarini baholaydi.

Kerakli jihozlar: darslik, o'quv qo'llanmalar, sinf rahbarining ota-onalar bilan ishlash yuzasidan bajarilgan materiallar, allomalarning bola tarbiyasi haqidagi asarlari, maqollar, hikmatlar ifodalangan tarqatma materiallar, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

- Ota-onalar bilan hamkorlik qilishning shakllari aniqlanadi.
- Sinf rahbarining ishi bilan tanishib chiqish. Yutuq va kamchiliklariga izoh berish.
- Ota-onalar kengashining ishini o'rganish va tashkil etish tartibi belgilanadi.
- Bola tarbiyasiga doir asarlar bilan tanishib chiqish, ayrim ahamiyatli joylarini muhokama qilish.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

8. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
9. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
10. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

9-amaliy mashg'ulot:Pedagogik qobiliyatlarning tarkibiy qismlari

Dars maqsadi: Pedagogik qobiliyatlar haqidagi tushunchalarini boyitish, uning tarkibiy qismlariga aniqlik kiritish, pedagogiglik kasbiga qiziqishni oshirish.

Identiv o'quv maqsadlar:

1. Pedagogik qobiliyatlarga ta'rif beradilar.
2. Pedagogik qobiliyatlarga izoh beradilar.
3. Pedagogik qobiliyatlarni tavsiflaydi.

Kerakli jihozlar: darslik, ko'rgazmali qurollar, video lavhalar, dars ishlanmalari, qobliyatini aniqlovchi testlar, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Pedagogik qobiliyatlar yuzasidan adabiyotlar bilan tanishish.
2. Pedagogik qobiliyatlar mohiyatini o'rganib chiqish.
3. Pedagogik qobiliyat turlarini muhokama qilish.
4. Mohir pedagoglarning dars jarayonidagi qobiliyatlarini tahlil qilish.
5. Mashg'ulotni yakunlash.

Amaliy mashg'ulotining yuzasidan topshiriqlar:

1. Mashhur pedagog va psixologlarning pedagogik qobiliyatlar haqidagi qarashlarini tahlili qilish.
2. Pedagogik mahorat ko'rsatkichlarini yozma ifodalab beradi.
3. Idrok eta olish qobiliyati (kasbiy hushyorlik, sezgirlik, pedagogik zehn) o'ziga xos xususiyatlarini yozma ifodalab beradi.
4. Pedagogik qobiliyatlarning dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini izohlaydi.

5. Pedagogik qobiliyatlarni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O'zbekiston”, 2017.

Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.

N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.

B. Ziyomuxammedov G' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

X. Ibragimov, U. Yuldoshev va boshqalarG' Pedagogik psixologiyaG'T.: 2007 - 410 b.

Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori: Saylanma. T: O'qituvchi, 2000-360 b.

M.Pirmuhamedova.Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruza. T.: 2001.

M. Xamdamov G' Yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari (uslubiy tavsiyalar). TDPU. 2007y-250 b.

H. Abdukarimov, O. Suvonov.”Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” T.: “Fan”.2010y.

H. Abdukarimov .Dars tahlili metodikasi T.: “Fan”.2010y.

H. Abdukarimov, O. Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyoti. –T.:O'zRFAAK, 2012.117b

Ya. Nurumbekova.Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston “Ziyo”, 2012. 62b

H. Abdukarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. “O'qituvchi nutqi madaniyati” o'quv-qo'llanma.–GulDU., 2014.

Lato'shina D.I. Istoriya pedagogiki. (Uchebnoeposobiya). – M., 2003.

Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P – 12.

Leadership guide.Senior leaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice:Teaching and Learning in Secondary schools . Status: Recommended Date of issue: 09-2004.

Ref: DfES 0444-2004 GGuidance.

“Sabr va sadoqat sohibi” (Ustoz Omon Suvanov 75 yoshda). Adabiy-baddiy nashr. Guliston: “Ziyo” nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN978-9943-4776-9-8.

Omon Suvanov. “Yuksak mahorat sohiblari” o'quv-uslubiy qo'llanma. T.: -2017. 200 b.

10-

seminar mashg'ulot:Pedagogik muloqot va o'qituvchi mahorati.

Dars maqsadi: Muloqot haqida tushuncha berish, pedagogik muloqotning vazifalarini tushuntirish, muloqotni inson hayotidagi ahamiyatini ko'rsatib berish. Muloqotga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik muloqotni oddiy munosabatlardan farqlashga o'rgatish.

Identiv o'quv maqsadlar:

1. Pedagogik muloqotning kishilar orasidagi o'zaro munosabatlardan farqini ajratadi.
2. Pedagogik muloqot bajaradigan vazifalarni tekshirib ko'radi.
3. Pedagogik muloqotning turlarini sharhlaydi.

Kerakli jihozlar: mahoratli pedagogning darslari qayd etilgan tasmalar, pedagogik muloqot mahoratiga taalluqli qo'llanmalar, ko'rgazmali, ko'rgazmali qurollar, pedagogik muloqot aks etgan videolavhalar, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Pedagogik muloqotlar yuzasidan adabiyotlar bilan tanishish
7. Muloqot o'rnatish turlarini aniqlash.
8. Muloqot turlari ichidan eng muhimini ajratish.
9. Pedagogik muloqot vazifalarini aniqlash.
10. Mahoratli o'qituvchilar darslarini kuzatish.
11. Yakuniy xulosalar chiqarish.
12. Mashg'ulotni yakunlash.

seminar mashg'ulotining yuzasidan topshiriqlar:

6. Mashhur pedagog va psixologlarning pedagogik muloqot haqidagi qarashlarini tahlil qilish.
7. Pedagogik muloqot uslublarini yozma ifodalab beradi.
8. Pedagogik muloqot vazifalarini o'ziga xos xususiyatlarini yozma ifodalab beradi.
9. Pedagogik muloqotning dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini izohlaydi.
10. Pedagogik muloqotni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

11. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
12. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
13. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

Qo'shimcha adabiyotlar:

- H. Abdukarimov, O. Suvonov."Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" T.: "Fan".2010y.
- H. Abdukarimov .Dars tahlili metodikasi T.: "Fan".2010y.

H. Abdukarimov, O. Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyoti. –T.:O’zRFAAK, 2012.117b

Ya. Nurumbekova. Tarbiyachi kasb faoliyatida innovatsion texnologiyalar- Guliston “Ziyo”, 2012. 62b

H. Abdukarimov, Suvonov O., Nurumbekova Ya. “O’qituvchi nutqi madaniyati” o’quv-qo’llanma.–GulDU., 2014.

Lato’shina D.I. Istoriya pedagogiki. (Uchebnoeposobiya). – M., 2003.

Principles of Learning and Teaching. Effective pedagogy. P – 12.

Leadership guide.Senior leaders, subject leaders and teachers in secondary schools. Pedagogy and Practice:Teaching and Learning in Secondary schools . Status: Recommended Date of issue: 09-2004. Ref: DfES 0444-2004 GGuidance.

“Sabr va sadoqat sohibi” (Ustoz Omon Suvanov 75 yoshda). Adabiy-baddiy nashr. Guliston: “Ziyo” nashriyoti, 2017.-200bet. ISBN978-9943-4776-9-8.

.Omon Suvanov. “Yuksak mahorat sohiblari” o’quv-uslubiy qo’llanma. T.: -2017. 200 b.

WWW. nuqf. intal. uz

11- amaliy mashg’ulotining ishlanmasi:

Dars va darsdan tashqari vaqtlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari.

Dars maqsadi: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar haqida tushunchalarni boyitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo’llarini o’rgatish, o’z faoliyatida pedagogik texnologiyalarni qo’llash hissini uyg’otish.

Identiv o’quv maqsadlar:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar haqida gapirib beradi.
2. Noan’anaviy darslarni an’anaviy darslardan farqini ajratadi.
3. Interfaol metodlarni sharhlaydi.

Kerakli jihozlar: mahoratli pedagogning darslari qayd etilgan tasmalar, pedagogik mahoratga taalluqli qo’llanmalar, ko’rgazmali qurollar, pedagogik texnologiya asosidagi dars ishlanmalari, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yuzasidan adabiyotlar bilan tanishish
2. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o’ziga xos xususiyatlarini aniqlash.
3. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni dars samaradorligini oshirishdagi o’rnini tahlil qilish, tushuntirish.

4. Interfaol metodlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini aniqlash.
5. Mahoratli o'qituvchilar darslarini kuzatish.
6. Yakuniy xulosalar chiqarish.
7. Mashg'ulotni yakunlash.

amaliy mashg'ulotining yuzasidan topshiriqlar:

1. Mashhur pedagog va psixologlarning zamonaviy pedagogik texnologiyalar haqidagi qarashlarini tahlil qilish.
2. Interfaol metodlarni yozma ifodalab beradi.
3. Interfaol metodlarni qo'llab ko'radi.
4. Interfaol metodlarni dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini izohlaydi.
5. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llarini ishlab chiqish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

14. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
15. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
16. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

12- amaliy mashg'ulotining mashg'ulotining ishlanmasi:

Tarbiyachining shaxsiy va kasbiy sifatlari tahlili.

Dars maqsadi: Tarbiyachilik mahoratining o'ziga xos tomonlari, xususiyatlarini talabalar ongiga singdirish. Tarbiyachi faoliyati yo'nalishlarini tushuntirish, tarbiyaviy faoliyat yuritishga havas uyg'otish. O'z shaxsida tarbiyachiga xos xususiyatlarni hosil qilishga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlar:

1. Tarbiyachilik mahoratini mohiyatini aytib beradi.
2. Tarbiyachilik mahoratini izohlaydi.
3. Tarbiyachilik qobiliyatini asoslab beradi.

Kerakli jihozlar: mahoratli pedagogning darslari qayd etilgan tasmalar, pedagogik mahoratiga taalluqli qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar, tarbiyaviy ish rejasi, tarbiyaviy tadbir ishlanmasi, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

- 1 Tarbiyachilik mahorati yuzasidan adabiyotlar bilan tanishish.
2. Tarbiyachilik mahoratining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash.
3. Tarbiyachilik mahorati bilan o'qituvchilik mahoratini taqqoslash, o'hshash va farqli tomonlarini tahlil qilish, tushuntirish.
1. Tarbiyachilik qobiliyatlarini o'ziga xos xususiyatlarini yozma bayon eting.
2. Yakuniy xulosalar chiqarish.

3. Mashg'ulotni yakunlash.

amaliy mashg'ulotining yuzasidan topshiriqlar:

1. Tarbiyalanuvchilarga ijobiy ta'sir etish tamoyillarini aniqlash.
2. Tarbiyalanuvchilarga ijobiy ta'sir etish printsiplarini tahlil qilish.
3. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlariga izoh bering.
4. Tarbiyachilik mahoratini tashkil etuvchi tizimlarni sharhlab bering, ijobiy ta'sir etish printsiplarini tekshirib ko'ring.
5. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini aniqlash.
6. Tarbiyaviy ish rejasini tuzilish tartibini tahlil qilish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

17. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
18. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
19. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

13- amaliy mashg'ulotining ishlanmasi:

O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash

Dars maqsadi: O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash haqida tushuncha berish. Tarbiyachi faoliyati yo'nalishlarini tushuntirish, tarbiyaviy faoliyat yuritishga havas uyg'otish. O'z shaxsida tarbiyachiga xos xususiyatlarni hosil qilishga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlar:

1. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash mohiyatini aytib beradi.
2. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash haqidagi mahoratini izohlaydi.
3. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash haqidagi qobiliyatini asoslab beradi.

Kerakli jihozlar: mahoratli pedagogning darslari qayd etilgan tasmalar, pedagogik mahoratiga ta'luqli qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

- 1 O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash haqidagi adabiyotlar bilan tanishish
2. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash xususiyatlarini aniqlash.
3. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash o'qituvchilik mahoratidagi ahamiyatini izohlaydi.
- 4.O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlashni o'ziga xos xususiyatlarini yozma bayon eting.

1. Yakuniy xulosalar chiqarish.

2. Mashg'ulotni yakunlash.

Amaliy mashg'ulotining yuzasidan topshiriqlar:

1. Tarbiyalanuvchilarga ijobiy ta'sir etish tamoyillarini aniqlash.

2. Tarbiyalanuvchilarga ijobiy ta'sir etish printsiplarini tahlil qilish.
3. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlariga izoh bering.
4. Tarbiyachilik mahoratini tashkil etuvchi tizimlarni sharhlab bering, ijobiy ta'sir etish printsiplarini tekshirib ko'ring.
5. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini taqqoslash.
6. Tarbiyaviy ish rejasini tuzilish tartibini tahlil qilish.

Ushbu topshiriqlarga quyidagi adabiyotlardan javob topasiz.

20. Xoliqov G'Pedagogik mahoratG'Darslik.T.:Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011- 420 b.
21. N.N. Azizodjaeva G'Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratG' T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 - 159 b.
22. ZiyomuxammedovG' Pedagogik mahorat asoslariG' T.:TIB-KITOB, 2009-183b

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA KAFEDRASI

PEDAGOGIK MAHORAT

fanidan

**talabalari uchun mustaqil ish topshiriqlar
bajarish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatma**

Yangiyer-2022

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 824-sonli Qarorida belgilangan ustuvor vazifalarni ro‘yobga chiqarish oliy ta’lim strategiyasini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Oliy ta’lim sohada olib borilayotgan davlat siyosatida quyidagi vazifalar ustuvor etib belgilangan:

- oliy ta’lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish;
- rivojlangan xorijiy davlatlar oliy ta’lim muassasalarining ilg‘or tajribalarini o‘zlashtirish va ularni respublikamiz oliy ta’lim tizimiga joriy etish;
- oliy o‘quv yurtlarida ta’lim jarayonini kredit-modul tizimi zamonaviy talablari asosida tashkil etish;
- bakalavriat va magistratura talabalarini o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish;
- ta’limni tashkil etishning samarali shakl, tur, vosita va metodlarini qo‘llagan holda o‘quv-tarbiya jarayonining sifat va samaradorligiga erishish;
- ta’limni tashkil etishning auditoriya (ma‘ruza, amaliy, seminar, laboratoriya mashg‘ulotlari) va auditoriyadan tashqari zamonaviy shakl va turlaridan unumli foydalanish;
- oliy ta’lim muassasalarida talabalarning masofaviy ta’lim, mustaqil ta’lim olish jarayonlarini bugungi kun talablari darajasida tashkil etish orqali ularning mustaqil, kreativ va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.

Ushbu ustuvor vazifalarni ro‘yobga chiqarish natijasida bo‘lg‘usi mutaxassislarni mustaqil harakat qilish, ijodiy fikr yuritish, kasbiy faoliyatga oid qarorlarni qabul qilish, mobillik, muammolarni hal etishga mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish kabi muhim kompetentsiyaviy komponentlarni shakllantirishga erishiladi.

Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta’lim olishlariga alohida o‘rin ajratilgan bo‘lib, jami o‘quv soatlari xajmining 50-60% ni talabalarning mustaqil ishlari, amaldagi ta’lim tizimida esa bu ko‘rsatkich 40% ni tashkil etadi. Kredit-modul tizimini amaliyotga to‘laqonli tatbiq etish talabalarning mustaqil ta’lim olishlarini talab darajasida tashkil etishni, uni uslubiy tavsiyalar va ko‘rsatmalar bilan ta’minlashni talab etadi.

Aynan ushbu uslubiy ko‘rsatma maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda “Pedagogika va psixologiya” fanning mustaqil ish mavzulari, ularga ajratilgan soatlar, mustaqil ish topshiriqlarini bajarish tartibi, TMI mavzusiga tegishli manbalar, bajarilgan ishni topshirish shartlari, uning zamonaviy shakl va vositalari, talaba tomonidan bajarilgan ishni nazorat qilish va baholash mezonlari haqida aniq ma’lumotlar berilgan.

Talabalarning mustaqil ishi (TMI) – bu talabaning o‘ziga xos o‘quv faoliyati bo‘lib, u didaktik topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarishga, ularning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish va muayyan fan sohasiga doir bilim, ko‘nikma va malakalarini yanada takomillashtirishga yo‘naltirilgan. TMI mazmuni ma‘ruza, seminar va amaliy mashg‘ulotlar mavzulari asosida shakllantirilgan. Mustaqil ish topshiriqlari ma‘ruza va seminar mashg‘ulotlarida o‘rganilmagan mavzularni ham o‘z ichiga oladi.

Mustaqil ta‘limni tayyorlashda mazkur fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- darslik va o‘quv qo‘llanmalar bo‘yicha mang‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rish, mavzularni konspektlashtirish;
- adabiyotlar asosida esselar yozish;
- kitob va maqollalarga annotatsiya yozish;
- mavzular bo‘yicha taqdimotlar tayyorlash, test tuzish va ularni echish;
- Internet tarmog‘idan axborotlar izlash va tahlil etish va h.k.

Talabalarning mustaqil ish topshiriqlari o‘quv fanining tarkibiy qismlari yoki modullari bo‘yicha tavsiya etiladigan mustaqil ish mavzulari asosida tashkil etiladi.

MUSTAQIL ISH MAVZULARI VA SOATLAR TAQSIMOTI

5-6-SEMESTR

№	Mavzu	Ko‘riladigan masalalar	Vaqt soat
1	Yosh o‘qituvchi xarakteridagi tipik xatolar va ularni tuzatish yo‘llari.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko‘zgazmali materiallar tayyorlash.	8
2	Prezident Sh.M.Mirziyoev o‘qituvchilar va ularning vazifalari xaqida.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko‘zgazmali materiallar tayyorlash	8
3	Pedagogik nazokat masalalarining tarixiy taraqqiyoti.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko‘zgazmali materiallar tayyorlash.	8
	O‘qituvchining diqqati va	Referat tayyorlash, Taqdimot	8

4	dars jarayonida undan foydalanish yo'llari.	qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzamali materiallar tayyorlash.	
5	O'qituvchining muloqotga kirishishida uchraydigan pedagogik nizolar, kamchiliklar, ularni oldini olish yo'llari.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzamali materiallar tayyorlash.	8
6	O'qituvchi xarakteri va uning individual xususiyatiga qarab toifaga bo'linishi.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzamali materiallar tayyorlash.	8
7	Eng qadimgi davrlardan XXI asrning boshigacha bo'lgan davrda o'qituvchi-ustoz, shogird va ularning jamiyatdagi o'rni, maxorati xaqidagi pedagogik fikrlar.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzamali materiallar tayyorlash.	8
8	Sharq donishmadlari va mutafakkirlarining ijodiy merosida mudarrislarini tanlash, ularga qo'yilgan talab, ularning maxorati, muloqot, muomala madaniyatiga qo'yilgan talablar.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzamali materiallar tayyorlash.	8
9	Xozirgi zamon pedagogikasida ilmiy-pedagogik adabiyotlarda pedagogik maxorat, pedagogik texnika (uning tizimi va moxiyati xaqida olg'a surilgan goyalar).	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzamali materiallar tayyorlash.	8
10	Nazokat va taktika muammolari.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma	8

		tuzish, Ko'zgzalmali materiallar tayyorlash.	
11	Qobiliyatlarning pedagogik-psixologik tasnifi. Pedagogik qobiliyatlarning asosiy turlari. Empatiya va perseptiv qobiliyatlari. Tashkilotchilik, bilish, anglash qobiliyatlariga tasnif.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzalmali materiallar tayyorlash.	6
12	O'qituvchining irodasi, sabr-toqat, maqsadga intilish va boshqa ta'sir o'tkazish qobiliyatlari.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzalmali materiallar tayyorlash.	6
13	Qobiliyatlar xaqida sharq mutafakkirlarining fikrlari. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzalmali materiallar tayyorlash.	6
14	O'qituvchining yuzni o'qish san'ati, o'zgarlar xolatini tushuna olishi. O'zini namoyon qila olish san'ati.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzalmali materiallar tayyorlash.	6
15	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzalmali materiallar tayyorlash.	6
16	Pedagogik muloqotning tashkiliy bosqichlari.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko'zgzalmali	6

		materiallar tayyorlash.	
17	“O’qituvchi-o’qituvchi”, “o’qituvchi-o’quvchilar jamoasi”, “o’qituvchi- maktab raxbariyati”, “o’qituvchi-bolalarning ota- onalari” orasidagi muloqot madaniyati.	Referat tayyorlash, Taqdimot qilish, Savol-javob tayyorlash, Test tuzish, Boshqotirma tuzish, Ko’zgazmali materiallar tayyorlash.	4
	Jami		120

MUSTAQIL ISHLARNING BAJARISH SHAKLI

1-Referat – (Wordda) Mavzuga doir kamida 4ta adabiyot va internet saytlardan foydalangan holda kamida 12ta varoq, 14 shriftda (The News Roman) 1 intervalda yoziladi. Kamida 1ta asosiy adabiyotlardan foydalanish majburiy.

2-Taqdimot – (power pointda), Kamida 3ta adabiyot va internet saytlardan foydalangan holda kamida 15ta varoq, ichida mavzuga doir kamida 10ta rasm. Kamida 1ta asosiy adabiyotlardan foydalanish majburiy.

3-Savol-javob – (Wordda) Mavzuga doir kamida 25ta savol tuzish (shundan 30%i oson, 40%i o’rtacha, 30%i qiyin darajadagi savollar). Kamida 2ta asosiy adabiyotlardan foydalanish majburiy. Savol-javoblar jadvalga joylashtiriladi: savol va javob bir qatorda joylashgani tavsiya etiladi

Tavsiyaviy na’mina:

№	Savol	Javob
1	“ Pedagogik mahorat”- bu?	.....
2	.....	.....
...	.....	.....

4-Test tuzish – (Wordda yoki Telegram **Quiz Botda**).) Mavzuga doir kamida 20ta test tuzish (shundan 30%i oson, 40%i o'rtacha, 30%i qiyin darajadagi savollar). Kamida 2ta asosiy adabiyotlardan foydalanish majburiy

5-Boshqotirma tuzish – (Wordda) Mavzuga doir kamida 5ta rebus, krasvord, kazus muammoli vaziyat, sirli quti, ssenariy, topshiriq va boshqa ko'rinishlarda

6-Ko'zgazmali materiallar tayyorlash – (Paintda) Mavzuga doir kamida 4 dona rasm, chizma, klaster, solishtirma jadvallar, partret va boshqa ko'rinishda

7-Itimoiy tarmoqlardan videorolik topish – (You Tubeda)

Mavzuga doir videorolik topish yoki tayyorlash

MUSTAQIL ISHLARNI TOPSHIRISH TARTIBI

Mustaqil ishlarni quyidagi manzillarga yuborishingiz talab qilinadi

1. rano.suleymanov@gmail.com elektron pochtaiga
2. [@leader_0707](https://www.telegram.com/@leader_0707) telegram nikiga

1. xsus ochilgan telegram guruhlariga

Man etiladi:

Qo'yozma

Qog'ozga chiqarilgan shakllar

Mustaqil ishlarni bajarganlikni isbotlovchi boshqa dalillar. (videotasvir, audioyozishlar, skrinshotlar va hakazo)

MUSTAQIL ISHLARNI BAJARISH TARTIBI:

Bir semestr uchun berilgan 15ta mavzuning hammasini o'zlashtirish talab etiladi. Chunki oraliq va yakuniy nazorat ishlaridagi savollarning tahminan 50-60%ini ***Mustaqil ta'limning mavzulari*** tashkil etadi. Shulardan ayrimlarini turli ko'rinishlarda o'qituvchiga topshirish ham ko'zda tutilgan. Topshirishingiz kerak bo'lgan mustaqil ta'lim ishlarini guruh jurnalida egallagan raqamingizni bilgan holda ***Mustaqil ishlarni taqsimlash jadvalidan*** bilishingiz mumkin.

MUSTAQIL ISHLARNI TOPSHIRISH MUDDATI

Berilgan topshiriqlarning dastlabki 3tasi 1-oraliq nazorat ishidan 3 kun oldingi kungacha;

Keyingi 3tasi 2-oraliq nazorat ishidan 3 kun oldingi kungacha.

Topshiriqlarni kechiktirmas ijobiy baho yo'lidagi dadil qadam ekanligini unutmang!!!

Mustaqil ishlarni taqsimlash jadvali

		<i>Mavzular raqami</i>														
		<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>
<i>1.</i>		<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>										
<i>2.</i>			<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>									
<i>3.</i>				<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>								
<i>4.</i>					<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>							
<i>5.</i>						<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>						
<i>6.</i>							<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>					
<i>7.</i>								<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>				
<i>8.</i>									<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>			
<i>9.</i>										<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>		
<i>10.</i>											<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	
<i>11.</i>												<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>12.</i>		<i>2</i>											<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
<i>13.</i>		<i>3</i>	<i>4</i>											<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
<i>14.</i>		<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>											<i>6</i>	<i>7</i>
<i>15.</i>		<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>											<i>1</i>
<i>16.</i>		<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>										
<i>17.</i>			<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>									
<i>18.</i>				<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>								
<i>19.</i>					<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>							
<i>20.</i>						<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>						
<i>21.</i>							<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>					
<i>22.</i>								<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>				
<i>23.</i>									<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>			
<i>24.</i>										<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>		
<i>25.</i>											<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	
<i>26.</i>												<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>
<i>27.</i>		<i>4</i>											<i>7</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>

Sizning guruh jurnalidagi raqamingiz.

28.		5	6										2	3	4
29.		6	7	1										4	5
30.		7	1	2	3										6

MUSTAQIL ISH UCHUN REYTING ISHLANMA

No	Nazorat turlari	1- topshriq	2- topshriq	3- topshriq	O'rtacha
1	Mustaqil o'rganish	5	5	5	5

Metodik tavsiyalar: Siz ushbu savollarga javobni universitet o'quv zalidagi barcha talabalari uchun Umumiy pedagogika fanidan yaratilgan o'quv uslubiy majmuadan fodalanishingiz mumkin. Kutubxona, axborot resurs markazlari, internet saytlari, kitob, gazeta, jurnallardan foydalanish tavsiya etiladi

FOYDALANISH UCHUN ADABIYOTLAR VA ELEKTRON MANBALAR:

Asosiy adabiyotlar

1. medova M.T. Pedagogik konfliktologiya. O'quv qo'llanma -T.: Adabiyot uchkunlari, 2017. - 320

2. ragimov X., Yuldoshev U. va bosh. Pedagogik psixologiya. O'quv qo'llanma T. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2009,- T.: -400 b

3. liqov A. Pedagogik maxorat. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2011.- 420 6.

t.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston

2. Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. G'G' Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

4. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son, 70-modda.

6.Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta’minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O’zbekiston”, 2017.

Glossariy:

Adaptasiya(ko’nikish) -Shaxs yoki guruhning ijtimoiy muhit bilan o’zaro ta’sir etish, moslashish jarayoni.

Akmeologiya -Kattalarning o’z-o’zini mustaqil rivojlanishi, mustaqil bilim egallashi, kasbni takomillashtirish haqidagi fan.

Akselerasiya –Ijtimoiy – iqtisodiy o’zgarishlar ta’sirida bolaning intellektual va jismoniy rivojlanishining tezlanishi.

An’analar -Jamiyat hayoti turli sohalarining, moddiy va ma’naviy faoliyat shakllarining, kishilar o’rtasidagi aloqalar va munosabatlarning avloddan-avlodga o’tishi, ajdodlar hayoti, belgilari va xususiyatlarining takrorlanish tarzi.

Audirovanie – Nutqni og’zaki qabul qilish va tushunish, so’zlashuv, yozuv, o’qish bilan bir qatorda nutq faoliyatining bir turi.

Aqllilik – Biror ishni bajarishda shoshma – shosharlik qilishdan saqlovchi quvvat.

Bilim –Talabalar tomonidan mustaqil hayotda, faoliyatda, jumladan ishlab chiqarishda ijtimoiy munosabatda zarur bo’lgan fan asoslarining qonunlari, omillari va tushunchalarini o’zlashtirish natijalari.

Bilish qobiliyati – Fanning tegishli sohalariga oid qobiliyatdir.

Vosita – Ma’lum o’qitish usulini muvaffaqiyatli amalga oshirmoq uchun zarur bo’lgan yordamchi o’quv materiallari – asbob, qurol va boshqa shu kabilardan foydalanishdir.

Global - To’liq, umumiy, universal.

Gnostik faoliyat –Pedagogik faoliyatning natijalarini tekshirish va baholash, uning kechishi va samaradorligini tahlil qilish.

Diskussiya – O’quv jarayonining tarkibiy qismlaridan biri; muhokama, bahs yuritish.

Doston –Qissa, hikoya, sarguzasht, ta’rif va maqtov ma’nolarida ishlatiladigan xalq orasidagi yirik hajmli etnik asar.

Jazolash – Bu tarbiyalanuvchining hatti – harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir.

Jamoa –Insonparvarlik va javobgarlik ma’suliyatlariga bog’liqligi bilan xarakterlanadigan munosabatlar hamda hamkorlikdagi ijtimoiy, ijobiy faoliyatga asoslangan kishilarning umumiyligidir.

Idrok – Borliqni odam ongida aks etishidir

Ijodkor shaxs -Faoliyat natijasida, yangiliklar yaratishga intiluvchan va imkoniyati bor shaxs.

Ilmiy bilimlar – Voqelikning haqqoniy in’ikosidir

Inson kamoloti –Bu insonning hayot yo’li davomida rivojlanishining o’ziga xos shakli bo’lib, maxsus olib boriladigan tarbiyaviy ta’sir natijasi hisoblanadi.

Insonparvarlik - (“inson” – arabcha; “parvar”- fors-tojikcha; “lik”- o’zbekcha – kishiga g’amxo’rlik, gumanizm) – odamzodning qadri, uning erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon bo’lishi uchun kurashish, insonning baxt-saodati, teng huquqliligi, adolatli hayotini ta’min etishga intilish, insoniylikning barcha tamoyillari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish ma’nosini anglatadi.

Intizom –Maqsadga erishishda, qilinayotgan ishlarda keragicha va maslahatga muvofiq tartibli ravishda bajariladigan hatti –harakat.

Islohot – Isloh qilish, tubdan o’zgartirish, qaytadan qurish, yangidan tashkil qilish.

Ixtisos -Insonning hosil qilgan bilimlari va amaliy ko’nikmalarining majmui. Kishiga turmushining moddiy va ma’naviy sohasida muayyan ishni bajarish imkoniyatini beradi.

Kasb –Muayyan bilim va mahorat talab etadigan mehnat faoliyat turi. Unga umumiy yoki maxsus ma’lumotlar hamda amaliy tajriba yo’li bilan erishiladi.

Kreativ – Ijodkorlik

Kriteriy (mezon) –Biror hodisaga baho berish uchun yoki biror narsani turkumlash (klassifikasiya qilish) uchun zarur belgi; baholash va fikrlash uchun o’lchov.

Kuzatish –O’rganish lozim bo’lgan pedagogik hodisani ma’lum maqsad nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda kuzatuvchi kuzatish bayonnomasini olib boradi. Kuzatish ob’ektiga oid bo’lgan aniq dalilli material tayyorlanadi. Kuzatish belgilangan aniq reja asosida olib boriladi

Kuzatuvchanlik qobiliyati -Talabaning, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, talaba shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilish bilan bog’liq bo’lgan psixologik kuzatuvchanlikdir.

Ko’nikma -Malakaning tarkibiy qismi bo’lib, harakatning ayrim qismlarini nihoyatda tez, aniq va maqsadga muvofiq ravishda o’z-o’zidan bajarilish qobiliyatini ifodalaydi va talabalarda ko’p marta takrorlanadigan mashqlar natijasida yuzaga keladi.

Malaka –Ongli ravishda bajariladigan ishning bir xil mehnati, ko’p marta takrorlanadigan, avtomatlashib ketgan tarkibiy elementidir.

Mashg’ulot o’tkazishning faol shakllari –Talaba va o’qituvchi faoliyatining o’zaro ta’sir etishini muhokama qilishiga mo’ljallangan ta’lim jarayonini tashkil etish shakllari.

Ma’lumot -O’qitish jarayoni va uning natijasi hisoblanib, talabada bilim, iqtidor va ko’nikmalarning o’zlashtirilganligi, bilish qobiliyatining o’sganligi va ular

asosida ilmiy dunyoqarash, shaxsiy sifatlari shakllanganligi, ularning ijobiy kuchlari va qobiliyatlarini qay darajada rivojlanganligini anglatadi. U ikki ma'noda ishlatilib, ikkisi ham pedagogikaga tegishli:

Xabar – o'qitish jarayonini amalga oshiruvchi vosita. Bilimli kishilarning unga talabdor bo'lganlarga bilim berishi, etkazishi. Ma'lum qilish deb, til va ko'rgazmalar yordamida uni boshqalarga bildirishdir.

Bilim darajasi.- O'qish, bilish, borliqdan ob'ektiv mavjud qonuniyatlarni his qilish natijasida olingan bilimlar yig'indisi – past ma'lumotli, o'rta va yuqori ma'lumotli va hokazo.

Ma'naviyat –Arabcha “ma'naviyat” – ma'nolar majmui, “ma'no” yoki “ma'naviyatun”, “ma'naviy g'oya” so'zlaridan olingan bo'lib, “ruhiy holat” degan ma'noni anglatadi. Kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy tasavvurlar, tushunchalari yaqin va ular bir-birlarini taqozo etadilar.

Ma'rifat-(arabcha “arafa”- “bilmoq” so'zidan) –ta'lim-tarbiya, iqtisodiy, siyosiy, falsafiy, diniy g'oyalar majmui asosida kishilarning ong-bilimini, madaniyatini o'stirishga qaratilgan faoliyat.

Mahorat -Turli malakalardan ishonchli, ijodiy ravishda foydalanish hamda kasbiy malakalar rivojlanishining yuqori darajasi va kasbiy ta'limning mutloq maqsadidir.

Mahorat – bu murakkab ishni tez, aniqbajarishning engilligi, mehnatning yuqori sifati va barqaror ritmi uchun kafolat beruvchi ishonchlilikdir.

Mehnat -Kishilarning qobiliyatini amalga oshirish jarayonidir.**Milliy qadriyatlar** –Millatning g'oyalari, qadriyatlari, e'tiqodlari, ma'naviy turmush tarzi, orzu-istaklari, kelajak maqsadini ifoda etadigan urf odatlar majmui.

Milliy til –Kishilarning tarixan tashkil topgan barqaror birligi – millatning, elatning umumiy tili. O'zaro fikr almashish, muloqot vositasi.

Mimika -O'z fikri kayfiyati, sezgisini yuz muskullari harakati orqali aks ettirish san'ati.

Moddiy qadriyatlar –Insoniyatning yashashi, mehnat qilishi uchun zarur bo'lgan, ijtimoiy, iqtisodiy talabiniqondiradigan barcha turdagi narsalar va ashyolar yig'indisi.

Muallim –Muayyan fan yuzasidan ta'lim berishga vakolatli, ta'lim – tarbiya bo'yicha oliy, maxsus tayyorgarlikdan o'tgan, pedagogik va psixologik bilim, ko'nikma, malakalarni va talab darajasidagi mahoratni egallagan, ta'lim-tarbiya, usul, vosita uslubi asosida o'z metodikasi, ishlash qobiliyatiga ega ma'naviy etuk shaxs.

Muammo –Ilmiy bilishni rivojlantirish zarurligini ifodalashning sub'ektiv shaklidir. U muammoli vaziyatning, ya'ni jamiyat rivojlanishi jarayonida bilish va bilmaslik o'rtasida ob'ektiv ravishda vujudga keladigan ziddiyat.

Muammoli vaziyat – Talabaning ma’lum psixik holatidir. Bunday holat ma’lum topshiriqni bajarish jarayonida ziddiyatni anglash tufayli vujudga keladi. **Muomala** - Yaxshilikka sabab bo’lgan ishlarda mayinlik, shirinso’zlik, yoqimtoylik asosidagi munosabat.

Murakkab malaka - Kasb mahoratining asosini tashkil etib, bilim, boshlang’ich malaka hamda ko’nikmalarni o’z ichiga oladi va ular asosida shakllanadi. Murakkab malaka shakllanishi shaxsda kasb mahoratini paydo bo’lishiga imkon yaratadi.

Muhit – Kishiga ta’sir etadigan tashqi voqelik.

Nutq qobiliyati – Nutq yordamida, shuningdek, imo – ishora vositasida o’z fikr va tuyg’ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati

Omil-Bir guruhga kiruvchi kamida ikkita ilk mahsul boisdan tashkil topgan ahamiyatli sababdir

Pedagogik mahorat-bu o’qituvchi-tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, hayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy, (bilimdonligi, zukkoligi, fidoiyligi, ijodkorligi, erudisiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, u o’z fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarligida, o’quvchi-yoshlarni o’qitish ,tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo’llarini izlab-topib amaliy faoliyatida qo’llashida namoyon bo’ladi.

Pantomimika - Gavda, qo’l, oyoq harakati.

Pedagogik aksiologiya– Ta’lim, tarbiya va shaxs rivojlanishidagi (pedagogik) qadriyatlarni o’rganadigan pedagogika bo’limi.

Pedagogik jarayon –Ma’lum bir maqsadga yo’naltirilgan, kattalarning pedagogik faoliyati ta’sirida tashkiliy shakllantirilgan va mazmunan boyitilgan hamda tarbiyaning yo’naltiruvchi va olib boruvchi rahbarlik roli natijasida bolaning o’z-o’zini taraqqiy ettirishidir.

Pedagogning mehnati –Bu behad izlanish va azob-uqubatli kechinmalar, ilhom va betakror nurlanish oni. Ko’pdan – ko’p kundalik ishlar, hafsalasi pir bo’lish va talabalar bilan birgalikda boshdan kechirilgan quvonchdan qanoat hosil qilishdir.

Pedagogik reyting - Ta’lim ta’lim muassasalarida o’qituvchining faoliyati, dasturi, o’quv rejasi, obro’sini baholovchi individual raqam ko’rsatkichi.

Pedagogik tajriba – O’qituvchi tomonidan pedagogikaning tamoyillari va amaliy qonunlarini ijodiy faol ravishda o’zlashtirish hamda real sharoitlarni, talabalarning jamoasi, shaxsning o’ziga xosliklarini hisobga olgan holda amaliyotga tadbiiq etishdir.

Pedagogik texnika – O’qituvchining o’quv faoliyatida o’qitishdan tashqari zarur bo’lgan, umumiy pedagogik malakalar majmuidan tashkil topadi.

Pedagogik qarama –qarshiliklar – Pedagogik amaliyot jarayonida vujudga keladigan, eskirgan pedagogik ko'rsatmalar, qarashlar, qonuniyatlar va pedagogik jarayonning tarbiyaviy samaradorligini pasaytiradigan, shaxsni shakllantirish tizimlari bilan vujudga kelgan nomuvofiqlikdir.

Persepsiya –Qabul qilish, sezish, ob'ektiv borliqning sezgi organlari orqali aks etishi.

Suhbat –Pedagogik muloqot usullaridan biri; u evristik, individual, axborot, mustahkamlash usullaridan farq qiladi.

So'rov, so'roq – Faqat o'zlashtirilgan ma'lumotlarni tiklabgina emas, balki uni isbotlab va tushuntirib berishdan iborat.

Tabiat – **Eng muxim estetik tarbiya vositasidir.**

Talab –Ta'lim va tarbiya jarayonida pedagogning tarbiyalanuvchiga nisbatan shaxsiy munosabatining namoyon bo'lishidir.

Takomillashuv – Qarama – qarshiliklarning birligi va kurashuvidir, ana shu birlik hamda kurash natijasida ro'y beradigan o'z – o'zidan harakatlanishdir.

Tanbeh berish – Eng engil jazo chorasidir.

Tarbiya -Keng qamrovli tushuncha bo'lib, avloddanavlodga ijtimoiy tarixiy tajribalarni etkazish borasidagi faoliyat, shaxs shakllanishiga uzluksiz, maqsadga muvofiq, izchil ta'sir etish orqali mustaqil harakatga, ishlab chiqarish, foydali, unumli mehnatga tayyorlashdir. Tarbiya ta'limsiz amalga oshmaydi. Ta'lim berishdan maqsad, uning izidan tarbiya berishdir, ya'ni ta'lim orqali egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga o'rgatiladi.

Tarbiyalovchi (ta'lim) – Dunyoqarashni shakllantiruvchi, axloqiy, estetik tasavvurlarni va e'tiqodni shakllantiruvchi ta'lim.

Tarbiyaning asosiy qonuni –O'sib borayotgan yosh avlodni katta yoshdagilar ijtimoiy tajribasining egasi qilish, ularning ijtimoiy hayotga qo'shilishini ta'minlab berishda amalga oshiriladigan zaruriy va majburiy faoliyatdir.

Tarbiyaning maqsadi –Jamiyatning alohida shaxsga bo'lgan ehtiyojlarini aks ettirish, uning mohiyati, ideal talablari, o'ziga xosligi va fazilatlarini, hayotga munosabatining aqliy, jismoniy, axloqiy, estetik rivojlanishini nazariy va amaliy umumlashtirishidir.

Tarbiyaviy muhit – Inson shaxsini shakllantiruvchi tabiat, ijtimoiy munosabatlarning tizimi, ijtimoiy tafakkur, turmush va shaxslararo munosabatlarning doirasi kabi omillarning bir birini boyitishi va muvofiq kelishidir.

Tarbiyalash uslublari – Jamiyatda qabul qilingan hatti-harakatlar, muloqot, munosabatlar tizimi va talablarini talabalar ongiga singdirishga yo'naltirilgan pedagogik ta'sir.

Tarbiya qoidasi –Pedagog ta’lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang’ich holat, rahbarlik asosidir

Ta’lim -Insoniyat tajribasining ma’lum tomonlarini, ya’ni ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi talablariga muvofiq darajada bilimlarni tarbiyaga ega

bo’lishlarini ta’minlaydigan fan, texnika, axloq, madaniyat va san’atni o’zlashtirishga qaratilganmaxsus, uyushtirilgan faoliyat, o’qitish va o’qishdir. Ta’lim turlari ko’p: axloq-odob ta’limi, tabiiy bilimlar bo’yicha ta’lim, texnik ta’lim, kasb-hunar ta’limi, siyosiy ta’lim va hokazo.

Ta’limning tarbiyalovchi xarakteri –O’qitish jarayonida talabalar orttirgan bilim va ko’nikmalar bilan ularning dunyoqarashi, insoniy fazilatlarini rivojlantirish orasida bog’lanishlarga erishilishini ta’kidlovchi pedagogik qonuniyat.

Ta’limda faollik –Ta’lim jarayonida talaba shaxsining faolligi, ta’lim jarayonining sub’ekti ekanligini aks ettiruvchi didaktik jarayon.

Tizim -Yunoncha “systema” so’zidan olingan bo’lib, bo’laklarda hosil bo’lgan, birikish ma’nosini anglatadi. Ya’ni yaxlit, butunlikda faoliyat ko’rsatma oladigan o’zaro bog’liq elementlarning yig’indisidir.

Test – Aniq pedagogik tadqiqot uchun ishlatiladigan so’rovnoma, sinalayotgan talabaning psixologik va intellektual tavsifi, uning bilim, tushunish, uddalash, ko’nikmalarini o’lchashga imkoniyat beruvchi standartlashtirilgan topshiriqlar. TexnologiyaAshyo yoki yarim xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish uchun holati, shakli, xossasi, xususiyatlarini o’zgartirish usullari majmuasi.

Tushuntira olish qobiliyati –O’quv materialini talabalarga tushunarli tilda bayon eta olish, talabalarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg’otish qobiliyatidir

Umuminsoniy qadriyatlar-Barcha millatlar manfaatiga mos keladigan ma’naviy xazinadan iborat bo’lib, milliy qadriyatlarbilan tarbiyaviy asosga egadir.

Umumpedagogik tayyorgarlik –Pedagogik kategoriyalar va metodologik asoslar haqidagi bilimlarni shakllantirish, psixologikpedagogik sezgirlik, kuzatuvchanlik, pedagogik va o’zini tuta olish, boladan hamda yoshlardan yoshiga ko’ra rivojlanishidan, asosiy qonuniyatlari haqidagi bilimlarni, talabalardan individual o’ziga xosliklari, pedagogik ishlar bilan qiziquvchanligini shakllantirishdir.

Uslub –Ma’lum o’quv materiallarini o’qitishdaqo’llanilayotgan asosiy o’qitish usuli bilan birga ikkinchi bor o’qitish usulining ayrim elementlaridan foydalanib ish ko’rishdir.

Usul (usul) –Falsafiy va ilmiy bilimlarni yaratish vaasoslash usuli: voqelikni amaliy va nazariy jihatdan o’zlashtirishga qaratilgan, ma’lum tarzda yo’naltirilgan usul va tajribalar yig’indisi.

Xalq pedagogikasi –Avlodan-avlodga og’zaki ijod namunalarida o’tib kelayotgan, tarixiy, iqtisodiy, ijtimoiy muhitta’sirida to’plangan, to’planayotgan va hayot tajribasida juda ko’p sinalgan pedagogik qarashlar, bilim, ko’nikma, malakalar keltirib chiqargan tarbiyaning usul, uslub va uslubiyatlaridir.

Shaxsni hartomonlama kamolgaetishi –Ma’lum bir real tarixiy shart-sharoitlarda amalga oshirish mumkin bo’lgan qobiliyatlar va iqtidorlarning, uning mohiyatini tashkil etadigan hamma kuchlarning to’liq va batamom rivojlanishidir.

O’qitish –O’qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyati va bu jarayonda talabalarning ma’lumot olishi, o’quv, ko’nikma va malakasini egallashi, tarbiyalanib, rivojlanib borishi nazarda tutiladi

O’qish -Talabaning kishilar tajribasidan bilib olgan qonuniyatlarni o’zida aks ettirishdir.

Qadriyatlar –Inson va insonlar uchun ahamiyatli bo’lgan erkinlik, tinchlik, ijtimoiy tenglik, haqiqat, ma’rifat, go’zallik, yaxshilikdan iborat holatlar yig’indisidir. Borliq va jamiyat, narsalar, voqealar, hodisalar, inson hayoti, moddiy va ma’naviy boyliklarning ahamiyatini ko’rsatish uchun qo’llaniladigan tushuncha.

Qonuniyat – Bu barqaror, zaruriy, u yoki bu hodisalar va jarayonlar o’rtasidagi mutanosiblik va muhim aloqa.

Hadis –Islom dinida Qur’onu karimdan keyingingi muqaddas manba, Muhammad payg’ambarning faoliyati va ko’rsatmalari haqida rivoyatlar majmui.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN:”

GulDU o‘quv ishlari
bo‘yicha prorektor

_____ J.Q.Qarshibayev.

« _____ » _____ 2022-yil

№ _____

PEDAGOGIK MAHORAT

ISHCHI O‘QUV DASTURI

Bilim sohasi:	100000 – Gumanitar
Ta‘lim sohasi:	110000 – Pedagogika
Ta‘lim yo‘nalishi:	5110900 – Pedagogika va psixologiya
O‘quv soatlari hajmi:	240soat
Ma‘ruza	60 (5-semestr 30 s., 6-semestr 30 s.)
Amaliy mashg‘ulotlari	60 (5-semestr 30 s., 6-semestr 30 s.)
Mustaqil ta‘lim	120(5-semestr 60 s., 6-semestr 60s.)

Guliston-2022

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil "14" 08. dagi "418"-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Pedagogik mahorat" fani dasturi asosida tayyorlangan.

Mazkur ishchi fan dasturi "Pedagogika" fakulteti Kengashining 20__yil "__" _____ dagi yig'ilishida muhokama qilinib, tasdiqlash uchun tavsiya etilgan. (____-sonli bayonnoma)

Mazkur ishchi fan dasturi "Pedagogika" kafedrasining 20__yil "__" _____ dagi yig'ilishida muhokama qilinib, tasdiqlash uchun tavsiya etilgan. (____-sonli bayonnoma)

Mazkur ishchi fan dasturi Guliston davlat universiteti Uslubiy kengashining 20__yil "__" _____ dagi _____-sonli bayonnoma bilan tasdiqlangan

Tuzuvchi:

O.Suvonov

GulDU "Pedagogika" kafedrasida katta o'qituvchisi.

Taqrizchi:

D.Toshtemirov

GulDU "Pedagogika" kafedrasida mudiri.
Pedagogika fanlari nomzodi, dosent.

Pedagogika fakulteti

dekani: _____ **J.Komilov**

"Pedagogika" kafedrasida

mudiri: _____ **D.Toshtemirov**

GulDU O'quv-uslubiy bo'lim

boshlig'i: _____ **I.Xudoyberdiyev**

Fan/modul kodi Ped MaxM1008		O'quv yili 2022-2023	Semester 5-6	VSTS-Kreditlar 8	
Fan/modul turi Majburiy		Ta'lim turi O'zbek/rus		Haftadagi dars soatlari 4	
1	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)	
	Pedagogik mahorat	120	120	120	

I. Fanning mazmuni

Fanni o'qitishdan maqsad-bakalavrlarni pedagogik maxorat, pedagogik texnika va madaniyati nazariyasi xamda amaliyoti bo'yicha bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlashdir. Chunki, xozirgi zamon o'qituvchisi xayotimizda yuz berayotgan tub o'zgarishlarning asosiy ishtirokchilaridan biri bo'lib, u xar tomonlama yetuk, chuqur bilimga ega bo'lgan mutaxassis, Vatani va xalqiga sodiq, pedagogik maxorat va layoqatga ega bo'lgan, jamiyatdagi xamda kasb vazifalarini yaxshi bilgan shaxe etib tarbiyalashdan iboratdir.

Fanning vazifasi: davr talabiga javob beradigan yosh mutaxassislarni faqat nazariy bilimlarni chuqur o'rgangan xolda emas, balki ayni vaqtda buyuk insoniy fazilatlarga ega bo'lgan, muomalaga kirisha oladigan, o'z ishini puxta egallagan moxir mutaxassislar etib tayyorlashdan iboratdir.

II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)

II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:

1-mavzu: **Pedagogik maxorat xaqida tushuncha va uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni.**

O'qituvchi faoliyatining tuzilishi. "Pedagogik maxorat" tushunchasi. Pedagogik maxoratning asosiy tarkibiy qismlari. Pedagogik faoliyatlar tizimi to'grisida ma'lumotlar, Pedagogik maxorat - pedagogik jarayon. O'qituvchining umumiy madaniy saviyasi va qobiliyati. O'qituvchilik faoliyatining tizimi, kasbiy maxorati xaqida tushuncha. Pedagogik maxoratning tarkibiy qismlari va ularning moxiyati. O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari. Pedagogik bilimlar. Pedagogik zakovat. Pedagogik qobiliyat. Pedagogik texnika.

2-mavzu: O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat

Qobiliyatning psixologik-pedagogik tavsifi. Pedagogik qobiliyatning asosiy turlari. Empatiya va persektiv qobiliyatlar. Didaktik tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ, bilish va anglash qobiliyatlari. O'qituvchi irodasi, sabr-toqati, maqsadga intilishi, o'z xatti-xarakterlarining to'g'riligiga nisbatan qat'iy ishonchi, uning o'z-o'zini idora qilish xamda boshqalarga ta'sir o'tkaza olish qobiliyati, xis-tuyg'ulari va kayfiyatini boshqara olishi, o'z zimmasiga javobgarlikni ola bilishi, ijodiy xolatni tashkil eta olishi kabi sifatleri.

3-mavzu: O'qituvchining kommunikativ qobiliyati

Muloqot orqali ta'sir etish. Muloqotga kirishish. Aloqa o'rnatish (kommunikatsiya) tushunchasi, uning moxiyati, pedagogik ta'sir etish usullari. O'qituvchi tomonidan muloqotga kirishish jarayonida qo'llaniladigan muomala uslublari. O'qituvchining kommunikativ ko'nikmasi: "Yuzni uqish san'ati", o'zgalar xolatini tushuna olish, o'zini namoyon qila bilish, nutq vositasi xamda so'zsiz xolatda inson ruxiyatini tushuna olish. O'qituvchi tomonidan o'quvchi bilan muloqotda bo'lish jarayonida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari: ishontirish va ma'qullash. Ishontirishning og'zaki shakllari: ogoxlantiruvchi so'zlar, tezlik bilan ta'sir etish, ijro etishga undovchi buyruqlar, ta'qiqlangan iboralar, xazil orqali anglatish, ma'qullash yoki ayblash.

4-mavzu: O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi

"Muloqot" atamasining falsafiy, ijtimoiy, psixologik va pedagogik moxiyati, loqot birligi. Pedagogik muloqot, uning o'ziga xos xususiyatlari. Pedagogik loqotni tashkil etish madaniyati. Pedagogik muloqotni tashkil etish bosqichlari va ullari. O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik muloqot jarayonini boshqarish uslublari. uloqot jarayonida tashabbusni boshqarish.

5-mavzu: O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot

Dars xamda darsdan tashqari jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot, unga qo'yiladigan talablar. O'quvchilar jamoasida ularning e'tiborlarini jalb etish va ijodiy kayfiyatlarini yaratishda o'qituvchi muloqotining ta'siri va uning axamiyati, o'quvchi bilan bo'lgan muloqot jarayonida o'qituvchi tomonidan ishontirish va ta'sir etish usullaridan foydalanish. Muloqot jarayonini boshqarish uslublari. O'qituvchi obro'si. Avtoritar uslubdagi muloqot. Liberal uslubning o'qituvchi faoliyatida namoyon: bo'lish xususiyatlari. O'qituvchining demokratik uslubdagi muloqoti – o'quvchilar fikriga tayanish, ushbu fikrlarni ma'qullash shakli. Ilmiy pedagogik adabiyotlarda berilgan muloqot turlari (do'stona muloqot, ko'rku asosiga qurilgan muloqot, xazil-mutoyibaga asoslangan muloqot va boshqalar) xaqida

---

6-mavzu: Pedagogik nazokat va odob-axloq

Pedagogik odob va pedagogik nazokat xaqidagi tushuncha Pedagogik nazokat tamoyillari va uning vazifasi. Pedagogik nazokat me'yorlari: ixtisos sohasidagi burch, pedagogik adolat, ixtisosga doyr vijdoni izzat-nafs va pedagogik oriyat. Pedagogik nazokat-ukituvchi axlokining ijodiy ko'rinishi. Pedagogik nazokatning zarurligi. Pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyati O'qituvchining dars jarayonidagi nazokati. Nazokat va taktika

7-mavzu: Pedagogik texnika xaqida tushuncha pedagogik texnikann shakllaitirish uslublari

Pedagogik texnika-o'qituvchining fel-atvori, yurish-turishini tashkil etuvchi usullar majmuasi. Pedagogik texnika vositasi: verbal va noverbal kommunikatsiya. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari. O'qituvchining o'z ruxiy xolatini boshqara olish texnikasi. Ish va tashki texnika. Psixotexnikaning ilmiy asoslari. Dikkatning taqsimlanishi, kuzatuvchanlik, muayyan ob'ektni tez anglay olish, aniq va yorqin tasavvur etish, badiiy sezgirlik. O'qituvchining tashki qiyofasi va unga qo'yiladigan talablar.

8-mavzu: Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati

Nutqning inson xayoti va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni. Mutafakkirlar va pedagoglarning so'z va nutqning ijtimoiy jamiyatda tutgan o'rni va roli xaqidagi qarashlari. Nutqning o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro muloqot jarayonidagi asosiy bog'lovchi vosita ekanligi. Nutq o'rganlari, nutq apparati. Til va nutq. Og'zaki nutqning psixologik tuzilishi; maqsadi (nima uchun gapiryapman?), mazmuni (nima demoqchiman?). Nutq madaniyati xaqida tushuncha uning unsurlari. Nutk texnikasi: nafas olish, ovozni yo'lga qo'yish, uning tozalanishi, talaffuz, nutq sur'ati. O'qituvchining nutq maxoratini takomillashtirish yo'llari.

9- mavzu: O'qituvchining ta'lim jarayonidagi maxorati

O'qituvchining o'quvchlarni bilish (anglash) faoliyatini boshqarishdagi maxorati. Dars mazmunini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirib olinishiga yordam beruvchi jixatlar, ularning qiziqish va faolliklarini oshirish ko'nikmasini xosil qilish. O'qituvchi faoliyatida ko'tarinki rux, yaxshi kayfiyat, ishga bo'lgan xoxishning yetakchi o'rin tutishi va ularni xosil qilish yo'llari.

10- mavzu: O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi maxorati

Tarbiyachi maxoratining mohiyati. Faoliyatni tashkil etishni oldindan tashxislash maxorati. O'quvchlarni o'rganish diagnostikasi. Jamoani o'rganishning asosiy mezonlari. Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda o'qituvchining o'z-o'zini tekshirishga yo'naltirilgan diagnostikasining o'rni va ahamiyati. Tarbiyachi

---

maxoratining tizimi: ijtimoiy, estetik, axloqiy xamda texnologik. Tarbiyachi faoliyatining asosiy ko'nikmalari.

11-mavzu: O'qituvchining tarbiya texnologiyalarn asosida faoliyat olnb borishi

Xozirgi kunda barkamol shaxsni tarbiyalash muammolari. Tarbiya texnologiyalarini modellashtirish. Tarbiyaviy jarayon va tarbiya mazmunini modellashtirish. Tarbiya qonuniyatlari va tarbiya mazmuni tamoyillarini modellashtirish. Tarbiya texnologiyalarini qo'llashda pedagogik vositalardan foydalanish. Tarbiya ko'rganlikni aniqlash (diagnostika).

12-mavzu: O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish

Pedagogik maxoratni oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining axamiyati. Ta'lim-tarbiya jarayonida kompyuter imkoniyatlaridan foydalanish. O'qituvchining kompyuter texnologiyalar asosida o'quvchilar bilimini nazorat qilishi. O'qituvchida zamonaviy axborot texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanish malakalarini shakllantirish yo'llari.

13-mavzu: O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni

Kasbiy refleksiya va pedagogik faoliyat. O'qituvchining kasbiy maxorati ni rivojlantirishda pedagogik refleksiyaning axamiyati. Pedagogik tashxislash asosida o'qituvchining kasbiy rivojlanishini ta'minlash usullari. O'qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash.

14-mavzu: O'qituvchi mexnatini ilmiy asosda tashkil etish

Pedagogik maxoratni shakllantirishning asosiy tamoyillari: yaxlit xolda yondashuv; faol muloqot; pedagogik xarakterning xilma-xilligi; pedagogik ta'sirining ko'p qirraliligi; nazariy bilim va amaliy malakalarning o'zaro bog'liqligi. O'qituvchi mexnatini nazariy va amaliy jixatdan tashkil etish va uning o'qituvchi maxoratini shakllantirishdagi axamiyati. Maqsadning qo'yilishi-pedagogik faoliyatni tashkil etishning tayanch unsuri: maqsadning izchilligi.

№	Ma'ruza mavzulari	Ajratilgan vaqt
5-semestr		
1.	Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi	4

	faoliyatida tutgan orni	
2.	O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat	4
3.	O'qituvchining kommunikativ qobiliyati	4
4.	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi	4
5.	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot	4
6.	Pedagogik nazokat va odob-axloq	2
7.	Pedagogik texnika haqida tushuncha pedagogik texnikani shakllantirish uslublari	4
8.	Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati	4
	Jami:	30
<i>6-semestr</i>		
1.	O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati	6
2.	O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati	4
3.	O'qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi	6
4.	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	4
5.	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni	6
6.	O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish	4
	Jami	30

III. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar ((Laboratoriya ishlari(Seminar mashg'ulotlari), (Kurs ishi). (Mustaqil ta'lim) o'quv rejada ko'rsatilgan muri (nomi) bo'yicha yoziladi.

1. Pedagogik maxorat xaqida tushuncha va uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni
2. O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat
3. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati
4. Pedagogik muloqot – o'qituvchinyng ijodiy faoliyati sifatida
5. O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi
6. O'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqot
7. Pedagogik nazokat va odob-axloq
8. Pedagogik texnika xaqida tushuncha, pedagogik texnikani shakllantirish uslublari
9. Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati
10. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi maxorati

11. O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi maxorati
12. O'qituvchining tarbiya texnologiyari asosida faoliyat olib borishi
13. O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish
14. O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni
15. O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish.
16. Pedagogik fikrlarning retro taxlili
17. Pedagogik texnika xaqida tushuncha, pedagogik texnikani shakllantirish uslublari

Amaliy mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jixozlangan auditoriyada bir akademik guruxga bir professor-o'qituvchi tomonidan o'tkazilishi zarur. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tilishi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalari qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

№	Amaliy mashg'ulot mavzulari	Ajratilgan vaqt
5-semestr		
1	Pedagogik mahorat haqida tushuncha uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni.	4
2	O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat	4
3	O'qituvchining kommunikativ qobiliyati	4
4	Pedagogik muloqot – o'qituvchinyng ijodiy faoliyati sifatida	4
5	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi	4
6	O'qituvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqot	4
7	Pedagogik nazokat va odob-axloq	2
8	Pedagogik texnika xaqida tushuncha, pedagogik texnikani shakllantirish uslublari	2
9	Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati	2
	jami	30

№	Amaliy mashg'ulot mavzulari	Ajratilgan vaqt
6-semestr		

1.	O'qituvchining ta'lim jarayonidagi maxorati	4
2.	O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi maxorati	4
3.	O'qituvchining tarbiya texnologiiari asosida faoliyat olib borishi	4
4.	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	4
5.	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni	4
6.	O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish.	4
7	Pedagogik fikrlarning retro taxlili	4
8	Pedagogik texnika xaqida tushuncha, pedagogik texnikani shakllantirish uslublari	2
	jami	30

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Talabalar auditoriyada olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash va amaliy masalalarni echish ko'nikmasini hosil qilish uchun mustaqil talim tizimiga asoslanib mustaqil ish bajaradilar. Bunda ular asosiy va qo'shimcha adabiyotlarni o'rganib hamda Internet saytlaridan foydalanib referatlar va ilmiy dokladlar tayyorlaydilar, amaliy mashg'ulot mavzusiga doir uy vazifalarini bajaradilar.

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Ajratilgan vaqt
5-semestr		
1.	Yosh o'qituvchi xarakatidagi tipik xatolar va ularni tuzatish yo'llari.	8
2	Prezident Sh.M.Mirziyoev o'qituvchilar va ularning vazifalari xaqida.	8
3	Pedagogik nazokat masalalarining tarixiy taraqqiyoti.	8
4	O'qituvchining diqqati va dars jarayonida undan foydalanish yo'llari.	8

5	O'qituvchining muloqotga kirishishida uchraydigan pedagogik nizolar, kamchiliklar, ularni oldini olish yo'llari.	8
6	O'qituvchi xarakteri va uning individual xususiyatiga qarab toifaga bo'linishi.	8
7	Eng qadimgi davrlardan XXI asrning boshigacha bo'lgan davrda o'qituvchi-ustoz, shogird va ularning jamiyatdagi o'rni, maxorati xaqidagi pedagogik fikrlar.	4
8	Sharq donishmadlari va mutafakkirlarining ijodiy merosida mudarrisnlarni tanlash, ularga qo'yilgan talab, ularning maxorati, muloqot, muomala madaniyatiga qo'yilgan talablar.	4
9	Xozirgi zamon pedagogikasida ilmiy-pedagogik adabiyotlarda pedagogik maxorat, pedagogik texnika (uning tizimi va moxiyati xaqida olg'a surilgan goyalar).	4
	Jami	60
6-semestr		
1.	Nazokat va taktika muammolari.	8
2	Qobiliyatlarning pedagogik-psixologik tasnifi. Pedagogik qobiliyatlarning asosiy turlari. Empatiya va perseptiv qobiliyatlari. Tashkilotchilik, bilish, anglash qobiliyatlariga tasnif.	8
3	O'qituvchining irodasi, sabr-toqat, maqsadga intilish va boshqa ta'sir o'tkazish qobiliyatlari.	8
4	Qobiliyatlar xaqida sharq mutafakkirlarining fikrlari. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati	8
5	O'qituvchining yuzni o'qish san'ati, o'zgalar xolatini tushuna olishi. O'zini namoyon qila olish san'ati.	8
6	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi	8
7	Pedagogik muloqotning tashkiliy bosqichlari.	8
8	“O'qituvchi-o'qituvchi”, “o'qituvchi-o'quvchilar	4

	jamoasi”, “o’qituvchi-maktab raxbariyati”, “o’qituvchi-bolalarning ota-onalari” orasidagi muloqot madaniyati	
	jami	60

V. Fan o'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetentsiyalar)

Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

Pedagogik ilmiy tadqiqotlar metodologiyasi omillari, pedagogning madaniyati, pedagogik tadqiqotlarning mantiqiy-gnoseologik nazariyalari **xaqida tasavvur va bilimga ega bo'lishi;**

Pedagogik tadqiqotlarning metodologik tamoyillari; pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish texnologiyasini qamrab olgan asosiy qonun va tushunchalari ilmiy pedagogik tadqiqot metodologiyasiga oid xususiyatlarini bilish va ulardan foydalanish **ko'nikmalariga ega bo'lishi;**

Ta'lim jarayonlarida ilmiy pedagogik tadqiqot metodologiyasi usullarini qo'llash, ilmiy-nazariy muammolar bo'yicha yechimlar qabul qilish **malakasiga ega bo'lishi kerak**

VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari:

- ma'ruzalar;
- interfaol keys-stadilar;
- seminarlar (mantiqiy fiklash, tezkor savol-javoblar);
- guruhlarda ishlash;
- taqdimotlarni qilish;
- individual loyihalar;
- jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.

VII. Kreditlarni olish uchun talablar:

Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha og'zaki ishni topshirish. Ishchi o'quv dasturida belgilangan baholash tartibi asosida ijobiy baholar doirasida baholangan talabalarga kreditlar beriladi. Talaba belgilangan talim olish natijalariga erisha olmagan taqdirda, kreditlar berilmaydi.

VIII. Asosiy va qo'shimcha axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. O'quv qo'llanma -T.: Adabiyot uchkunlari, 2017. - 320
2. Ibragimov X., Yuldoshev U. va bosh. Pedagogik psixologiya. O'quv qo'llanma T. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2009,- T.: -400 b

3. Xoliqov A. Pedagogik maxorat. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2011.- 420 6. t.

Qo'shimcha adabiyotlar

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "Respublika iqtisodiyotiga to'gridan-to'gri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PK;-4300 - son qarori. lex.uz
5. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11
- 6 Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
7. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakteristik strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6- son,70-modda.
8. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.
9. Ansupov A.Ya. Основы конфликтологии. -M.: 1998.
10. Ibragimov X., Abdullayeva III. Pedagogika nazariyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008. -288 b.
11. Kudryavsev V.N. Yuridicheskaya konfliktologiya. sentr konfliktolo-gicheskiy issledovaniya. -M.: 1995.
12. Leonov N.I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
13. Kozer L. Основы конфликтологии. - SPB.: Svetlyachok, 1999.
14. Kozer L. Funksiya sotsialnogo konflikta. -M., 2000.
15. Stepanov Ye.I. Sovremennaya konfliktologiya: Общие подходы к моделированию, мониторингу и менеджменту социальных конфликтов: Учебное пособие. — M.: Izdatelstvo LKI, 2008. - 176 s.
16. Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post conflict o'quv qo'll Resonsiliation. USA. Canada. Routledlge, 2013 Izo*:
Qo'shimcha adabiyotlar boshqa axborot-resurs markazlarida mavjud.

Axborot manbaalari:

1. <http://www.konfliktologiy.narod.ru>
2. <http://www.ziyonet.uz>
3. <http://www.ca-c.orf!/>KovpHa.T>
4. <http://www.annvar.Ru>
5. <http://www.Bop.pv/Kosovo>
6. <http://www.eBpoHewc.pv>
7. <http://www.wreo2003/Tiorgi>

Talaba bilimni baholash

Talaba bilimni baholash kredit-modul tizimiga muvofiq ishlab chiqilgan Nizom

asosida amalga oshiriladi.

Nazorat turi	1-OB	2-OB	YaB
O'tkazilish vaqti	8- hafta	16-hafta	17-18 hafta
Nazorat shakli	Yozma*	Yozma*	Yozma

Oraliq baholash: fanning ma'ruza qismiga tegishli teng yarmi o'tib bo'lingandan so'ng so'ng OB olinadi. Bunda o'tilgan mavzularga doir 3 ta nazariy yozma savollari varianti tarqatiladi. Oldindan tuzilgan 3 ta yozma variantlarini to'la echgan talabaga xar bir to'g'ri javob uchun maksimal 5 baho beriladi.

Yakuniy baholash o'tilgan barcha mavzular bo'yicha tuzilgan variantlari asosida o'tkaziladi. Bunda xar bir talabaga semestr davomida o'tilgan mavzular bo'yicha 3 ta nazariy va 1 tadan laboratoriya ishi bo'yicha og'zaki savol variantlari tarqatiladi. Talaba og'zaki javobning xar biridan maksimal 5 baho to'plash imkoniyatiga ega. Umumiy baxo o'rtacha arifmetika asosida chiqariladi.

1.1.1.1.1 *Izoh. Nazoratlardagi har bir savol va topshiriqlar quyidagi baholash mezonlari bo'yicha baholanadi.

Talabalar bilimini baholash mezonlari

a) **“5” (a'lo)** baho uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- Hulosa va qaror qabul qilish;
- Ijodiy fikrlay olish;
- Mustaqil mushohada yurita olish;
- Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish;
- Mohiyatini tushunish;
- Bilish, aytib berish;
- Tasavvurga ega bo'lish;

b) **“4” (yaxshi)** baho uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- Mustaqil mushohada yurita olish;
- Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish;
- Mohiyatini tushunish;
- Bilish, aytib berish;
- Tasavvurga ega bo'lish;

v) **“3” (qoniqarli)** baho uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- Mohiyatini tushunish;
- Bilish, aytib berish;
- Tasavvurga ega bo'lish;

g) talabaning bilim darajasi **“2” (qoniqarsiz)** deb quyidagi hollarda baholanadi:

- Aniq tasavvurga ega bo'lmaslik;
- Javoblarda xatoliklarga yo'l qo'yilganlik;
- Bilmaslik

7. TARQATMA MATERIALLAR:

1-mavzu.

1. Pedagogik mahorat va uning mohiyatini yoritib bering.
2. Pedagogik faoliyat yuritish omillarini sanab o'ring.
3. Kasb mahoratining xususiyatlarini ifodalab bering.
4. O'qituvchilik faoliyatida pedagogik mahoratning tutgan o'rnini qiyosiy tahlil qiling.
5. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini o'rganib chiqing va ularga ta'rif bering.
6. Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlarini izohlang.
7. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini bir-biri bilan taqqoslang.
8. Pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlarini ko'rsating.
9. Pedagogik kasbining o'ziga xos mahorat talabining ahamiyati.
  - A. Ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlaydi.
  - B. O'quvchilarni har tomonlama tayyorlaydi.
  - V. O'quvchilarning bilim saviyasini oshiradi.
  - G. Jamiyat talablarini bajaradi.
10. Pedagogik mahorat qanday hosil qilinadi?
  - A. O'qish, o'rganish, mashq qilish.
  - B. O'qish va o'rganish.
  - V. O'qish, o'rganish, mashq qilish, tajriba.
  - G. Tajriba asosida.
11. Bolalarni tushunish bu nima?
  - A. Bolalar pozitsiyasida bo'lib, ularni tushunish, his tuyg'usini qadrlash, tashvish va ishlarini jiddiy deb qabul qilish va bu bilan hisoblashishi.
  - B. Bolalarni fikrini qo'llab-quvvatlash.
  - V. Bolalarni hurmat qilish.
  - G. Tashvishi va quvonchi bilan hamnafas bo'lish.
12. Pedagogik mahorat nima?
  - A. Kasbiy ko'nikma va malakalar yig'indisi.
  - B. Pedagogik mahorat-yuksak darajada pedagogik faoliyat yuritishga o'zini yo'naltira bilishi uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlar yig'indisidir.
  - V. Kasb bilimdonligi va ularni yoshlarga etkazib berish qobiliyati.
  - G. Pedagogik texnika. O'zini boshqarish, jamoaga va ayrim o'quvchiga ta'sir ko'rsatish.

2-mavzu.

Ulug' allomalar pedagogik mahorat haqida.

1. Pedagogik kasb sifatida.

2. Pedagogik faoliyatning mohiyati.
3. Pedagogik faoliyat qirralari.
4. Pedagogik faoliyatning mahorat shakllanishiga ta'siri.
5. Tinglovchilar diqqatini jalb etish.
6. Dars berish jarayonida aktyorlik.
7. O'zini erkin tutish, topqirlik, jasorat.
8. Ta'lim-tarbiyani yuksak me'yorda bajarish.
9. Birgalikda ijodiy faoliyat yuritish ko'nikmalarini hosil qilish.
10. O'qituvchining pedagogik jarayonning yaxlitligi uchun mas'ulligi.

O'qituvchilik kasbining faxrli jihatlarini ko'rsatining.

A. Har qanday kasb egasi dastlabki ma'lumotni o'qituvchidan oladi va jamiyat taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shadi.

B. Yosh avlodni tarbiyalaydi.

V. O'qituvchining obro'si oshadi.

G. O'qituvchilar uchun davlat tomonidan bir qancha imtiyozlar beriladi.

11. O'qituvchilik kasbining mas'uliyatli jihatini ko'rsating.

A. Har qanday soha egasi o'qituvchi qo'lida saboq oladi.

B. Jamiyat uning qo'lga ishongan holda yosh avlodni topshiradi.

V. O'qituvchilar juda katta yuklama ostida ishlaydilar.

G. Har bir o'qituvchi odobli, vijdonan pok bo'lishi lozim.

12. O'qituvchilik kasbining ijtimoiy mohiyatini aniqlang.

A. Har tomonlama etuk kadrlarni tayyorlash.

B. Jamiya taraqqiyotiga hissa qo'shish.

V. Yosh avlodni har tomonlama kamolga etkazish.

G. Hamma javob to'g'ri.

O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari ichida etakchi o'rinda turadi

A. Odobi

B. Motivlar.

V. Xushmuomalalik.

G. Kiyinishi.

O'qituvchining shaxsiy sifatlarini ko'rsating.

A. Gumanistik va demokratik yo'nalish, jamiyatda o'z fuqarolik burchini anglab etishi, pedagogik kasbi, qiziqishi, ehtiyoji, qobiliyati, bilimi, o'zini tuta bilishi va qiziqishi.

B. Odobi, qobiliyati va bilimi.

V. Bolalarni sevishi va fuqarolik burchini anglab etishi.

G. O'zini tuta bilishi va kiyinishi.

3-mavzu:

1. Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatidaligini izohlang.

2. Pedagogik texnikaning o'qituvchi faoliyatini tashkil qilishdagi ahamiyatini ko'rsating.

1. Pedagogning tashqi qiyofasiga qo'yiladigan talablarni yozma bayon qiling.

2. O'qituvchi hissiyotini boshqarish mahorati haqida tushancha bering.

3. O'qituvchi yuz harakatining ta'sirchanligini tushuntiring.

4. Asabni (jahlni) boshqarish mahoratining mohiyatini ochib bering.

5. Tana va yuz harakatlari uyg'unligini ifodalab bering.

6. Gapirish texnikasining mohiyatini tushuntirib bering.

7. Pedagogik texnikani tarkib toptirish yo'llarini izohlab bering.

8. Nafas olish turlarini tahlil qiling.

9. O'qituvchi tashqi va ichki qiyofasini boshqarish mahoratining mohiyatini yoriting.

10. O'qituvchining kiyinish nafosatini qanday tasavvur qilasiz?

A. Moda bo'yicha.

B. O'ziga mos, oddiy, toza.

V. Qimmatbaho, firmali.

G. Bezaklari ko'p.

D. Kiyinishga e'tibor berish shart emas.

11. Kayfiyatingiz buzilganda o'quvchi bilan qanday munosabatda bo'lasiz?

A. Har doimgidek.

B. Dag'al, qo'pol.

V. O'quvchi bilan muloqotga kirishmaslikka harakat qilaman.

G. O'zimni boshqara olmayman.

D. Ehtiyotkorlik bilan.

12. Boshdagi eng ta'sirchan a'zo qaysi biri deb hisoblaysiz?

A. Ko'z va qosh.

B. Og'iz, burun.

V. Yuz, peshona.

G. Quloq, burun.

D. Bosh harakati.

13. O'qituvchi fikrining yo'nalishini ifodalovchi harakatlarni aniqlang.

A. Psixologik harakatlar.

B. Tasvirlovchi harakatlar.

V. Ma'qullovchi harakatlar.

G. Urg'u beruvchi harakatlar.

D. V va G javoblar to'g'ri.

Gapirish texnikasining xususiyatini aniqlang.

A. Fikr almashish.

B. Nafasni rostlash.

V. Tashqi dunyoga munosabat bildirish.

G. Axborot berish.

D. Axborot qabul qilish.

4-mavzu:

Pedagogik nutqning mohiyatini yoriting.

1. Pedagogik nutqning shakllarini tahlil qiling.
2. Pedagogik nutqning vazifalarini izohlang.
3. Nutq texnikasining mohiyatini aytib bering.
4. Nafasning nutqdagi ahamiyatini ko'rsating.
5. Tovush va uning xususiyatlarini ifodalab bering.
6. O'qituvchi nutqining xususiyatlarini bayon eting.
7. O'qituvchi nutqining jozibadorligi nimada?
8. Nutqdagi kamchiliklarni tuzatish usullarini tahlil qiling.
9. O'z nutqingizning sofligi, aniqligini tahlil qiling.
10. O'z nutqini tinglash, nazorat qilish va boshqarish yuzasidan mashqlar bajaring. (Nutq o'stirish mashqlari). Bu mashqlarga izoh bering.
11. Gapirish texnikasining xususiyatini aniqlang.
  - A. Fikr almashish.
  - B. Nafasni rostdash.
  - V. Tashqi dunyoga munosabat bildirish.
  - G. Axborot berish.
  - D. Axborot qabul qilish.
13. Nafasning inson uchun ahamiyati.
  - A. Tananing hayotiy faoliyatini ta'minlaydi.
  - B. O'pkaning ishlashi uchun ta'sir etadi.
  - V. Hidni sezishga xizmat qiladi.
  - G. Charchokning oldini oladi.
  - D. Jismoniy harakatlarning me'yorini belgilaydi.

5-mavzu.

Pedagogik muloqotning asosiy xususiyatlarini bayon qiling.

1. Pedagogik muloqot haqidagi ilmiy – nazariy ta'limotlarni tahlil qiling.
2. Pedagogik muloqotning o'zaro munosabatlardan farqini tahlil qiling.
3. Muloqot turlarni sharhlab bering.
4. Pedagogik muloqotning tuzulishini tushuntiring.
5. Muloqotga kirishish yo'llarini izohlang.
6. Pedagogik takt tushunchasining mohiyatini tushuntiring.
7. Pedagogik mulozamatning mohiyatini ochib bering.
8. Dars jarayonida pedagogik mulozamatni tahlil qiling.
9. Pedagogik mulozamatni egallash shartlarini izohlang.
10. O'qituvchi va o'quvchi muloqot madaniyatini asoslab bering.
11. Pedagogik muloqotning vazifalarini ko'rsating.
12. O'qituvchilarning kasbiy pedagogik bilimlarini aniqlang.
  - A. O'qituvchi pedagogika fanining metodologik asoslari, ta'lim va tarbiya jarayonining ichki qonuniyat va qoidalari, maqsad va vazifalari, mazmuni, tashkiliy shakl va usullari, o'quvchi bolalarning yosh psixologiyasi va ularning o'ziga xos xususiyatlari, bolalar anatomiyasi,

fiziologiyasi va maktab gigienasi asoslari, maxsus fanlar nazariyasi va ularni o'qitish metodikasini bilishi shart.

B. O'qituvchi pedagogika fanining metodologik asoslari, ta'lim va tarbiya jarayonining ichki qonuniyat va qoidalari, maqsad va vazifalari, mazmuna va o'quvchi bolalarning yosh psixologiyasini bilishi shart.

V. O'qituvchi pedagogik ko'nikmalarni o'zlashtirib olishi kerak.

G. O'qituvchi tashxislash, loyihalashtirish, axborot berish ko'nikmasini, ma'naviy-ahloqiy tarbiya berish malakalarini egallash zarur.

14. Auditoriya diqqatini jalb qilishning eng asosiy metodlari.

A. Passiv

B. Passiv va tashabbuskorona.

V. Tashabbuskorona.

G. Ta'lim metodlari.

15. Muloqot o'rnatishning to'rtinchi bosqichida pedagog nima qiladi?

A.. O'z fikrini bayon etadi;

B. Fikr almashadi;

V. O'z qarashlarini ob'ektga etkazadi.

G. Ob'ekt fikrini tinglaydi.

6-mavzu.

1. Ishontirish mahoratining mohiyatini izohlang.

2. Shaxsga ta'sir etishda ishontirishning ahamiyatini ko'rsating.

3. E'tiqod turlarini dalillang.

4. Pedagogik jarayonda ta'sirchanlikning ahamiyatini sharhlang.

5. Ishontirish turlarini tahlil qiling.

6. Yolg'on ishontirish qachon o'z ifodasini topadi?

7. Bolaning shakllanishida haqiqiy ishontirish o'rnini izohlang.

8. Ta'sirchanlikning turlarini tahlil qiling.

9. Ta'sir etish usullarini sharhlang.

10. Ta'sir etish usullarini bir biri bilan taqqoslang.

11. Pedagogik e'tiqodga erishish yo'llarini izohlang.

12. Pedagogik ta'sirchanlikni oshirishning samarali yo'llarini izohlang.

13. Qaysi holatda o'qituvchi va o'quvchilar munosabati erkin, ochiqqo'ngillik va xushfe'llikka amal qilishi zarur?

A. Dars jarayonida.

B. Tarbiyaviy tadbirda.

V. Sinf dan tashqari tadbirda.

G. Ekskursiyada.

D. Uyin paytida.

14. Pedagogik nazokat qanday paydo bo'ladi?

A. Tug'ma qobiliyat.

B. O'qib o'rganiladi.

V. O'qituvchining ma'naviy uyg'onishi.

G. Tajribaning ortishi bilan.

D. O'yin paytida.

7- mavzu.

O'qituvchining bilim berish mahorati.

1. Sinfda pedagogik hamkorlik o'rnatishning xususiyatlari.
2. Ta'limda an'anaviy va no'anaviy mashg'ulotlarni uzviy bog'lab o'tkazish mahorati.

3. Ta'lim vositalaridan foydalanish mahorati.

4. O'qituvchining bilish jarayoni samaradorligini oshirish.

5. Dars jarayonida o'qituvchi erishishi lozim bo'lgan to'liq maqsadni ko'rsating

A. Ta'limiy, tarbiyaviy.

B. Tarbiyaviy.

V. Tarbiyaviy, ta'limiy.

G. Ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi.

D. Ta'limiy.

6. Pedagogik hamkorlikning vazifasi nimalardan iborat?

A. O'quvchilarning hamkorlik faoliyati.

B. O'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlik faoliyati.

V. Bilim olish jarayonidagi o'qituvchi va o'quvchi faoliyati.

G. O'quvchilarning bilim olishdagi hamkorlik faoliyati.

D. O'qituvchining bilim berishdagi hamkorlik faoliyati.

7. O'qituvchi darsda maqsadga erishish uchun eng avvalo nimaga e'tibor berish kerak?

A. O'quvchilar bilan pedagogik hamkorlik o'rnatish kerak.

B. Dars rejaga asosan tashkil etilishi zarur.

V. Pedagogik mahoratni qo'llash kerak.

G. An'anaviy dars o'tilishiga bog'liq

D. Dars asosiy printsiplarga mos bo'lish zarur.

8. Mahorat –

A. Kasb bilimdonligi.

B. Tajribalilik

V. Ijodkorlik

G. Nazariya va amaliyot birligi.

D. Hamma javob to'g'ri

9. Tarbiyaviy ish rejasi kim tomonidan tuziladi?

A. Fan o'qituvchisi.

B. Maktab direktori.

V. Ilmiy bulim mudiri.

G. Ma'naviy ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor muovini.

D. Sinf rahbari, tarbiyachi.

10. Tarbiyaviy ish rejasi qanday tadbirlarni o'z ichiga oladi?

A. O'qituvchilar kengashini tartibli o'tkazish.

B. Ota-onalar qo'mitasi ishini yuritish.

V. Maktabni jihozlash.

G. Aqliy, axloqiy, mehnat tarbiyasi.

D. Maktab ma'muriyati o'tkazadigan tadbirlar.

8-mavzu.

Tarbiyachi mahoratining o'ziga xos xususiyatlari.

1. Tarbiyachilik mahoratining mohiyati.
2. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlari.
3. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish mahorati.
4. Tarbiyasi «qiyin» bolalar bilan ishlash.
5. Tarbiya natijalarini hisobga olish yo'llari.
6. Tarbiyachining shaxsiy namunasi deganda nimani tushunasiz?

A. O'quvchilarga ibrat-namuna ko'rsatishini.

B. Maktabda o'zini tutishini.

V. O'quvchilarni hurmat qilishini.

G. Qiziqarli tadbirlar o'tkazib turishini.

D. Insoniy va kasb xususiyatlarining mukammalligini.

7. Tarbiyalanuvchida o'ziga ishonch hosil qildirish:

A. Tarbiyachining asosiy maqsadi.

B. Tarbiyachining vazifasi.

V. Tarbiyachilik qobiliyati.

G. Obru orttirish yo'li.

D. Faoliyatining natijasi.

8. Pedagogika fanida tarbiyachilik mahorati qaysi qismlarga bo'lib o'rganilishi ko'rsatilgan?

A. Texnologik tizimga.

B. Munosabatlar tizimiga.

V. Etik (axloqiy) tizimga.

G. Texnologik, munosabatlar va etik (axloqiy) tizimga.

D hamma javob to'g'ri.

9. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismini aniqlang.

A. Mukammal rejalashtirish.

B. Munosabatlar tizimi.

V. Keng ko'lamda tayyorgarlik ko'rish.

G. Ijtimoiy faollik ko'rstish.

D. Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

10. Tarbiya motivlari pedagogik mahoratning qaysi tarkibiy qismiga kiradi?

A. Texnologik tizimga.

B. Munosabatlar tizimiga.

V. Etik (axloqiy) tizimga.

G. A va V javob to'g'ri

D. A, B va V javoblar to'g'ri

9-mavzu.

Ota-onalar bilan bola tarbiyasida hamkorlik qilishning mazmuni.

1. Mahalla, turar joy va o'z-o'zini boshqarish tashkilotlarining faoliyatini yo'naltirish shartlari.

2. O'zbek oilasining o'ziga xosligi va unda bola tarbiyasi.

3. O'qituvchining ota-onalar bilan hamkorlik qilish mahorati.
4. O'qituvchining ota-onalar bilan hamkorlik qilish yo'llari.
- 5. Oilada bola tarbiyalashning ilmiy-pedagogik asoslari.**
6. Ota-onalarni va jamoatchilikni tarbiyaviy ishlarga jalb etish.
7. Sizningcha bola tarbiyasida kimning roli ustun turadi?
- A. Otaning roli ustun turadi.
- B. Ona asosiy rol o'ynaydi.
- V. Yoshlikda onaning, ulg'ayganda otaning ustunligi bo'ladi.
- G. Bolaning jinsiga qarab ta'sir etadi.
- D. Ota va onaning birgalikdagi roli ustundir.
9. Yoshlar tarbiyasi haqidagi nodir asarlardan biri hisoblanadigan «Qobusnoma»ning muallifi kim?
- A. Abu Nasr Farobiy.
- B. Abu Rayxon Beruniy.
- V. Burxoniddin Marg'inoniy.
- G. Unsurul Maoliy Kaykovus.
- D. Axmad Yassaviy.
10. «Voyaga etmagan bolalarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari bolaning qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilishlari shart, hamda ularning tarbiyasi, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini olishlari uchun javobgardirlar», degan qoida qaysi hujjatda qayd etilgan?
- A. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida.
- B. Mustaqillik deklaratsiyasida.
- V. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunda.
- G. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida.
- D. Oila pedagogikasi kitobida.
11. «O'qituvchi-ota-ona» munosabatida asosiy rolni kim o'ynaydi?
- A. Ota.
- B. Ona.
- V. O'qituvchi.
- G. O'quvchi.
- D. Maktab direktori.
12. O'qituvchining bola tarbiyasi haqidagi bilimlari ota-onalarga qanday usullarda berilganligini ma'qo'llaysiz?
- A. Ilmiy-nazariy mavzularda ma'ruzalar qilish.
- B. Ota-onalarni maktabga yig'ib va'z o'qish.
- V. Suhbat va fikr almashish.
- G. Ko'rgazmalilik va ibrat-namuna.
- D. Kitob o'qib berish.

PEDAGOGIK MAHORATDAN TESTLAR.

1. Pedagogik texnologiya nima?

a.ta'lim texnologiyasi

b.ta'limot texnologiyasi

v.ish texnologiyasi

g.bilim texnologiyasi

2. Axborotli texnologiya nima?

pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismi

nazorat turlari (joriy, oraliq, yakuniy)

o'zaro ta'sirlar

pedagogikada monitoring

3. Pedagogik texnologiyani asosiy maqsadi nimalardan iborat?

takomillashtirish yoki o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishdan

o'quvchiga qo'yib borilgan baholarni predmet bo'yicha umumiy bahoga birlashtirish qoidalaridan

o'quv jarayonini uzluksiz, uzoq vaqt muttassil kuzatish va uni boshqarishdan

o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishdan

4. Pedagog modeli nimalardan iborat?

ta'lim berish mahorati, ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholay olish,

ilmiy-tadqiqot ishlarini olib-borish, o'z bilim va mahoratini doimiy ravishda oshirib borish

ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholay olish, talabchanlik va adolatlilik

ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, u bilim va mahoratini doimiy ravishda oshirib borish

o'z bilim va mahoratini doimiy ravishda oshirib borish, ta'lim oluvchilarning

bilimlarini xolisona baholay olish

5. Pedagogik texnologiyaning asosiy vazifasi nima?

o'quv jarayonini mazmunli amalga oshirish va rivojlantirish

o'quv jarayonini mazmunli rivojlantirish

o'quv jarayonini vaqt doirasida olib borish

o'quv jarayonini mazmunli amalga oshirish

6. Pedagogik texnologiyani bugungi kundagi ahamiyati qanday?

sohadagi nazariy va amaliy izlanishlarni birlashtirish doirasidagi faoliyatni aks ettiradi

pedagogikada monitoringda

ta'limning baholash shkalasida

o'quv jarayonini uzluksizligida

7. Pedagogik texnologiyada axborot texnologiyalarni o'rni qanday?

boshqarish imkoniyati tug'iladi va u o'qituvchining yaqin ko'makdoshiga aylandi

hamda uning funktsiyalarini qisman o'z zimmasiga oladi

ijodiy yondashuvda

o'zaro ta'sirlarda

pedagogikada monitoringda

8. An'anaviy yondashuvning asosiy xususiyati nimada?

gapirib berish, tushuntirish, talaba esa bu axborotni xotirada saqlaydi
ijodiy yondashuv

nazorat turlari (joriy, oraliq, yakuniy)

o'zaro ta'sirlar

9. «Tizim» so'zi haqida tushuncha?

qismlardan tuzilgan, birikkan yaxlit narsa yoki hodisa

gaplarni yozib, saqlab olish

ijodiy yondashuv

o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish

10. Pedagogik tizim nimalardan iborat?

pedagogik jarayonning obektlari va sub'ektlari, shakl - usullari, ular o'rtasidagi munosabatlar, o'zaro ta'sirlar hamda ularni boshqarishdan

o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish

gaplarni yozib, saqlab olish, ijodiy yondashuv, bilim berishdan

tanqidiy-ijodiy yondashuv, o'zaro ta'sirlar

11. «Texnologiya» so'zi haqida tushuncha?

«texne» - mahorat, san'at, «logos» - tushuncha ta'limot

«texne» - mehnat, san'at, «logos» - tushuncha bilim

«texne» - qobiliyat, san'at, «logos» - tushuncha ta'lim

«texne» - san'at, «logos» – tushuncha o'qitish

12. Reproduktiv darajasi uchun pedagogik texnologiya usulida ta'lim - qanaqa jarayon sifatida tashkil etiladi?

takror ishlab chiqiladigan konveyerli jarayon

harakatning yangi usullarini topish jarayoni

mustaqil o'zlashtirish jarayoni

ijodiy yondashuv jarayoni

13. Ta'lim jarayoni nimalardan iborat?

maqsad, nazorat, baholash, natija, ta'lim metodlari

harakatlarni tekshirish

xatoni tuzatish, baholash

maqsad, xatoni tuzatish

14. Takrorlanadigan ta'lim siklining asosiy qismlari nimalardan iborat?

umumiy maqsadni oydinlashtirib, o'quv maqsadlariga aylantirish talim natijasini baholash

baho shkalasi o'quvchiga qo'yib borilgan baholarni predmet bo'yicha umumiy

bahoga birlashtirish qoidalari

pedagogikada monitoring, ukuv jarayonini uzluksiz, uzoq vaqt muttassil kuzatish va uni boshqarish tushuniladi

pedagogikada monitoring, o'quv jarayonini uzluksiz, uzok vaqt muttassil kuzatish va uni boshqarish tushuniladi

15. O'quv jarayoni nimalardan iborat?

ta'limning maqsadi va mazmuni, baholash, o'qish-o'qitish

matnli belgi, ovozli belgi

harakatlarni, shakllar va chizuvlar

ishchi fazo, yordamchi vositalar paneli

16. Pedagogik texnologiya usulining umumiy tuzilmasi nimalardan iborat?

predmet bo'yicha maqsad hamda vazifalar tizimini ishlab chiqish, ta'lim maqsadlarini nazorat (test) topshiriqlariga aylantirish o'quvchiga qo'yib borilgan baholarni predmet bo'yicha umumiy bahoga birlashtirish koidalari

o'zaro ta'sirlar, pedagogikada monitoring

baho shkalasi o'quvchiga qo'yib borilgan baholarni predmet bo'yicha umumiy bahoga birlashtirish qoidalari

17. Ta'lim jarayoni tizim sifatida nechta jarayonlardan iborat?

10 ta

9 ta

8 ta

7 ta

18. Pedagogning umumiy madaniyati nimalardan iborat?

Bilimi, ishonchi, qobiliyati va xulqi

Ijtimoiy madaniyat

Kasbiy ahamiyatli madaniyat

Kasbiy faoliyatda yetukligi

19. Pedagog uchun eng zarur nutq madaniyatini belgilang?

Nutqning grammatik to'g'riligi, uning leksik boyligi, aniq va ravshan ifodalanganligi Keng fikrlilik, tinglovchini zeriktirmaydigan muloqot o'rnatish

Tinglay olish, qo'llab-quvvatlash

Tanqidiy nuqtai nazar, o'z fikrini himoya qilish

20. Oliy ta'lim nechta bosqichdan iborat?

2

4

3

5

21. Ta'lim mazmunining asosiy nazariyalari nechanchi asrlarda paydo bo'lgan?

XVIII-XIX

XIX-XXI

XX-XXII

VIII-XII

22. Shaxs shakllanishining asosini nima tashkil etadi?

Bilim

Ko'nikma

Malaka

Hammasi

23. O'qitish metodiga ta'rif bering?

Murakkab, ko'p qirrali, ko'p sifatlarga ega bo'lgan taxmindir

Sodda, ravon, o'z tamoyillari va shakllariga ega bo'lgan ta'limdir

Didaktik tadqiqotlar o'qitishni didaktik jarayon sifatida o'rganadi.

Ta'lim mazmunida yuz berayotgan barcha o'zgarishlarni hisobga oladi.

24. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlarini ko'rsating?

Ifodali, ko'rgazmali, amaliy

Induktiv va Deduktiv

Reproduktiv va muammoli-ijodiy

(o'qituvchi rahbarligida mustaqil ish metodlari) hammasi

25.X.X.Platev qaysi sharq allomasining ilmiy g'oyalarini umumlashtirib bilish to'g'risidagi nazariyani asoslab bergan?

Forobiy

Beruniy

Ibn Sino

Al-Kindiy

26. Innovatsiya faoliyatidagi «kreativlik» deganda siz nimani tushunasiz?

Individning yangi tushuncha yaratish va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyatini bildiradi

o'qituvchining kasbiy mahorati cho'qqilariga erishuvi

Ijtimoiy vaziyatlarda o'zining o'rnini anglab olish

Shaxs o'zini namoyon qila olish va o'zining muayyan ishlarini amalga oshirish

27. Innovatsion faoliyatining samaradorligi nima bilan belgilanadi?

Pedagog shaxsiyati

Pedagog faoliyati

Pedagogning ish faoliyati

Pedagogning muomalasi bilan

28. Texnologiyalashtirish nima?

Ob'ektiv jarayon bo'lib, ta'lim evolyutsiyasining yangi vazifalarini sifatli hal qilish uchun tayyorgarlik davri

Ta'lim evolyutsiyasini amalga oshirish

Ta'lim evolyutsiyasining vazifalar davri

Ob'ektiv jarayonida

29. Innovatsion faoliyat nechta asosiy funktsiyalarni o'z ichiga oladi?

5 ta

3 ta

4 ta

8 ta

30. Texnologiya so'zi qaysi tildan olingan?

Grekcha

Lotincha

Frantsuzcha

Arabcha

31. Texnologiya tushunchasi nechanchi yillarda kirib kelgan?

60 yillarda

30 yillarda

40 yillarda

70 yillarda

32. Texnologik sub'ekt nima?

Sub'ektiv munosabatlarni o'rnatish darajasida ishlaydi.

Nazariya va amaliyot o'rtasida oraliq holatni egallaydi

Ob'ektiv munosabatlarni o'rnatish darajasida ishlaydi
Ob'ektiv va subektiv munosabatlar o'rnatish darajasida ishlaydi

33. Muammoli o'qitish texnologiyasi nima?

Takomillashgan o'qitish texnologiyasi
Reproduktiv shakllariga nisbatan texnologiyasi
Muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish
Bilimlarni o'zlashtirish texnologiyasi

34. Ma'ruza turlari nechta?

7 ta
5 ta
3 ta
2 ta

35. Muammoli o'qitish yetarli darajada bo'lishi uchun qanday bo'lishi kerak?

Yaxlit o'quv-tarbiya jarayoning uzviy qismi bo'lishi kerak
o'quv fanlari va bilishga bo'lgan qiziqish bilan boglangan bo'lishi kerak
Didaktik qimmatini belgilovchi o'quv materialiga urg'u berilib o'tishi kerak
Talaba bilan individual suhbat qila bilishi kerak

36. O'qituvchining innovatsion faoliyati qaysi masalalarni yechishga qaratilgan?

Voqelikni o'zgartirishga, uning muammolari va usullarini yechishni aniqlashga qaratilgan

Shaxsiy ijodiy-motivatsion yo'nalganligini aniqlashga qaratilgan

Kasbiy faoliyatni baholashga qaratilgan

Innovatsion faoliyatga bo'lgan zaruriyatni anglashga qaratilgan

37. Ta'lim mazmunini saralashda PT qonuniyatlari nimalardan iborat?

o'quvchilarni o'zlashtirish qobiliyatini hisobga olgan holda saralash

Ta'lim maqsadiga mos holda saralash

Fan rivojining abstraktsiya pogonalari va o'quvchining o'zlashtirish faoliyati darajalari, ta'lim maqsad

Kognitiv nazariyasi asoslangan qonuniyat

38. Test – bu ....

Nazorat

Topshiriq

Sinov

Topshiriq va etalo

40. O'qituvchining pedagogik faoliyati turlari - bu ...

Konstruktiv, tadqiqotchilik, kommunikativ, tashkilotchilik, gnostik

Ta'lim beruvchi, tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi

o'quvchi faoliyatini tashkil etish va boshqarish

Shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi

41. Seminar mashg'ulotining eng muhim bosqichi nima?

Uning o'zagi muammoli savolga javob qidirishni tashkil etish

Muammolarning yechimi usulini izlashni tashkil qilish

Muammoni yechish usulini izlash

Savollarga javob berish

42. Rivojlangan aqlning eng oliy shakli nima?

Ijodiy tafakkur
Mustaqil fikr
ijodiy yondashish
Intizomlilik

43. Ta'lim mazmunini tanlash tamoyillari nechta?

6
5
3
2

44. Masofadan o'qitishning tarkibiy belgilari?

o'qituvchi-kommunikatsiya-o'quvchi
o'quvchi-o'qituvchi-kommunikatsiya
kommunikatsiya- o'qituvchi-o'quvchi
o'qituvchi-o'quvchi-kommunikatsiya

45. Masofadan o'qitish uslubiy materiallari?

darslik, audio va video darsliklar, on-layn darslar (Internet saxifa), elektron kutubxona, testlar, multimedia- elektron darslik va albatta axborot texnologiya vositalari innovatsion o'qitish, lektor o'qitish, elektron kutubxona masofadan o'qitish, lektor o'qitish, innovatsion o'qitish multimediya o'qitish, innovatsion o'qitish, testlar

46. Masofadan o'qitishning afzallik tomonlari?

o'qish muddatini o'quvchi o'zi belgilaydi, qisqa muddat ichida ko'p hajmdagi axborotni uzatish va qabul qilish sharoiti mavjud.
masofadan o'qitish, multimediya o'qitish
testlar, elektron kutubxona, lektor o'qitish
elektron kutubxona, innovatsion o'qitish

47. Masofadan o'qitishning tashkiliy-iqtisodiy afzalligi nimadan iborat?

talabalar uchun auditoriyalar, yotoqxonalar zarur emas
moliyaviy xarajatlar asosan o'quv-uslubiy materiallar tayyorlash uchun maxsus auditoriyalar uchun sarflanadi
elektron kutubxona, testlar, multimediya o'qitish
innovatsion ukitish, lektor o'qitish, testlar

48. O'qituvchi rahbarligida mustaqil ish metodini ko'rsating?

Boshqaruv
Tafakkur
Mantiq
Manbalari

49. Monologik metodni ko'rsating?

Lektsiya, hikoya, namoyish qilish
Individual, guruh, frontal, kollektiv
Suhbat
Munozara

50. Bilish jarayoniga alohida ahamiyat berib, insonlarning bilishga bo'lgan intilishlarini keng yoritgan alloma asari bilan ko'rsating?

Forobiyning "Baxt saodatga erishuv" to'g'risida

Abdurahmon Jomiyning "Musiqqa" risolasi
Alisher Navoiyning "Maxbub-ul qulub"
Abu Rayxon Beruniy "Mas'ud qonuniy"

51. O'spirinlik davri xususiyatlari tahlilida qaysi sifat alohida ahamiyat kasb etadi?

Faoliyat

Yoshi

Harakat

Tashqi qiyofa

52. Talabani aqliy faoliyati xususiyatlari qanday belgilanadi?

Shaxsni hayotga va mehnatga tayyorlashning muhim jihati sifatida

Intellectual faoliyatga qiziqish uyg'otish sifatida

Bilimlar bilan qurollanish maqsadida

Muloqot doirasining kengayishida

53. "Muammoli o'qitish – rivojlanayotgan ta'limning shunday turiki, unda o'quvchilarning muntazam mustaqil izlanuvchi faoliyati ular tomonidan fanning tayyor xulosalarini o'zlashtirish bilan birga uyg'unlashadi" – bu tarif kimga tegishli.

Mahmudov M.I

M.A.Danilov

Ya.A.Komenskiy

Saidaxmedov N.S

54. Blum taksonomiyasida ta'lim maqsadlarining asosiy tushunchalari nechta?

6 ta

5 ta

7 ta

8 ta

55. Chiqarmoq, ajratish, tabaqalashtirish, tasniflash, oldindan aytish, bo'lib chiqmoq, taqsimlash tekshirmoq

analiz

bilish

sintez

baholash

56. Ixtiro qilmoq, umumlashtirish, birlashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqmoq, tizimlashtirmoq birlashtirmoq, tuzmoq, yaratmoq, loyihalashtirmoq qaysi tushunchaga kiradi?

sintez

qo'llash

baholash

tushunish

57. Dalil keltirmoq, almashtirmoq, oydinlashtirmoq, belgilamoq, tushuntirmoq, o'tkazmoq, aylantirmoq, ko'rsatmoq, sharxlammoq, ochmoq qaysi tushunchaga kiradi?

tushunish

sintez

analiz

bilish

58. Joriy etmoq, hisoblab chiqmoq, namoyish etmoq, foydalanmoq, o'rgatmoq, belgilash, joriy etish, aniqlamoq, ro'yobga chiqarish, yechmoq qaysi tushunchaga kiradi?

qo'llash

baholash

tushunish

bilish

59. Qaysi amerikalik olim oliy o'quv yurtlari uchun pedagogik texnologiya usulining individuallashtirilgan tizimini ishlab chiqdi?

F.S.Keller

V.Guzeev

A.Romishevskiy

R.Gane

60. Barkamol shaxsni rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish haqidagi fan... bu?

Pedagogika

Psixologiya.

Tarix.

Falsafa.

61. O'zbekiston Respublikasida 2020 yil 23 sentyabrda qanday qonun qabul qilindi.

Ta'lim to'g'risidagi Qonun

Ta'lim tizimini rivojlantirish haqidagi Qonun

Ta'lim turlarini tashkil etish bo'yicha Qonun

Ta'lim tizimiga o'zgartirishlar kritish bo'yicha Qonun

62. Har qanday davlatning qudrati nima bilan belgilanadi.

Fuqarolarning yetukligi va intellektual salohiyati bilan

Fuqarolarning mol-mulki va armiyasi bilan

Fuqarolarning bilimi va mol-mulki bilan

Fuqarolarning intellektual salohiyati va armiyasi bilan

64. «O'qituvchi atamasi»ga berilgan ta'rifning qaysi biri mukammal?

O'qituvchi - murabbiy, ustoz.

O'qituvchi - inson qalbining muhandisi (injeneri).

O'qituvchi - yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi kishi.

O'qituvchi - ziyo nurini tarqatuvchi shaxs.

65. Notiqlik san'ati Yunonistonda qanday nomlangan?

“Tinglovchiga halovat bag‘ishlovchi”.

“Yuksak iqtidorli ovoz sohibi”.

“Siyosiy tribuna”.

“San'atlar shohi”.

66. Barkamol shaxsni rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish haqidagi fan... bu?

Pedagogika

Psixologiya.

Tarix.

Falsafa.

69. Pedagogik mahorat – bu:

Ta'lim va tarbiyaviy faoliyatda yuqori darajaga erishishni va uni doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyat bo'lib, har bir o'qituvchi - fazilatida namoyon boiadi.

Muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir

O'qituvchi tomonidan pedagogik jarayonni takomillashtirish, optimal- lashtirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirish omilidir.

Didaktik hamda tarbiyaviy jarayonning o'qituvchi tomonidan samarali, mahoratli tarzda tashkil etishdir.

70. Pedagogik jarayonning harakat vositasi... ?

Faoliyat.

Pedagogik o'zaro ta'sir.

Pedagogik vaziyat.

Pedagogik hodisa.

71. O'qitishning an'anaviy metodlarini ko'rsating?

Og'zaki ko'rgazmali amaliy mashqlar metodi.

Ko'rgazmali, mantiqiy, ommaviy metodlari. Aralash darslar, bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darslari, bilimlarni umumlashtirish darslari.

Mantiqiy, o'z-o'zini nazorat qilish metodlari.

O'quv fanlari mazmunini o'zlashtirib olish

72. Barkamol shaxsni rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish haqidagi fan... bu?

Psixologiya.

Pedagogika.

Tarix.

Falsafa.

73. Pedagogik maxorat tizimiga quyidagilar kiradi...?

His-hayojonni anglatuvchi so'zlar ishlatish, o'zgalarni tushunish, yolg'on xushomad qilish.

Tadbirni tanlash, uni tayyorlash va o'tkazish, tahlil qilish.

Kasbga oid bilimlar, insonparvarlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika.

74. «O'qituvchi atamasi»ga berilgan ta'rifning qaysi biri mukammal?

O'qituvchi - yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi kishi.

O'qituvchi - inson qalbining muhandisi (injeneri).

O'qituvchi - ziyo nurini tarqatuvchi shaxs.

O'qituvchi - murabbiy, ustoz.

75. Notiqlik san'atini Yunonistonda qanday nomlashgan?

“Yuksak iqtidorli ovoz sohibi”.

“Tinglovchiga halovat bag‘ishlovchi”.

“Siyosiy tribuna”.

“San’atlar shohi

76. Ta’lim muassasalarida dars berishning noan’anaviy metodlariga qaysilar kiradi?

Dars-ma’ruza, dars-seminar, dars-munozara, dars-konferensiya, dars-musobaqa, mustaqil ish darslari.

Aralash darslar, konferensiya darslar, yakka mashgulot darslari, amaliy darslar.

Ma’ruza dars, takroriy dars, repetitorlik darslari. Yakka holda dars o‘tish, uyga vazifa berish.

Dars-ma’ruza, dars-bilim, dars-ekskursiya, nazariy bilimlarni mustahkamlash darslari.

77. Nutq texnikasi bo‘yicha ishlab chiqilgan mashqlar turkumiga qaysilar kiradi?

Ovoz o‘zgarishi, nafas olish, ravon nutq.

Yozma va og‘zaki nutq, ichki nutq.

Ichki nutq, tashqi nutq, dialogik va monologik nutqlar.

Nutq organlari, nutq apparati, nutq odobi.

78. Pedagoglik kasbini tanlagan kishi qanday shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak?

Sog‘lom bo‘lishi, barcha qobiliyatlarga ega bo‘lishi, so‘zlarni to‘g‘ri va yaxshi talaffuz qila olishi.

Iymon-e’tiqodli, dunyo qarashining kengligi, odob-axloqi, fuqarolik burchini his etishi, ma’naviyati, dilkashligi.

Bolalarni yoqtirishi, o‘z fanini mustahkam egallashi, nutqining ravonligi.

Barcha javoblar to‘g‘ri

80. Pedagogik ta’lim jarayonlari zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etilsa... ?

Masofaviy o‘quv kurslarini va elektron adabiyotlarni yaratuvchi jamoa o‘qituvchilar, kompyuter dasturchilari bilan birgalikda faoliyat olib boradi.

O‘qituvchilar o‘rtasida vazifalar bir maromda to‘g‘ri taqsimlanadi

Ta’lim va tarbiya jarayonini yanada mukammal tashkil qilishtakomillash-tiriladi va pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirish monitoringi tashkil etiladi.

Barcha javoblar to‘g‘ri

81. Pedagogik mahorat fanining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarni insonparvarlik hamda demokratik tamoyillarga asoslab olib borish.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning ma’naviy-axloqiy jihatdan dunyoqarashini rivojlantirish.

Ta’lim mazmunini fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlari bilan boyitib borish.

Barcha javoblar to‘g‘ri.

82. O‘qituvchi pedagogik nazokatining asosiy mohiyatini belgilang?

Etnopedagogik tuyg'ular, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analar, o'zbekona tavoze va muomala madaniyati.

Ixtisoslikka doir vijdon, adolatparvarlik, har qanday vaziyatda o'zini tuta bilishi, pedagogik oriyat.

O'qituvchi tashqi qiyofasining go'zalligi, o'quvchilarga demokratik talablar asosida dars o'tishi.

To'g'ri javob ko'rsatilmagan.

83. Pedagogik mahorat - bu:

Muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir.

O'qituvchi tomonidan pedagogik jarayonni takomillashtirish, optimallashtirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojini qondirish omilidir.

Didaktik hamda tarbiyaviy jarayonning o'qituvchi tomonidan samarali, mahoratli tarzda tashkil yetishdir.

Ta'lim va tarbiyaviy faoliyatda yuqori darajaga erishishni va uni doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyat bo'lib, har bir o'qituvchi fazilatida namoyon bo'ladi.

84. O'qituvchiga "pedagogik ta'sir ko'rsatish" deganda tushuniladigan g'oyani belgilang?

Tarbiyalanuvchiga ongli intizom va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish, unga muntazam va tizimli ta'sir ko'rsatish

Tarbiyaviy va amaliy faoliyatni doimiy nazorat qilish, o'quvchilar tafakkurini shakllantirish.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining tarbiyalanuvchisiga nisbatan shaxsiy munosabatlarida namoyon bo'ladigan faoliyat.

Barcha javoblar to'g'ri.

85. Ta'lim jarayonida o'qituvchining pedagogik mahoratini namoyon yetuvchi asosiy vositalar?

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining o'zaro faoliyati.

Standart va nostandart mashg'ulotlarni o'tkazish.

O'quvchining nazariy hamda amaliy faoliyatida erishadigan yutuqlari va ijobiy natijalari.

O'quv materiallarini nazariy va amaliy jihatdan puxta o'zlashtirishi.

86. Pedagogik jarayonning harakat vositasi ?

Faoliyat.

Pedagogik o'zaro ta'sir.

Pedagogik vaziyat.

Pedagogik hodisa.

87. Nutqning vazifalarini aniqlang?

Nutq vositasida bolaning his-tuygulari, o'quvchilar orasida muloqot olib borish, olingan ma'lumotlarni ongli tahliliy idrok yetish.

Lug'aviy, grammatik, leksik, jihatdan nutqning to'g'riligini va ravonlinigi ta'minlash.

O'qituvchi nutqining ifodaliligi, obrazlilik, yorqinligi, his tuyg'ularga boyligi.

O'qituvchining nutqida, xatti-harakatida, o'quvchilar shaxsiga nisbatan hurmat - ehtirom.

88. Darsning an'anaviy metodlarini ko'rsating?

Og'zaki ko'rgazmali, o'z-o'zini nazorat qilish metodlari.

Ko'rgazmali, mantiqiy, ommaviy metodlari.

Aralash darslar, bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darslari.

Bilimlarni umumlashtirish darslari.

Mantiqiy, o'z-o'zini nazorat qilish metodlari.

89. Tarbiyachi poeitsiyasiga nimalar kiradi?

Buyruq bera olish, o'zaro hamkorlik, beparvolik.

Tashkilotchilik, buyruq bera olish.

Muomala madaniyati, ijodkorlik.

Jamoaning shaxsga ta'sirini ta'minlay bilish.

90. Pedagogik faoliyatning ob'ekti?

Inson

Bola

O'quvchi

Barcha javoblar to'g'ri

91. O'qituvchining dilkashligi uchta tarkibiy qismni birlashtiruvchi jarayon bo'lib, u ... ?

Muloqotda zaruriyatning mavjudligi; yaxshi kayfiyat; kommunikativ ko'nikma va malakalarga ega bo'lish.

O'qituvchilik qobiliyati; perseptiv qobiliyat; ta'limni oqilona tashkil etish.

O'quvchini ishonтира olish; muloqot madaniyatiga erishish; pedagogic mahoratni mukammal egallash.

Sinf jamoasini mukammal boshqara olishi; ota-onalar bilan kommunikativ munosabat; o'z-o'zini doimiy nazorat qilishi.

92. Pedagogik jarayonning vazifasi nimalardan iborat?

Bilim, ko'nikma, malaka hosil qilish.

O'quv fanlari mazmunini o'zlashtirib olish.

Bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish.

Bilish faoliyatini rivojlantirish.

93. O'quvchilarning muloqot asosida ma'naviy madaniyatini shakllantirish mezonlari ifodalangan javob?

Har bir insonning qiziqishlarini hurmat qilish, milliy-ma'naviy madaniyat manbalarini o'rganish.

Inson hayotida mehnatning o'rnini tushunish, insonparvarlik, mehr-oqibat, iymon, e'tiqod, milliy qadriyatlarni e'zozlash.

Vatanga muxabbat, sadoqat, o'z manfaatlarini jamiyat, xalq manfaatlaridan ustun qo'ymaslik.

Barcha javoblar to'g'ri.

94. "Ustoz muallimsiz qolganda zamon Nodonlikdan qora bo'lardi jahon" baytining muallifi kim?

Abu Rayhon Beruniy.

Abu Nasr Forobiy.

Abu Ali ibn Sino.

A b d u r a h m o n J o m i y .

95. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchiga zarur bo'lgan qobiliyat tizimini aniqlang?

Bilim, tushuntira olish, kuzatuvchanlik, nutq malakasi, tashkilotchilik, obro' orttira olish, muloqot qilish, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlay olish
Aniq maqsadni ko'zlash, qatiyatlik, kamtarlik, kuzatuvchanlik, tashkilotchilik, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlay olish.

Diqqatni taqsimlay olish, yangilikka intilish, o'ziga va o'zgalarga talabchanlik, tashkilotchilik, obro' ortgira olish.

Hamma javob noto'g'ri.

96. Pedagogik mahoratga to'g'ri tavsif berilgan javobni belgilang?

Pedagogik-psixologik bilimlarni mukammal egallash.

O'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini rivojlantirishni belgilovchi xususiyatlar.

O'z kasbiy bilimlarini, ko'nikma va malakalarni doimiy o'zlashtirib borish.

So'nggi axborot texnologiyalari va zamonaviy bilimlar bilan qurollangan bo'lishi.

97. O'qituvchining kasbiy faoliyatida namoyon bo'luvchi xususiyatlar?

O'z kasbini, bolalarni sevishi, ziyrakligi va hozir javobligi.

Pedagogik nazokati, tasavvuri, qobiliyati, ilmiy saviyasi.

Notiqlik madaniyati, ijodkorligi, intellekti, ma'naviy ehtiyoji.

d. Barcha javoblar to'g'ri.

98. "O'qituvchi muntazam fan bilan shug'ullanmog'i lozim, aks holda u qurigan daraxt va toshga o'xshab qoladi". Ushbu fikr muallifi kim?

Abdulla Avloniy.

Suxomlinskiy V.A.

Adolf Disterverg.

Yan Amos Komenskiy.

99. Pedagogik mahorat fanining asosiy tarkibiy qismlarini belgilang?

Nutq malakasi va texnikasi, pedagogik qobiliyat.

Tushunarli va ta'sirchan fikrni aniq ifodalash, muloqot madaniyati.

Mimik va pantomimik harakatlar, samimiylik, muomala odobi.

Barcha javoblar to'g'ri.

100. O'zbekiston Respublikasi "Yosh o'qituvchilar assotsiatsiyasi" qachon tashkil etilgan?

1992yilda.

2001 yilda.

2009yilda.

2004 yilda.

DIDAKTIK MATERIALLAR.

1. “Blits-so’rov” (inglizcha “blits” – tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq va lo’nda javob qaytarilishini taqozo etadigan metod sanaladi. Unga ko’ra o’qituvchi o’rganilgan mavzu, muayyan tarkibiy qismlar mohiyatining ochib berilishini talab etadigan savollarni ishlab chiqadi va talabalarning e’tiborlariga havola etadi. Talabalar berilgan savolga qisqa muddatda, qisqa va aniq javob qaytara olishlari lozim. Guruh yoki juftlikda ishlashda bir nafar talaba berilgan savolga javob qaytaradi, uning sheriklari yoki guruhdoshlari javobni to’ldirishlari mumkin. Biroq, fikrlar takrorlanmasligi lozim. Metodni qo’llashda mavzuga doir tayanch tushunchalar, asosiy g’oyalarning mohiyati talabalar tomonidan og’zaki, yozma yoki tasvir (jadval, diagramma) tarzida yoritilishi mumkin.

2. “Suhbat” metodi mashg’ulot jarayonida o’qituvchi va talabalar o’rtasida savol va javob shaklida tashkil etiladigan dialogik ta’lim metodi bo’lib, jonli muloqotga asoslanadi. Metodning afzalligi suhbat jarayonida oydinlashmagan masalalar yuzasidan qo’shimcha savollar berish hamda talabaning fikrlashga undash imkoniyati mavjudligi bilan belgilanadi. Ta’limiy munosabatning jonli muloqotga asoslanishi esa o’qituvchi va talabalar o’rtasida ruhiy yaqinlikni qaror toptirib, faol fikr almashish imkonini beradi.

Mazkur metodni qo’llashda quyidagi tartibda ish ko’riladi:

- o’qituvchi mavzu yuzasidan talabalar o’zlashtirishlari lozim bo’lgan masalalarga oid savollarni ishlab chiqadi;
- talabalar savollar bilan tanishtiriladi;
- ular savollar yuzasidan mulohaza yuritib, masalaning mohiyatini yuritishga kirishadilar;
- agarda talabalarning javoblari qoniqarli deb topilsa, navbatdagi savol beriladi;
- bordi-yu, javob qoniqarli deb topilmasa, u holda o’qituvchi talabaga aynan mana shu masalani oydinlashtirishga yordam beradigan qo’shimcha savol beradi;
- o’rganilayotgan masalaning mohiyati to’la yoritilgach, suhbat jarayoniga yakun yasaladi.

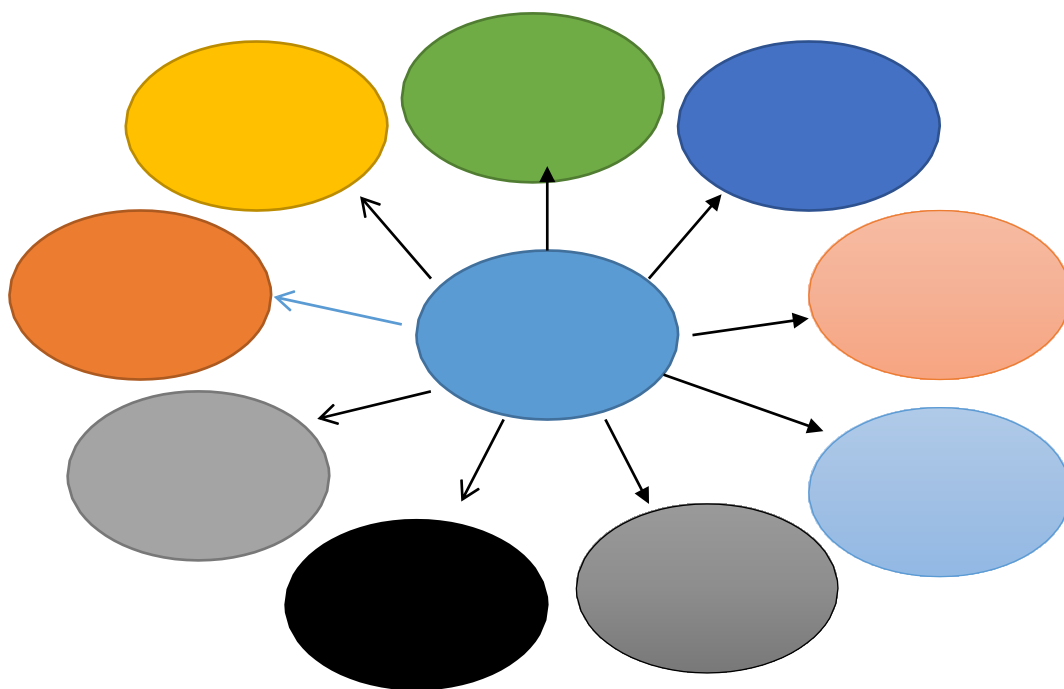
3. “Klaster” (“klaster” – g’uncha, to’plam, bog’lam) metodi puxta o’ylangan strategiya bo’lib, undan o’quvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg’ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Metod guruh asosida tashkil etilayotgan mashg’ulotlarda o’quvchilar tomonidan bildirilayotgan g’oyalarning majmui tarzida namoyon bo’ladi. Bu esa ilgari surilgan g’oyalarni umumlashtirish va ular o’rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi.

Ushbu metodidan foydalanishda quyidagi shartlarga rioya qilish talab etiladi:

- Nimaniki o’ylangan bo’lsangiz, shuni qog’ozga yozing. Fikringizning sifati to’g’risida o’ylab o’rtirmay, ularni shunchaki yozib boring.
- Yozuvingizning orfografiyasi yoki boshqa jihatlariga e’tibor bermang.

- Belgilangan vaqt nihoyasiga etmagunicha, yozishdan to'xtamang. Agar ma'lum muddat biror bir g'oyani o'ylay olmasangiz, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlang. Bu harakatni yangi g'oya tug'ilguniga qadar davom ettiring.
- Muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surish hamda mazkur g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiling. G'oyalar yig'indisining sifati va ular o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatishni cheklamang.

Ushbu metod yordamida talabalar topshiriq yuzasidan fikrlarini klaster (mayda, alohida qismlar) tarzida ifodalaydilar. Masalan,

4. “Test” (inglizcha “sinov”, “tekshirish”) texnologiyasi shaxsning psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlari, intellektual salohiyati, qobiliyat, ko'nikma va malakalarini tekshirishga xizmat qiladi. Ushbu metod talabalar tomonidan muayyan mavzu mazmuni yoki fan asoslarining qay darajada o'zlashtirilganligini aniqlashda samarali hisoblanadi

5. “6x6x6” metodi yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Ushbu metod asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammo (masala)ni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga etgach o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z

jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) echimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur echimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

Mazkur metod metodi yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

- O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stol qo'yib chiqadi.
- O'quvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadilar. O'quvchilarni guruhlarga bo'lishda o'qituvchi quyidagicha yo'l tutishi mumkin: 6 ta stolning har biriga muayyan ob'ekt (masalan, kema, to'lqin, baliq, delfin, kit, akula) surati chizilgan lavhani qo'yib chiqadi. Mashg'ulot ishtirokchilariga kema, to'lqin, baliq, delfin, kit hamda akula surati tasvirlangan (jami 36 ta) varaqchalardan birini olish taklif etiladi. Har bir o'quvchi o'zi tanlagan varaqchada tasvirlangan surat bilan nomlanuvchi stol atrofiga qo'yilgan stuldan joy egallaydi.
- O'quvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi hamda guruhlarga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.
- O'qituvchi guruhlarning faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi hamda guruhlar tomonidan berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch hosil qilganidan so'ng guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.
- Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga etgach, o'qituvchi guruhlarni qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruhda avvalgi 6 ta guruhning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z o'rinlarini almashtirib olganlaridan so'ng belgilangan vaqt ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlarga topshirilgan vazifa va uning echimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosalar (topshiriq echimlari)ni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

6. "Ijodiy ish" metodi talabalarni ijodiy faollikka undash orqali ularda o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida mavzu mohiyatini yoritish, yangicha talqin qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur metodni qo'llash jarayonida talabalarining erkinligi ta'minlanadi, mustaqil fikrlashlari uchun imkoniyat yaratiladi. Ular mavjud bilimlariga tayangan holda o'rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib beradilar. Yagona talab talabalar mantiqan to'g'ri fikrlay olishlari, shaxsiy mulohazalarini dalillar bilan isbotlay bilishlari lozim.

7. "Debat" (frantsuzcha "debattere" so'zidan olingan bo'lib, "debats" – "bahslashmoq") texnologiyasi yig'ilish, majlis yoki mashg'ulotlarda biror-bir mavzu yuzasidan ishtirokchilar o'rtasida o'zaro bahs uyushtirish, ularning fikr almashishlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'quv mashg'ulotlarida debat quyidagi tartibda uyushtiriladi:

- o'rganilayotgan mavzu yuzasidan bahs yuritilishi zarur bo'lgan muammo tanlanadi;
- bahslashish uchun ikki nafar talaba (yoki guruh, juftliklar)ning e'tiborlariga tanlangan muammo havola etiladi;
- talaba (guruh yoki juftliklar)ning muammo yuzasidan fikrlari tinglanadi;
- ekspertlarning fikrlari o'rganiladi;
- debatda bildirilgan fikrlar yuzasidan xulosa chiqariladi;
- debat yakunlanadi.

8. “Muammoli vaziyat” metodi talabalarni o'rganilayotgan mavzu bo'yicha muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini o'rganish va echimlarini topishga undash orqali ularda muayyan ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mashg'ulotlar jarayonida “Muammoli vaziyat” metodini qo'llash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- mavzu yuzasidan muammoli vaziyatlarni shakllantirish;
- muammoli vaziyat mazmuni bilan talabalarni tanishtirish;
- talabalarni kichik guruh yoki juftliklarga ajratish;
- guruh yoki juftliklarning muammoli vaziyat echimini topish bo'yicha amaliy faoliyatni tashkil etishlari;
- guruh yoki juftliklar tomonidan muammoli vaziyat yuzasidan o'z echimlarini bayon qilishlari;
- guruhlar yoki juftliklarning echim borasidagi fikrlarini umumlashtirish;
- guruhlar yoki juftliklar tomonidan taqdim etilgan echimlarning maqbullik darajasini o'rganish (ommaviy muhokama qilish yoki ekspertlar muhokamasidan o'tkazish);
- eng to'g'ri, maqbul echimni aniqlash.

9. “T-jadval” texnologiyasi o'rganilayotgan mavzu yoki masalaning muayyan jihatini yoritish maqsadida bir necha asosiy belgi, tayanch tushunchalarning mazmuni ularni bir-biri bilan o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida ochib beriladi. Ko'p hollarda mazkur texnologiya mavzu asosini tashkil etuvchi bir necha holatlarning afzalliklari yoki kamchiliklarini, samaradorlik va samarasizlik darajasini, bugungi kun va istiqbol uchun ahamiyatini taqqoslash maqsadida qo'llaniladi.

Ushbu texnologiyani qo'llash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- talabalar e'tiboriga o'rganiladigan mavzu, masala yoki topshiriq havola etiladi;
- talabalar “T-jadval” metodini qo'llash shartlari bilan tanishtiriladilar;
- talabalar guruhlar yoki juftliklarga birlashtiriladilar;
- ajratilgan vaqt oralig'ida guruh (juft)liklar jadval shaklida berilgan topshiriq mohiyatiga ko'ra qiyosiy taqqoslashni amalga oshiradi, ya'ni jadvalning chap va o'ng tomonlariga masalaning bir-biriga zid holatlarni bayon etadilar;

- guruhlar (juftliklar) tomonidan to'ldirilgan jadvallar o'zaro solishtiriladi;
- masalaning echimi yuzasidan yakuniy xulosaga kelinadi yoki yagona "T-jadval" shakllantiriladi.

"T-jadval" metodidan foydalanish uchun quyidagi sxema taqdim etiladi:

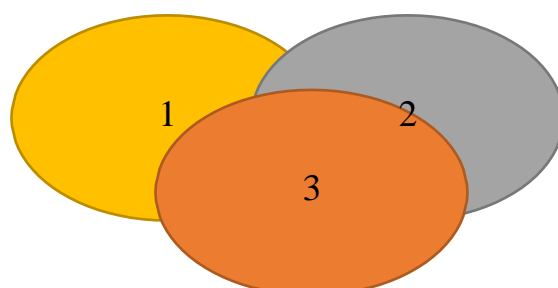
O'rganilayotgan masala (g'oya, omil)	
Afzalligi	Kamchiligi
1.	1.
2.	2.
3.	3.
...	...

10. "Tavsiyanoma" texnologiyasi talabalarda muayyan yo'nalishda tashkil etiladigan pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlash yuzasidan muayyan tavsiyalarni ilgari surish ko'nikmasini shakllantiradi. Ilgari surilayotgan tavsiyalar mazmunan masalaning echimini topishga yordam berishi, ilmiy jihatdan pedagogik amaliyotga mos kelishi talab etiladi. Metodni qo'llashda quyidagi tartibda ish ko'riladi: 1) o'qituvchi tavsiyanoma tayyorlash talab etilgan masalani aniqlashtiradi; 2) talabalarga bu haqida e'lon qiladi; 3) talabalar fikr yuritish asosida masalaning echimini topishga harakat qiladilar; 4) masalaning umumiy mohiyatini qayta yodga olish orqali uning muhim jihatlarini belgilab olinadi; 5) belgilangan muhim jihatlarga tayangan holda muayyan tavsiyalar ishlab chiqiladi; 6) ilgari surilayotgan tavsiyalar va ularning samaradorligi muhokama qilinadi; 7) yakuniy xulosaga kelinadi.

Texnologiyani qo'llashda talabalar guruh yoki juftliklarga birikkan holda yoki alohida faoliyat yuritishlari mumkin. Mashg'ulot jarayonida talabalar tomonidan ilgari surilgan barcha tavsiyalar umumlashtiriladi.

11. "Ven diagrammasi" strategiyasi talabalarda mavzuga nisbatan tahliliy yondoshuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o'zlashtirish (sintezlash) ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiriladi. Strategiya kichik guruhlarni shakllantirish asosida sxema bo'yicha amalga oshiriladi.

Yozuv taxtasi o'zaro teng to'rt bo'lakka ajratiladi va har bir bo'lakka quyidagi sxema chiziladi:

Strategiya o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilimlar, ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Ushbu strategiyadan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

“Ven diagrammasi” strategiyani qo'llash bosqichlari: 1) sinf o'quvchilari to'rt guruhga bo'linadi; 2) yozuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi; 3) har bir guruhga o'zlashtirilayotgan mavzu (bo'lim, bob) yuzasidan alohida topshiriqlar beriladi; 4) topshiriqlar bajarilgach, guruh a'zolari orasidan liderlar tanlanadi; 5) liderlar guruh a'zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks etgan diagrammani to'ldiradilar

Strategiyasini qo'llash jarayonida har bir guruh muayyan mavzudagi topshiriqni bajaradi. Talabalar uchun quyidagi jadvalni taqdim etish mumkin

Guruhlar	Diagrammaning tartib raqami	<i>Topshiriqlar mazmuni</i>
1- guruh	1-diagramma	
	2-diagramma	
	3-diagramma	
2-guruh	1-diagramma	
	2-diagramma	
	3-diagramma	
3-guruh	1-diagramma	
	2-diagramma	
	3-diagramma	
4-guruh	1-diagramma	
	2-diagramma	
	3-diagramma	

12. “Zig-zag” metodi o'quvchilar bilan guruh asosida ishlash, mavzuni tezkor va puxta o'zlashtirishga xizmat qiladi. Metodning afzalligi quyidagi jihatlar bilan belgilanadi: 1) o'quvchilarda jamoa (yoki guruh) bo'lib ishlash ko'nikmasi shakllanadi; 2) mavzuni o'zlashtirishga sarflanadigan vaqt tejaladi.

“Zig-zag” metodini qo'llash jarayonida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: 1) sinf o'quvchilari bir necha (5-7 ta) guruhga bo'linadi; 2) yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ham tegishli ravishda 5-7 ta qismga ajratiladi; 3) har bir guruhga mavzuning muayyan qismi (1-matn, 2-matn, ... va hokazolar) beriladi va uni o'rganish vazifasi topshiriladi; 4) belgilangan vaqt mobaynida guruhlar matn ustida ishlaydilar; 5) vaqtni tejash maqsadida guruh a'zolari orasidan liderlar tanlanadi va ular o'rganilgan matnga oid asosiy ma'lumotlarni guruhdoshlariga so'zlab beradilar; 6) liderlarning fikri guruh a'zolaridan tomonidan to'ldirilishi mumkin; 7) barcha guruhlar o'zlariga berilgan matnni puxta o'zlashtirganlaridan so'ng matnlar guruhlararo almashtiriladi; 8) bu bosqichda ham yuqoridagi faoliyat takrorlanadi; 9)

shu tahlitda mavzu mohiyatini yorituvchi yaxlit matn o'quvchilar tomonidan o'zlashtiriladi.

13. “Aqliy hujum” metodi talabalarda mavzu (masala, muammo) xususida keng va har tomonlama fikr yuritish hamda o'z tasavvurlari va g'oyalardan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Bu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original echimlarni topish imkoniyati tug'iladi. Mazkur metod tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarini aniqlash va ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Metoddan samarali foydalanish maqsadida quyidagi qoidalarga amal qilish lozim: 1) talabalarning o'zlarini erkin his etishlariga sharoit yaratib berish g'oyalarni yozish borish uchun yozuv taxtasi yoki varaqlarni tayyorlab qo'yish; muammo (yoki mavzu)ni aniqlash; 3) mashg'ulot jarayonida amal qilinishi lozim bo'lgan shartlarni belgilash; 4) bildirilayotgan g'oyalarni ularning mualliflari tomonidan asoslanishiga erishish va ularni yozib olish qog'oz varaqlari g'oya (yoki fikr)lar bilan to'lgandan so'ng ularni yozuv taxtasiga osib qo'yish; 5) bildirilgan fikrlarni yangi g'oyalarning turlicha va ko'p miqdorda bo'lishiga ahamiyat qaratiladi; 6) boshqalar tomonidan bildirilayotgan fikrlarni yodda saqlash, ularga tayangan holda yangi fikrlarni bildirish, bildirilgan fikrlar asosida muayyan xulosalarga kelish kabi harakatlarning talaba tomonidan sodir etilishiga erishiladi; 7) talaba tomonidan bildirilayotgan har qanday g'oya baholanmaydi; 8) talabalarning mustaqil fikr yuritishlari, shaxsiy fikrlarini ilgari surishlari uchun qulay muhit yaratiladi; 9) g'oyalar bilan boyitish asosida ularni quvvatlash; 10) boshqalar tomonidan bildirilgan fikr (g'oya)lar ustidan kulish, kinoyali sharhlarning bildirilishiga yo'l qo'ymaslik; 11) yangi g'oyalarni bildirish davom etayotgan ekan, muammoning yagona to'g'ri echimini e'lon qilishga shoshilmaslik.

Mashg'ulot jarayonida ushbu metoddan foydalanishda quyidagi qoidalarga amal qilish talab etiladi: 1. Talabalarni muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ularning mantiqiy fikrlarni bildirishlariga erishish. 2. Har bir talaba tomonidan bildirilayotgan fikrlar rag'batlantirilib boriladi. Bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullari tanlab olinadi. Fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi-yangi fikrlarning tug'ilishiga olib keladi. 3. Har bir talaba o'zining shaxsiy fikrlariga asoslanishi va ularni o'zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikrlarni umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikrlarning shakllanishiga zamin hozirlaydi. 4. Mashg'ulot jarayonida talabalar faoliyatini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'yilmaydi. Ularning fikrlari baholanib borilsa, talabalar diqqatlarini shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda yangi fikrlar ilgari surilmaydi. Metodni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad talabalarni muammo bo'yicha keng fikr yuritishga undash ekanligini yodda tutgan holda ularning faoliyatini baholab borishdan voz kechish maqsadga muvofiqdir.

14. “Qanday” metodi talabalarda o'rganilayotgan mavzu, muammo yuzasidan umumiy tasavvurlarni hosil qilishga imkon beradi. Metodni qo'llash chog'ida

talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma'lumotlarni muayyan tizimga solish, ularni tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi. 1) o'qituvchi tanlangan mavzu, masalani e'lon qiladi; 2) talabalarni mavzu va metod bilan ishlash qoidalari bilan tanishtiradi; 3) talabalar guruhlarga biriktiriladilar; 4) guruhlarga topshiriq beriladi; 5) guruhlarni topshiriqni bajaradilar; 6) guruhlar tomonidan taqdim etilgan echimlar bilan jamoa tanishtiriladi; 7) jamoa tomonidan guruhlarning ishlari muhokama qilinadi.

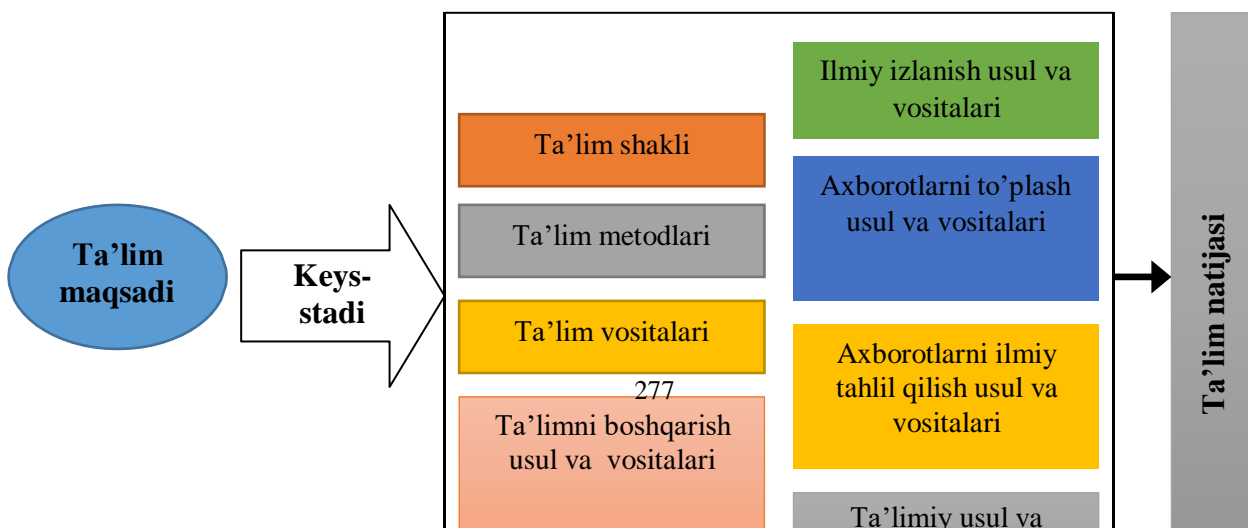
Muammoning echimi "buni qanday qilish kerak?", "qanday?" savollariga javob topish asosida ham qilinadi. Muammoni echishda "nima qilish kerak"ligi to'g'risida o'ylanib qolmaslik lozim. Savollarning izchil berilishi muhim ahamiyatga ega. Metodni qo'llashda muammoni echish imkoniyatlarigina izlanmay, ularni qo'llash yo'llari ham tadqiq qilinadi.

Metodni qo'llashda quyidagi shartlarga amal qilinadi: 1) o'ylangan barcha g'oyalar tahlil qilinmasdan, baholamasdan va taqqoslamasdan tezda qayd etilishi kerak; 2) shakllanayotgan diagramma tugallangan bo'lmay, unga yangi g'oyalarni kiritish mumkin bo'lsin; 3) agarda chizmada savol uning "shoxlarida" bir necha bor qaytarilsa, unda u biror muhimlikni anglatib, u muammoning asosiy echimi bo'lishi mumkin; 4) yangi g'oyalar grafik, klaster yoki tasvir ko'rinishida bo'lishidan qat'iy nazar yuqoridan pastga yoki chapdan o'ngda qayd qilib boriladi va buni talabalarning o'zlari hal etadilar; 5) agar talabalar savollarni qo'g'ri qo'ysadar va masalaning rivojlanish yo'nalishini ob'ektiv belgilay olsalar, u holda echim to'g'ri topiladi.

15. "Keys-stadi" (ingliz tilida "case" majmua, aniq vaziyat, "stadi" – ta'lim) texnologiyasi talabalarda aniq, real yoki sun'iy yaratilgan vaziyatning muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiya talabalarni bevosita har qanday mazmunga ega vaziyatni o'rganish va tahlil qilishga o'rgatadi.

Ushbu texnologiyaning negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi. Bular quyidagilardir: ta'lim shakllari, ta'lim metodlari, ta'lim vositalari, ta'lim jarayonini boshqarish usullari va vositalari, muammoni hal qilish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishning usul va vositalari, axborotlarni to'plash va ularni o'rganish usul va vositalari, ilmiy tahlilning usul va vositalari, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ta'limiy aloqaning usul va vositalari, o'quv natijalari

Keys-stadi texnologiyasining umumiy tuzilmasini quyidagicha ifodalash mumkin:

“Keys-stadi” texnologiyasining samaradorligi o’quv jarayonini quyidagi texnologik bosqichlarda tashkil etilishiga bog’liq: 1) keys echimini topish bo’yicha individual ishlash; 2) keys echimini topishda jamoaviy hamkorlikka erishish.

Mazkur texnologiyani qo’llashda individual ishlashda quyidagi tartibda ish ko’riladi: 1) talabaning keys-stadi texnologiyasi mohiyati va undan foydalanish shartlari bilan tanishishi; 2) talaba tomonidan taqdim etilgan muammoning o’rganilishi; 3) muammo yuzasidan asosiy va ikkinchi darajali masalalarni ajratish, shakllantirish va asoslash; 4) tadqiqot metodlarini tanlash va vaziyatni tahlil qilish; 5) taqdim etilgan muammoning amaliy jihatlarini o’rganish; 6) berilgan muammoni echishning usul va vositalarini aniqlash; 7) taqdim etilgan echimni ta’lim amaliyotiga tadbiiq etish chora-tadbirlarini belgilash.

Keys-stadi bo’yicha jamoaviy hamkorlikda ishlashda quyidagi tartibda ish ko’riladi: 1) muammo va uning echimlari yuzasidan jamoa (guruh) a’zolari o’zaro fikr almashadilar; 2) masalaning echimi bo’yicha taqdim etilgan variantlar muhokama qilinadi va ularning maqbullik darajasi baholanadi; 3) muammoli vaziyatning echimini ta’minlaydigan aniq dastur ishlab chiqiladi; 4) masalaning echim to’g’risida ma’lumot beradigan taqdimot tayyorlanadi hamda unda namoyish etiladigan materiallar rasmiylashtiriladi.

16. “Baliq sekleti” metodi talabalarda mavzu yuzasidan muayyan masala mohiyatini tasvirlash va echish qobiliyatini shakllantiradi. Metodni qo’llash chog’ida talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma’lumotlarni muayyan tizimga keltirish va ularni tahlil qilish ko’nikmalari rivojlanadi.

- o’qituvchi metodni qo’llash sharti bilan talabalarni tanishtiradi;
- talabalar guruhlariga biriktiriladilar;
- guruhlar topshiriqlarni bajaradilar;
- guruhlar o’z echimlarini jamoaga taqdim etadilar;
- jamoa guruhlarining echimlari yuzasidan muhokama uyushtiradi.

Talabalar topshiriqlarni quyidagi tasvir asosida bajaradi:

